amin
maalouf

ARAPLARIN GÖZÜYLE HAÇLI SEFERLERİ

ÇEVİREN: M. A. KILIÇBAY

2. Basım

AMİN MAALOUF

ARAPLARIN GÖZÜYLE HAÇLI SEFERLERİ

Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay

telos

Kitabın Örgün Adı
Les Croisades vues par les Arabes

Fransızcadan Çeviren
Mehmet Ali Kılıçbay

J.C. Lattès yayınevi tarafından 1983'te yapılan baskıdan dilimize aktarılmıştır.

ISBN 975-545-092-0

Kapaktaki Resim
Arthur Rackham, "Arthur'ün Ölümü"
Dizgi
Gülcan Doğan
Düzelti
Erkan Ünlücan
Ofset Baskıya Hazırlık
Telos Yayıncılık
Kapak Tasarımı ve Uygulama
Telos Grafik
Kapak ve İç Baskı
Yön Matbaacılık
Cilt
Yalçın Mücellit

Birinci Basım
Ekim 1997
İkinci Basım
Nisan 1998

TELOS YAYINCILIK
İmam Adnan Sokak, No: 2, Kat: 4 80080 Beyoğlu - İstanbul
Telefon: (0212) 249 24 80 Faks: (0212) 249 25 48

Andrée'ye

İçindekiler

ÖNSÖZ

Bu kitap, Haçlı seferleri tarihini “öteki kamp”tan, yani Arap cephesinden görüldüğü, yaşandığı ve aktarıldığı haliyle anlatmak gibi basit bir fikirden yola çıkmaktadır. İçeriği, hemen hemen yalnızca o dönemin Arap tarihçi ve vakanüvislerinin tanıklıklarına dayanmaktadır.

Bu tarihçiler, Haçlı Seferleri’nden değil de Frenk savaşları veya istilalarından söz etmektedir. Frenkleri ifade eden kelime, bölgesi, yazarı ve dönemine göre farklı şekillerde yazılmıştır: Faranc, Farancat, Ifrenç, Ifrencat. Bunları birleştirmek üzere bugün halk dilinde Batılıları ve özellikle de Fransızları belirtmek için hâlâ kullanılmakta olan en özlü biçimi tercih ettik: Efrenk.

Kendilerini dayatan bibliyografya, tarih veya diğer konulardaki notlarla anlatıyı ağırlaştırmamak kaygısıyla, bunları her bölüm için bir araya getirilmiş olarak en sona koymayı tercih ettik. Bu konularda daha çok şey bilmek isteyenler bunları yararlanarak okuyabilirler, ama bu notlar, herkese ulaşmayı amaçlayan anlatının anlaşılması için mutlaka gerekli değillerdir. Nitekim, yeni bir tarih kitabından çok, şimdiye kadar ihmal edilmiş bir bakış açısından hareketle, Haçlı Seferleri’nin Batı’yı ve Arap dünyasını biçimlendirmiş olan ve bugün hâlâ bu ikisi arasındaki ilişkileri belirleyen şu çalkantılı iki yüzyılın “hakiki romanı”nı yazmayı istedik.

GİRİŞ

Bağdat, Ağustos 1099

Ulu kadı Ebu-Saad el-Haravi, sarıksız, kafası matem işareti olarak kazınmış bir şekilde, el-Mustazhirbillah'ın geniş divanına bağırarak girer. Peşinde, genç yaşlı bir sürü yoldaşı vardır. Bunlar onun her sözünü gürültülü bir şekilde onaylamakta ve tıpkı onun gibi, kazıtılmış kafanın altında haşmetli bir sakaldan meydana gelen tahrik edici bir görüntü sunmaktadırlar. Sarayın önde gelenlerinden birkaçı onu sakinleştirmeye çalışır, ama onları horlar bir şekilde iten kadı, salonun ortasına doğru kararlı bir şekilde ilerler, sonra kürsüsünden konuşan bir vaizin coşkulu hitabeti içinde, mertebeleri hiç dikkate almaksızın herkese birden nutuk çeker:

— Suriye'deki kardeşlerimizin deve eğeri veya akbabanın miğdesinden başka oturacak yerleri yokken, siz bir çiçek gibi uçarı bir hayatın içinde, huzurlu bir güvenliğin gölgesinde uyuklamaya nasıl cüret ediyorsunuz? Ne kadar çok kan döküldü! Ne kadar çok güzel kız, tatlı cehrelerini utançtan elleriyle örtmek zorunda kaldı! Yiğit Araplar hakarete alıştılar mı ve kahraman İranlılar şerefsizliği kabul mü ettiler?

Arap vakanüvisler, bu *"gözleri yaşlarla dolduracak ve kalpleri coşturacak bir söylevdi"* diyeceklerdir. Konuşmayı duyan bütün oradakiler iç çekmeleri ve ağlamalarla sarsalanmışlardır. Fakat el-Haravi onların hıçkırıklarını istememektedir.

— Kılıçlar savaş ateşini canlandırdığında, insanın en kötü silahı gözyaşı dökmektir, der.

Eğer Şam'dan Bağdat'a Suriye çölünün dur durak bilmeyen kızgın güneşinin altında üç uzun yaz haftası boyunca yolculuk yaparak

geldiyse, bunun nedeni merhamet dilenmek değil de, islamiyetin en üst yetkililerini inananların üstüne çöken afet konusunda uyarmak ve onlardan katliamı durdurmak üzere zaman kaybetmeden işe müdahale etmelerini istemektir. El-Haravi, *“Müslümanlar hiç bu kadar aşağılanmadılar, ülkeleri bundan önce hiç bu kadar vahşice perişan edilmedi”* diye tekrarlayıp durmaktadır. Ona eşlik edenlerin hepsi, istilacı tarafından yağmalanan kentlerden kaçmıştır; içlerinden bazıları, Kudüs’ten kurtulabilen çok az sayıdaki insanların arasında yer almaktadırlar. El-Haravi, bunları bir ay önce yaşadıkları dramı bizzat anlatsınlar diye yanında getirmiştir.

Nitekim Frenk taifesi, Hicretin 492. yılının 22 Şaban ayına gelen Cuma günü (15 Temmuz 1022), kırk günlük bir kuşatmadan sonra kutsal kenti ele geçirmiştir. Kentten sürülenler, bundan her söz ettiklerinde hâlâ titremekte ve sokaklara yalınkılıç dağılarak, erkekleri, kadınları ve çocukları boğazlayan, evleri yağmalayan, camileri talan eden bu zırhlı sarışın savaşçılar sanki hâlâ gözlerinin önündeymişçesine, bakışları sabitleşmektedir.

Katliam iki gün sonra bittiğinde, kent surlarının içinde tek bir Müslüman bile kalmamıştır. Bunlardan birkaçı, saldırganların yerle bir ettikleri kapılardan dışarı süzülmek için karışıklıktan yararlanmıştır. Başka binlercesi ise, evlerinin önünde veya camilerin yakınında, kan göllerinin içinde cansız yatmaktadır. Bunların arasında çok sayıda imam, ulema ve bu kutsal yerlerde sofuca bir inziva hayatı yaşamak üzere ülkelerinden ayrılarak buraya gelmiş olan mutasavvıf dervişler vardır.

Hayatta kalabilenlerin sonuncuları, en beter işleri yapmaktadırlar: Yakınlarının cesetlerini sırtlarında taşımak, onları kabirlere gömmek değil de, belirsiz yerlerde üst üste yığarak yakmak, sonra da kendilerinin katledilme veya köle olarak satılma sıralarının gelmesini beklemek.

Kudüs Yahudilerinin kaderi de aynı derecede korkunç olmuştur. Bunların çoğu, çarpışmanın ilk saatlerinde, kentin kuzeyinde bulunan mahallelerinin (Yahudi mahallesi) savunmasına katılmıştır. Fakat evlerine doğru çıkıntı yapan duvar cephesi çöküp, sarışın şövalyeler sokakları işgâl etmeye başlayınca, Yahudiler dehşete kapılmışlardır. Cemaatin tümü, atalardan yadigâr bir hareketle dua

etmek üzere en büyük havrada toplanmıştır. Frenkler bunun üzerine bütün çıkışları kapatmış, sonra bu çıkışların etrafına odun yığıp ateşe vermişlerdir. Dışarı çıkmaya çalışanlar, civar sokaklarda öldürülmüşler, diğerleri canlı canlı yakılmıştır.

Bu dramdan birkaç gün sonra ilk Filistinli mülteciler Şam'a gelmişlerdir, yanlarında Kutsal Kitab'ın en eski nüshalarından biri olan ve çok büyük bir özenle taşıdıkları halife Osman'ın Kuran'ı da vardır. Daha sonra, Kudüs'ten kurtulabilenler de büyük Suriye kentine yaklaşmışlardır. Kentin kare seklindeki surlarının üzerinden yükselen Emevi camiinin üç minaresinin siluetini uzaktan farkedilince, seccadelerini yere sererek, sona erdiğini sandıkları hayatlarını devam ettirdiği için yüce Allaha şükretmek üzere namaza durmuşlardır. Ebu Saad el-Haravi, Şam mollası (başkadı) olarak mültecileri iyilikle karşılamıştır. Afgan asıllı olan bu kadı, kentin en saygı gören kişisidir; Filistinlilere bol bol öğüt vermiş ve onları teselli etmiştir. Ona göre bir Müslüman evini barkını terkederek kaçmış olmaktan dolayı utanç duymamalıdır. İslamiyetin ilk mültecisi, şehir halkının husumeti nedeniyle doğduğu yer olan Mekke'yi terkederek, yeni dinin hüsnü kabul gördüğü Medine'ye sığınmak zorunda kalan peygamber, hazreti Muhammed'in bizzat kendi değil midir? Ve vatanını putatapıcılıktan kurtarmak üzere cihadı bu sığındığı şehirde ilân etmemiş midir? Demek ki mülteciler kendilerini kutsal savaşın mücahitleri saymalıdırlar; mücahit olmak islamiyette o kadar onurlu bir iştir ki, peygamberin hicreti İslam takviminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Hatta müminlerin çoğuna göre, işgal durumunda hicret etmek mutlaka uyulması gereken bir ödevdir. İspanyalı bir Arap olan ve Filistin'i Frenk istilasının başlangıcından bir yüzyıl sonra ziyaret edecek olan büyük seyyah İbn Cübeyir, "vatan aşkından ötürü boyunduruk altına girmiş" bazı müslümanların, işgâl altındaki topraklarda yaşamayı kabul ettiklerini görmekten büyük bir kızgınlık duyacaktır. "Eğer oradan yalnızca geçmiyorsa, bir müslümanın kâfir bir kentte ikâmet etmesinin hiçbir bahanesi olamaz" diyecektir. "Dar-ül islamda (İslam toprağında), hıristiyanların ülkesinde maruz kalınan acı ve sıkıntılara karşı korunaklıdır; örneğin, özellikle en salak kişilerin ağzından çıkan ve

peygambere yönelik olan iğrenç sözleri duymaktan, arınma olanağından mahrum kalmaktan ve domuzlar ile birçok gayrimeşru şeyin arasında yaşamaktan korunacaktır. Onların ülkesine girmekten kaçınınız! Böylesine bir hata yapınca tanrıdan af ve merhamet dilemek gerekir. Hıristiyan topraklarında oturan herkesin gözüne çarpan dehşet verici şeylerden biri, ağır işlerde çalıştırılan ve köle muamelesi gören Müslüman esirlerin kendilerine vurulan zincirleri sürüklemeleri ve ayaklarında demir prangalar taşıyan Müslüman esirlerin manzarasıdır. Bunları görmek yürekleri parçalar, ama acıma onların hiçbir işine yaramaz."

İbn Cübeyir'in sözleri öğreti açısından aşırı olmakla birlikte, 1099'un bu Temmuz ayında Şam'a yığılmış olan şu binlerce Filistinli ve Kuzey Suriyeli mültecinin tutumlarını iyi aksettirmektedirler. Çünkü bu mülteciler evlerini barklarını istemeye istemeye terketmişlerse de, istilacının kesin gidişinden önce geri dönmemeye ve İslam âlemindeki bütün kardeşlerinin bilinçlerini uyandırmaya tamamen kararlıdırlar.

Aksi takdirde, el-Haravi'nin önderliğinde Bağdat'a neden gitsinlerdi? Bir Müslüman, zor duruma düştüğünde peygamberin ardılı olan halifeye yönelme durumunda değil midir? Müslümanlar yakınma ve şikâyetlerini emir el-müminin'e (inananların hükümdarı) yöneltmek zorunda değiller midir?

Mültecilerin Bağdat'ta uğradıkları hayal kırıklığı umutları kadar büyük olacaktır. Halife el-Muztahzirbillah, önce onlara karşı duyduğu derin yakınlık ve çok büyük şefkati dile getirmiş, sonra da altı yüksek saray görevlisini bu can sıkıcı olayları araştırmaya memur etmiştir. Bu bilgeler kurulundan bir daha söz edilmeyeceğini belirtmeye gerek var mıdır?

İslam alemi ile Batı arasındaki bin yıllık bir husumetin başlangıç noktasını meydana getiren Kudüs'ün yağmalanması, o sıralarda hiçbir silkinmeye yol açmayacaktır. Arap dünyasının istilacıya karşı seferber olması ve, Şam kadısı tarafından halifenin divanında ortaya atılan cihad çağrısını direnme hareketinin ilk yüce eylemi olarak selamlaması için yaklaşık yarım yüzyıl geçmesi gerekecektir.

İstilanın başında, Batı'dan gelen tehdidin ölçeğini el-Haravi gibi ölçebilen çok az sayıda Arap olmuştur. Hatta bazıları, yeni duruma çabucak uyum sağlamışlardır. Arapların çoğu, kızgın ama kaderine razı bir şekilde, yaşamını sürdürmekten başka bir şey düşünmemiştir. Birkaç Arap, bu beklenmedik olduğu kadar yeni de olan olayları anlamaya çalışırken, ortaya az çok berrak kafalı gözlemciler olarak çıkmıştır. İçlerinde en ilgi çekici olanı, seçkin bir aileye mensup genç bir okumuş olan Şamlı vakanüvis İbn el-Kalanissi'dir. Her şeyi ilk andan itibaren gören bu vakanüvis, Frenklerin Doğu'ya geldiği tarih olan 1096'da yirmi üç yaşındadır ve haberdar olduğu olayları düzenli bir şekilde kaydetmeye özen göstermiştir. Vekayinamesi, istilacıların ilerlemesini, Şam'dan algılandığı haliyle ve sadık bir şekilde, aşırı bir tutku taşımaksızın anlatmaktadır.

Ona göre herşey, ilk söylentilerin Şam'a ulaştığı şu kaygılı günlerde başlamıştır...

BİRİNCİ KISIM

İSTİLA (1096 - 1100)

Frenklere bakınız! Biz Müslümanlar cihadı yürütmek için hiçbir coşku göstermezken, onların dinleri için nasıl canla başla savaştıklarını görünüz.

SELAHADDİN

BİRİNCİ BÖLÜM

FRENKLER GELİYOR

> “Bu yıl esnasında, Marmara denizinden çok büyük bir kalabalık halinde Frenk birliklerinin geldiklerinin görüldüğüne ilişkin haberler ard arda gelmeye başlar. Bu haberler, ülkesi bu Frenklere daha yakın olan emir Kılıçarslan tarafından da teyid edilir.”

İbn el-Kalanissi’nin burada sözünü ettiği sultan Kılıçarslan, istilacılar geldiğinde daha onyedi yaşında bile değildir. Onların yaklaştığını haber alan ilk Müslüman yönetici olan, gözleri hafif çekik bu genç Türk sultanı, hem onlara ilk bozgunu tattıran, hem de korkunç Frenk şövalyelerine ilk yenilen kişi olacaktır.

Kılıçarslan, daha 1096’nın Temmuzunda, muazzam bir Frenk kalabalığının Konstantinopolis yolunda olduğunu öğrenmiş, hemen en kötü şeyleri düşünmüştür. Elbette bu adamların asıl amacını bilmemektedir, ama Doğu’ya gelmeleri hiç de iyi şeylerin habercisi değildir.

Yönetmekte olduğu sultanlık, Türklerin Rumlardan henüz ele geçirdikleri bir ülke olan küçük Asya’nın büyük bölümüne yayılmaktadır. Nitekim. Kılıçarslan’ın babası Süleyman, yüzyıllarca sonra Türkiye adını alacak olan bu toprağı ele geçiren ilk Türk olmuştur. Bu genç Müslüman devletin başkenti İznik’te (Nikea), Bizans kiliseleri camilerden daha fazla sayıdadırlar. Kentin garnizonu Türk süvarilerden meydana geliyorsa da, halkın çoğunluğu Rumdur ve Kılıçarslan bu uyruklarının gerçek duyguları konusunda hiç hayale kapılmamaktadır; onlara göre o hep bir

barbar çetesinin reisi olarak kalacaktır. Kabul ettikleri yegâne hükümdar, adı bütün dualarda alçak sesle tekrarlanan, Romalıların imparatoru basileus (vasilevs) Aleksios Komnenos'tur. Aleksios aslında daha çok Rumların imparatorudur ve bu Rumlar, Roma imparatorluğunun mirasçıları olduklarını iddia etmektedirler. Zaten Araplar da onların bu niteliğini kabul etmişlerdir ve - XI. yüzyılda olduğu gibi XX. yüzyılda da - onları Rum (Romalı) terimiyle tanımlamaktadırlar. Kılıçarslan'ın babasının Bizans imparatorluğundan fethettiği ülkenin adı da Rum Sultanlığı olmuştur.

Aleksios, o dönemde Doğu'nun en saygın kişilerinden biridir. Kısa boylu, gözleri kötülük eğiliminden parlayan, özenli bir sakalı olan, hareketleri yücelik taşıyan, her zaman altın ve ağır mavi kumaşlara bürünen bu ellilik adam, Kılıçarslan'ın üzerinde gerçek bir cazibe yaratmıştır. Konstantinopolis'te, İznik'ten yürüyerek üç gün uzaklıkta olan masalsı Bizans'ta hüküm süren odur. Bu yakınlık, genç sultanda karışık duyguları harekete geçirmektedir. Bütün göçebe savaşçılar gibi, fetih ve yağma düşü görmektedir. Bizans'ın efsanevi zenginliklerinin elinin ulaşacağı bir yerde olduğunu hissetmek hoşuna gitmiyor değildir. Ama aynı zamanda kendini tehdit altında hissetmektedir; yalnızca kentin hep Rum olarak kalması isteğinden değil, aynı zamanda Türk savaşçılarının Konstantinopolis'in bu kadar yakınında olmalarının imparatorluğun güvenliği için sürekli bir tehdit oluşturmasından ötürü de, Aleksios'un İznik'i geri alma konusundaki umudunu hiçbir zaman kaybetmediğini bilmektedir.

Yıllardan beri iç bunalımlardan ötürü parçalanmış olan Bizans ordusunun bir yeniden fetih savaşına tek başına girmesinin olanaksızlığına karşın, Aleksios'un her zaman yabancı yardım güçlerine başvurabileceği kimsenin meçhulü değildir. Bizanslılar, Batı'dan gelen şövalyelere başvurmakta hiçbir zaman tereddüt etmemişlerdir. Ağır zırhlarıyla paralı asker veya Filistin'e giden hacılar olarak çok sayıda Frenk Doğu'yu ziyaret etmektedir. Demek ki bunlar 1096'da Müslümanların yabancısı değillerdir. Bundan yirmi yıl kadar önceleri -Kılıçarslan henüz doğmamıştı, ama ordusundaki yaşlı emirler bunu ona anlatmışlardı-, bu sarı saçlı

maceracılardan biri olan Roussel de Bailleul adındaki birisi, Küçük Asya'da özerk bir devlet kurmayı başarmış, hatta Konstantinopolis'in üzerine bile yürümüştü. Korkudan çılgına dönen Bizanslılar, Kılıçarslan'ın babasına başvurmaktan başka çare bulamamışlar; o da Basileus'un özel habercisi ona gelip de imparatorun yardımına koşması için yalvardığında kulaklarına inanamamıştı. Türk süvarileri bunun üzerine Konstantinopolis'e yönelmişler ve Roussel'i yenmeyi başarmışlardı. Süleyman, bunun karşılığında altın, at ve topraktan meydana gelen cömert bir ödül almıştı.

Bizanslılar, bu olaydan beri Frenklerden çekinmektedirler, ama deneyimli askerden yana sürekli sıkıntıda olan imparatorluk orduları, paralı asker tutmak zorunda kalmaktadırlar. Ama bunlar yalnızca Frenklerden meydana gelmemektedir; hıristiyan imparatorun bayrağı altında çok sayıda Türk savaşçı da vardır. Zaten Kılıçarslan da Temmuz 1096'da binlerce Frenk'in Konstantinopolis'e yaklaştığını, Bizans ordusundaki bazı soydaşları sayesinde öğrenmiştir. Haber kaynaklarının çizdikleri tablo karşısında şaşırıp kalmıştır. Bu Batılılar, görmeye alıştıkları paralı askerlere çok az benzemektedirler. Gerçi aralarında birkaç yüz şövalye ve oldukça kabarık sayıda silahlı piyade vardır; ama onların yanı sıra üstü başı yırtık pırtık binlerce kadın, çocuk ve yaşlı da vardır: Adeta bir istilacı tarafından ülkelerinden sürülmüş bir halk. Bunların hepsinin sırtında, haç biçiminde dikilmiş kumaş şeritleri taşıdıkları da anlatılmaktadır.

Tehlikenin boyutlarını değerlendirmekte zorlanan genç Sultan, Bizans ordusundaki casuslarına, çok daha dikkatli olmalarını ve bu yeni istilacıların hareketleri ve eylemleri hakkında kendini sürekli haberdar etmelerini emretmiştir. Ne olur ne olmaz diye, başkentinin istihkâmlarını elden geçirtmiştir. Bin fersahtan (altı bin metre) daha uzun olan İznik surlarının üzerinde iki yüz kırk kule vardır. Kentin güneybatısındaki İznik gölünün (Askanios) durgun suları, harika bir doğal koruma sağlamaktadırlar.

Ancak, ağustosun ilk günleriyle birlikte tehlike belirginleşmeye başlamıştır. Bizans tekneleriyle taşınarak Boğazı geçen Frenkler, korkunç sıcağa rağmen kıyı boyunca ilerlemektedirler. Geçtikleri yol

üzerinde bazı Bizans kiliselerini yağmalarken görülmelerine rağmen, her yerde Müslümanları yok etmeye geldiklerini haykırdıkları duyulmaktadır. Önderleri herhalde Pierre adlı bir keşiş olmalıdır. Sultanın haber kaynakları, bunların sayılarını onbinlerce olarak tahmin etmekte, ama kimse onların nereye gittiklerini söyleyememektedir. İmparator Aleksios, onları İznik'e bir günlük yürüyüş mesafesinde, başka paralı askerler için daha önce kurdurttuğu Civitot adı verilen (Yalova yakınlarında Kivetot, Kibotos) kampa yerleştirmeye karar vermişe benzemektedir.

Sultanın sarayında çılgınca bir hareketlilik vardır. Türk süvarileri her an atlarına binmeye hazır beklerlerken, Frenklerin en küçük hareketlerinden bile haber getiren casus ve izcilerin sürekli gidiş gelişlerine tanık olunmaktadır. Bu Frenklerin, her sabah binlerce kişiden meydana gelen sürüler halinde ordugâhlarından ayrılarak civarda talana çıktıkları, bazı çiftlikleri yağmalayıp diğerlerini yaktıkları, sonra da Civitot'ya dönüp yağmalarının ürününü paylaşmak üzere kavga ettikleri anlatılmaktadır. Bunda sultanın askerlerini şaşırtacak birşey yoktur. Efendilerini endişelendirecek birşey de yoktur. Aynı durum bir ay boyunca sürmüştür.

Fakat Eylül ortasına doğru, Frenkler birden adetlerini değiştirmişlerdir. Herhalde artık çevrelerinde talan edecek birşey kalmadığından, söylendiğine göre İznik'e yönelmişler, hepsi de hıristiyan olan birkaç köyden geçerken, bu hasat mevsiminde ambara kaldırılmış olan ürünlere el koymuşlar, direnmeye çalışan köylüleri acımasızca katletmişlerdir. Hatta küçük çocuklar bile canlı canlı yakılmıştır.

Kılıçarslan kendini hazırlıksız yakalanmış hissetmektedir. İlk haberler ona ulaştığında, saldırganlar çoktan başkentinin surlarının dibine ulaşmışlardır ve kent halkı yangınlardan yükselen dumanları gördüklerinde güneş daha batmamıştır. Sultan hemen bir süvari birliği çıkartmış, bunlar Frenklerle ilk çatışmaya girişmişlerdir. Kalabalık tarafından ezilen Türkler, param parça edilmişlerdir. Sadece birkaç kişi kurtularak kanlar içinde İznik'e geri dönmüştür. Saygınlığının tehdit altında olduğunu düşünen Kılıçarslan, çarpışmaya hemen girişmek istemektedir, ama ordusunun emirleri onu bundan vazgeçirirler. Birazdan akşam olacaktır ve Frenkler

hızla ordugâhlarına geri çekilmeye başlamışlardır. İntikam beklemelidir.

Çok uzun süre değil. Başarılarından cesaret almışa benzeyen Batılılar, iki hafta sonra gene kent surlarının önünde belirirler. Süleyman oğlu bu kez zamanında haber aldığından, ilerlemelerini adım adım izlemektedir. Birkaç şövalyenin yanı sıra, özellikle binlerce hırpani yağmacıdan meydana gelen bir birlik İznik yoluna girer, sonra kentin çevresini dolaşarak doğuya yönelir ve Kserigordon kalesini gafil avlayarak ele geçirir.

Genç Sultan karar verir. Frenklerin, kaderlerinin mühürlendiğinden habersiz, zaferlerini kutlamak için sarhoş oldukları küçük müstahkem kaleye doğru, adamlarının başında hızla at sürer. Çünkü Kserigordon kalesi Kılıçarslan'ın askerlerinin iyi bildikleri, ama bu deneyimsiz yabancıların farkedemedikleri bir tuzak içermektedir: Kalenin su kaynağı dışarıda, surların epeyi uzağındadır ve Türkler onun girişini hemen tutmuşlardır. Kalenin etrafında konumlanmaları ve artık kıpırdamamaları yeterli olmuştur. Onların yerine susuzluk çarpışmaktadır.

Kuşatma altındakiler için korkunç bir azap başlamıştır: Binek hayvanlarının kanını ve kendi idrarlarını içecek duruma gelmişlerdir. Ekimin bu ilk günlerinde, göklere umutsuzca bakarak, birkaç yağmur damlası düşsün diye bekleşirken görülmektedirler. Boşuna. Bir hafta sonra, seferin komutasını yürüten Renaud adında bir şövalye, eğer hayatı bağışlanacak olursa teslim olmayı kabul eder. Frenklerin halk önünde dinlerinden çıkmalarını şart koşmuş olan Kılıçarslan, Renaud'nun yalnızca Müslüman olmaya değil, aynı zamanda Türklerin yanında kendi yoldaşlarına karşı dövüşmeye hazır olduğunu bildirmesi karşısında hiç de şaşırmamıştır. Renaud'nun aynı şartlara boyun eğme durumunda kalan birçok arkadaşı Suriye veya Orta Asya kentlerine esir olarak gönderilmiştir. Diğerleri ise kılıçtan geçirilmişlerdir.

Genç Sultan başarısıyla iftihar etmekte, fakat soğukkanlılığını korumaktadır. Geleneksel ganimet paylaşımı için adamlarına zaman tanıdıktan sonra, hemen ertesi gün onları yeniden düzene davet etmiştir. Frenkler yaklaşık altı bin adam kaybetmişlerdir, ama geriye kalanlar hiç kuşkusuz altı kat daha kalabalıktırlar ve bunlardan ya

şimdi kurtulunabilir, ya da asla. Sultan, bunu başarabilmek için hileye başvurur, iki Rum casusu, Renaud'nun adamlarının çok iyi durumda olduklarını, İznik'i ele geçirmeyi başardıklarını, kentin zenginliklerini dindaşlarıyla paylaşmaya hiç de niyetli olmadıklarını bildirmesi için ordugâha gönderir. Bu arada Türk ordusu devasa bir pusu kuracaktır.

Böylece özenle yayılan söylentiler, Civitot ordugâhında beklenen kaynaşmayı yaratır. Toplanılmakta, Renaud ve adamlarına küfür edilmektedir, İznik'in yağmalanmasına katılmak üzere hiç vakit kaybetmeden yola çıkmaya karar verilmiştir. Fakat, nasıl olduğunu kimsenin bilmediği bir şekilde, Kserigordon seferinden canlı kurtulanlardan biri ortaya çıkar, arkadaşlarının uğradığı kaderin gerçeğini anlatır. Kılıçarslan'ın casusları görevlerini başaramadıklarını düşünmektedirler, çünkü Frenklerin en aklı başında olanları insanları sükûnete davet etmektedirler. Ama ilk şaşkınlık anı geçtikten sonra, heyecan yeniden hükmünü sürmeye başlar. Kalabalık kıpırdanmakta ve ulumaktadır; savaş alanına gitmek istemektedir, ama artık yağmaya katılmak için değil, "şehitlerin intikamını almak" için. Tereddüt geçirenler hainlikle suçlanmaktadır. Sonunda en kuduruk olanlar üste çıkar ve ertesi gün yola çıkmaya karar verilir. Hileleri anlaşılan, ama hedeflerine ulaşan Sultanın casusları zafer kazanmışlardır. Efendilerine, çarpışmaya hazırlanması için haber gönderirler.

Batılılar, 21 Ekim 1096'da şafakla birlikte ordugâhlarından ayrılırlar. Kılıçarslan uzakta değildir. Geceyi Civitot yakınlarındaki tepelerde geçirmiştir. Adamları, iyice gizlenmiş olarak yerlerini almışlardır. Sultan da, bulunduğu yerden, uzakta bir toz bulutu kaldıran Frenk saflarını görebilmektedir. Çoğu zırhsız birkaç yüz şövalye önde ilerlemekte, arkalarından düzensiz bir piyade kalabalığı gelmektedir. Yola koyulalı daha bir saat bile olmadan, Sultan onların yaklaşan uğultularını duymaya başlamıştır. Sultanın arkasından doğan güneş, onların yüzlerine çarpmaktadır. Nefesini tutarak, emirlerden birine hazır olmalarını işaret eder. Kaçınılmaz an gelmiştir. Ancak görülebilen bir el işareti, şurada burada fısıltısıyla verilen birkaç emir ve işte okçular yaylarını germişlerdir.

Birdenbire bin ok, tek bir ıslık sesiyle atılır. Şövalyelerin çoğu daha ilk dakikalarda devrilir. Sonra piyadelerin biçilme sırası gelir.

Göğüs göğüse çarpışmalar başladığında, Frenkler çoktan bozguna uğramışlardır. Arkada kalmış olanlar, savaşçı olmayanların daha yeni uyandıkları ordugâha koşarak geri dönerler. Yaşlı bir papaz, bir sabah ayini yapmaktadır, birkaç kadın yemek hazırlamaktadır. Kaçanların, peşlerinde Türkler olduğu halde kampa ulaşmaları ortalığa dehşet saçar. Frenkler dört bir yana kaçışmaktadırlar. Yakındaki koruya ulaşmaya uğraşanlar hemen yakalanırlar. Daha akıllı olanları, sırtını denize vermiş olma gibi bir üstünlüğü olan bir kaleye sığınarak barikat yaparlar. Yararsız tehlikelere atılmak istemeyen Sultan, onları kuşatmaktan vazgeçer. Böylece iki üç bin kişi kurtulacaktır. Birkaç günden beri Konstantinopolis'te bulunan Pierre l'Ermite (Keşiş Pierre) de bu sayede canını kurtarmıştır. Fakat yandaşları daha az şanslıdırlar. Kadınların en gençleri, Sultanın süvarileri tarafından emirlere dağıtılmak veya köle pazarlarında satılmak üzere kaldırılmışlardır. Herhalde yirmi bin kadar olan diğer Frenkler kılıçtan geçirilmişlerdir.

Kılıçarslan zaferini kutlamaktadır. Çok korkunç olduğu söylenilen şu Frenk ordusunu yoketmiştir ve kendi birliklerinde kayıplar çok küçüktür. Ayaklarının dibine yığılmış devasa ganimete bakarken, en büyük zaferini kazandığına inanmaktadır.

Oysa tarihte çok az zafer, kazanana bu kadar pahalıya malolacaktır.

Başarısından sarhoşa dönen Kılıçarslan, ertesi kış yeni Frenk gruplarının Konstantinopolis'e geldiği haberlerini duymazdan gelir. Ona göre, hatta en bilge emirlerine göre, burda kaygılanılacak herhangi birşey yoktur. Aleksios'un parayla tuttuğu yeni askerler Boğaz'ı aşmaya cüret ederlerse, daha öncekiler gibi paramparça edileceklerdir. Sultana göre, o anın büyük sorunlarına, yani komşuları Türk sultanlarına karşı yürüttüğü amansız mücadeleye geri dönme zamanı gelmiştir. Onun ve ülkesinin kaderi işte tam burada belirlenecektir. Rumlar veya onların tuhaf Frenk yardımcılarıyla olan çarpışmalar, oyunun sahne arasından başka birşey olmayacaktır.

Genç Sultan bunu çok iyi bilecek konumdadır. Babası emir Süleyman, hayatını 1086'da bu emirlerarası bitmez tükenmez çarpışmalardan birinde kaybetmiş değil midir? Kılıçarslan o tarihte daha yedi yaşındaydı ve birkaç sadık emirin vesayeti altında tahta çıkmıştı, ama iktidardan uzaklaştırılmış ve hayatının tehlikede olduğu bahanesiyle İran'a gönderilmişti. Pohpohlanıyor, şımartılıyor, dikkatli bir köle ordusu her hizmetine koşuyor, ama sultanlığını kesinlikle ziyaret edemeyeceğine ilişkin yasakla birlikte sıkı bir gözetim altında tutuluyordu. Ev sahipleri, yani gardiyanları, onun kabilesi olan Selçuklu soyuna mensup kişilerden başkası değillerdi.

Eğer XI. yüzyılda Çin sınırlarından Frenklerin uzak ülkesine kadar herkesin bildiği tek bir ad vardıysa, o da Selçuklu idi. Uzun örgülü saçları olan binlerce göçebeyle birlikte Orta Asya'dan gelen Selçuklu Türkleri, Afganistan'dan Akdeniz'e kadar olan bölgenin tümünü birkaç yıl içinde ele geçirmişlerdi. Peygamberin ardılı ve parlak Abbasi imparatorluğunun varisi olan Bağdat halifesi, 1055'ten beri onların elinde yumuşakbaşlı bir kukla haline gelmişti. İsfahan'dan Şam'a, İznik'ten Kudüs'e onların emirleri efendilik etmektedirler. Müslüman Doğu, üç yüzyıldan beri ilk kez tek bir hanedanın otoritesi altında birleşmişti ve bu hanedan, islamiyete eski şanını geri getirmeye kararlı olduğunu ilan ediyordu. 1071'de Selçuklular tarafından ezilen Rumlar, bellerini bir daha doğrultamamışlardır. En büyük eyaletleri olan Küçük Asya, istila edilmiştir; artık başkentleri bile güvencede değildir; Aleksios da dahil, Rum imparatorları Batı'nın en büyük önderi Roma'daki papaya sürekli elçiler göndererek, islamiyetin yeniden su yüzüne çıkması karşısında kutsal savaş çağrısı yapması için yalvarıyorlardı.

Kılıçarslan, bu kadar saygın bir soya mensup olmakla iftihar etmiyor değildir, ama Türk imparatorluğunun birliğinin görünüşte olduğunu da bilmektedir. Selçuklu soyundan kuzenler arasında hiçbir dayanışma görülmemektedir: Hayatta kalmak için öldürmek gerekmektedir. Kılıçarslan'ın babası Küçük Asya'yı, yani geniş Anadolu'yu kardeşlerinin yardımı olmaksızın fethetmiştir ve güney

yönünde Suriye'ye doğru yayılmak istediği için kuzenlerinden biri tarafından öldürülmüştür. Ve Kılıçarslan İsfahan'da zorla tutulurken, babasının ülkesi parçalanmıştır. Yeniyetme Kılıçarslan, 1092'de gardiyanlarının arasında çıkan bir kavga sayesinde serbest bırakılınca, otoritesinin artık İznik surlarının ötesine geçmediğini görmüştür. Bu tarihte daha on üç yaşındaydı.

Sonra, ordusundaki emirlerin tavsiyeleri sayesinde, cinayet işleyerek, hile yaparak, babasından kalan toprakların bir bölümünü geri alabilmiştir. Bugün artık sarayından daha çok at sırtında zaman geçirmekle övünebilir. Fakat Frenkler geldiğinde daha birçok şey belli değildir. Küçük Asya'daki hasımları güçlerini korumaktadırlar, hatta onun lehine olmak üzere o kadar güçlüdürler ki, Suriye ve İran'daki Selçuklu kuzenleri kendi kavgalarının içine gömülmüşlerdir.

Özellikle doğuda, Anadolu yaylasının perişan yüksekliklerinde, bu belirsiz dönemlerde, Danişmend adında garip bir kişi yaşamaktadır. "Bilge" denilen bu kişi, geçmişi karanlık, maceracı, çoğu okumasız yazmasız olan diğer Türk beylerinin tersine, çok çeşitli alanlarda eğitim almıştır. Kısa bir süre sonra *Danişmendnâme* olarak adlandırılan ünlü bir destanın kahramanı haline gelecektir. Bu destan, Ankara'nın güneydoğusunda yer alan bir Ermeni kenti olan Malatya'nın fethini tasvir etmektedir; bu kentin düşüşü, anlatının yazarları tarafından, ileride Türkiye olacak toprakların müslümanlaşmasındaki belirleyici dönemeç olarak kabul edilmektedir. 1097'nin ilk aylarında, Konstantinopolis'e yeni bir Frenk birliğinin geldiği haberi Kılıçarslan'a ulaştığında Malatya çarpışması başlamış durumdaydı. Danişmend kenti kuşatmıştır ve genç Sultan da, Anadolu'nun tüm kuzeydoğusunu işgâl etmek için babasının ölümünden yararlanmış olan bu hasmının bu kadar saygın bir zafer kazanacağı fikrini kabul etmemektedir. Onu bu konuda engellemeye kararlı olarak, süvarilerinin başında Malatya'ya ilerlemiş ve onu korkutmak üzere, ordugâhını Danişmend'inkinin yanına kurmuştur. Gerilim artmakta, çatışmalar giderek ölümcül hale gelerek çoğalmaktadırlar.

1097 Nisanı geldiğinde çatışma kaçınılmaz olmuştur. Kılıçarslan buna hazırlanmaktadır. Ordusunun esas bölümü Malatya surlarının dibinde toplanmıştır, tam bu sırada çadırının önüne bitkin bir süvari gelir. Haberi nefes nefese söyler: Frenkler buradadırlar; Boğazı yeniden geçmişlerdir, bu kez geçen yıldakinden daha kalabalıktırlar. Kılıçarslan sükûnetini korur. Kaygılanmayı haklı çıkartacak hiçbir şey yoktur. Frenklerle daha önce karşılaşmıştır, ne yapılacağını bilmektedir. Sonunda, yalnızca İznik halkını ve özellikle de yakında doğuracak olan karısını sakinleştirmek üzere birkaç süvari birliğine başkentteki garnizonu takviye emrini verir. Kendi de, Danişmend'le işini bitirir bitirmez dönecektir.

Kılıçarslan, Mayısın ilk günlerinde, yorgunluk ve korkudan titreyen yeni bir haberci geldiğinde, Malatya çarpışmasına ruhu ve bedeniyle bulaşmış durumdadır. Habercinin sözleri sultanın kampını dehşete boğar. Frenkler İznik kapılarındadırlar ve kenti kuşatmaya başlamışlardır. Yazın olduğu gibi hırpani yağmacı çetelerden değil de, ağır teçhizatları olan binlerce şövalyeden oluşan bir ordu söz konusudur. Ve bu kez Bizans imparatorunun askerleri de onlara katılmışlardır. Kılıçarslan adamlarını yatıştırmaya çalışır, onun da içi içini yemektedir. İznik'e dönmek üzere Malatya'yı hasmına terk mi etmelidir? Başkentini kurtarabileceğine hâlâ emin midir? İki cephede de kaybetmeyecek midir? En sadık emirlerine uzun uzun danıştıktan sonra, ortaya uzlaşma biçiminde bir çözüm çıkar: Şerefli bir adam olan Danişmend'i görmeye gitmek, onu Rumların ve paralı askerlerin giriştikleri fetih hareketinden ve Küçük Asya'daki bütün Müslümanların karşı karşıya oldukları tehlikeden haberdar etmek ve ona husumete son vermeyi önermek. Sultan, daha Danişmend cevabını vermeden ordusunun bir bölümünü başkente gönderir.

Bu durum karşısında birkaç gün içinde bir ateşkese varılır ve Kılıçarslan zaman kaybetmeden batının yolunu tutar. Fakat İznik yakınlarındaki tepelere vardığında gözünün önüne çıkan manzara damarlarındaki kanı dondurur. Babasının ona miras bıraktığı muhteşem kent her bir yandan kuşatılmıştır: Bir sürü asker, son saldırıda kullanılacak olan hareketli kuleleri, gülle ve taş atan mancınıkları yerleştirmek üzere uğraşmaktadır.

Emirler kesin konuşurlar: Yapılacak birşey yoktur. Çok geç olmadan ülke içlerine çekilmek gerekir. Ancak genç Sultan, başkentini bu şekilde terketmeye razı olmaz. Kuşatmacıların en az sağlam şekilde mevzilendikleri yere benzeyen güneyden son bir delme harekâtına girişmek için ısrar eder. Çarpışma 21 Mayısta şafakla başlar. Kılıçarslan kalabalığın içine öfkeyle dalar ve çarpışma güneş batana kadar kudurmuş bir şekilde sürer. İki tarafın da kayıpları ağırdır, ama ikisi de konumunu muhafaza etmiştir. Sultan ısrar etmez. Artık kıskacı hiçbir şekilde açamayacağını anlamıştır. Bu kadar kötü başlanılan bir savaşa bütün güçleri sürmek, kuşatmayı birkaç hafta, hatta birkaç ay uzatabilir, ama bizzat sultanlığın varlığını tehlikeye sokar. Esas itibariyle göçebe bir halkın içinden çıkmış olan Kılıçarslan, iktidarının kaynağının ne kadar cazip olsa da bir kente değil de, ona itaat eden birkaç süvariye bağlı olduğunu bilmektedir. Kısa bir süre sonra, çok daha doğuda yer alan Konya'yı başkent yapacak, ardılları da burayı XVI. yüzyılın başına kadar ellerinde tutacaklardır. Sultan artık bir daha İznik'in hayalini kurmayacaktır.

Uzaklaşmadan önce, acı veren kararından haberdar etmek ve onlara "çıkarlarına uygun şekilde" davranmalarını tavsiye etmek üzere, kenti savunanlara bir veda mesajı gönderir. Bu sözlerin anlamı, Türk garnizonu kadar kentin Rum halkı için de açıktır: Kenti Frenk paralı askerlere değil, Aleksios Komnenos'a teslim etmek gerekmektedir. Bunun üzerine, askerlerinin başında İznik'in batısında mevzilenmiş olan Bizans imparatoruyla pazarlıklar başlar. Sultanın adamları, efendilerinin kuşkusuz takviye alıp geleceğini umarak zaman kazanmaya uğraşmaktadırlar. Fakat Aleksios'un acelesi vardır: Batılılar son saldırıya hazırlanmakla tehdit etmektedirler; bu durumda onun yapacağı birşey olamaz. Frenklerin geçen yıl İznik yakınlarında neler yaptıklarını hatırlayan müzakereciler dehşet içindedirler. Kentlerinin yağmalandığını, erkeklerin katledildiğini, kadınların ırzına geçildiğini daha şimdiden görmektedirler. Artık tereddüt etmeden kaderlerini imparatorun ellerine bırakmaya karar verirler ve imparator teslim koşullarını bizzat belirler.

18 Haziranı 19'una bağlayan gece, Bizans ordusunun çoğu Türk olan askerleri Askanios (İznik) gölünü kayıklarla sessizce geçerek kente girerler, garnizon çarpışmadan teslim olur. Sabahın ilk ışıklarında, imparatorun beyaz ve altın sarısı sancakları çoktan surların üzerinde dalgalanmaktadır. Frenkler saldırıdan vazgeçerler. Kılıçarslan, böylece uğradığı talihsizliğin içinde bir teselli bulacaktır: Sultanlığının önde gelenleri hayatta kalacaklar ve hatta yanında yeni doğurduğu bebeği olan genç hanım sultan, Konstantinopolis'te bir kraliçe gibi karşılanacak, Frenkler buna çok kızacaklardır.

Kılıçarslan'ın genç karısı, dahi bir maceracı, Frenk istilası arifesinde çok ünlü bir Türk emiri olan Çaka Bey'in kızıdır. Küçük Asya'da düzenlediği bir akın sırasında Rumlar tarafından yakalanarak hapsedilen Çaka, gardiyanlarını Yunancayı çok kolay öğrenerek etkilemiştir; öylesine ki, birkaç ay sonunda bu dili kusursuz konuşur hale gelmiştir. Parlak, becerikli, iyi konuşmacı olan Çaka Bey, imparatorluk sarayının müdavimlerinden olmuş, hatta ona bir soyluluk ünvanı bile verilmiştir. Fakat bu şaşırtıcı yükselme ona yetmemektedir. Gözü daha, çok daha yukarılardadır: Bizans imparatoru olmak istemektedir.

Çaka Bey bu amacına ulaşmak için çok tutarlı bir plan yapmıştır. Bu doğrultuda, Ege denizine bakan İzmir limanına yerleşmiş, burada bir Rum armatörün yardımıyla kendine gerçek bir savaş filosu kurmuştur; bu filoda hafif çektiriler, kürekli tekneler, iki oturaklı ve üç oturaklı kadırgalar vardır, bunların toplamı yüze ulaşmaktadır. İlk aşamada, aralarında Rodos, Sakız (Khios) ve Samos'un da olduğu çok sayıda adayı ele geçirmiş ve egemenliğini Ege kıyısının tümü üzerinde genişletmiştir. Kendine böylece bir deniz imparatorluğu oluşturduktan sonra, İzmir'deki sarayını imparatorluk sarayı modeline göre düzenleyerek, kendini vasilevs (imparator) ilân etmiş ve gemilerini Konstantinopolis'e saldırtmıştır. Aleksios'un saldırıyı püskürtmesi ve Türk gemilerinin bir bölümünü tahrip etmesi için muazzam çabalar göstermesi gerekmiştir.

Kılıçarslan’ın gelecekteki kayınpederi bundan cesaretsizliğe kapılmayarak, savaş gemilerini yeniden inşa etmeye girişmiştir. Kılıçarslan sürgünden döndüğünde ve Çaka’nın da kendi kendine, Süleyman’ın oğlunun Ruma karşı mükemmel bir müttefik olacağını düşündüğünde, 1092’nin sonları gelmiştir. Kızını Kılıçarslan’a vermiştir. Fakat genç Sultanın hesapları kayınpedererininkilerden çok farklıdır. Konstantinopolis’in fethi ona saçma bir proje olarak gözükmektedir; buna karşılık, Küçük Asya’da kendilerine bir toprak parçası kopartmaya uğraşan Türk beylerini, yani en başta Danişmend ve fazlasıyla muhteris Çaka’yı tasfiye etmenin yollarını aradığını yakın çevresinde bilmeyen yoktur. Sultan bu projesini uygulamakta tereddüt etmemiştir; Frenklerin gelmelerinden birkaç ay önce, kayınpederini ziyafete çağırmış, onu sarhoş ettikten sonra, herhalde bizzat kendi bıçaklamıştır: Çaka’nın oğlu tahta geçmiştir, ama babasının ne zekâsı, ne de hırsı vardır onda. Kılıçarslan’ın karısının erkek kardeşi olan yeni emir, denizci beyliğini bu 1097 yazına kadar, yani Rum filosunun İzmir limanına beklenmedik bir haberciyle, kızkardeşiyle gelmesine kadar idare etmekle yetinmiştir.

Sultan hanım, imparatorun üstüne titremesinin nedenlerini anlamakta gecikmiş, ama onu çocukluğunun geçtiği İzmir’e gönderince herşeyi açıkça kavramıştır. Kardeşine, Aleksios’un İznik’i aldığını, Kılıçarslan’ın yenildiğini ve güçlü bir Rum ve Frenk ordusunun kısa bir süre sonra güçlü bir donanmayla birlikte İzmir’e saldıracağını açıklama görevini taşımaktadır. Çaka’nın oğlu, eğer hayatını kurtarmak istiyorsa kızkardeşini Anadolu’nun bir yerlerinde olan kocasının yanına götürmeye davet edilmektedir.

Öneri reddedildiği için, İzmir beyliği sona ermiştir. İznik’in düşmesinin hemen ertesinde, tüm Ege kıyısı, bütün adalar, Küçük Asya’nın bütün Batı parçası artık Türklerin elinden çıkmış olmaktadır. Ve Rumlar, Frenk askerlerinin yardımıyla daha öteye gitmeye kararlıymışa benzemektedirler.

Fakat Kılıçarslan, sığındığı dağlık bölgede silahlarını indirmiş değildir.

İlk günlerin şaşkınlığı geçtikten sonra, sultan karşılık vermeye etkin bir şekilde hazırlanmaktadır. İbn el-Kalanissi, “Asker

devşirmeye, gönüllü toplamaya ve cihad ilân etmeye giriştiğini" yazmıştır. Şamlı vakanüvis, Kılıçarslan'ın "bütün Türklerden yardıma gelmelerini istediğini ve onların da buna kalabalıklar halinde uyduklarını" eklemiştir.

Sultanın bu doğrultudaki ilk hedefi, Danişmend'le bir ittifak anlaşması yapmaktır. Basit bir ateşkes artık yeterli değildir; Küçük Asya'daki Türk güçlerinin tek bir ordu gibi birleşmeleri şimdi şarttır. Kılıçarslan, hasmının vereceği cevaptan emindir. Gerçekçi bir strateji uzmanı olduğu kadar mümin bir Müslüman da olan Danişmend, Rumların ve Frenk müttefiklerinin ilerlemelerinin kendini de tehdit ettiğini düşünmektedir. Onlarla, kendi toprakları yerine komşusunun topraklarında karşılaşmayı tercih etmektedir ve artık vakit geçirmeden, binlerce süvarisiyle Sultanın ordugâhına gelir. Birbirlerine kardeşçe davranırlar, danışırlar, plan yaparlar. Tepeleri kaplayan bu kalabalık savaşçıları ve atları görmek, komutanlara yeniden güven verir. Fırsat çıkar çıkmaz düşmana saldıracaklardır.

Kılıçarslan avını gözlemektedir. Rumların arasına sızan casusları ona değerli haberler uçurmaktadırlar. Frenkler, yollarına İznik'ten sonra da devam etmeye kararlı olduklarını ve Filistin'e kadar gitmek istediklerini yüksek sesle ilân etmektedirler. İzleyecekleri yol bile bilinmektedir: Güneydoğu yönünde, sultanın elinde kalmış tek büyük kent olan Konya'ya doğru inmek. Demek ki Batılılar katetmek zorunda oldukları bu dağlık bölge boyunca bağırlarını saldırılara açık tutmak zorunda kalacaklardır. Gereken tek şey, pusu kurulacak yeri seçmektir. Bölgeyi iyi tanıyan emirler tereddüt etmezler. İznik'ten dört yürüyüş günü uzaklıkta olan Dorylaion (Eskişehir) kentinin yakınlarında, yolun çok derin olmayan bir vadinin içine girdiği bir yer vardır. Eğer Türk savaşçıları tepelerin gerilerinde toplanırlarsa, beklemekten başka yapacak birşeyleri kalmaz.

1097 Haziranının son günlerinde, Kılıçarslan, yanlarında küçük bir Rum birliği olan Batılıların İznik'ten ayrıldıklarını öğrendiğinde, pusu çoktan kurulmuş durumdaydı. Frenkler, 1 Temmuzda şafakla birlikte ufukta gözükürler. Şövalyeler ve piyadeler sakin sakin ilerlemekte, kendilerini bekleyenden hiç haberleri yokmuşa benzemektedirler. Sultan, aldığı tertibatın düşman izcileri tarafından

keşfedilmiş olmasından korkmuştur. Ama bunun böyle olduğuna dair bir belirti yoktur. Selçuklu sultanı açısından memnuniyet verici diğer bir konu da, Frenklerin haber verilenden daha az kalabalık gözükmeleridir. Acaba bir bölümleri İznik'te mi kalmıştır? Bunu bilmemektedir. Her durumda ilk bakışta sayısal üstünlüğe sahiptir. Buna bir de gafil avlayacak olmasının üstünlüğü eklenecek olursa, gün onun lehine geçmelidir. Kılıçarslan sinirli, ama güvenlidir. Ondan yirmi yıl daha fazla tecrübesi olan Danişmend de öyledir.

Hücum emri verildiğinde, güneş tepelerin arkasından yeni yeni yükselmeye başlamıştır. Türk savaşçıların taktiği çok denenmiştir. Onlara Doğuda yarım yüzyıldan beri süren askeri üstünlüklerini bu taktik sağlamıştır. Orduları hemen hemen tamamiyle, harika ok atan hafif süvariden oluşmuştur. Bunlar düşmana yaklaşmakta, üzerine öldürücü oklarını yağdırmakta, sonra hızla uzaklaşarak, yerlerini yeni bir saldırı birliğine bırakmaktadırlar. Genelde, birkaç dalga sonunda avları can çekişmeye başlamaktadır. Bunun üzerine son göğüs göğüse döğüş başlamaktadır.

Fakat bu Dorylaion çarpışması esnasında, kurmaylarıyla birlikte yüksek bir düzlüğe yerleşmiş olan Sultan, eski Türk yöntemlerinin artık alışılmış etkinliğe sahip olmadıklarını kaygıyla farkeder. Aslında Frenkler hiç de çevik değillerdir ve Türklerin ardı ardına gelen saldırılarına cevap vermekte aceleleri yokmuşa benzemektedirler. Fakat savunma sanatını tam anlamıyla bilmektedirler. Ordularının esas gücü, şövalyelerin bütün bedenini, hatta bazen binek hayvanlarını da kaplayan şu kalın zırhların içinde yer almaktadır. İlerlemeleri ağır ve yavaşsa da, askerler oklara karşı mükemmel bir şekilde korunmaktadırlar. Bu çarpışma gününde, aradan saatler geçtikten sonra, Türkler karşı tarafa, özellikle piyadeler arasında olmak üzere hiç kuşkusuz çok kayıp verdirtmişlerdir, ama Frenk ordusunun esas bölümü olduğu gibi durmaktadır. Acaba vücut vücuda çarpışmaya mı girişmek gerekir? Bu tehlikeliye benzemektedir: Çarpışma alanının çevresinde meydana gelen çok sayıdaki mücadelelerde, bozkır süvarileri gerçek bir insandan kale olan şövalyelere karşı hiçbir şey yapamamışlardı. Hırpalama harekâtını hep sürdürmek mi gerekiyordu? Gafil

avlanmanın şaşkınlığı geçtiğinden, karşı taraf bal gibi girişim önceliğini ele alabilirdi.

Uzakta bir toz bulutu görüldüğünde, emirlerden bazıları geri çekilme harekâtına girişilmesini önermişlerdi bile. Bu, yaklaşan yeni bir Frenk ordusuydu; bu ordu birincisi kadar kalabalıktı. Sabahtan beri çarpıştıkları sadece öncü birlikleriydi. Sultanın seçim hakkı kalmamıştı. Geri çekilme emrini vermek zorundaydı. Daha bunu yapmasına fırsat kalmadan üçüncü bir Frenk ordusunun Türk hatlarının gerisinde, kurmayların çadırının bulunduğu bir tepeden görüldüğü haberi geldi.

Kılıçarslan bu kez korkuya esir düşer. Atına atlar ve dağlara doğru dört nala sürer ve askerlerine ödeme yapmak için hep yanında taşıdığı ünlü hazinesini bile bırakır. Danişmend ve emirlerin çoğu da onun arkasından seğirtirler. Ellerinde kalan tek koz olan hızdan yararlanan çok sayıda süvari de, galiplerin kendilerini izlemelerine fırsat bırakmadan uzaklaşmayı başarır. Fakat askerlerin çoğu, dört bir yandan kuşatılmış olarak çarpışma alanında kalmıştır. İbn el-Kalanissi'nin yazacağı üzere, *"Frenkler Türk ordusunu paramparça ettiler. Öldürdüler, yağmaladılar ve köle olarak sattıkları çok sayıda esir aldılar."*

Kılıçarslan kaçarken, kendi cephesinde çarpışmak üzere Suriye'den gelen bir süvari birliğine rastlar. "Artık çok geç" diye itiraf eder, "bu Frenkler çok kalabalık ve çok güçlüler, artık onları durdurmak üzere hiçbir şey yapılamaz". Sözüyle eylemini birleştiren ve fırtınanın geçmesini beklemeye kararlı olan yenik Sultan, Anadolu yaylasının muazzam genişliği içinde kaybolur. İntikamını almak için dört yıl bekleyecektir. Artık istilacıya hâlâ bir tek doğa direniyormuşa benzemektedir. Toprakların kuraklığı, dağ yollarının darlığı ve gölgesi olmayan yolların üzerine çöken yaz sıcağı, Frenklerin ilerlemesini bir miktar geciktirmektedir. Dorylaion çarpışmasından sonra, aslında bir ayda geçilebilecek olan Anadolu'yu yüz günde aşmışlardır. Bu arada, Türklerin uğradığı bozguna ilişkin haberler tüm Doğu'da dolaşmıştır. "*İslamiyet için utanç verici olan bu olay haber alındığında gerçek bir panik çıktı"* diye yazmaktadır Şamlı vakanüvis. *"Korku ve endişe büyük boyutlara ulaştı."*

Korkunç şövalyelerin yakında geleceklerine dair haberler, ortalıklarda aralıksız dolaşmaktadır. Temmuz sonunda, Suriye'nin iyice kuzeyindeki el-Balana köyüne yaklaştıkları söylentisi çıkmıştır. Onlarla çarpışmak üzere binlerce süvari toplanmıştır. Bu yanlış bir alarmdır, Frenkler ufukta gözükmemişlerdir. En iyimser olanlar, istilacıların yarı yoldan dönmüş olabileceklerini söylemektedirler. İbn el-Kalanissi, çağdaşlarının bayıldığı müneccimlik meselelerinden birinde bu kanıya katılmaktadır. *"Bu yaz, batı yönünde bir kuyrukluyıldız belirdi, inişi yirmi gün sürdü, sonra bir daha gözükmemek üzere kayboldu."* Fakat hayaller çabuk kaybolur. Haberler giderek kesinleşmektedirler. Eylül ortasından itibaren, Frenklerin ilerlemesini köy be köy izlemek mümkün hale gelmiştir.

21 Ekim 1097'de, Suriye'nin en büyük kenti olan Antakya Kalesinden bağırışlar yükselir: "Buradalar!". Birkaç işsiz güçsüz burçlara yığılır, ama çok uzakta, ovanın dip tarafında, Antakya gölünün yakınlarında bulanık bir toz bulutundan başka birşey göremez. Frenkler daha bir günlük, belki de daha fazla bir yürüyüş mesafesindedirler ve herşey onların uzun bir yolculuktan sonra, biraz dinlenmek için durmak isteyeceklerini düşündürtmektedir. Ancak ihtiyat, kentin beş ağır kapısının şimdiden kapatılmasını gerektirmektedir.

Suklarda (çarşı) sabahki bağırtı çağırtı kesilmiş, satıcılar ve müşteriler donup kalmışlardır. Kadınlar dualar mırıldanmaktadırlar. Korku kente egemen olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MELUN BİR ZIRH YAPIMCISI

> "Antakya valisi Yağısıyan Frenklerin yaklaştığından haberdar olunca, kentteki hıristiyanların ayaklanacaklarından korktu. Bu yüzden onları kentten sürmeye karar verdi."

Olayı Frenk istilasından bir yüzyıldan daha fazla bir süre sonra, o çağın insanlarının bıraktıkları tanıklıklara dayanarak anlatacak olan Arap tarihçi İbn el-Esir'dir (İbn el-Asir olarak da yazılır. ç.n.)

> "İlk gün, Yağısıyan müslümanlara kenti çevreleyen savunma hendeklerini temizleme emrini verdi. Ertesi gün aynı angaryaya yalnızca hıristiyanları gönderdi. Onları akşama kadar çalıştırttı ve geri dönmek istediklerinde, 'Antakya sizindir, ama Frenklerle olan sorunumuzu çözene kadar onu bana bırakmanız gerekiyor' diyerek onları engelledi. Onlar da ona sordular: 'Çocuklarımızı ve karılarımızı kim koruyacak?'. Emir cevap verdi: 'Ben sizin yerinize ilgileneceğim'. Nitekim sürgünlerin aileleriyle gerçekten ilgilendi ve onların tek bir saç teline bile helal gelmesine izin vermedi'.

Selçuklu sultanlarına kırk yıldan beri hizmet eden yaşlı Yağısıyan, bu 1097 yılının Ekim ayını bir ihanet takıntısı içinde yaşamaktadır. Antakya önünde toplanan Frenk ordularının, surların içinden işbirlikçilerin yardımını sağlamadan kente asla giremeyeceklerinden emindir. Çünkü ablukadan ötürü henüz açlık çekmeyen kentini saldırarak almak mümkün değildir. Sakalları beyazlaşmakta olan bu emirin elinin altında ancak altı-yedi bin asker varken, Frenklerin yaklaşık otuz bin savaşçıyı düzene soktuğu doğrudur. Ama Antakya,

aslında alınabilir gibi bir kale değildir. Surlarının uzunluğu iki fersahtır (oniki kilometre) ve üç farklı düzeyde inşa edilmiş en az üç yüz altmış kulesi vardır. Kesme taşlardan ve tuğlalardan duvarlı engellerle sağlam bir şekilde inşa edilen surlar, doğuda Habib en-Nacar tepesine tırmanmakta ve zirveyi ele geçirilemez bir hisarla taçlandırmaktadır. Batıda, Suriyelilerin el-Asi (isyankâr, asi nehir) adını verdikleri Orontes (Asi) nehri vardır; buna Asi adının verilme nedeni, bazen ters yönde, yani Akdeniz'den ülke içine akıyormuş izlenimini vermesidir. Yatağı Antakya surları boyunca giderek, geçmesi çok kolay olmayan doğal bir engel oluşturmaktadır. Güneyde istihkâmlar bir vadiye doğru sarkmaktadırlar, bu vadinin eğimi o kadar diktir ki, surun bir devamı gibi durmaktadır. Bu nedenle, kuşatıcıların kenti tamamen sarmaları olanaksızdır ve kenti savunanların da dışarıyla haberleşme ve yiyecek sağlama konularında hiçbir sıkıntıları yoktur.

Surların kapladığı alanın içinde bina ve bahçelerin dışında geniş tarlaların da yer alması nedeniyle, kentin gıda ihtiyatları daha da bollaşmaktadır. Müslüman fethinden önce, Antakya iki yüz bin nüfuslu bir Roma metropolüydü. 1097'de ancak kırk bin kişi vardır ve eskiden kalabalık olan bir sürü mahalle, şimdi tarla ve bahçeye dönüşmüştür. Geçmiş ihtişamından bir kısmını kaybetmiş olmasına rağmen, etkileyici bir kent olmayı sürdürmektedir. Bütün seyyahlar - Bağdat veya Konstantinopolis'ten gelenleri bile vardır -, gözalabildiğine uzanan minareleri, kiliseleri, kemerli çarşıları, hisara doğru çıkan ağaçlıklı yokuşlarda yer alan lüks villarıyla bu kenti daha iyi gördüklerinde büyülenmektedirler.

Yağısıyan, tahkimatının sağlamlığı veya gıda ihtiyatının güvenirliği konusunda hiçbir kaygı duymamaktadır. Fakat, kenti kuşatma altında tutanlar eskiden de olduğu gibi, bitmez tükenmez surların herhangi bir yerinde onlara kapılardan birini açacak veya bir kuleye girişlerini kolaylaştıracak bir işbirlikçi bulurlarsa, bütün bu savunma araçları yararsız olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Başka yerlerde olduğu gibi, Antakya'da, da Doğu hıristiyanları - Rumlar, Ermeniler, Marunîler, Yakubiler - Frenklerin gelişiyle birlikte çifte bir baskıya maruz kalmışlardır: Onları Müslümanlara sempati duymakla suçlayan ve onlara alt düzeyden uyruk

muamelesi yapan kendi dindaşlarının baskısı ve onları çoğu zaman istilacıların doğal müttefiki olarak gören müslüman hemşehrilerinin baskısı. Aslında dinsel ve ulusal mensubiyetler arasında sınır yoktur. Aynı Rum sözü, Grek kilisesine bağlı Bizanslıları ve Suriyelileri ifade etmektedir, zaten bunlar kendilerini hep Bizans imparatorunun uyrukları olarak görmektedirler; “Ermeni” kelimesi, hem bir Kilise’ye, hem de bir halka atıfta bulunmaktadır ve bir Müslüman “millet”ten (el-umma, ümmet) söz ettiğinde, söz konusu olan bir müminler cemaatidir. Yağısıyan’ın zihniyetinde, hıristiyanların kentten sürülmeleri dinsel bir ayırımcılıktan çok, Antakya’nın uzun süre tabi olduğu ve burayı geri almaktan hiç vazgeçmemiş düşman bir gücün, Konstantinopolis’in uyruklarına yönelik bir önlemdir.

Arapların denetimindeki Asya bölgesinin bütün büyük kentlerinin içinde, Antakya Selçuklu Türklerinin eline en son geçenidir; 1084’te burası daha Konstantinopolis’e aitti. Ve Frenk şövalyeleri bundan onüç yıl sonra burayı kuşatmaya geldiklerinde, Yağısıyan, doğal olarak bunun Rumların buradaki egemenliğini, çoğunluğu hıristiyan olan yerli halkın işbirliğiyle yeniden kurma yönünde bir girişim olduğuna inanmıştır. Emir bu tehlike karşısında hiçbir şeyden çekinmez. Böylece nasranileri (çoğ. nassara, İsa Nasaralı - Nazareth - doğumlu olduğu için hıristiyan anlamında) kentten sürer, sonra buğday, zeytinyağ ve bal iaşesini kendi eline alır ve tahkimatı her gün denetler, her ihmali ağır bir şekilde cezalandırır. Bunlar yeterli olacak mıdır? Bundan daha belirsiz birşey olamaz. Fakat alınan tedbirler, takviye gelmesini beklerken dayanmalarına olanak vereceklerdir. Takviye ne zaman gelecektir? Antakya’da yaşayan herkes bu soruyu kendine ısrarla sormaktadır ve Yağısıyan buna sokaktaki insandan daha iyi cevap verecek durumda değildir. Frenklerin henüz uzakta oldukları yazın, oğlunun Suriyeli Müslüman yöneticilere göndererek, onları kentini bekleyen tehlike konusunda uyarmıştır. İbn el-Kalanissi’den öğrendiğimize göre, Yağısıyan’ın oğlu Şam’da cihaddan söz etmiştir. Fakat XI. yüzyıl Suriye’sinde cihad, zor duruma düşen hükümdarların ortaya attıkları bir slogandan ibarettir. Bir emirin bir diğerine yardım etmeyi kabul etmesi için, bunda kişisel bir çıkar görmesi gerekmektedir. İşte

yalnızca bu durumda, o da büyük ilkelerin yanında yer alabilmektedir.

Oysa bu 1097 sonbaharında, Yağısıyan'dan başka hiçbir yönetici kendini Frenk istilasından ötürü doğrudan tehdit altında hissetmemektedir. Eğer imparatorun tuttuğu askerler Antakya'yı geri almak istiyorlarsa, bundan daha olağan birşey olamaz, çünkü bu kent hep Bizans'a ait olmuştur. Rumların ne olursa olsun daha ileri gitmeyecekleri düşünülmektedir. Ve Yağısıyan'ın zor durumda olması, komşuları için mutlaka kötü birşey değildir. On yıldan beri, aralarına nifak sokarak, kıskançlıkları körükleyerek, ittifakları bozarak onlarla oynamıştır. Şimdi onlardan aralarındaki kavgaları unutarak kendine yardıma gelmelerini istemektedir; onların bu isteğe karşılık vermemelerine şaşırmalı mıdır?

Gerçekçi bir adam olan Yağısıyan, onu uzun uzadıya bekleteceklerini, süründüreceklerini, yardım etmek için dilenmek zorunda bırakacaklarını; eski oyunlarını, entrikalarını, ihanetlerini ödeteceklerini bilmektedir. Ancak onu imparatorun paralı askerlerine eli kolu bağlı teslim edecek kadar ileri gitmeyeceklerini hayal etmektedir. Sonuç olarak, acımasız bir arı kovanında hayatta kalmaya uğraşmaktan başka birşey yapmamıştır. Manevralarını yaptığı âlemde, yani Selçuklu emirlerinin dünyasında, kanlı kavgalar hiç durmamaktadır ve Antakya'nın efendisi, tıpkı bölgenin diğer bütün emirleri gibi, tavır takınmak zorunda kalmıştır. Eğer kaybedenin yanında yer almışsa, onu ölüm veya en azından hapishane beklemektedir. Eğer şansı yaver gidip de kazanan tarafı tutmuşsa, bir süre zaferinin tadını çıkartmakta, ödül olarak birkaç güzel esir kadın verilmekte, sonra kendini hayatını tehlikeye soktuğu yeni bir çatışmanın içinde bulmaktadır. Bu işi sürdürebilmek için doğru ata oynamak ve hep aynı ata oynamakta inat etmemek gerekir. Her hata ölüme götürür ve yatağında ölen çok az emir vardır.

Frenkler geldiğinde, Suriye'deki siyasal yaşam "iki kardeşin savaşı" nedeniyle zehirlenmiş durumdadır. Bunlar, bir meddahın hayalinden çıkmışçasına tuhaf iki kişidir: Halep hükümdarı Rıdvan ile Şam (Dımaşk) hükümdarı olan küçük kardeşi Dukak. Bunlar birbirlerine karşı öyle inatçı bir kin duymaktadırlar ki, ikisine

birden yönelik bir tehdit bile uzlaşmayı düşünmelerine yol açamamaktadır. 1097'de Rıdvan yirmi yaşından biraz daha büyüktür, ama daha şimdiden bir esrar perdesinin gerisindedir ve onun hakkında çok dehşet verici efsaneler ortalıkta dolaşmaktadır. Kısa boylu, zayıf, sert ve bazen de endişeli bakışları olan bu kişi, İbn el-Kalanissi'nin dediğine göre. Haşhaşiyun tarikatına mensup bir "müneccim-tabip"in etkisi altında kalmaktadır. Bu haşhaşiyun tarikatı o tarihlerde yeni kurulmuştur ve Frenk istilasının tüm süresi boyunca önemli bir rol oynayacaktır. Halep hükümdarı, hiç de haksız yere olmaksızın, bu fanatikleri hasımlarını ortadan kaldırmada kullanmakla itham edilmektedir. Cinayetler, dine aykırı hareketler, büyücülük ile Rıdvan herkesin kuşkusunu uyandırmakta, ama en güçlü kini bizzat ailesinin içinde uyandırmaktadır. 1095'te tahta çıktığında, bir gün iktidar talebinde bulunurlar korkusuyla küçük erkek kardeşlerinden ikisini boğdurtmuştur; bir üçüncüsü, tam Rıdvan'ın kölelerinin güçlü parmaklarının boğazını sıkacakları gece, Halep kalesinden kaçarak canını kurtarabilmiştir: Ölümden kurtulan bu kardeş Dukak'tır ve o zamandan bu zamana ağabeyine karşı amansız bir kin beslemektedir. Kaçtıktan sonra Şam'a sığınmış, kentteki askerler de onu hükümdar ilân etmişlerdir. Bu kararsız, etki altında kalan, öfkesi burnunda, sağlığı narin genç adam, ağabeyinin kendini öldürmek istediği takıntısı içinde yaşamaktadır. Bu yarı-deli iki hükümdarın arasında kalan Yağısıyan'ın işi hiç de kolay değildir. Hemen yanıbaşındaki komşusu, başkenti Halep olan Rıdyan'dır. Dünyanın en eski kentlerinden biri olan Halep, Antakya'ya üç günden daha az yürüyüş mesafesindedir. Yağısıyan, Frenklerin gelmesinden iki yıl önce, kızını Rıdvan ile evlendirmiştir. Fakat, bu damadının onun topraklarına göz diktiğini çabucak anlamış ve o da kendi hesabına hayatından endişe etmeye başlamıştır. Haşhaşiyun tarikatı, Dukak gibi ona da musallat olmuştur. Ortak tehlike bu iki adamı doğal olarak yaklaştırdığından, Frenkler Antakya'ya doğru ilerlerken, Yağısıyan ilk önce Şam hükümdarına yönelmiştir.

Fakat Dukak tereddüt etmektedir. Bunun Frenklerden korktuğu için olmadığına teminat vermektedir, ama ağabeyinin onu geriden kıstırmasına olanak vermemek için, ordusunu Halep civarına götürmeye niyeti yoktur. Müttefikinin karar vermesini sağlamanın

ne kadar güç olduğunu bilen Yağısıyan; ona parlak, atılgan, tutkulu, bir işin ucunu bırakmayan genç bir adam olan oğlu Şemsüddevle'yi (Devletin Güneşi) göndermiştir. Şems, saraydan hiç ayrılmamış, bir pohpohlayıp, bir tehdit ederek, Dukak ve danışmanlarını bıktırmıştır. Şam'ın efendisi, gene de Antakya çarpışmasının başlamasından iki ay sonra, ancak Aralık 1097'de, ordusuyla birlikte kuzey yolunu tutmaya istemeye istemeye razı olmuştur. Şems ona eşlik etmektedir. Bir hafta süren yol boyunca, Dukak'ın fikir değiştirmeye rahatça zaman bulacağını bilmektedir. Nitekim, genç hükümdar yol aldıkça daha sinirli hale gelmektedir. 31 Aralıkta Şam ordusu yolun üçte ikisini aşmıştır, bölgede hayvanları için ot arayan bir Frenk birliğiyle karşılaşır. Sayısal üstünlüğüne ve düşmanını kuşatmadaki görece rahatsızlığına rağmen, Dukak saldırı emrini vermekten vazgeçer. Bu, bir an için şaşkına dönmüş olan Frenklere kendilerini toplama ve yayılma süresi bırakmak demektir. Gün sona ererken, yenen veya yenilen yoktur, ama Şamlılar hasımlarından daha fazla adam kaybetmişlerdir: Dukak'ın cesaretinin kırılması için bu yeterli olmuştur; Şems'in umutsuz yalvarmalarına rağmen adamlarına hemen geri dön emri verir.

Dukak'ın harekâtı yarıda bırakması, Antakya'da büyük bir üzüntüye yol açar, ama kenti savunanlar vazgeçmezler. 1098'in bu ilk günlerinde, kenti kuşatanların arasında ilginç bir karışıklık vardır. Yağısıyan'ın birçok casusu düşman kampına sızmayı başarmıştır. Bu casusların bazıları, Rumlara duydukları kinle hareket etmektedirler, ama çoğu bu sayede emirin lütfuna nail olmayı uman kent hıristiyanlarındandır. Ailelerini Antakya'da bırakmışlardır ve onların güvenliğini sağlamaya uğraşmaktadırlar. Getirdikleri haberler, kent halkının moralini yükseltmektedir: Kuşatma altındakilerin erzakları bolken, Frenkler açlık tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Daha şimdiden yüzlercesi ölmüş ve binek hayvanlarından çoğu da yenilmek üzere kesilmiştir. Şam ordusuyla karşılaşan seferi birlik, tam da birkaç koyun, birkaç keçi peşindeydi ve ambarları yağmalayacaktı. Açlığa başka afetler eklenerek, istilacıların moralini her gün biraz daha düşürmektedirler. Yağmur aralıksız yağarken, Suriyelilerin Antakya'ya taktıkları bayağı "sidikli" lâkabını doğrulamaktadır. İstilacıların ordugâhı çamur

deryasına dönmüştür. Ve bu arada yer sarsıntıları hep devam etmektedir. Bölge insanları buna alışkındırlar, ama Frenkler dehşete kapılmaktadırlar; tanrısal bir cezaya uğradıkları inancıyla gökler katına yalvarmak üzere toplandıklarında, dualarının meydana getirdiği büyük gürültü şehirden bile duyulmaktadır. Yüce Tanrının öfkesini yatıştırmak için, fahişeleri kamplarından kovmaya, meyhaneleri kapatmaya ve kumarı yasaklamaya karar verdikleri söylenmektedir. Komutanlar dahil olmak üzere, askerden kaçmalar çoğalmıştır.

Bu gibi haberler, kenti savunanların savaşkanlığını doğal olarak artırmakta ve onlar da cesur huruç hareketlerini çoğaltmaktadırlar. *İbn el-Esir*'in diyeceği gibi, “Yağısıyan hayranlık verici bir cesaret, bilgelik ve kararlılık gösterdi”. Ve heyecana kapılan Arap tarihçi şunları ekleyecektir: “Frenklerin çoğu öldü. Eğer geldikleri sırada olduğu kadar kalabalık kalsalardı, bütün İslam alemini işgâl ederlerdi!”. Eğlendirici bir abartma, ama istilanın yükünü aylar boyunca tek başına taşıyacak olan Antakya garnizonunun kahramanlığına yönelik, hakedilmiş bir saygı gösterimi.

Çünkü yardımlar hâlâ beklenmektedir. Dukak'ın alçaklığından yaralanan Yağısıyan, 1098 Ocağında Rıdvan'a yönelmek zorunda kalmıştır. Halep emirinden boynu eğik bir şekilde özür dileme; onun bütün alaylarını gözünü kırpmadan dinleme ve ona İslam ve akrabalık ilişkileri adına askerlerini gönderip Antakya'yı kurtarması için yalvarma gibi güç bir görev, gene Şemsüddevle'ye düşmüştür. Şems, emir kayınbiraderinin bu cins deliller karşısında tamamen duyarsız olduğunu ve Yağısıyan'a elini uzatmaktansa bu eli kesmeyi tercih edeceğini çok iyi bilmektedir. Fakat olaylar daha da zorlayıcı hale gelmiştir. Gıda durumları giderek kötüleşen Frenkler, Selçuklu emirinin topraklarında bir talan harekâtına girişerek, Halep yakınlarını bile yağmalayıp, alt üst etmişlerdir ve Rıdvan, kendi toprakları üzerine yönelen tehdidi ilk kez hissetmiştir. Böylece Antakya'ya yardımdan çok kendini savunmayı düşünerek, ordusunu Frenklere karşı göndermeye karar vermiştir. Şems zafer kazanmıştır. Babasına, Halep birliklerinin saldıracağı zamanı bildiren ve kuşatmacıları kıskaca almak üzere kitlesel bir huruç yapmasını isteyen bir haber göndermiştir.

Antakya'da Rıdvan'ın müdahalesi o kadar beklenmedik birşey olmuştur ki, tanrının bir armağanı gibi görülmüştür. Acaba bu, yüz günden beri süren çarpışmanın belirleyici dönemeci midir?

Hisardaki gözcüler, 9 Şubat 1098 öğleden sonra Halep ordusunun yaklaştığını haber vermişlerdir. Bu orduda binlerce süvari vardır; oysa Frenkler, kıtlığın binek hayvanlarını tüketmiş olmasından ötürü, onların karşısına ancak yedi veya sekiz yüz atlı çıkartabilmektedirler. Günlerdir diken üstünde yaşayan kuşatma altındakiler, çarpışmanın hemen başlamasını istemektedirler. Ama Rıdvan'ın ordusu durup, çadırları kurmaya başladığından, çarpışma emri sonraki güne ertelenmiştir. Hazırlıklar bütün gece sürdürülmüştür. Artık her asker, nerede ve ne zaman harekete geçeceğini çok iyi bilmektedir. Yağısıyan adamlarına güvenmektedir, onların paylarına düşeni yapacaklarından emindir.

Hiç kimsenin bilmediği, çarpışmanın daha başlamadan kaybedildiğidir. Frenklerin savaşçı niteliklerine ilişkin olarak anlatılanlardan dehşete kapılan Rıdvan, artık sayısal üstünlüğünden yararlanmaya cüret edememektedir. Birliklerini harekete geçirmek yerine, onları korumaktan başka birşey düşünmemektedir. Ve her tür kuşatılma tehlikesini önlemek üzere, onları bütün gece boyunca Asi nehriyle Antakya kalesi arasında kalan dar bir toprak şeridinde tutmuştur. Frenkler şafakla birlikte saldırıya geçtiklerinde, Halepliler felçolmuş gibidirler. Alanın darlığından ötürü hiç hareket edememektedirler. Atlar şaha kalkmakta ve düşenler daha ayağa kalkmadan kardeşleri tarafından çiğnenmektedir. Tabii ki artık geleneksel taktikleri uygulamak ve düşmana birbirini izleyen süvari-okçu dalgaları halinde saldırmak söz konusu değildir. Rıdvan'ın adamları, göğüs göğüse bir çarpışmaya zorlanmışlardır ve burada zırhlı şövalyeler kolayca ezici bir üstünlük sağlamaktadırlar. Bu tam bir kıyımdır. Frenkler tarafından izlenen emir ve askerleri, artık anlatılamaz bir düzensizlik içinde kaçmaktan başka birşey düşünememektedirler.

Antakya surlarının dibinde çarpışma başka bir şekilde cereyan etmektedir. Kenti savunanlar, günün ilk ışıklarıyla birlikte kitlesel bir huruç hareketi yapmışlar ve bu da kuşatıcıları gerilemek zorunda bırakmıştır. Çarpışmalar çetin geçmektedir ve Yağısıyan'ın

askerleri çok iyi bir konumdadırlar. Öğleden biraz önce Frenklerin kampını kuşatmaya başladıkları sırada, Haleplilerin bozgun haberi gelir. Emir bunun üzerine adamlarına, istemeye istemeye kente geri dönme emrini verir. Geri çekilmeleri tam bitmiştir ki, Rıdvan'ı ezen şövalyeler ölümcül-ödülleriyle geri dönerler. Antakya halkı biraz sonra muazzam kahkahalar, boğuk bazı ıslıklar duyar ve bunların arkasından Haleplilerin berbat durumdaki kelleleri mancınıkla atılır. Kenti bir ölüm sessizliği sarmıştır.

Yağısıyan etrafındakileri cesaretlendirmek için birkaç cümle söylese de, kentinin etrafındaki kıskacın daraldığını ilk kez hissetmektedir. İki düşman kardeşin de bozguna uğramasından sonra, artık Suriyeli emirleri beklemekten başka yapacak birşeyi kalmamıştır. Başvuracağı tek kişi kalmıştır: Güçlü Musul atabeyi Kürboğa. Fakat onun da, Antakya'dan iki hafta yürüyüş mesafesinde bulunma gibi bir engeli vardır.

Tarihçi İbn el-Esir'in vatanı olan Musul, "Cezire"nin, yani Mezopotamya'nın, Dicle ve Fırat gibi iki büyük nehir tarafından sulanan verimli ovanın başkentidir. Çok önemli bir siyasal, kültürel ve ekonomik merkezdir. Araplar, onun lezzetli meyvalarını; elmalarını, armutlarını, üzümlerini, narlarını övmektedirler. Bütün dünya, bu kentin ihraç ettiği nitelikli ince kumaş ile onun adını özdeşleştirmektedir: "Muslim". Frenkler geldiğinde, emir Kürboğa'nın topraklarında başka bir zenginlik işletilmeye başlamış durumdaydı. Seyyah İbn Cübeyir birkaç on yıl sonra neft adındaki bu zenginlik kaynağını tasvir edecektir. Dünyanın bu parçasını bir gün zengin edecek olan bu koyu renkli değerli sıvı, daha şimdiden kendini geçenlerin bakışlarına sunmaktadır.

> "Dicle yakınlarında el-Kayyara (bitümlük) denilen bir yerden geçiyoruz. Musul'a giden yolun sağında, sanki bir bulutun altındaymış gibi olan bir kara toprak çöküntüsü var. Tanrı burada, bitüm veren irili ufaklı kaynaklar fışkırtmış. Bunlardan biri bazen kaynayan bir kaptaki gibi parçalar fırlatıyor. Bunları toplamak üzere havuzlar yapıyorlar. Bu kaynakların etrafında siyah bir gölcük var, bunun yüzeyinde kara bir köpük bulunuyor; gölcük bu köpüğü kıyıya atıyor ve o da burada bitüm olarak pıhtılaşıyor. Bu ürün çok kaygan, düz, parlak bir çamur görüntüsünde olup, çok güçlü bir koku çıkartıyor. Daha önce sözünün edildiğini duyduğumuz ve tasviri bize çok

> olağanüstü gelmiş olan bir harikayı böylece kendimiz gözleyebildik. Buradan çok uzakta olmayan bir yerde, Dicle kıyılarında, dumanını uzaktan farkettiğimiz başka bir büyük kaynak daha var. Bitüm elde edilmek istenildiğinde buranın tutuşturulduğu söylendi. Alev sıvı unsuru tüketiyor. Suriye'de ve Akkâ'ya kadar olan bütün bölgede ve sahil kesimlerinde bu bilinmektedir. Allah istediğini yaratır. Ona şükürler olsun".

Musul halkı kara sıvıya tedavi edici özellik atfetmekte ve hasta olduklarında içine girmektedirler. Petrolden üretilen bitüm (asfalt), inşaatçılıkta, tuğlaların birbirlerine tutturulması için harç olarak kullanılmaktadır. Su geçirmez nitelikte olmasından ötürü, hamam duvarları onunla sıvanmakta ve burada cilalı bir siyah mermer görüntüsü almaktadır. Ama daha sonra göreceğimiz üzere, petrol en çok askeri alanda kullanılmaktadır.

Bu gelecek vaadeden kaynaklardan bağımsız olarak, Musul, Frenk istilasının başlangıcında başta bir stratejik rol oynamaktadır ve yöneticileri Suriye işlerine karışma olanağını yakaladıklarından, muhteris Kürboğa bunu kullanmak istemektedir. Ona göre, Yağısıyan'ın yardım çağrısı, etkisini yayma konusunda düşlediği fırsattır. Hiç tereddüt etmeden büyük bir ordu toplamaya söz verir. Antakya artık yalnızca Kürboğa'yı bekleyerek yaşamaktadır.

Bu hızır gibi yetişen adam, eski bir köledir ve bu durumun Türk emirleri arasında hiç de alçaltıcı bir yanı yoktur. Nitekim, Selçuklu hükümdarları en sadık ve en yetenekli kölelerini sorumluluk gerektiren görevlere getirme adetini edinmişlerdir. Ordu komutanları, kent valileri çoğu zaman köledirler (memluk) ve otoriteleri o kadar büyüktür ki, resmen azad edilmelerine bile gerek kalmamaktadır. Frenk istilası sona ermeden önce, tüm İslami Doğu Memluk sultanlar tarafından yönetilir hale gelecektir. Daha 1098'de bile, Şam, Kahire ve birçok diğer büyük kentin en etkili adamları köle veya köle oğludur.

Kürboğa bunların en güçlü ve muktedirlerindendir. Sakalına kır düşmüş bu otoriter subay, Türkçe bir unvan taşımaktadır: "beyin babası" anlamına gelen Atabey. Selçuklu imparatorluğunda yönetici hanedanın üyeleri arasında ölümler yüksek düzeydedir - çarpışmalar, cinayetler, idamlar ve bunlar çoğu zaman reşit olmayan ardıllar bırakmaktadırlar. Bunların çıkarlarını savunmak üzere, üvey

babalık rolünü tamamlasın diye genelde bu çocuğun annesiyle evlenen bir vasi atanmaktadır. Bu atabeyler, mantık gereği iktidarın gerçek sahibi olmakta ve bu iktidarlarını çoğu zaman kendi öz oğullarına bırakmaktadırlar. Meşru bey, onların elinde artık bir kukladan başka bir şey olmamaktadır, hatta bazen bir rehine durumuna düşmektedir. Fakat görünüş titizlikle kurtarılmaktadır. Böylece, ordular resmen üç veya dört yaşlarındaki çocukların "komutası" altındadır, bunlar iktidarlarını atabeylere "devretmişler"dir.

1098 Nisanının son günlerinde otuz bin kadar adam Musul çıkışında toplandığında, işte tam da bu alışılmadık manzaraya tanık olunmuştur. Resmi ferman, kahraman askerlerin, ordunun komutasını kundak bezlerinin içinden atabey Kürboğa'ya emanet eden meçhul bir Selçuklu dölünün emirleri altında cihad yapacaklarını bildirmektedir.

Ömrünü Musul atabeylerinin hizmetinde geçirecek olan tarihçi İbn el-Esir'e göre, "*Kürboğa'nın ordusunun Antakya'ya yöneldiğini öğrenen Frenkler korkuya kapıldılar, çünkü zayıf düşmüşlerdi ve erzakları azdı*". Buna karşılık kenti savunanlar tekrar umutlanmışlardır. Müslüman birlikleri yaklaştıklarında bir kez daha huruç yapmaya hazırlanmaktadırlar. Oğlu Şemsüddevle'den etkin bir yardım alan Yağısıyan, aynı inatla buğday ihtiyatlarını denetlemiş, istihkâmları gözden geçirmiş ve "Tanrının izniyle" kuşatmanın yakında kalkacağını vaadederek, askerlerini yüreklendirmiştir.

Fakat halkın önünde gösterdiği güven bir yapmacıktan ibarettir. Durum birkaç haftadan beri hissedilir derecede bozulmuştur. Kentin ablukası çok daha sıkı, iaşe daha zor ve durumlar daha kaygı verici hale gelmiştir, düşman kampından gelen haberler seyrelmektedir. Söyledikleri ve yaptıkları herşeyin Yağısıyan'a aktarıldığını farkeden Frenkler, sert davranmaya karar vermişlerdir. Emirin ajanları, onların bir adamı öldürüp şişte pişirdikten sonra yediklerini görmüşlerdir; yerken, yakalanacak her casusun kaderinin bu olacağını yüksek sesle haykırmaktadırlar. Dehşete kapılan casuslar kaçmışlardır ve Yağısıyan artık kuşatanlar hakkında pek birşey

bilmemektedir. Tecrübeli bir asker olarak, durumu çok kaygı verici görmektedir.

Ona güven veren şey, Kürboğa'nın yolda olmasıdır. Mayıs ortalarına doğru binlerce savaşçıyla buralarda olması gerekmektedir. Antakya'da herkes bu anı beklemektedir. Hergün, temennilerini gerçek sanan kentliler tarafından çıkartılan söylentiler dolaşmaktadır. Fısıldaşılmakta, burçlara doğru koşulmakta, yaşlı kadınlar henüz sakalı bitmemiş birkaç askeri anaca bir tavırla sorgulamaktadırlar. Cevap hep aynıdır: Hayır, yardım birlikleri gözükmedi, ama yakında gelirler.

Büyük Müslüman ordusu Musul'dan ayrılırken, kargılarının güneş altındaki parıltısı ve beyazlar giymiş bir süvari denizinin ortasında dalgalanan Abbasi ve Selçukluların amblemi siyah sancaklarıyla göz kamaştırıcı bir manzara sunmaktadır. Sıcağa rağmen yürüyüş yavaşlatılmamaktadır. Ordu bu hızla iki haftadan önce Antakya'ya varacaktır. Ama Kürboğa kaygılıdır. Yola çıkmadan az önce telaşa düşürecek haberler almıştır. Bir Frenk birliği, Arapların el-Ruha dedikleri Edessa'yı (Urfa) ele geçirmişdir; burası Musul'dan Antakya'ya giden yolun kuzeyinde büyük bir Ermeni kentidir. Ve Atabey, kuşatma altındaki kente vardığında, Edessa'daki Frenklerin, arkasında olacaklarını düşünmekten kendini alıkoyamamaktadır. Böylece kıskaç içinde kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacak mıdır? Mayısın ilk günlerinde başlıca emirlerini toplayarak, yolunu değiştirme kararı verdiğini açıklamıştır. Önce kuzeye yönelerek Edessa sorununu birkaç gün içinde çözecektir, bundan sonra Antakya'yı kuşatanlarla tehlikesizce karşılaşabilir. Bazı emirler, Yağısıyan'ın endişeli mesajını hatırlatarak itiraz etmişlerdir. Fakat Kürboğa onları susturmuştur. Karar verdi mi keçi gibi inatçı olmaktadır. Emirler homurdanarak itaat ederken, ordu Edessa'ya giden dağlık yola girmiştir.

Ermeni kentinin durumu gerçekten kaygı vericidir. Kenti terkedebilen az sayıdaki Müslüman haberleri aktarmıştır. Baudoin adında bir Frenk komutanı, emrinde yüzlerce şövalye ve iki binden

fazla piyade olduğu halde Şubat başında gelmiştir. Türk savaşçıların artan saldırılarına karşın kentin askeri gücünü arttırmak üzere, yaşlı bir Ermeni olan vali Toros ona başvurmuştur. Fakat Baudoin yalnızca paralı bir asker olmayı reddetmiştir. Toros'un meşru varisi olarak belirlenmeyi istemiştir. Resmi bir evlat edinme töreni, Ermeni örfüne uygun bir şekilde yapılmıştır. Toros çok geniş bir beyaz entari giymiş, beline kadar çıplak Baudoin, "babası"nın elbisesinin altına girerek, vücudunu onunkine yapıştırmıştır. Sonra "anne"nin, yani Toros'un karısının sırası gelmiştir. Baudoin onun da entarisiyle çıplak bedeninin arasına süzülmüştür. Bu olayı eğlenerek seyredenler, evlat edinme için düşünülmüş bu ayinin, "oğul" kocaman kıllı bir şövalye olduğunda biraz sapıtık hale geldiğini fısıldaşmaktadırlar.

Kendilerine anlatılan sahneyi hayallerinde canlandıran Müslüman askerler kahkahalarla gülmektedirler.

Fakat hikâyenin devamı onları titretmiştir: Törenden birkaç gün sonra, "anne ve baba" "oğul"un isteğiyle halk tarafından linç edilmiş, o da onların öldürülmelerini duygusuz bir şekilde seyrettikten sonra, kendini Edessa kontu ilân etmiş ve ordu ile yönetimin bütün önemli mevkilerine Frenk arkadaşlarını getirmiştir.

Bütün kaygılarının teyid olduğunu gören Kürboğa, kenti kuşatmaya başlamıştır. Fakat emirleri onu gene bundan vazgeçirmeye uğraşmışlardır. Edessa'daki üç bin Frenk askeri, onbinlerce askeri olan Müslüman ordusuna saldırmaya asla cüret edemeyecektir; buna karşılık kenti savunmaya bu sayıları fazlasıyla yeter ve kuşatma aylarca sürebilir. Bu arada kaderine terkedilen Yağısıyan, istilacıların baskısı karşısında boyun eğebilir Atabey hiçbir şey duymak istememektedir. Ve ancak Edessa surları dibinde üç hafta kaybettikten sonra hatasını kabul eder ve cebri yürüyüşle Antakya yoluna yeniden koyulur.

Kuşatma altındaki kentte, Mayısın ilk günlerindeki umut yerini tam bir düzensizliğe bırakmıştır. Sokakta olduğu gibi sarayda da Musul birliklerinin neden bu kadar geciktikleri anlaşılamamaktadır. Yağısıyan umutsuzluk içindedir.

Gerilim had safhaya çıkmışken, 21 Haziranda günbatımından biraz önce, devriyeler Frenklerin bütün güçlerini biraraya

topladıklarını ve kuyezdoğuya yöneldiklerini bildirirler. Emirlerin ve askerlerin tek bir açıklaması vardır: Kürboğa yakınlardadır ve kuşatmacılar onu karşılamaya gitmektedirler. Kısa bir süre içinde fısıltı gazetesi evleri ve surları haberdar eder. Kent yeniden soluk alır. Atabey yarın kenti kurtaracaktır. Kâbus yarın sona erecektir. Akşam serin ve nemlidir. Evlerin eşiklerinde, bütün ışıklar sönük olduğu halde saatlerce tartışılır. Sonunda Antakya uykuya dalar, bitkindir ama güvenlidir.

Saat sabahın dördüyken, kentin güneyinde taşa sürtünen bir ipin boğuk sesi gelir. Bir adam, beş kenarlı büyük bir kulenin tepesinden sarkarak el işaretleri yapmaktadır. Bütün gece boyunca gözünü kırpmamıştır ve sakalı diken dikendir. İbn el-Esir'in söyleyeceği gibi, *"kulelerin savunmasına memur edilmiş bir zırh yapımcısı"* olup, adı Firuz'dur. Ermeni kökenli bir Müslüman olan Firuz, uzun süre Yağısıyan'ın çevresinde yer almış, ama emir onu yakınlarda karaborsa yapmakla suçlayıp ağır bir para cezasına çarptırmıştır. İntikam çaresi arayan Firuz, kenti kuşatanlarla temasa geçmiştir. Onlara, kentin güneyinde vadiye girişi olan bir pencerenin kendi denetiminde olduğunu ve onları oraya sokacağını söyler. Bir tuzak kurmadığını kanıtlamak üzere, öz oğlunu onlara rehine olarak göndermiştir. Kuşatmacılar da ona altın ve toprak vaadaderler. Planı kararlaştırırlar: 3 Haziran şafakla birlikte harekete geçilecektir. Bir gece önce, kuşatmacılar muhafız askerlerin dikkatini azaltmak üzere uzaklaşıyormuş gibi yapmışlardır.

> İbn el-Esir şöyle anlatacaktır: "Frenkler ile bu melun zırh yapımcısı arasında anlaşmaya varıldıktan sonra, bu küçük pencereye doğru tırmanmışlar, onu aşarak içeri ipler yardımıyla çok sayıda adam sokmuşlardır. Sayıları beş yüze ulaşınca, şafakta boru çalmaya başlamışlardır, bu sırada kenti savunanlar bütün gece uyanık kalmaktan ötürü bitkin durumdadırlar. Yağısıyan uyanarak ne olduğunu sormuştur. Ona, boru seslerinin herhalde artık düşmüş olan hisardan geldiği cevabı verilmiştir."

Gürültüler ikiz kızkardeş kulesinden gelmektedir. Fakat Yağısıyan bunu doğrulatmak zahmetine girmez. Herşeyin kaybedildiğine inanmaktadır. Dehşete kapılarak, kentin kapılarından birinin

açılmasını emreder ve birkaç muhafızla birlikte kaçar. Afallamış bir şekilde saatlerce at sürer, aklını bir türlü toplayamamaktadır.

İki yüz günlük bir direnmeden sonra, Antakya'nın efendisi çökmüştür. İbn el-Esir onun zayıflığını kınamakla birlikte, sonunu duygulu bir şekilde anlatmaktadır.

"Ailesini, oğullarını ve Müslümanları terkettiği için ağlamaya başladı ve acısından atından baygın yere düştü. Refakatçileri onu tekrar eğere oturtmaya çalıştılar, ama ayakta duramıyordu. Ölmek üzereydi. Onu bıraktılar ve uzaklaştılar. Oradan geçen Ermeni bir oduncu onu tanıdı. Kafasını kesti ve Antakya'daki Frenklere götürdü".

Kenti ise kan ve ateş içindedir. Erkekler, kadınlar ve çocuklar çamurlu sokaklarda kaçmaya uğraşmakta, ama şövalyeler onları kolayca yakalayıp oracıkta boğazlamaktadırlar. En son hayatta kalanların da dehşet çığlıkları yavaş yavaş yatışır, kısa bir süre sonra onların yerini daha şimdiden sarhoş olmuş birkaç Frenk yağmacının çatlak sesi alır. Ateşe verilen çok sayıdaki evden dumanlar yükselmektedir. Öğlenleyin, kenti bir matem örtüsü sarar.

Bu 3 Haziran 1098'deki kanlı çılgınlığın ortasında bir tek kişi soğukkanlılığını korumuştur. Bu, yorulma bilmeyen Şemsüddevle'dir. Kent zaptedilir edilmez, Yağısıyan'ın oğlu bir grup savaşçıyla birlikte hisara çekilerek barikat kurmuştur. Frenkler onu oradan çıkartmayı birçok kereler denerler, ama her seferinde ağır kayıplar vererek püskürtülürler. Frenk komutanların en yükseği olan uzun sarı saçlı dev Bohémond da bu saldırılardan birinde yaralanmıştır. Başına gelenden ders alarak, kentten çıkış güvencesi karşılığında hisarı terketmesini önermek üzere Şems'e haber gönderir. Fakat genç emir yüce bir şekilde reddeder. Antakya, bir gün kendine kalacağını hep düşündüğü topraktır, son nefesine kadar çarpışacaktır. Ne erzakı, ne de sivri okları eksiktir. Habeb en-Nacar tepesinin zirvesine muhteşem bir şekilde taht kurmuş olan hisar, Frenklere aylarca meydan okuyabilir. Bunlar eğer burçlara tırmanmaya kalkışırlarsa binlerce adam kaybedeceklerdir.

Sonuncu direnişçilerin kararlılığı pahalıya patlayacağa benzemektedir. Şövalyeler hisara saldırmaktan vazgeçerek, onu bir güvenlik kuşağıyla çevrelemekle yetinirler. Ve Antakya'nın

düşmesinden üç gün sonra, Şems ve arkadaşlarının sevinç çığlıklarından Kürboğa'nın ordusunun ufukta olduğunu öğrenirler. Şems ve boyun eğmeyen bir avuç arkadaşı için, İslam süvarilerinin ortaya çıkmasının inanılmaz bir yanı vardır. Gözlerini ovuşturmakta, ağlamakta, dua etmekte, birbirlerine sarılmaktadırlar. Allahü Ekber sesleri, hisara nihayetsiz bir homurtu halinde gelmektedir. Frenkler, Antakya surlarının arkasına çekilirler; kuşatıcıyken kuşatma altında kalmışlardır.

Şems mutludur, ama hâlâ üzüntülüdür. Yardım birliğinin ilk komutanları ona bu daracık yerde ulaştıklarında, onları binlerce soruyla hırpalar. Neden bu kadar geç gelindi? Neden Frenklere Antakya'yı zaptedecek ve halkı katledecek zaman bırakıldı? Bütün muhataplarının, ordularının tutumunu haklı çıkartmak yerine bütün belâlardan ötürü Kürboğa'yı suçladıklarını şaşkınlıkla görür; küstah, kendini beğenmiş, beceriksiz, hain Kürboğa'nın yüzünden.

Yalnızca kişisel antipatiler değil, aynı zamanda elebaşının emir Dukak'tan başkasının olmadığı gerçek bir fesat söz konusudur. Dukak Musul ordusuna Suriye'ye girdiği anda katılmıştır. Müslüman ordusu hiç de türdeş bir askeri güç değildir. Çıkarları çoğunlukla çelişen beyler arasında bir koalisyondur. Atabeyin toprak edinme tutkusu kimse için sır değildir ve Dukak, diğer beyleri gerçek düşmanın bizzat Kürboğa olduğu konusunda ikna etmekte hiçbir güçlükle karşılaşmamıştır. Eğer Kürboğa kafirlerle olan çarpışmadan galip çıkarsa kendini kurtarıcı ilan edecek ve artık hiçbir Suriye kenti onun egemenliği dışında kalamayacaktır. Eğer bunun tersine Kürboğa yenilirse, Suriye kentlerinin üzerine çöken tehlike atlatılmış olacaktır. Bu tehdid karşısında, Frenk tehlikesi küçük bir belâdır. Rumların, paralı askerlerinin yardımıyla Antakya kentini geri almak istemelerinde dramatik olan birşey yoktur, çünkü Frenklerin Suriye'de kendi devletlerini kurmaları olanaksızdır. İbn el-Esir'in diyeceği gibi, "*Atabey iddialarıyla Müslümanları o kadar rahatsız etti ki, onlar da çarpışmanın en belirleyici anında ona ihanet etmeye karar verdiler.*"

Demek ki bu muhşetem ordu, ilk darbede yere düşecek, içi kof bir devden başka birşey değildir. Antakya'nın terkedilmesine karar verilmesini unutmaya hazır olan Şems, hâlâ bütün bu iğrençliklerin

üstesinden gelmeye uğraşmaktadır. Eski hesapları görme zamanı olmadığını düşünmektedir. Umutları kısa ömürlü olacaktır. Kürboğa gelişinin ertesi günü onu çağırarak, hisarın komutasının elinden alındığını bildirir. Şems kızar. Bir kahraman gibi çarpışmamış mıdır? Bütün Frenk şövalyelerine kafa tutmamış mıdır? Antakya beyinin varisi değil midir? Atabey tartışmaya girmez. Komutan odur ve kendine itaat edilmesini istemektedir.

Yağısıyan'ın oğlu, etkileyici cüssesine rağmen Müslüman ordusunun galip gelme yeteneğine sahip olmadığına artık ikna olur. Tek tesellisi, düşman kampındaki durumun daha iyi olmadığını bilmesidir. İbn el-Esir'e göre, "Frenkler Antakya'yı zaptettikten sonra, on iki gün hiçbir şey yiyemediler. Soylular atlarıyla, fakirler de cesetler ve ağaç yapraklarıyla besleniyorlardı". Frenkler bu son aylar esnasında başka kıtlıklara da uğramışlardı, ama o zaman çevrede yağmaya çıkarak biraz erzak bulacaklarını biliyorlardı. Yeni kuşatılmışlık konumları artık buna olanak vermiyordu. Ve güvendikleri Yağısıyan'ın ihtiyatları da hemen hemen tükenmişti. Askerden kaçmalar yeniden başladı.

1098'de Antakya çevresinde çarpışan bu iki tükenmiş, morali bozulmuş ordunun arasından, tanrı kimin tarafını tutacağını bilmiyora benzemekteydi. Ama bir olay onun kararını etkiledi. Batılılar bunun mucize olduğunu söyleyeceklerdir, ama İbn el-Esir'in tasvirinde mucizeye yer yoktur.

> "Frenklerin arasında, hepsinin önderi olan Bohémond vardı, ama aynı zamanda, Mesihin (tanrı huzur versin!) bir mızrağının Antakya'nın büyük binalarından biri olan Kusyan'ın içinde gömülü olduğu konusunda teminat veren çok kurnaz bir keşiş vardı. Onlara 'eğer bunu bulursanız galip gelirsiniz, yoksa ölüm kesindir' dedi. Daha önce Kuzyan'ın zeminine bir mızrak gömmüş ve bütün izleri yoketmişti. Onlara üç gün süreyle oruç tutmalarını ve tövbe etmelerini emretti; dördüncü gün onları uşakları ve işçileriyle buraya götürdü, bunlar her yeri kazdılar ve mızrağı buldular. Keşiş bunun üzerine haykırdı: 'Sevinin, çünkü zafer kesindir!' Beşinci gün, beş veya altı kişilik küçük gruplar halinde kent kapısından çıktılar. Müslümanlar Kürboğa'ya şöyle dediler: 'Kapının yanında durup, çıkan herkesi vurmalıyız. Bu çok kolay, çünkü dağınıklar!' Fakat o şöyle cevap verdi: 'Hayır! Hepsinin dışarı çıkmasını bekleyin, sonra hepsini en sonuncusuna kadar öldürürüz!".

Atabeyin hesabı göründüğünden daha az saçmadır. Böylesine disiplinsiz birliklerle, kaçmak için ilk fırsatı bekleyen emirlerle, kuşatmayı uzun süre devam ettirmesi olanaksızdır. Eğer Frenkler çarpışmaya girmek istiyorlarsa, onları çok kitlesel bir saldırıyla korkutarak kente geri dönmelerine yol açmamak gerekir. Kürboğa'nın öngöremediği şey, uygun zamanı bekleme yönündeki kararının onun sonunu getirmek isteyenler tarafından kötüye kullanılması olmuştur. Frenkler araziye yayılma harekâtını sürdürürlerken, Müslüman cephesinde kaçışlar başlamıştır. Herkes birbirini ihanet ve alçaklıkla suçlamaktadır. Birliklerinin denetiminin elinden kaçtığını hisseden ve herhalde kuşatma altındakilerin mevcudunu olduğundan az tahmin eden Kürboğa, onlara bir ateşkes önerir. Bu kendi adamlarının gözünden düşmesi ve düşmanın da güvenini artırması için son hareket olur: Frenkler teklifine cevap bile vermeden yüklenerek, onu bir süvari-okçu dalgasını kendi üzerlerine salmaya zorlarlar. Fakat Dukak ve emirlerin çoğu, birlikleriyle birlikte sakin sakin uzaklaşmaktadırlar. Giderek yalnız kaldığını gören atabey, genel bir geri çekilme emri verir, ama bu hemen bozguna dönüşür.

Güçlü Müslüman ordusu "bir kılıç veya mızrak darbesi indiremeden, tek bir ok bile atamadan" dağılmıştır. Musullu tarihçi fazla abartmamaktadır. "Frenkler de bir hileden şüphelenmektedirler, çünkü böylesine bir kaçışı haklı gösterecek bir çarpışma henüz olmamıştır. Böylece onlar da Müslümanları izlemekten vazgeçerler". Kürboğa bu sayede, kılıç artıklarıyla birlikte Musul'a sağ salim dönebilmiştir. Bütün ihtirasları Antakya önünde sönmüştür, kurtarmaya yemin ettiği kent şimdi Frenkler tarafından sıkı sıkıya tutulmaktadır, hem de uzun süre tutacaklardır.

Fakat bu utanç gününden sonra en vahim durum, artık Suriye'de istilacıların ilerlemesini durduracak herhangi bir gücün kalmamış olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAARA YAMYAMLARI

“Burası vahşi hayvanların otlağı mıdır, yoksa evim midir, doğduğum yer midir, bilmiyorum!”

Maaralı (Maaratünnuman) adlı bilinmeyen bir şairin bu acı dolu çığlığı yalnızca bir üslup unsuru değildir. Ne yazık ki bu sözleri üzerindeki anlamıyla almak ve onunla beraber “bu 1098 yılının sonunda Suriye’nin bu Maara (Maaratünnuman) kentinde böylesine canavarca neler oldu?” diye sormak zorundayız.

Frenkler gelene kadar, kent halkı sur çemberinin gerisinde güvenlik içinde yaşıyordu. Bağları, zeytinlikleri ve incirlikleri onlara mütevazi bir refah sağlıyordu. Kentin işleri, Halep’teki Rıdvan’a itibari bir şekilde bağlı olan, babacan ve hırsı olmayan yerel eşraf tarafından yürütülmekteydi. Maara’nın iftihar ettiği şey, Arap edebiyatının en büyüklerinden biri olan, 1057’de ölmüş bulunan Ebuulâ el-Maari’nin doğduğu yer olmaktı. Özgür düşünceli biri olan bu kör şair, yasaklara aldırmadan döneminin adetlerine saldırmaya cüret etmişti. Şunu yazmak için cesaret gerekirdi:

Dünyada yaşayanlar ikiye ayrılır,
Beyni olup dini olmayanlar,
Ve dini olup beyni olmayanlar.

Ölümünden kırk yıl sonra, uzaklardan gelen bir fanatizm, görünüşe göre Maaralı şaire hem dinsizliği, hem de efsanevi

kötümserliği konusunda hak verdirtecektir:

Kader bizi cammışız gibi kırıyor,
Ve parçalarımız bir daha hiç birleşmiyor.

Nitekim, kenti bir harabe yığınına çevirecek ve şairin hemcinslerine ilişkin olarak çok sık dile getirdiği küçümseme, burada en gaddar şekilde resmedilmiş olacaktır.

Maara sakinleri, 1098'in ilk ayları süresince, kapılarından üç günlük yürüyüş mesafesinde cereyan eden Antakya çarpışmasını kaygıyla izlemişlerdir. Sonra, Frenkler zafer kazanmalarının ardından birkaç komşu köyü yağmalamaya gelmişler ve Maara bu saldırıların dışında kalmıştır, fakat bazı aileler, Halep, Hıms veya Hama gibi daha güvenli yerlere gitmek üzere kenti terketmeyi tercih etmişlerdir. Kasım sonlarına doğru binlerce Frenk kentin etrafını çevirince, bunların kaygıları haklı çıkmıştır. Kent halkından birkaçı kaçmayı başarmışsa da, çoğu tuzağa yakalanmıştır. Maara'nın bir ordusu yoktur, küçük bir kent milis gücü vardır. Bunlara, askeri deneyimi olmayan birkaç yüz genç insan çabucak katılmıştır. İki hafta süresince korkunç şövalyelere cesaretle direnmişler, hatta kuşatıcıların üzerine surların tepesinden arı dolu kovanlar bile atmışlardır.

İbn el-Esir şöyle anlatacaktır: "Onların bu inadını gören Frenkler, surlarla aynı yükseklikte ahşap bir kule yaptılar. Dehşete kapılan ve morali bozulan bazı Müslümanlar, kentin en yüksek binalarını tahkim ederek kendilerini daha iyi savunacaklarını düşündüler. Böylece surları bıraktılar, ama tuttukları yerleri de adamsız bırakmış oldular. Onları başkaları izledi ve surların bir bölümü daha terkedildi. Kısa bir süre sonra surların tamamı savunacak adamdan yoksun kaldı. Frenkler merdivenlerden tırmandılar ve Müslümanlar onları burçların tepesinde gördüklerinde cesaretlerini kaybettiler".

11 Aralık akşamı olmuştur. Ortalık çok karanlıktır ve Frenkler şehre girmeye cesaret edememektedirler. Maara'nın önde gelenleri, saldırganların başında bulunan Antakya'nın yeni efendisi Bohémond'la temasa geçerler. Frenklerin önderi, eğer çarpışmayı

keser ve bazı binalardan çekilirlerse, halkın hayatına dokunmayacağına söz verir. Onun sözüne umutsuzca güvenen aileler, kentin ev ve mahzenlerinde toplanır ve bütün gece titreyerek beklerler.

Frenkler şafakla gelirler, tam bir kıyım olur. *Üç gün boyunca insanları kılıçtan geçirdiler, yüz binden fazla kişi öldürdüler ve çok esir aldılar.* İbn el-Esir'in verdiği rakamlar elbette abartılıdır, çünkü kentin düşmeden önceki nüfusu muhtemelen on binin altındaydı. Fakat dehşet, kurbanların sayısından çok onlara uygulanan muameleden kaynaklanmaktadır.

Maara'da bizimkiler yetişkin putataparları kazanlarda kaynatıyorlar, çocukları şişe geçiriyorlar ve kızartarak yiyorlardı. Frenk kronikçi Raoul de Caen'ın bu itirafını Maara yakınlarında oturanlar okuyamayacak, ama gördüklerini ve duyduklarını hayatlarının sonuna kadar hatırlayacaklardır. Çünkü yerel şairler tarafından ve sözel gelenek ile yayılan bu gaddarlıkların anısı, zihinlerde silinmesi zor bir Frenk imgesi yaratacaktır. Bu olaylardan üç yıl önce komşu Şeyzer kentinde doğan yakanüvis Usama İbn Munkid, bu günü şöyle yazacaktır:

> Frenkler hakkında bilgisi olan herkes, onları tıpkı hayvanların güç ve saldırganlık üstünlüğüne sahip oldukları gibi cesaret ve coşkuyla çarpışma üstünlükleri olan, ama bunun dışında birşeyleri bulunmayan hayvanlar olarak görmüşlerdir.

Frenklerin Suriye'ye geldiklerinde yarattıkları izlenimi iyi özetleyen, iltifatsız bir yargı: Kültür yönünden çok üstün, ama her tür mücadeleciliğini kaybetmiş bir Arap milletinin, kolaylıkla anlaşılabilir kaygı ve küçümseme karışımı. Türkler, Batılıların yamyamlığını asla unutmayacaklardır. Onların destan edebiyatının tümü boyunca, Frenkler hep insan yiyen kişiler olarak tasvir edileceklerdir.

Bu Frenk imgesi haksız mıdır? Batılı istilacılar, kurbanları olan kentin halkını yalnızca hayatta kalabilmek için mi yemişlerdir? Önderleri, ertesi yıl papaya gönderdiği resmi bir mektupta bunu iddia edecektir: *Maara'da orduya korkunç bir kıtlık saldırdı ve onu Müslümanların cesetleriyle beslenme zorunluğuyla karşı karşıya bıraktı.*

Fakat bu çabucak söylenmiş bir söze benzemektedir. Çünkü Maara bölgesi halkı, bu uğursuz kış boyunca, açlığın açıklamaya yetmediği davranışlara tanık olmuştur. Nitekim bu insanlar, Tafurlar denilen fanatikleşmiş Frenk çetelerinin kırsal alana yayılarak, Müslüman eti çiğnemek istediklerini bağırarak söylediklerini ve akşamları ateşin etrafında avlarını yemek üzere toplandıklarını görmüşlerdir. Zorunluluğun doğurduğu bir yamyamlık mı? Fanatizmden gelen bir yamyamlık mı? Bütün bunlar gerçekdışı şeylere benzemektedir, ama tanıklıklar, hem tasvir ettikleri olaylar, hem de bu anlatıların üzerine çöken sapık havadan ötürü bunaltıcıdırlar. Maara çarpışmasına bizzat katılmış olan Frenk kronikçisi Albert d'Aix'in bir cümlesi, bu konudaki dehşeti emsalsiz bir şekilde göstermektedir: *Bizimkiler yalnızca öldürülmüş Türk ve Müslümanları değil, köpekleri de yemekten iğrenmiyorlardı!*

Ebululâ'nın kentinin azabı, 13 Ocak 1099'da yüz kadar Frenkin ellerinde meşaleler olduğu halde sokaklarda koşup, her evi ateşe vermesiyle sona erecektir. Surlar çoktan taş taş üstünde kalmayacak şekilde yıkılmıştır.

Maara olayı, Araplar ile Frenkler arasında yüzlerce yıl boyunca kapanmayacak bir uçurumun açılmasına katkıda bulunacaktır. Ancak hemen o anda dehşetten felç olan insanlar artık zorlanmadıkça direnmemektedirler. Ve istilacılar, arkalarında dumanı tüten yıkıntılardan başka bir şey bırakmayarak güney yönündeki yürüyüşlerine tekrar koyulduklarında, Suriyeli emirler onlara iyi niyetlerini kanıtlamak üzere bir sürü armağan götüren ve ihtiyaç duyacakları yardımı yapmayı öneren elçiler göndermekte acele etmektedirler.

Bunların ilk davrananı, vakanüvis Usama'nın amcası olan, küçük Şeyzer emirliğinin efendisi Sultan İbn Munkid olmuştur. Frenkler onun topraklarına Maara'dan ayrıldıklarının ertesi günü girmişlerdir. Başlarında, Arap vakanüvisler tarafından çok sık zikredilen Saint-Gilles vardır. Emir ona elçi göndermiş, hemen bir anlaşmaya varılmıştır. Sultan Frenklere iaşe sağlamayı yüklenmekle kalmamakta, onlara Şeyzer pazarından at satın alma izni vermektedir, ayrıca Suriye'nin geri kalanını sıkıntısız aşmaları için onlara rehber de sağlayacaktır.

Bölge artık Frenklerin ilerlemesi konusunda hiçbir şeyi kaçırmamaktadır, artık ilerledikleri güzergâh da bilinmektedir. Nihai amaçlarının Kudüs olduğunu, orada İsa'nın Kabrini ele geçirmek istediklerini bağıra çağıra ilan etmekte değiller midir? Kutsal kentin yolu üzerinde bulunan herkes, Frenklerin temsil ettiği afete karşı tedbir almaya uğraşmaktadır. En fakirler yakınlardaki ormanlık alanlara saklanmakta, ama bu kez arslan, kurt, ayı veya çakal gibi vahşi hayvanların tehdidine maruz kalmaktadırlar. Olanağı olanlar ülke içlerine göç etmektedirler. Diğerleri de en yakın kaleye sığınmaktadır. 1099 Ocağının sonuncu haftasında, Frenk birliklerinin yakında olduğunu haber alan zengin Bukayye ovası köylüleri, bu sonuncu çözümü tercih etmişlerdir. Hayvanları ile buğday ve zeytinyağ stoklarını toplayıp, Hısnelekrad'a (Kürtlerin kalesi) çıkmışlardır. Bu kale, ulaşılması zor yüksek bir tepenin zirvesinden, Akdeniz'e varana kadar ovanın tümüne egemendir. Kale uzun zamandan beri kullanılmıyor olmakla birlikte, surları sağlamdır ve köylüler buraya sığınabileceklerini ummaktadırlar. Fakat erzakları her zaman yetersiz olan Frenkler, onları kuşatmışlardır. 28 Ocakta, Frenk savaşçıları Hısnelekrad kalesinin surlarına tırmanmaya başlamışlardır. İşlerinin bittiğini hisseden köylüler bir hile düşünürler. Kalenin kapılarını aniden açarlar ve sürülerinin bir bölümünü dışarı bırakırlar. Çarpışmayı unutan bütün Frenkler, yakalamak üzere hayvanlara hücum ederler. Saflarında öyle bir karışıklık olur ki, cesaretlenen savunucular huruç yaparlar ve Saint-Gilles'in çadırına ulaşırlar; hayvanlardan paylarını almak isteyen muhafızlarının terkettiği Frenk önderi, yakalanmaktan zor kurtulur.

Köylülerimiz başarılarından epeyi memnundurlar. Fakat kuşatmacıların intikam almak için geri geleceklerini bilmektedirler. Ertesi gün Saint-Gilles adamlarını tekrar saldırttığında ortaya çıkmazlar. Saldırganlar, köylülerin ne gibi yeni bir hile bulduklarını birbirlerine sorup durmaktadırlar. Aslında en bilgece olanını bulmuşlardır: Sessizce çıkıp, uzaklarda kaybolmak üzere gece karanlığından yararlanmışlardır. Frenkler, Hısnelekrad kalesinin yerine kırk yıl sonra en ürkütücü kalelerinden birini inşa edeceklerdir. Adı pek fazla değişmeyecektir: "Ekrad" (Arapça aslı

"Akrad") "Krat" halinde bozulacak, sonra da "Krac"a dönüşecektir (birçok kaynakta "Krak" olarak yazılmaktadır. MAK). "Krac des chevaliers", etkileyici siluetiyle, XX. yüzyılda bile Bukayye ovasına hâlâ egemendir.

Kale, 1099 Şubatında birçok gün için Frenklerin genel karargâhı olmuştur. Burada hesapları alt üst eden bir gösteriye tanık olunmuştur. Bütün komşu kentlerden, hatta bazı köylerden, peşlerinde altın, kumaş, erzak yüklü katırlar olan heyetler gelmektedir. Suriye'nin siyasal parçalanmışlığı öylesine bir boyuttadır ki, her kasaba bağımsız bir emirlik gibi hareket etmektedir. Herkes, istilacıdan korunmak ve onunla anlaşmaya varabilmek için ancak kendi güçlerine güvenebileceğini bilmektedir. Hiçbir bey, hiçbir kadı, hiçbir önde gelen kişi, cemaatinin tümünü tehlikeye atmadan en küçük bir direnme hareketini bile tasarlayamaz. Bu durumda, zoraki bir gülümsemeyle hediye ve saygı sunmak üzere, bu vatansever duygular bir yana bırakılmaktadır. Yerel bir atasözü, *kıramadığın eli öp ve tanrıya onu kırması için dua et* demektedir.

Hıms emiri Cenahüddevle'nin davranışını işte bu boyun eğme bilgeliği belirleyecektir. Kahramanlığıyla ünlü bu savaşçı, daha yedi ay kadar önce atabey Kürboğa'nın en sadık müttefikiydi. İbn el-Esir, *Cenahüddevle'nin Antakya önünde en son kaçan kişi* olduğunu belirtmektedir. Fakat şimdi savaşçılık veya dinsel atılganlık dönemi değildir ve emir Saint-Gilles'in karşısında çok dikkatli davranarak, ona alışılmış hediyelerin dışında çok sayıda at sunmuştur, çünkü Hıms elçileri Cenahüddevle'ye, şövalyelerin at sıkıntısı çektiklerini tatlılıkla söylemişlerdir.

Hısnelekrad kalesinin devasa odalarında resmi geçit yapan bütün heyetlerin içinde en cömert olanı, Trablusşam'ınkidir. Kentin Yahudi imalatçıları tarafından yapılmış muhteşem mücevherleri teker teker çıkartan kent elçileri, Frenkler'e, tüm Suriye kıyılarının en korkulu hükümdarı, kadı Celalülmülk adına hoşgeldiniz derler. Kadı, Trablusşam'ı Doğu Arap âleminin mücevheri haline getirmiş olan Beni Ammar ailesindendir. Yalnızca silahlarının gücüne dayanarak kendilerine bir beylik kopartan sayılamayacak kadar çok askeri klanlardan biri değil, aynı zamanda kurucusu bir kadı olan bir

okumuşlar hanedanı söz konusudur; kent hükümdarları bu kadı ünvanını korumuşlardır.

Frenkler yaklaşırken, Trablusşam ve bölgesi, kadıların bilgeliği sayesinde komşularının haset ettikleri bir barış ve refah dönemi yaşamaktadır. Kentlilerin iftihar kaynağı, Devasa “kültür evi”, yüz bin cilt kitap bulunan ve bu zamanın en büyüklerinden biri olan kütüphanesiyle Darül-ilm’dir. Kentin etrafını zeytinlikler, keçiboynuzu ağaçları, şekerkamışı tarlaları, bol üzüm veren her türden meyva ağaçları çevrelemektedir. Limanı, canlı bir trafiğe tanık olmaktadır.

İşte kent, istilacılarla ilk sıkıntılarına bu bolluk yüzünden düşecektir. Celalülmülk, Hısnelekrad’a ulaştırdığı mesajında, Saint-Gilles’den Trablusşam’a bir ittifak anlaşmasının görüşmelerini yapacak bir kurul göndermesini istemektedir. Bağışlanamaz hatta. Nitekim Frenk elçileri, bahçelerin, sarayların, limanın ve kuyumcular çarşısının karşısında öyle bir büyülenmişlerdir ki, artık kadının önerilerini dinlememektedirler. Daha şimdiden, eğer ele geçirirlerse neleri yağmalayacaklarını düşünmektedirler. Ve önderlerinin yanına döndüklerinde, onun açgözlülüğünü alevlendirmek için herşeyi yapmışa benzemektedirler. İttifak teklifine Saint-Gilles’den gelecek cevabı safçasına bekleyen Celalülmülk, Frenklerin Trablus beyliğinin ikinci büyük kenti Arga’yı 14 Şubatta kuşattıkları haberi karşısında hayal kırıklığına uğramıştır, ama daha çok dehşete kapılmıştır ve istilacıların yürüttüğü harekâtın başkentini fethetmeye yönelik işlemin ilk adımından başka birşey olmadığına kani olmuştur. Bu durumda nasıl olur da Antakya’nın kaderi akla gelmez? Celalülmülk daha şimdiden kendini talihsiz Yağısıyan’ın yerinde, utanç içinde ölüme veya unutulmaya doğru at koştururken görmektedir. Trablusşam’da, uzun bir kuşatmaya karşılık tedbir olarak stoklar artırılmaktadır. Kent halkı, istilacıların Arga önünde ne kadar tutulacaklarını endişeyle sormaktadırlar. Geçen her gün umulmadık bir ertelemedir.

Şubat, sonra Mart ve Nisan geçer. Her yıl olduğu gibi, çiçek açan meyva bahçelerinin kokuları Trablusşam’ı sarar. Haberler içi rahatlatıcı olduğundan, bu durum insanlara daha da güzel görünmektedir. Frenkler Arga’yı hâlâ alamamışlardır ve kenti

savunanlar buna saldırganlar kadar şaşırmaktadırlar. Aslında surlar sağlamdır, ama Frenklerin ele geçirmeyi başardıkları diğer kentlerinkilerden de daha sağlam değillerdir. Arka'nın gücü, halkın çarpışmanın ilk anlarından itibaren tek bir yarık bile açılsa, Maara veya Antakya'daki kardeşleri gibi hepsinin boğazlanacağına kesin inanmış olmasından gelmektedir. Gece gündüz nöbet tutmakta, bütün saldırıları püskürtmekte, böylece en ufak bir sızmaya bile engel olmaktadırlar. İstilacılar sonunda bıkarlar. Tartışma sesleri kuşatma altındaki kente kadar gelmektedir. Sonunda 13 Mayıs 1099'da kamplarını toplar ve başları önlerinde uzaklaşırlar. Üç aylık tüketici mücadeleden sonra direnişçilerin inadı ödüllenmiştir. Arga sevinçten uçmaktadır.

Frenkler güney yönündeki yürüyüşlerine tekrar koyulmuşlardır. Trablusşam'ın önünden kaygı verici bir yavaşlıkta geçerler. Onların öfkeli olduklarını bilen Celalülmülk, onlara yolculuklarının devamı için en iyi dileklerini göndermek üzere acele eder. Buna yiyecek, altın, birkaç at ve onları Beyrut'a kadar giden dar sahil yolundan geçirtecek rehberler eklemeyi ihmal etmez. Trabluslu izcilere, kısa bir süre sonra Lübnan dağlarının hıristiyan Marunileri katılır; bunlar da Müslüman emirler gibi Batılı savaşçılara yardım sunmaya gelmişlerdir.

İstilacılar Cebel (antik Byblos, yani Fenikelilerin Gebel kentine eski Yunanların verdikleri ad (MAK.) gibi Beni Ammar'a ait yerleşim yerlerine saldırmadan, Nehrelkelb'e (Köpek nehri) ulaşırlar.

Bunu aşarak, Mısır Fatımi halifeliğiyle savaş durumuna girerler.

Kahire'nin güçlü adamı, muktedir ve iri yarı vezir el-Efdal Şehinşah, Aleksios Komnenon'un elçileri Nisan 1097'de kendisine Frenk şövalyelerinin Konstantinopolis'e kitlesel bir şekilde geldiklerini ve Küçük Asya'daki saldırılarının başladığını haber verdiklerinde, memnuniyetini saklamamıştı. Otuz beş yaşında eski bir köle olan ve yedi milyon Mısırlıyı tek başına yöneten el-Efdal (en iyi), imparatora başarı dileklerini iletmiş ve bir dostu olarak kendini seferin gelişmesi konusunda haberdar etmesini istemişti.

Bazıları derler ki, Selçuklu imparatorluğunun genişliğini gören Mısır hükümdarları, korkuya kapılmışlar ve Frenklerden Suriye'ye yönelerek onlarla Müslümanlar arasında

bir tampon kurmalarını istemişler. Gerçeği bir tek Allah bilir.

İbn el-Esir'in Frenk istilasının başlangıcına ilişkin bu özgün açıklaması, İslam dünyasında, Bağdat'taki Abbasi halifeliğini talep eden sünnilerle, kendilerini Kahire'deki Fatımi halifeliğine bağlı gören şiiler arasında hüküm süren bölünme hakkında çok şey söylemektedir. VII. yüzyılda ortaya çıkmış olan bölünme, peygamber ailesi içindeki bir çatışmadan kaynaklanmaktadır ve Müslümanlar arasındaki inatçı kavgaların sürekli olmasına yol açmaktadır. Selahaddin gibi devlet adamları için bile, Şiilerle mücadele, en azından Frenklerle olan savaş kadar önemli olacaktır. İslamiyetin başına gelen bütün belâlardan ötürü düzenli olarak "sapkınlar" suçlanmaktadır ve Frenk istilasının bile onların bir dalaveresi olarak görülmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Bu durumda, Fatımilerin Frenklere yönelik çağrıları tamamen hayali olsa bile, Kahire'deki yöneticilerin Batılı askerlerin gelişi karşısındaki sevinçleri gerçektir.

İznik düştüğünde, vezir el-Efdal Bizans imparatorunu hararetle kutlamış ve istilacıların Antakya'yı ele geçirmelerinden üç ay önce, hediyelerle yüklü bir Mısır elçilik kurulu, yakında zafer kazanmalarını temenni etmek üzere Frenk kampını ziyaret etmiştir. Ermeni kökenli bir asker olan Kahire'nin efendisi, Türklere hiçbir sempati duymamaktadır ve duyguları Mısır'ın bu konudaki çıkarlarıyla birleşmektedir. Selçuklu ilerlemesi, yüzyılın ortalarından itibaren Bizans imparatorununkilerle birlikte Fatımi halifeliğinin topraklarını da kemirmeye başlamıştır. Rumlar Antakya ve Küçük Asya'nın denetimlerinden çıkmasına tanık olurlarken; Mısırlılar bir yüzyıldan beri kendilerine ait olan Şam ve Küdüs'ü kaybetmişlerdir. Bu durumda Kahire ile Konstantinopolis ve aynı zamanda Aleksios ile el-Efdal arasında sağlam bir dostluk kurulmuştur. İki taraf düzenli olarak birbirine danışmakta, haber alış verişi yapılmakta, ortaklaşa proje geliştirilmektedir. Frenklerin gelişinden kısa bir süre önce, bu iki adam Selçuklu imparatorluğunun iç kavgalardan ötürü altının oyulduğunu memnuniyetle farketmişti. Küçük Asya'da olduğu kadar, Suriye'de de çok sayıda rakip küçük devlet kurulmuştu. Acaba Türklerden

intikam alma zamanı mı gelmişti? Mısırlılar ve Rumlar için kaybettikleri toprakları geri alma zamanı değil miydi? El-Efdal, iki müttefik gücün ortaklaşa bir harekât yapmasının düşünü kurmaktadır ve Bizans imparatorunun Frenklerden büyük bir askeri takviye aldığını öğrenince, intikamını almasının çok kolaylaştığını hissetmiştir.

Antakya'yı kuşatanlara gönderdiği elçiler, saldırmazlık anlaşmasından söz etmemişlerdir. Vezire göre bu zaten kendiliğinden vardır. Frenklere önerdiği bal gibi bir paylaşımdı: Kuzey Suriye onlara, Güney Suriye kendine, yani Filistin, Şam ve Beyrut'a kadar sahil şehirleri. Teklifini, Frenklerin henüz Antakya'yı alacaklarından emin olmadıkları bir sırada, mümkün olduğu kadar çabuk yapmak istiyordu. Kanaati, bu teklifi kabul etmekte acele edecekleri yönündeydi.

Cevapları, ilginç bir şekilde kaçamak olmuştur. Başta Kudüs'ün kaderinin ne olacağı konusunda olmak üzere, açıklamalar, kesinlemeler istemişlerdir. Kuşkusuz Mısırlı elçilere dostça davranmışlar, hatta onlara Antakya yakınlarında öldürülen üç yüz Türkün kesik başlarını gösteri halinde sunacak kadar ileri gitmişlerdir. Fakat herhangi bir anlaşmaya varmayı reddetmişlerdir. El-Efdal anlamamaktadır. Teklifi gerçekçi, hatta cömert değil midir? Acaba Rumlar ve Frenk yardımcıları, elçilerinin öylesine bir izlenim aldıkları gibi gerçekten Kudüs'ü ele geçirmek mi istemektedirler? Aleksios ona yalan mı söylemiştir?

Kahire'nin güçlü adamı izlenecek siyaset konusunda daha tereddüt etmektedir ki, 1098 Haziranında Antakya'nın düştüğü haberi gelmiş, üç hafta sonra da Kürboğa'nın alçaltıcı bozgununun haberi ulaşmıştır. Vezir, bunun üzerine düşman ve müttefik edinmek üzere hemen harekete geçmeye karar vermiştir. İbn el-Kalanissi, *Temmuzda orduların başkomutanı emir-ül ümera el-Efdal'in kalabalık bir ordunun başında Mısır'dan ayrıldığı ve Artukoğlu Sökmen ve İlgazi beylerin bulunduğu Kudüs'ü kuşattığı haber verildi. Kente saldırdı ve mancınık bataryalarını harekete geçirdi.* Kenti yöneten iki Türk kardeş, Kürboğa'nın talihsiz seferine katıldıkları kuzeyden daha yeni dönmüşlerdi. Kent, kırk günlük bir kuşatmadan sonra düştü. *El-Efdal*

iki emire cömertçe davrandı ve onları maiyetleriyle birlikte serbest bıraktı, diye aktarmaktadır.

Olaylar, aylar boyunca Kahire'nin efendisini haklı çıkartıyora benzemişlerdir. Nitekim herşey, sanki oldu bitti karşısında kalan Frenkler daha öteye gitmekten vazgeçmişler gibi cereyan etmektedir. Saray şairleri, Filistin'i sünni "sapkınlar"ın elinden kopartıp alan devlet adamının başarısını kutlamak için yeteri kadar övücü sözler bulamamaktadırlar. Fakat Frenkler 1099 ocak ayında güneye doğru yeniden kararlı bir şekilde yürüyüşe geçince, el-Efdal endişelenir.

Güvendiği adamlarından birini Aleksios'a danışmak üzere Konstantinopolis'e gönderir; o da vezire ünlü bir mektup gönderir ve burada olabilecek en alt üst edici itirafta bulunur: İmparatorun artık Frenkler üzerinde hiçbir denetimi kalmamıştır. Ne kadar inanılmaz gözükse de, bu adamlar kendi hesaplarına hareket etmekte, yapmaya yemin ettiklerinin tersine Antakya'yı imparatorluğa vermeyi reddederek kendi devletlerini kurmaya uğraşmaktadırlar. Papa onları İsa'nın Kabrini ele geçirmek üzere Kutsal Savaşa çağırmıştır ve artık hiçbir şey onları hedeflerinden saptıramaz. Aleksios, kendi hesabına onların eylemini onaylamadığını ve Kahire'yle olan ittifakına harfiyen bağlı olduğunu eklemektedir.

El-Efdal bu sonuncu kesinlemeye rağmen, ölümcül bir çarkın içine düştüğü izlenimini almıştır. Kendi de hıristiyan kökenli olduğundan, ateşli ve saf bir imana sahip Frenklerin silahlı hac ziyaretlerinin sonuna kadar gitmeye kararlı olduklarını anlamakta hiçbir sıkıntı çekmemektedir. Şimdi, Filistin'de maceraya atılmış olduğundan ötürü pişmandır. Cesur oldukları kadar fanatik olan bu şövalyelerin yoluna boşu boşuna çıkmaktansa, Frenklerle Türkleri birbirleriyle döğüşmeye bıraksaydı daha iyi olmaz mıydı?

Frenklere karşı koyabilecek bir ordu toplaması için aylarca zaman gerektiğini bilerek, istilacıların ilerlemesini yavaşlatmak için elinden gelen herşeyi yapması için Aleksios'a mektup yazar. İmparator da onlara Nisan 1099'da, Arga kuşatması sırasında bir mesaj göndererek, Filistin'e doğru yola çıkışlarını ertelemelerini ister, bunun için de yakında kendilerine bizzat katılacağı bahanesini ileri sürer. Kahire'nin efendisi de kendi cephesinden, Frenklere yeni

anlaşma önerileri ulaştırır. Suriye'nin paylaşımının dışında, Kutsal Kent'e ilişkin siyasetini belirginleştirmektedir: Harfiyen uyulacak bir inanç serbestliği ve hacılar için buraya istedikleri zaman gelebilme olanağı, ama elbette küçük gruplar halinde ve silahsız olarak gelme koşuluyla. Frenklerin cevabı kamçı gibi çarpar: "Kudüs'e hep beraber, savaş düzeninde, mızraklar havada gideceğiz!".

Bu bir savaş ilânıdır. Sözlerini eyleme geçiren istilacılar, 19 Mayıs 1099'da Fatımi ülkesinin kuzey sınırını Nehr-el-Kelb'i hiç tereddüt etmeden geçerler.

Fakat "Köpek nehri" hayali bir sınırdır, çünkü el-Efdal Kudüs'teki garnizonu güçlendirmekle yetinerek, sahildeki Mısır şehirlerini kendi kaderlerine terketmiştir.

Bunların ilki, Nehr-el-Kelb'ten dört yürüyüş günü uzaklıkta olan Beyrut'tur. Kent halkı, şövalyelere bir kurul gönderir, civar ovadaki ürünlere zarar verilmemesi koşuluyla, onlara altın, erzak ve rehber sağlama sözü verirler. Beyrutlular, eğer Frenkler Kudüs'ü almayı başarırlarsa onların otoritesini tanımaya hazır olduklarını eklerler. Antik adı Sidon olan Sayda farklı bir şekilde davranır. Garnizonu, istilacılara karşı birçok cesurca huruç yapar, onlar da kentin meyva bahçelerini tahrip edip, civar köyleri yağmalayarak intikam alırlar. Bu, tek direnme örneği olacaktır. Sur (antik Tyros) ve Akkâ (Saint-Jean d'Acre) limanları, kolay savunulabilir konumda olmakla birlikte, Beyrut'un örneğini izlerler. Filistin'de kent ve köylerin çoğu, daha Frenkler gelmeden halkı tarafından boşaltılmışlardır. Frenkler hiçbir zaman gerçek bir direnmeyle karşılaşmamışlardır ve Kudüs halkı, 7 Haziran 1099 sabahı, peygamber İsmail camiinin yanındaki tepenin üzerinden onların uzaktan yaklaştığını görmüştür. Bağırtıları hemen hemen duyulmaktadır. Daha öğle sonu bitmeden, çoktan kent surlarının dibinde ordugâh kurmuşlardır.

Kudüs valisi ve Mısır güçlerinin komutanı İftiharüddevle, onları Davud kulesinin tepesinden sükûnet içinde seyretmektedir. Uzun bir kuşatmaya dayanmak için gereken tedbirleri aylar öncesinden almıştır. El-Efdal'in geçen yaz esnasında Türklere yönelik saldırısında zarar görmüş olan bir sur cephesini onartmıştır. Her

türden kıtlık tehlikesini önlemek üzere muazzam bir erzak yığmıştır ve kenti kurtarmak üzere Temmuz sonundan önce geleceğine söz veren veziri beklemektedir. Daha da ihtiyatlı olmak üzere Yağısıyan'ın örneğini izleyerek, Frenk dindaşlarıyla işbirliği yapma olasılıkları bulunan hıristiyanları şehirden sürmüştür. Hatta şu son günler esnasında, düşmanın kullanmasını önlemek üzere civardaki kaynak ve kuyuları, zehirletmiştir. Haziran güneşi altında birkaç zeytin ağacı bulunan bu kurak topraklarda kuşatıcıların hayatı kolay olmayacaktır.

Böylece İftihar'a göre, çarpışma iyi koşullarda başlıyora benzemektedir. Tepelere tırmanan ve dar vadilere sokulan istihkâmların gerisinde sağlam bir şekilde yer tutan Arap süvarileri ve Sudanlı okçularıyla, kendini dayanma gücüne sahip hissetmektedir. Aslında Batılı şövalyeler cesaretleriyle ünlüdürler, ama Kudüs surları altındaki davranışları deneyimli savaşçıya biraz sapıkça gelmektedir. İftihar, onların gelir gelmez hareketli kuleler ve çeşitli kuşatma araçları yapmalarını, garnizonun huruçlarından korunmak için siper kazmalarını beklerken; onlar ellerinde tek bir merdiven olmadığı halde surlara kudurmuş gibi saldırmadan önce, başlarında avazı çıktığı kadar ilâhi söyleyen papazları olduğu halde, duvarın dibinde dinsel bir geçit töreni yapmışlardır. El-Efdal'in ona bu Frenklerin kenti dinsel nedenlerle ele geçirmek istediklerini anlatmış olmasına rağmen, bu denli kör bir fanatizm onu gene de şaşırtmıştır. O da inanmış bir Müslümandır, ama Filistin'de çarpışmasının nedeni Mısır çıkarlarını savunmak ve inkârın gereği yok, kendi askeri kariyerini ilerletmektir.

Bu kentin diğerleri gibi olmadığını bilmektedir. Her zaman onun halk arasındaki adı olan İliye'yi kullanmıştır, ama hukuk bilginleri olan ulema ona el-Kuds, Beyt el-Makdis veya el-beyt el-Mukaddes (Kutsallığın yeri) adını vermektedirler. Bu âlimler, onun Mekke ve Medine'den sonra islamiyetin üçüncü kutsal kenti olduğunu söylemektedirler. Çünkü tanrı, peygamberi (Muhammed) mucizevi bir gecede Musa ve Meryem'in oğlu İsa'yla tanıştırmak üzere göklere buradan çıkarmıştır. O zamandan beri, el-Kuds bütün Müslümanlar için, Tanrı mesajının sürekliliğinin simgesidir. Birçok dindar, mescid

el-Aksa'nın kentin kare biçimli evlerine egemen, parıldayan devasa kubbesinin altında murakabeye dalmak üzere gelmektedir.

Bu kentte gökler (tanrı) her sokak köşesinde mevcutsa da, İftihar'ın ayakları yere basmaktadır. Hangi kent olursa olsun, askeri tekniklerin aynı olduğunu düşünmektedir. Frenklerin şarkı söyleyerek ilerlemelerine sinirlenmekte, ama onlardan kaygı duymamaktadır. Fakat kuşatmanın ikinci haftasının sonuna doğru, düşman hararetle iki devasa ahşap kule yapımına girişince, içinde kaygı uyandığını hissetmiştir. Temmuz başında bu kuleleri ayağa kaldırmışlardır bile; bunlar burçların tepesine yüzlerce savaşçıyı aktarmaya hazır durumdadırlar. Siluetleri hasım kampın ortasında tehdidkâr bir şekilde yükselmektedir.

İftihar'ın talimatları kesindir: Bu araçlardan biri surlara doğru en ufak bir hareket yaparsa üzerine ok yağdırılacak, Rum ateşi (kaplara konulan ve yakılarak düşmanın üzerine atılan petrol ve kükürt karışımı grejua ateşi) kullanılacaktır. Bu sıvı yayılmakta ve söndürülmesi zor yangınlar çıkartmaktadır. Bu korkutucu silah, İftihar'ın askerlerinin temmuzun ikinci haftası boyunca birçok saldırıyı püskürtmelerine olanak verecektir. Bu başarı, kuşatmacıların kendilerini alevlerden korumak amacıyla hareketli kulelerini yeni kesilmiş hayvanların sirke emdirilmiş postlarıyla kaplamalarına rağmen elde edilmiştir. Bu arada, el-Efdal'in yakında geleceğine dair söylentiler dolaşmaktadır. İki ateş arasında kalacaklarından korkan kuşatmacılar, çabalarını iki katına çıkartmışlardır.

İbn el-Esir, Frenkler tarafından inşa edilen iki kuleden biri, güneyde Sion tapınağının bulunduğu tepe tarafında, diğeri de kuzeydeydi. Müslümanlar birincisini yakarak, içinde bulunanların tümünü öldürmeyi başardılar. Fakat tam bu işi bitirmişlerdi ki, bir haberci yardım çağrısıyla geldi, çünkü kent öteki taraftan istila edilmişti. Gerçekten de, 492 Şabanının bitiminden yedi gün önce, bir cuma sabahı kuzey taraftan ele geçirilmişti *diye anlatacaktır.*

Bu korkunç Temmuz 1099 gününde, İftihar, temelleri kurşun kaynağıyla tutturulmuş olan ve istihkâmın en güçlü noktasını meydana getiren bir hisar olan Davud kulesine mevzilenmiştir.

Burada daha birçok gün tutunabilir, ama çarpışmanın kaybedildiğini bilmektedir. Yahudi mahallesi istila edilmiş, caddeler cesetlerle dolmuştur ve büyük cami civarında hâlâ çarpışmalar olduğu bilinmektedir. Kısa bir süre sonra, kendi ve adamları dört bir yandan kuşatılacaklardır. Ama gene de çarpışmaya devam etmektedir. Başka ne yapabilirdi ki? Kent merkezindeki çarpışmalar öğleden sonra hemen hemen sona ermiştir. Fatımilerin beyaz sancağı artık Davud kulesinin üzerinde dalgalanmaktadır.

Birden Frenk saldırıları durur ve bir haberci yaklaşır. Saint-Gilles'in yolladığı bu haberci, Mısırlı valiye eğer kaleyi teslim ederlerse, kendinin ve adamlarının hayatlarının bağışlanacağı önerisini getirmektedir. İftihar tereddüt eder. Frenkler daha önce defalarca sözlerinden dönmüşlerdir ve Saint-Gilles'in de aynı yönde karar vermediğini gösteren herhangi birşey yoktur. Ancak Saint-Gilles'i beyaz saçlı, altmışlarında bir adam olarak anlatmaktadırlar, herkes onu saygıyla selamlamaktadır, bu da onun sözünü tutacağının bir güvencesi olabilir. Her halükarda garnizonla anlaşma yapmak zorunda olduğu bilinmektedir, çünkü ahşap kulesi yokedilmiştir ve bütün saldırıları püskürtülmüştür. Bu yüzden, kardeşleri, diğer Frenk şefleri kenti çoktan yağmalamaya ve evler için kavgaya girişmişken, o daha surların dibinde sürünmektedir. İftihar olayı tarttıktan sonra, Saint-Gilles'in kendinin ve adamlarının güvenliğini sağlamaya şeref sözü vermesi koşuluyla teslim olmaya karar verir.

İbn el-Esir, özenli bir şekilde şöyle yazacaktır: *Frenkler sözlerini tuttular ve onların gece Askalan (Askalon) limanına giderek oraya yerleşmelerine izin verdiler.* Sonra şunları ekleyecektir: *Kutsal kentin halkı kılıçtan geçirildi ve Frenkler müslümanları bir hafta boyunca katlettiler. Mescid el-Aksa'da altmış binden fazla insan öldürdüler.* Ve doğrulanması olanaksız rakamları kullanmaktan kaçınan İbn el-Kalanissi şu kesinlemede bulunmaktadır: *Çok insan öldürüldü. Yahudiler havralarında toplandılar ve Frenkler onları burada diri diri yaktılar. Evliya anıtlarını ve İbrahim'in - Tanrı huzur versin - mezarını da tahrip ettiler.*

İstilacıların tahrip ettikleri anıtların arasında, Küdüs'ü 638 Şubatında Rumlardan almış olan ikinci halife Ömer İbn el-Hattab

adına yapılmış olan Ömer camii de bulunmaktadır. Ve Araplar bunu izleyen süre içinde, kendi davranışlarıyla Frenklerinki arasındaki farkı açığa çıkartmak üzere bu örneği sık sık hatırlatacaklardır. 638 Şubatında halife Ömer, ünlü beyaz devesinin sırtında kente girmiştir ve kentin Rum patriği ona doğru yaklaşmaktadır. Halife, sözlerine bütün kent halkının can ve mallarının güvencede olduğuyla başlamış, sonra patrikten kendini hıristiyanlığın kutsal yerlerini gezdirmesini istemiştir. İsa'nın mezarındayken (Kıyama, Kutsal Kabir) ibadet saati gelmiştir. Ömer patriğe, namaz kılmak için seccadesini nereye serebileceğini sormuştur. Patrik ona yerinde kalabileceğini söyleyince, halife "eğer bunu yaparsam, yarın Müslümanlar 'Ömer burada namaz kıldı' diyerek buraya sahip çıkmak isterler" cevabını vermiştir. Ve seccadesini alıp, namazını dışarıda kılmıştır. Doğruyu görmüştür, çünkü adını taşıyacak olan cami tam da burada inşa edilmiştir. Frenk şefleri, ne yazık ki bu gönül yüceliğine sahip değillerdir. Zaferlerini, tarifi olanaksız bir katliamla kutlamışlar, sonra saygı duyduklarını iddia ettikleri kenti vahşice yağmalamışlardır.

Onların dindaşları bile bu vahşetten kurtulamamışlardır: Frenklerin aldıkları ilk tedbirlerden biri, o zamana kadar bütün fatihlerin saygı gösterdikleri eski bir gelenek uyarınca ayinlerini bir arada yapan bütün Doğu hıristiyan mezheplerine - Rumlar, Gürcüler, Ermeniler, Koptlar ve Süryaniler - mensup papazların Kutsal Kabir kilisesinden kovulmaları yönünde olmuştur. Böylesine bir fanatiklik karşısında allak bullak olan Doğu hıristiyan cemaat önderleri direnme kararı vermişlerdir. İsa'nın üzerinde öldüğü hakiki çarmıhı sakladıkları yeri istilacıya göstermeyi reddetmişlerdir. Bu insanlar açısından, kutsal emanete yönelik iman vatanseverlik duygularıyla katlanmış hale gelmiştir. Sonuçta onlar Nazarethlinin (Nasıralı, İsa) hemşehrileri değiller midir? Fakat istilacılar bunlardan hiç etkilenmemişlerdir. Çarmıhı korumakla görevli papazları tutuklamışlar, onlara işkence yapmışlar ve sonunda sırlarını öğrenerek, Kutsal Kent hıristiyanlarının en değerli kutsal emanetlerini ellerinden zorla almışlardır.

Batılılar gizlenmiş son kentlileri katletme işini tamamlarken ve Kudüs'ün bütün zenginliklerine el koyarken, el-Efdal tarafından

toplanan ordu Sina'da yavaş yavaş ilerlemektedir. Filistin'e, dramdan ancak yirmi gün sonra varır. Orduya bizzat komuta eden vezir, Kutsal Kentin üzerine doğrudan ilerlemek konusunda tereddüt eder. Yaklaşık otuz bin adamı olmasına rağmen, kendini güçlü hissetmemektedir, çünkü kuşatma araçlarından yoksundur ve Frenk şövalyelerinin kararlılığı onu korkutmaktadır. Bu durumda birlikleriyle birlikte Askalan civarına yerleşmeye ve düşmanın niyetlerini yoklamak üzere Kudüs'e bir elçilik kurulu yollamaya karar verir. Mısırlı elçiler, işgal altındaki kentte onlara Godefroi de Bouillon adıyla takdim edilen uzun saçlı ve sarı sakallı, uzun boylu bir şövalyenin yanına götürülürler, bu adam Kudüs'ün yeni efendisidir. Vezirin Frenkleri iyi niyetini suistimal etmekle suçlayan ve onlara eğer Filistin'i terketmeye söz verirlerse bir düzenleme öneren mesajını ona iletirler. Batılılar buna cevap olarak askerlerini toplarlar ve hiç ara vermeden Askalan yoluna koyulurlar.

O kadar hızlı ilerlerler ki, izcilerin haber vermelerine fırsat kalmadan Müslüman ordugâhının yakınlarına varırlar. İbn el-Kalanissi *Ve daha ilk çarpışmada, Mısır ordusu tabanları yağladı ve Askalan limanına doğru geri çekildi,* diye aktarmaktadır. *El-Efdal de buraya çekildi. Frenk kılıçları Müslümanlara karşı zafer kazandılar. Katliamdan ne piyadeler, ne gönüllüler, ne de kent halkı kurtulabildi. Yaklaşık on bin kişi hayatını kaybetti ve ordugâh yağmalandı.*

Ebu-Saad el-Haravi'nin önderliğindeki mülteciler, Bağdat'a herhalde Mısırlıların bozgunundan birkaç gün sonra ulaşmışlardır. Şam kadısı, Frenklerin yeni bir zafer kazandıklarından henüz habersizdir, fakat daha şimdiden istilacıların Kudüs, Antakya ve Urfa'ya egemen olduklarını, Kılıçarslan ve Danişmend'i yendiklerini, tüm Suriye'yi kuzeyden güneye aştıklarını, kendilerini rahatsız eden hiç kimse olmaksızın keyiflerince katliam ve yağma yaptıklarını bilmektedir. Halkına ve imanına hakaret edildiğini, aşağılandığını hissetmekte ve Müslümanların nihayet uyanmaları için avazı çıktığı kadar bağırmak istemektedir. Kardeşlerini silkelemek, tahrik etmek, utandırmak istemektedir.

19 Ağustos 1099 cuma günü, arkadaşlarını Bağdat Ulu Camiine götürür. Öğlen olup da müminler dört bir yandan cuma namazı kılmaya gelirlerken, Ramazan olmasına rağmen saygısız bir şekilde yemek yemeye başlar. Birkaç saniye içinde etrafında öfkeli bir kalabalık oluşur, askerler onu tutuklamak üzere yaklaşırlar. Ama Ebu-Saad ayağa kalkar ve etrafındakilere sükûnetle, binlerce Müslümanın katledilmesi ve islamiyetin kutsal yerlerinin tahribi karşısında tamamen kayıtsız kalırlarken, birinin orucunu bozması karşısında nasıl bu kadar alt üst olmuş gözükebildiklerini sorar. Böylece kalabalığı sus pus ettikten sonra, Suriye'nin (Bilad-eş-Şam) uğradığı felâketleri ve özellikle de Kudüs'ün başına gelenleri anlatır. İbn el-Esir, *mülteciler ağladılar ve ağlattılar* diyecektir.

El-Haravi sokaktan ayrılıp, rezaleti saraya taşır. Müminlerin hükümdarı el-Mustazhirbillah'ın, bu yirmi iki yaşındaki genç, halifenin divanında "imanın verdiği desteklerin zayıf olduğunu görüyorum!" diye haykırır. Genç halife, açık tenli, kısa sakallı, yuvarlak yüzlü, öfke halleri kısa süren ve tehditlerini nadiren gerçekleştiren, güler yüzlü ve iyi huylu bir hükümdardır. Gaddarlığın hükümdarların birinci niteliğiymişe benzediği bir dönemde, bu Arap halife kimseye zarar vermemiş olmakla övünmektedir. İbn el-Esir, safiyane bir şekilde, *Halkın mutlu olduğu söylendiğinde gerçek bir sevinç duymaktaydı*, diye yazacaktır. Duyarlı, ince, kolay ilişki kuran el-Mustazhir, sanat zevkine sahiptir. Mimari tutkunu olarak, Bağdat'ın doğusundaki özel konutu Harem'in etrafına yapılan surların inşaatını bizzat yönetmiştir. Ve çok miktarda olan boş zamanlarında aşk şiirleri yazmaktadır: *Sevgilime elveda demek için elimi uzattığımda, ateşimin barı buzu eritti.*

Ancak, İbn el-Esir'in tasvir ettiği üzere, her tür tiranlıktan uzak bu iyi insan, her an karmaşık bir saygı gösterme törenleri ağıyla kuşatılmışsa ve vakanüvisler adını saygıyla anıyorlarsa da, uyrukları üzerinde hiçbir iktidara sahip değildir. Bütün umutlarını ona bağlamış olan Kudüslü mülteciler, onun otoritesinin sarayının duvarlarının dışında geçmediğini ve siyasetin onu her halükârda sıktığını unutmuşa benzemektedirler.

Oysa arkasında şanlı bir tarih vardır. Önceli olan halifeler, peygamberin ölümünden sonraki iki yüzyıl boyunca (632-833),

zirve noktasında İndüs'ten Pirenelere kadar alanı kapsayan ve hatta bir ara Rhône ve Loire vadisine kadar uzanmış olan muazzam bir imparatorluğun ruhani ve dünyevi önderleri olmuşlardır. Ve el-Mustazhir'in mensup olduğu Abbasi hanedanı, Bağdat'ı Binbir Gece Masalları'nın büyülü kenti haline getirmiştir. Atalarından Harun er-Reşid'in hüküm sürdüğü IX. yüzyıl başlarında, halifelik dünyanın en zengin ve güçlü devletiydi ve başkenti en ileri uygarlığın merkeziydi. Bu kentte bin tane diplomalı hekim, büyük bir bedava hastane, düzenli bir posta hizmeti, bazıları Çin'de şube açmış olan birçok banka, mükemmel bir su kanalı şebekesi, bir atık su sistemi ve bir kâğıt imalathanesi bulunmaktaydı. Doğu'ya geldiklerinde henüz deri üzerine yazmakta olan Batılılar buğday samanından kâğıt imal etme sanatını Suriye'de öğreneceklerdir.

Fakat el-Haravi'nin Kudüs'ün düştüğünü el-Mustazhir'in divanında haber vermeye geldiği bu kanlı 1099 yazında, bu altın çağ çoktan gerilerde kalmış bulunuyordu. Harun er-Reşid 809'da ölmüştür. Bundan çeyrek yüzyıl sonra, ardılları gerçek iktidarlarını tamamen kaybetmişlerdir. Bağdat yarı yarıya harap olmuş ve imparatorluk parçalanmıştır. Geriye yalnızca şu birlik, başarı ve refah döneminin efsanesi kalmıştır ki, bu efsane Arapların düşlerinden hiç eksilmeyecektir. Aslında Abbasiler daha dört yüzyıl hüküm süreceklerdir. Ama artık yönetemeyeceklerdir. Artık hükümdarları keyiflerince tahta çıkartan veya indiren, çoğu zaman bu iş için onları öldürme yoluna giden Türk veya İranlı askerlerinin elindeki rehinelerden başka birşey olmayacaklardır. Ve birçok halife, öldürülmekten kurtulmak için siyasi faaliyetlerden el etek çekecektir. Haremlerine kapanıp, artık kendilerini hayatın zevklerine verecekler, şair veya müzisyen olacaklar, kokulu güzel dişi köle kolleksiyonu yapacaklardır.

Arapların şanının uzun bir süre cisimlenmiş hali olan emir el-Müminin artık onların gerilemesinin canlı simgesi haline gelmiştir. Ve Kudüs'ten kaçanların kendinden bir mucize bekledikleri el-Mustazhir, bu işe yaramaz halifeler ırkının tam bir temsilcisidir. Bunu yapmak istese bile bütün ordusu birkaç yüz zenci ve beyaz hadımdan meydana gelen bir hassa birliği olduğu için, kutsal kentin yardımına koşamaz. Ancak Bağdat'ta asker kıtlığı çekilmemektedir.

Caddelerde, çoğu zaman sarhoş durumda olmak üzere, binlercesi dolaşmaktadır. Kent halkı onların aşırılıklarından korunmak için her gece mahallelerin girişlerini tahta veya demirden ağır engellerle kapatma adetini edinmişlerdir.

Sukları (çarşı) düzenli yağmalarıyla iflasa sürükleyen bu üniformalı afetler, tabii ki el-Mustazhir'den emir almamaktadırlar. Komutanları hemen hemen hiç Arapça bilmemektedir. Çünkü bütün Müslüman Asya kentleri gibi, Bağdat da kırk yıldan beri Selçuklu Türklerin elindedir. Abbasi başkentinin güçlü adamı olan, Kılıçarslan'ın kuzenlerinden sultan Berkyaruk, teorik olarak bütün bölge beylerinin efendisidir. Fakat gerçekte, Selçuklu imparatorluğunun her bölgesi uygulamada bağımsızdır ve hüküm süren aile üyeleri tamamen haneden kavgalarının içine yuvarlanmışlardır.

Ve el-Haravi, 1099 Eylülünde Abbasi başkentinden ayrıldığında, Berkyaruk'la görüşmeyi başaramamış durumdadır, çünkü sultan, İran'ın kuzeyinde öz kardeşi Muhammed'e karşı sefere çıkmış durumdadır; ama bu savaş kardeşinin lehine dönmüştür ve Bağdat ekim ayında Muhammed'in eline geçecektir. Ancak bu saçma kavga, bu olayla sona ermemiştir. Hatta artık anlamaya uğraşmaktan vazgeçmiş Arapların şaşkın bakışları altında, tamamen gülünç bir hale dönüşecektir. Kararı okur versin! Muhammed 1100 Ocağında Bağdat'tan aceleyle ayrılmış ve Berkyaruk kente zafer kazanmış bir edayla girmiştir. Ama bu uzun sürmeyecektir, çünkü ilkbaharda kenti yeniden kaybetmiş ve Nisan 1101'de bir yıllık aradan sonra güç kullanarak tekrar gelmiş ve kardeşini ezmiştir; Abbasi başkentinin camilerinde verilen hutbelerde adı tekrar zikredilmeye başlamış, ama Eylülde durum tekrar tersine dönmüştür. İki kardeşinin kurdukları bir ittifak karşısında yenik düşen Berkyaruk, ebediyen kavga dışı kalmışa benzemektedir. Böyle düşünenler onu yanlış tanımaktadırlar; bozguna uğramasına rağmen beklenmedik bir anda Bağdat'a geri dönmüş ve kenti birkaç günlüğüne ele geçirmiş, ekimde buradan tekrar atılmıştır. Fakat bu sefer de yokluğu kısa sürmüştür, çünkü aralık ayında varılan anlaşma ile kent ona geri verilmiştir. Bağdat, sonraki otuz ay içinde daha sekiz kere el değiştirecektir; her yüz güne ayrı bir efendi düşmektedir. Ve

bütün bunlar, Batılı istilacılar fethettikleri topraklardaki konumlarını pekiştirirlerken olmaktadır.

İbn el-Esir, kelimelere olduklarından daha güçlü anlamlar vererek, *Sultanlar aralarında anlaşamıyorlardı ve Frenkler işte bu yüzden ülkeyi ele geçirebildiler,* diyecektir.

İKİNCİ KISIM

İŞGÂL (1100 - 1128)

Frenkler bir ülkeyi ele geçirir geçirmez bir başkasına saldırıyorlar. Güçleri, Suriye'nin tamamını işgâl etmeleri ve bu ülkenin Müslümanlarını kovmalarına kadar artmaya devam edecektir.

FAHRÜLMÜLK
Trablus Beyi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRABLUSŞAM'IN İKİ BİN GÜNÜ

Ardı ardına gelen bu kadar bozgundan, bu kadar çok hayal kırıklığından, bu kadar aşağılamadan sonra, bu 1100 yazında Şam'a ulaşan beklenmedik üç haber çokça umut uyandırmıştır. Bu umut yalnızca el-Haravi'nin çevresinde yer alan dini militanlar arasında değil, aynı zamanda çarşılarda; ham ipek, altın işlemeli brokar, damaskolu çamaşır ve telkâri mobilya tüccarlarının asmaların gölgesi altında oturarak, müşterilerin kafalarının arasından dükkândan dükkâna birbirlerine iyi günlerdeki sesleriyle seslendikleri Dik Cadde'nin kemerleri altında da uyanmıştır.

Temmuz başında bir söylenti çıkmış, bu kısa bir süre sonra doğrulanmıştır. Trablusşam, Hıms ve orta Suriye'nin tamamına ilişkin niyetlerini hiçbir zaman saklamamış olan yaşlı Saint-Gilles, diğer Frenk önderleriyle çıkan bir uyuşmazlık sonunda, aniden gemiyle Konstantinopolis'e dönmüştür. Artık bir daha dönmeyeceği fısıldanılmaktadır.

Temmuz sonunda daha da olağanüstü bir haber gelmiş, birkaç dakikada camiden camiye, sokaktan sokağa yayılmıştır. İbn el-Kalanissi, *Akkâ kalesini kuşattıkları sırada, Kudüs hakimi Godefroi bir okla vurularak ölmüştür,* demektedir. Filistinli önde gelen bir kişinin Frenk şefine sunduğu zehirli meyvalardan da söz edilmektedir. Bazıları, bir salgın yüzünden eceliyle öldüğüne inanmaktadırlar. Fakat halk en çok Şamlı vakanüvisin anlattığı versiyonu tutmaktadır: Godefroi, Akkâ'yı savunanların darbeleri altında

ölmüştür. Kudüs'ün düşmesinden bir yıl sonra gelen böylesine bir zafer, rüzgârın yön değiştirmekte olduğunun işareti olamaz mı?

Bu izlenim, bundan birkaç gün sonra, Frenklerin en korkunçlarından olan Bohémond'un esir edildiği haberi alındığında teyid edilmişe benzemektedir. Onun hakkından "bilge" Danişmend gelmiştir. Bundan üç yıl önce İznik çarpışmasında yaptığı gibi, Türk komutan Malatya Ermeni kentini kuşatmıştır. İbn el-Kalanissi, *Frenkler kralı ve Antakya'nın efendisi Bohémond, bu haberin üzerine adamlarını topladı ve Müslüman ordusunun üzerine yürüdü,* demektedir. Cesur bir girişim, çünkü Frenk komutanın kuşatma altındaki kente ulaşması için, Türkler tarafından sıkı tutulan dağlık bir arazide bir hafta at koşturması gerekmektedir. Yaklaştığından haberdar olan Danişmend ona pusu kurmuştur. Bohémond ve ardındaki beş yüz şövalye, yayılmaya olanak bulamadıkları dar bir geçitte, üzerlerine inen bir ok barajıyla karşılanmışlardır. *Allah, çok sayıda Frenki öldüren Müslümanlara zafer verdi. Bohémond ve arkadaşlarından birkaçı esir edildiler.* Bunlar zincirlere vurularak, Anadolu'nun kuzeyindeki Niksar'a götürülmüşlerdir.

Frenk istilasının başlıca hazırlayıcıları olan Saint-Gilles, Godefroi ve Bohémond'un birbiri peşi sıra devre dışı kalmaları, herkese tanrının bir işareti olarak gözükmektedir. Batılıların yenilmez gibi görünmeleri karşısında çökmüş olanlar cesaretlerini yeniden toplamaktadırlar. Artık onlara son bir darbe indirmenin zamanı değil midir? En azından bir kişi bunu yürekten istemektedir. Bu kişi Dukak'tır.

Bu konuda yanılgıya düşmemek gerekir; genç Şam beyinin ateşli bir İslam savunucusu olmakla hiçbir ilişkisi yoktur. Antakya çarpışması sırasında, yerel ihtiraslarını tatmin etmek için kendi tarafına ihanet etmeye hazır olduğunu yeteri kadar kanıtlamış değil midir? Zaten bu Selçuklu beyi, kâfirlere karşı kutsal bir savaşın gerekli olduğunu ancak 1100 ilkbaharında, aniden keşfetmiştir. Bağımlılarından olan, Golan platosundaki Bedevi reislerinden biri, Kudüs'teki Frenklerin ard arda akın yaparak ürünlerini yağmalayıp, hayvanlarını çalmalarından şikâyet edince, Dukak onları korkutmaya karar vermiştir. Bir Mayıs günü, Godefroi ve sağ kolu olan yeğeni Tancrède çok verimli bir talandan geri dönerlerken,

Dukak'ın ordusu onlara saldırmıştır. Ganimetle ağırlaşmış olan Frenklerin çarpışmaya girmeleri olanaksızdır. Arkalarında birçok ölü bırakarak kaçmayı tercih etmişlerdir. Tancrède bile ucu ucuna kurtulmuştur.

İntikamını almak üzere, doğrudan Şam çevresinde bir misilleme akını yapmıştır. Meyva bahçeleri harap edilmiş, köyler yağmalanmış ve yakılmıştır. Cevabın çapı ve hızı konusunda gafil avlanan Dukak, müdahaleye cesaret edememiştir. Alışılmış dönekliği içinde, çoktan Golan'daki harekâtından pişman olarak, Tancrède'e, eğer uzlaşmaya razı olursa büyük bir miktar ödemeyi önerecek kadar ileri gitmiştir. Bu teklif, elbette Frenk prensinin kararlılığını artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Mantığın öyle gerektirdiği üzeri Şam beyinin çok zor durumda olduğunu düşünen Tancrède, onu hıristiyan olmaya ya da Şam'ı kendine vermeye davet etmek üzere altı kişilik bir heyet yollamıştır. Daha azına razı değildir. Bu kadar büyük saygısızlık karşısında deliye dönen Selçuklu beyi, elçilerin tutuklanmasını emretmiş ve öfkeden kekeleyerek, onları İslama davet etmiştir. İçlerinden biri kabul etmiş, diğer beşinin hemen oracıkta kafaları kesilmiştir.

Tam haber duyulmuşken, Godefroi da Tancrède'in yanına gelmiş bulunmaktadır; bu ikisi ellerindeki bütün adamlarla, büyük Suriye kentinin çevresinde on gün süren düzenli bir tahrip harekâtına girişmiştir. İbn Cübeyir'in ifadesine göre, *ayın etrafındaki hâle gibi Şam'ı çevreleyen* zengin Guta ovası, tam bir yıkım manzarası sunmaktadır. Dukak ise yerinden kıpırdamamıştır. Şam'daki sarayına kapanmış durumda, fırtınanın geçmesini beklemektedir. Bu durum karşısında Golan'daki bağımlısı onun efendiliğini artık kabul etmeyerek, Kudüs'teki efendilere yıllık haraç ödeyecektir. Bundan da beteri, Şam halkı da yöneticilerinin onları korumadaki yetersizliğinden yakınmaya başlamıştır. Halk, çarşılarda tavuskuşu gibi kasılarak dolaşan, ama düşman kent kapılarına geldiğinde yerin dibine saklanan bütün Türk askerlere homurdanmaktadır. Dukak'ın artık tek bir takıntısı vardır: İntikam almak ve kendi uyruklarının gözünde tekrar itibar kazanmak için olsa bile, bunu en kısa zamanda yapmak.

Bu koşullarda, Godefroi'nın ölümünün, üç ay önce olsaydı hemen hemen kayıtsız kalacak olan Selçuklu beyinin çok sevinmesine yol açması kolayca anlaşılmaktadır. Bundan birkaç gün sonra Bohémond'un esir edilmesi, onu parlak bir eyleme girişme konusunda cesaretlendirmiştir.

Fırsat Ekimde çıkar. İbn el-Kalanissi, *Godefroi öldürülünce, kardeşi Edessa'nın efendisi kont Baudouin beş yüz şövalye ve piyadeyle birlikte Kudüs yoluna düştü. Onun geçişini haber alan Dukak, askerlerini topladı ve onun üzerine yürüdü. Ona sahildeki Beyrut kalesi yakınlarında rastladı,* diye anlatmaktadır. Baudouin'in Godefroi'nın yerine geçmeye uğraştığı bellidir. Eddesa'da kendini evlat edinen ana ve babasını katletmesininde gösterdiği gibi, kabalığı ve utanmazlığıyla ünlü bir şövalyedir, ama aynı zamanda Kudüs'teki varlığı Şam ve Müslüman Suriye'nin tümü üzerinde sürekli bir tehdit meydana getirecek olan cesur ve kurnaz bir savaşçıdır. Bu kritik anda onu öldürmek veya esir etmek, aslında istila ordusunu başsız bırakmak ve Frenklerin Doğu'daki varlıklarını tehlikeye sokmak olacaktır. Ve saldırı tarihi kadar, yeri de iyi seçilmiştir.

Kuzeyden Akdeniz kıyısı boyunca gelen Baudouin, Beyrut'a 24 Ekim civarında varabilir. Daha önce, eski Fatımi sınırı Nehrülkelb'i geçmesi gerekmektedir. "Köpek nehri"nin ağzına doğru yol daralmakta, falezler ve dik tepelerle çevrelenmektedir. Burası ideal bir pusu yeridir. Dukak da, Frenkleri tam burada beklemeye karar vererek, adamlarını mağaralara veya ağaçlı tepe eteklerine gizlemiştir. İzciler, düşmanın ilerlemesi konusunda onu sürekli olarak haberdar etmektedirler.

Nehrülkelb, antikitenin ta başından beri fatihlerin kâbusu olmuştur. Bunlardan biri geçidi aşabildiğinde, bundan o kadar iftihar duymaktadır ki, yarların üzerine başarısının öyküsünü kazıtmaktadır. Dukak'ın döneminde bile, Firavun II. Ramses'in hiyeroglifi ve Babil imparatoru Nabukodonosor'un çivi yazılarından, Suriye asıllı Roma imparatoru Septimus Severus'un kahraman Galyalı lejyonerlerine yönelik methiyesine kadar, bu kalıntılardan birçoğu görülmektedir. Fakat bu bir avuç galibin karşısında, ne kadar da çok savaşçı hayallerinin bu kaynaklardan iz bırakmadan kaybolduğunu görmüştür. Şam beyi, "melûn Baudouin"in bu

mağluplar takımına kısa bir süre sonra katılacağından hiçbir kuşku duymamaktadır. Dukak, iyimser olmak için bütün nedenlere sahiptir. Askerleri Frenk şefinkilerden altı yedi kere daha kalabalıktır ve asıl önemlisi, onları gafil avlayacaktır. Sadece kendine edilen hakareti telâfi etmekle kalmayacak, aynı zamanda Suriye beyleri arasındaki öncelikli yerine tekrar kavuşacak ve Frenk müdahalesinin azalttığı otoritesini yeniden kuracaktır.

Çarpışmanın ödülünün ne olacağı konusunu sektirmeyen tek bir kişi varsa, o da bir yıl önce kardeşi Celalülmülk'ün yerine geçmiş olan yeni Trablusşam hakimi kadı Fahrülmülk'tür. Batılıların gelmesinden önce Şam beyinin şehrinin karşısında ağzının suyu aktığı için, Baudouin'in yenilmesinden kaygılanma nedenleri vardır, çünkü Dukak bu durumda İslamiyetin savunucusu ve Suriye'nin kurtarıcısı haline gelecek ve bu durumda ona tâbi olup, kaprislerine maruz kalmak gerekecektir.

Böylesine birşeyi önlemek üzere, Fahrülmülk hiçbir şeyden utanç duymamaktadır. Baudouin'in Beyrut'a sonra da Kudüs'e giderken Trablusşam'a yaklaştığını öğrenince, ona şarap, bal, ekmek, et ve altın ile gümüşten değerli hediyeler yollamış, ayrıca onunla özel olarak konuşmakta ısrar eden habercisi aracılığıyla, onu Dukak'ın kurduğu pusudan haberdar etmiş ve bunun yanı sıra Şam birliklerinin düzeni hakkında çok sayıda ayrıntı sağlamış ve en iyi taktiğin ne olması gerektiği konusunda önerilerde bulunmuştur. Beklenmedik olduğu kadar değerli de olan işbirliğinden ötürü kadıya teşekkür eden Frenk önderi, Nehrülkelb'e doğru yoluna devam etmiştir.

Hiçbir şeyden kuşkulanmayan Dukak, okçularının yaylarını gerip bekledikleri dar sahil şeridine girdikleri anda Frenklerin üstüne çökmeye hazırdır. Nitekim Frenkler Yuniye kasabası tarafından gözükürler, tam bir kaygısızlık içinde ilerlemektedirler. Birkaç adım daha attıklarında kapana kısılacaklardır. Ama birdenbire dururlar ve yavaş yavaş geri çekilmeye başlarlar. Daha hiçbir şey belli değildir, ama düşmanının tezgâhına düşmediğini gören Dukak bütün itidalini kaybeder. Emirlerinin ısrarı üzerine sonunda okçularının birkaç atış yapmalarını emreder, ama süvarilerini Frenklerin üzerine salmaya cesaret edemez. Gece olduğunda, Müslüman birliklerinin morali en

alt düzeydedir. Araplarla Türkler, birbirlerini karşılıklı olarak alçaklıkla itham etmektedirler. Aralarında dövüş de olur. Ertesi sabah kısa bir çarpışmadan sonra, Şam birlikleri Lübnan dağlarına doğru geri çekilirlerken, Frenkler Filistin'e doğru olan yollarına sakin sakin yeniden koyulmuşlardır.

Trablusşam kadısı, kenti için asıl tehdidin Dukak'tan geldiğini düşünerek, bilinçli bir şekilde Baudouin'i kurtarmayı seçmiştir. Zaten Dukak da, iki yıl önce Kürboğa'ya aynı şeyi yapmıştır. Tıpkı Dukak'ın o zaman düşündüğü gibi, şimdi de kadı Frenklerin belirleyici andaki varlıklarını daha az zararlı görmüştür. Fakat bunların verdiği zarar çok hızla yayılacaktır. Başarısız Nehrülkelb pususundan üç hafta sonra, Baudouin kendini Kudüs kralı ilân etmiş ve istilası sonrasındaki kazanımları pekiştirmek üzere, çifte bir örgütleme ve fetih harekâtına girişmiştir. Bundan bir yüzyıl kadar sonra Frenklerin Doğu'ya neden geldiklerini anlamaya çalışan İbn el-Esir, hareketin bir bakıma Batı'nın önderi saydığı kral Baudouin'den (el-Bardavil) kaynaklandığını düşünecektir. Bu yanlış değildir, bu şövalye istilanın çok sayıdaki sorumlusundan yalnızca bir tanesi olduysa da, Musullu tarihçi onu işgâlin başlıca mimarı olarak işaret etmekte haklıdır. Arap dünyasının düzeltilmesi olanaksız parçalanmışlığı karşısında, Frenk devletleri işin başında kararlılıkları, savaşçı nitelikleri ve nisbi dayanışmalarıyla gerçek bir bölgesel güç olarak gözükeceklerdir.

Ancak Müslümanların gene de önemli bir kozları vardır: Düşmanların sayıca çok az olmaları. Kudüs'ün düşmesinden sonra, Frenklerin çoğu ülkelerine geri dönmüştür. Baudouin tahta çıkarken, ancak birkaç yüz şövalyesi bulunmaktadır. Fakat bu görünüşteki zayıflık, 1101 sonbaharında şimdiye kadar olanlarından çok daha kalabalık bir Frenk ordusunun Konstantinopolis'te toplandığı öğrenildiğinde ortadan silinmiştir.

İlk alarm verenler elbette, Frenklerin Küçük Asya'dan son geçişlerini hâlâ hatırlayan Kılıçarslan ve Danişmend olmuştur. Bunlar, yeni istilanın yolunu tıkamak üzere hiç tereddüt etmeden güçlerini birleştirmeye karar vermişlerdir. Türkler, Rumlar tarafından artık sıkı bir şekilde tutulan Nikaia (İznik) veya Dorylaion (Eskişehir) civarında macera aramaya artık cesaret

edememektedirler. Çok daha uzakta, güneydoğu Anadolu'da yeni bir pusu kurmayı tercih etmektedirler. Yaşı ilerleyen ve deneylerden geçen Kılıçarslan, yeni seferi birliğinin yolunun üzerindeki bütün su kaynaklarını zehirletmiştir.

Sultan 1101 Mayısında, bir yıldan beri Bizans'ta oturmakta olan Saint-Gilles'in komutasında yaklaşık yüz bin kişinin Boğazı geçtiği konusunda haber alır. Nerede baskın yapması gerektiğini anlamak için onların hareketini adım adım izlemeye uğraşır. İlk durakları herhalde İznik olacaktır. Fakat Sultanın eski başkentinin yakınlarında yer tutmuş olan izciler, onların geldiğini garip bir şekilde göremezler. Marmara ve hatta Konstantinopolis taraflarında onlara ilişkin hiçbir şey bilinmemektedir. Kılıçarslan onların izini ancak Haziran sonunda, ona ait olan ve Türk topraklarının tam içinde, Anadolu'nun merkezinde yer alan ve saldırıya uğrayacağını hiç düşünmediği Ankara kentinin surları önünde ortaya çıktıklarında yeniden bulabilir. Daha buraya ulaşma zamanı bulamadan, Frenkler kenti almışlardır bile. Kılıçarslan dört yıl öncesine, İznik'in düştüğü ana geri döndüğünü sanmaktadır. Fakat ağlaşma zamanı değildir, çünkü Batılılar artık onun topraklarının tam kalbini tehdit etmektedirler. Ankara'dan çıkarak güney yönünde tekrar yola koyulacakları anda onlara pusu kurmaya karar verir. Ama bu bir kez daha hata olur. İstilacılar sırtlarını Suriye'ye dönerek, Danişmend'in Bohémond'u tuttuğu güçlü Niksar kalesine doğru kararlı bir şekilde kuzeydoğu yönünde yola koyulurlar. Demek buymuş! Frenkler Antakya'nın efendisini kurtarmaya uğraşmaktadırlar.

Sultan ile müttefiki, istilacıların garip güzergâhını ancak şimdi anlamakta ve pek de inanmamaktadırlar. Bir bakıma rahatlamışlardır, çünkü artık pusu yerini seçebileceklerdir. Burası, Batılıların sarı sıcak altında aptallaşmış bir şekilde, ağustosun ilk günlerinde varacakları Merzifon köyüdür. Orduların artık hiçbir etkileyici yanı kalmamıştır. Yakıcı zırhların altında iki büklüm, ağır bir şekilde ilerleyen birkaç yüz şövalyenin arkasından, gerçek savaşçıdan daha çok kadın ve çocuk bulunan karmakarışık bir kalabalık gelmektedir. Daha ilk süvari grubunun saldırısında Frenkler tabanı yağlarlar. Bu bir çarpışma değil, bütün gün boyunca

süren bir kıyımdır. Gece olunca, Saint-Gilles ordunun ana gövdesine haber bile vermeden yakınlarıyla birlikte kaçar. Ertesi gün hayatta kalan son kişilerin işi bitirilir. Binlerce genç kadın, Asya haremlerine eklenmek üzere tutsak edilir.

Merzifon katliamı tam sona ermiştir ki, haberciler Kılıçarslan'ı uyarırlar: Yeni bir Frenk ordusu çoktan Küçük Asya'da ilerlemeye başlamıştır. Güzergâhın bu kez bilinmeyen hiçbir yanı yoktur. Haçlı savaşçılar güney yoluna girmişlerdir ve günlerce yürüdükten sonra yollarına tuzak kurulduğunu anlamışlardır. Sultan ağustos sonunda süvarileriyle birlikte kuzeyden geldiğinde, susuzluktan perişan olan Frenkler çoktan can çekişir hale gelmişlerdir. Hiçbir direnme göstermeden işleri bitirilir.

Ama olay sona ermemiştir. Üçüncü bir Frenk ordusu, ikincisini aynı yol üzerinde bir hafta arayla izler. Şövalyeler, piyadeler, kadınlar ve çocuklar, susuzluktan tamamen perişan bir durumda Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) kentinin civarına gelirler. Bir nehirden yansıyan pırıltıları farkeder etmez, ona doğru büyük bir karışıklık içinde koşarlar. Ama Kılıçarslan onları tam da bu su yatağının kıyısında beklemektedir.

Frenkler, bu üç katliamdan sonra bir daha asla bellerini doğrultamayacaklardır. Bu belirleyici yıllar esnasında sahip oldukları yayılma iradesiyle birlikte, savaşçı olsun olmasın bu kadar kalabalık bir katkı onlara hiç kuşkusuz, daha toparlanmasına fırsat kalmadan Arap Doğu'yu sömürgeleştirme olanağı verirdi. Oysa Frenklerin Arap topraklarındaki en dayanıklı ve seyirlik eserleri olan müstahkem şato inşaatının kökeninde bu insan kıtlığı yer alacaktır. Çünkü mevcutlarının zayıflığını telâfi etmek üzere kaleler inşa etmek zorunda kalacaklardır; bunlar öylesine korunaklı olacaklardır ki, bir avuç savunmacı çok sayıda kuşatmacıyı başarısız bırakabilecektir. Fakat Frenkler, sayının meydana getirdiği handikapı aşabilme konusunda, kalelerinden daha korkutucu bir silaha yıllarca sahip olacaklardır: Arap dünyasının uyuşukluğu. Bu durumu, İbn el-Esir'in nisan 1102 başında Trablusşam önünde cereyan eden olağanüstü çarpışmaya ilişkin olarak yapacağı tasvirden daha iyi hiçbir şey resmedemez.

> Saint-Gilles - Allah onu kahretsin -, Kılıçarslan tarafından ezildikten sonra Suriye'ye döndü. Trablusşam emiri Fahrülmülk, bunun üzerine Dukak beye ve Hıms valisine, "Saint-Gilles'in işini ya şimdi bitiririz yoksa asla, çünkü çok az adamı var" demek üzere haberciler yolladı. Dukak iki bin adam yolladı ve Hıms valisi bizzat geldi. Trablusşam birlikleri onlara kent kapılarının önünde katıldılar ve birlikte Saint-Gilles'i çarpışmaya çağırdılar. O da askerlerinden yüzünü Trabluslulara, yüzünü Şamlılara, ellisini Hımslılara karşı çıkardı ve ellisini de yanında tuttu. Hımslılar daha düşmanı görür görmez kaçtılar, kısa bir süre sonra Şamlılar onları izlediler. Bir tek Trabluslular cephe oluşturdular, bunları gören Saint-Gilles iki yüz askeriyle onlara doğru saldırdı, onları yendi ve yedi binini öldürdü.

Binlerce Müslümanı yenen üç yüz Frenk? Arap vakanüvisin anlatısı gerçeğe uygunmuşa benzemektedir.

En geçerli açıklama, Dukak'ın Trablusşam kadısına Nehrülkelb pususundaki tutumunu ödetmek istediğidir. Fahrülmülk'ün ihaneti, Kudüs krallığı kurucusunun yokedilmesini önlemişti; Şam beyinin intikamı, dördüncü bir Frenk devletinin kurulmasına olanak verecektir: Trablus kontluğu.

Bu aşağılayıcı bozgundan altı hafta sonra, bölge yöneticilerinin yeni bir savsaklamacılığına tanık olunacaktır. Bu yöneticiler, sayı bakımından üstün olmalarına rağmen, galip geldiklerinde zaferlerinden yararlanma yeteneğini gösteremeyeceklerdir.

Olay Mayıs 1102'de geçer. Vezir el-Efdal'ın oğlu Şeref'in komutasındaki yaklaşık yirmi bin kişilik bir Mısır ordusu Filistin'e gelir ve Yafa limanı yakınlarındaki Ramallah'ta Baudouin'in birliklerini gafil avlamayı başarır. Bizzat kral, ancak kamışların arasına yatıp saklanarak esir düşmekten kurtulur. Şövalyelerin çoğu öldürülür veya yakalanır. Kahire ordusu o gün tamamen Kudüs'ü alabilecek durumdadır, çünkü İbn el-Esir'in sonradan diyeceği üzere, kent koruyucusuz kalmıştır ve Frenk kralı kaçmıştır.

> "Şeref'in adamlarından bazıları, ona "Haydi Kutsal kenti alalım" dediler. Diğerleri de, "Yafa'yı alalım daha iyi" dediler. Şeref karar veremiyordu. Böyle tereddüt ederken, Frenkler denizden takviye aldılar ve Şeref Mısır'a babasının yanına dönmek zorunda kaldı."

Zaferi kıl payı kaçırdığını gören Kahire'nin efendisi, ertesi yıl yeni bir saldırıya karar verir, sonraki iki yıl bir daha. Fakat her girişimde, beklenmedik bir olay onunla zaferin arasına girmiştir. Bir keresinde Mısır donanmasıyla kara ordusu arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bir başka seferinde seferî ordu komutanı kazayla ölmüş, bu durum birlikleri arasında karışıklık çıkmasına neden olmuştur. Bu adam cesur bir komutandır, ama İbn el-Esir'in dediği üzere, aşırı batıl itikatlıdır. *Ona attan düşerek öleceği kehanetinde bulunulmuştur ve Beyrut valisi olarak atandığında, atı kaymasın diye bütün sokakların taş kaplamalarını söktürmüştür. Fakat temkinlilik kadere karşı gelemez.* Çarpışma esnasında, atı daha saldırı olmadan şaha kalkmış ve komutan askerlerinin arasına düşmüştür. Şanssızlık, hayal gücü yokluğu, cesaret yokluğu; El-Efdal'in birbiri ardına yaptığı seferlerin hepsi acınacak bir şekilde sona ermiştir. Frenkler bu arada Filistin'in fethine sakin sakin devam etmektedirler.

Hayfa ve Yafa'yı aldıktan sonra, 1104 Mayısında, doğal sığınağından ötürü gemilerin yaz kış yanaşabildikleri yegâne liman olan Akkâ'ya saldırırlar. İbn el-Kalanissi, *"Mısır valisi yardım almaktan umudunu keserek, kendinin ve kent halkının hayatlarının bağışlanmasını istedi",* demektedir. Baudouin onlara rahatsız edilmeyecekleri sözü verir. Fakat Müslümanlar mallarıyla birlikte kentten çıkar çıkmaz, Frenkler üstlerine atılır, onları soyar ve çoğunu öldürür. El-Efdal, bu yeni aşağılanmayı telâfi edeceğine yemin eder. Her yıl Frenklere saldırmak üzere güçlü bir ordu gönderecektir, ama her seferinde yeni bir felâket olacaktır. Ramallah'ta 1102 Mayısında kaçırılan fırsat bir daha çıkmayacaktır.

Kuzeyde Frenkleri yokedilmekten kurtaran şey, Müslüman emirlerin gevşekliği olmuştur. Bohémond'un 1100 Ağustosunda esir edilmesinden sonra, Antakya'da kurduğu prenslik aslında yedi ay boyunca ordusuz kalmış, ama hiçbir komşu hükümdar; ne Rıdvan, ne Kılıçarslan, ne de Danişmend bundan yararlanmayı düşünmüştür. Frenklere Antakya'nın başına bir naip, yani Bohémond'un yeğeni Tancrède'i seçmeleri için zaman bırakmışlardır. O da fiefinin başına Mart 1102'de geçmiş ve varlığını iyice kanıtlamak üzere, tıpkı bir yıl önce Şam'da yaptığı gibi Halep civarını yağmalamaya çıkmıştır. Rıdvan, kardeşi Dukak'ınkinden de gevşek bir tepki göstermiştir.

Tancrède'e, eğer uzaklaşmaya razı olursa bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olduğu haberini göndermiştir. Her zamankinden daha da küstah olan Frenk beyi, Halep Ulucamiinin minaresinin üzerine devasa bir haç konulmasını istemiştir. Rıdvan da bunu yerine getirmiştir. İleride göreceğimiz üzere, bu aşağılamanın arkası gelecektir.

Bohémond'un tutkuları konusunda herşeyden haberdar olan Danişmend, gene de 1103 ilkbaharında onu hiçbir siyasal karşılık istemeden serbest bırakmaya karar verir. "Ondan yüz bin dinar kurtarmalık parası ve Antakya'nın eski efendisi Yağısıyan'ın esir kızını serbest bırakmasını istedi". İbn el-Esir bu duruma çok kızmıştır.

> "Bohémond hapisten çıkınca Antakya'ya geri döndü, böylece halkını yeniden cesaretlendirdi ve kurtarmalık parasını komşu kentlerin halkına ödetmekte gecikmedi. Müslümanlar böylece, onlara Bohémond'un yakalanmasının iyi sonuçlarını unutturan bir zarara uğradılar".

Frenk prensi böylece kurtarmalığını yerli halkın "kesesinden karşıladıktan" sonra, topraklarını genişletmeye girişmiştir. Antakya ve Edessa Frenklerinin 1104 ilkbaharında düzenledikleri ortak bir harekât, Fırat kıyılarına uzanan geniş ovaya egemen olan ve gerçekte Irak ile Kuzey Suriye arasındaki bağlantıları denetleyen Harran müstahkem mevkiine yönelmiştir.

Kentin kendi pek fazla ilgi çekici değildir. Burayı birkaç yıl sonra ziyaret edecek olan İbn Cübeyir, onu özellikle cesaret kırıcı terimlerle tasvir edecektir.

> "Harran'da su hiçbir zaman serin değildir, fırın gibi sıcak bu toprakları kavurmaktadır. Burada öğle uykusu için gölgelik bir yer bulmak mümkün değildir; burada ancak zorlukla nefes alınabilmektedir. Harran, çıplak ovanın içinde terkedilmişlik izlenimi vermektedir. Bir kentin parlaklığına sahip değildir ve civarda hiçbir zarif süs yoktur".

Fakat stratejik değeri büyüktür. Harran'ı alırlarsa, Frenkler Musul, hatta bizzat Bağdat yönünde ilerleyebilirler. Düştüğü an, Halep beyliği kuşatılmış olacaktır. Bunlar kuşkusuz tutkulu hedeflerdir,

ama istilacıların cüretten yana eksikleri yoktur. Üstelik Arap dünyasındaki bölünmeler onları girişimleri konusunda cesaretlendirmektedir. Düşman kardeşler Berkyaruk ile Muhammed arasındaki kanlı mücadele yeniden bütün hızıyla başladığından, Bağdat gene Selçuklu beylerinin biriyle diğeri arasında el değiştirip durmaktadır. Musul'da, atabey Kürboğa yeni ölmüştür ve yerine geçen Türk emir Cüyûş, duruma egemen olmayı başaramamıştır.

Harran'ın içinde de durum karmakarışıktır, vali bir içki alemi sırasında subaylarından biri tarafından öldürülmüştür ve kent kan ile ateş içindedir. İbn el-Esir, *"işte Frenkler tam bu sırada Harran üzerine yürüdüler*", diye açıklayacaktır. Musul'un yeni efendisi Cüyûş ile komşusu eski Kudüs valisi Sökmen bunu haber aldıklarında birbirleriyle savaşmaktaydılar.

> "Sökmen, Cüyûş tarafından öldürülmüş olan yeğenlerinden birinin intikamını almak istiyordu ve iki taraf çarpışmaya hazırlanıyordu. Fakat bu yeni olgu karşısında, Harran'daki durumu kurtarmak üzere birbirlerini güçlerini birleştirmeye davet ettiler ve bunu yaparken de, ikisi de hayatını tanrı yoluna feda etmeye ve yalnızca yüce Allahın şanını sağlamaya hazır olduğunu söyledi. Birleştiler, ittifaklarını mühürlediler ve Sökmen'in yedi bin ve Cüyûş'un üç bin Türkmen süvarisiyle Frenklerin üzerine yürüdüler.

İki müttefik, düşmanla Mayıs 1104'te Fırat'ın kollarından biri olan Belih suyu kıyısında karşılaştı. Müslümanlar kaçıyormuş gibi yapıp, Frenklerin kendilerini bir saatten fazla kovalamalarına izin verdiler. Sonra emirlerinin bir işaretiyle geri dönüp, takipçilerini çevreleyip kılıçtan geçirdiler.

> "Bohémond ve Tancrède, ordunun ana bölümünden ayrılmışlar ve Müslümanları arkadan sıkıştırmak için bir tepenin arkasına saklanmışlardı. Fakat kendi adamlarının yenildiklerini görünce, yerlerinden kıpırdamamaya karar verdiler. Böylece gece olmasını beklediler ve arkadaşlarının çoğunu öldüren ve esir alan Müslümanlar peşlerinde olduğu halde kaçtılar. Ancak altı süvariyle birlikte kurtulabildiler".

Harran çarpışmasına katılan Frenk önderler arasında, Kudüs kralının, Edessa kontluğunda onun yerine geçen bir yeğeni, II.

Baudouin de vardır. O da kaçmaya uğraşmış, ama Belih nehrini geçerken atı çamura saplanmıştır. Sökmen'in askerleri onu esir alarak efendilerinin çadırına götürmüşlerdir, bu da, İbn el-Esir'in anlatısına göre, Sökmen'in müttefiklerinin kıskançlıklarını kabartmıştır.

> "Cüyûş'un adamları ona, "eğer ötekiler bütün ganimeti alırlar, bizim de ellerimiz boş kalırsa bu işten hava alırız", dediler. Ve onu, kontu alması için Sökmen'in çadırına gitmeye ikna ettiler. Sökmen geri döndüğünde çok heyecanlıydı. Arkadaşları çoktan atlara binmiş olarak çarpışmaya hazırlardı, onları tuttu ve dedi ki, "zaferimizin Müslümanlarda uyandıracağı sevinci tartışmamız nedeniyle bozmamak gerekir. Öfkemi, Müslümanların aleyhine düşmanı memnun ederek bastırmak istemem". Bunun üzerine, Frenklerden alınan bütün silah ve sancakları topladı, adamlarına onların elbiselerini giydirdi, sonra Frenklerin savundukları kalelere doğru yöneldi. Bunlar her seferinde kendi arkadaşlarının zafer kazanarak geldiğini sanıp, onları karşılamaya çıktılar. Sökmen onları katlediyor ve kaleyi alıyordu. Bu yöntemi birçok yerde tekrarladı".

Harran zaferinin yankısı, İbn el-Kalanissi'nin alışık olunmayan bir şekilde heyecanlı tonunun tanıklık ettiği üzere muazzam olacaktır.

> Bu, Müslümanlar için benzersiz bir zafer oldu. Frenklerin morali bundan etkilendi, sayıları azaldı, saldırı güçleri gibi silah donanımları da zayıfladı. Müslümanların morali güçlendi, bölgeyi savunma coşkuları arttı. İnsanlar bu zaferden ötürü birbirlerini kutladılar ve başarının Frenkleri terkettiğinden emin oldular".

Hiç de sıradan olmayan bir Frenk, uğradığı bozgundan ötürü moralini kaybedecektir; bu Bohémond'dur. Birkaç ay sonra bir gemiye binecektir. Bir daha Arap topraklarında hiç görülmeyecektir.

Harran çarpışması, istilaların baş mimarını bu sefer ebediyen olmak üzere sahneden uzaklaştırmıştır. Bu çarpışmanın en önemli sonucu, Frenklerin doğu yönündeki ilerlemesini ebediyen durdurmuş olmasıdır. Ama tıpkı 1102'de Mısırlılar gibi, galipler başarılarının meyvalarını devşirme yeteneğinden yoksun olarak gözükmektedirler. Çarpışma alanından iki yürüyüş günü uzaklıkta olan Edessa'nın üzerine birlikte yürümek yerine, giriştikleri kavgadan sonra ayrılmışlardır. Ve Sökmen kurnazlığı sayesinde çok

önemli olmayan birkaç kaleyi ele geçirmişse de, Cüyûş Tancrède'e gafil avlanmış, arkada kalan adamlarından çoğu ona esir düşmüştür. Bunların arasında çok güzel genç bir prenses vardır ve Musul'un efendisi ona çok önem vermektedir, bu yüzden Bohémond ve Tancrède'e elçi göndererek, onu Edessa kontu II. Baudouin'le takas etmeye veya 15 bin altın dinar fidye ödemeye hazır olduğunu bildirmiştir. Amca-yeğen birbirlerine akıl danışmışlar ve herşeyi tarttıktan sonra, Cüyûş'a parayı alıp arkadaşlarını esarette bırakmayı tercih ettiklerini söylemişlerdir. Baudouin'in esareti üç yıldan fazla sürecektir. Emirin, Frenk önderlerinin bu pek şövalyece olmayan cevaplarından sonraki duyguları bilinmemektedir. O kendi hesabına, üzerinde anlaşmaya varılan tutarı ödeyecek, prensesini geri alacak ve Baudouin'i yanında tutacaktır.

Fakat olay burada bitmemiştir. Frenklerle savaşın en ilginç bölümlerinden birine neden olacaktır.

Olay bundan dört yıl sonra, 1108 yılının Ekim ayının başında, artık sonuncularının da olgunlaştığı bir siyah erik bahçesinde geçer. Etraf, sonsuza kadar uzanan pek ağaçlı olmayan tepelerle tamamen çevrelenmiştir. Bu tepelerden birinin üstünde Tell Başir'in (Turbessel) surları ihtişamlı bir şekilde yükselmektedirler; bunların dibinde de karşı karşıya gelmiş iki ordu, pek olağan olmayan bir manzara sunmaktadır.

Kampların birinde, Antakya efendisi Tancrède, başlarını ve burunlarını kaplayan kafa zırhlarını kuşanmış ve kılıçlarını, gürzlerini veya bilenmiş baltalarını ellerinde sıkı sıkıya tutan binbeşyüz Frenk şövalye ve piyadesiyle çevrelenmiş olarak durmaktadır. Yanlarında da, Halep beyi Rıdvan'ın gönderdiği altı yüz Türk süvarisi uzun kargılarıyla durmaktadır.

Diğer kampta ise, örme zırhının üzerine kolağızları işlemeli uzun bir entari giymiş olan Musul emiri Cavlı vardır, ordusu üç tabura ayrılmış iki bin kişiden meydana gelmektedir: Solda Araplar, sağda Türkler ve ortada, aralarında Edessa kontu Baudouin ve Tell Başir'in efendisi Jocelin'in de bulunduğu Frenkler.

Antakya'daki devasa çarpışmaya katılmış olanlar, bundan on yıl sonra, atabey Kürboğa'nın yerine Musul valisi olan birinin Edessa'nın Frenk kontuyla bir anlaşma imzalayacağını ve

Antakya'nın Frenk hükümdarıyla Halep'in Selçuklu beyi arasında kurulan bir ittifaka karşı onunla omuz omuza çarpışacağını hayal edebilir miydi? Açıkçası, Frenklerin Müslüman hükümdarcıkları arasındaki katliamcılık oyununa tamamen katılmalarını görmek için çok beklemek gerekmemiştir. Vakanüvisler buna hiç şaşırmışa benzememektedirler. İbn el-Esir'in şöyle dudağının ucundan gülümsediği ancak görülebilmektedir, ama Frenklerin ve ittifaklarının öyküsünü, tıpkı *El-Kâmil fi el-Tarih (Mükemmel Tarih)* adlı kitabı boyunca Müslüman hükümdarlar arasındaki sayısız çatışmayı aktarırken olduğu gibi, tonunu hiç değiştirmeden anlatmaktadır. Arap tarihçi, Baudouin Musul'da esirken, Tancrède Edessa'ya el koymuştur, bu da arkadaşının özgür kalmasında hiç de acelesi olmadığını göstermektedir diye açıklamaktadır. Hatta Cüyûş'un aklına, onu yanında mümkün olduğunca uzun tutması için birşeyler sokmuştur.

Fakat 1107'de bu emir devrilmiş, kont Musul'un yeni efendisi Cavlı'nın eline geçmiştir. Çok akıllı bir Türk maceracısı olan Cavlı, iki Frenk şefi arasındaki kavgadan yarar sağlayabileceğini hemen anlamıştır. Bunun üzerine Baudouin'i serbest bırakmış, ona itibarlı kişilere ait kıyafetlerden vermiş ve onunla bir ittifak yapmıştır. Ona öz olarak, "Sizin Edessa fiefiniz tehdit altında, benim de Musul'daki durumum hiç garantili değil, yardımlaşalım" demiştir.

İbn el-Esir şöyle anlatacaktır:

> Kont Baudouin, el-Komes Bardavil serbest kalır kalmaz, Antakya'da "Tankri"yi görmeye gitti ve ondan Edessa'yı kendine geri vermesini istedi. Tancrède ona otuz bin dinar, atlar, silahlar, elbiseler ve daha birçok şey teklif etti, ama kenti geri vermeyi reddetti. Ve Baudouin Antakya'dan öfke içinde ayrılınca, Tancrède onun müttefiki Cavlı'yla birleşmesini önlemek üzere onu izlemek istedi. Aralarında birkaç itiş kakış oldu, fakat her çarpışmadan sonra birlikte yemek yemek ve çene çalmak için toplanıyorlardı!

Musullu tarihçi, bu Frenkler deli demeye getirip. Şöyle sürdürmektedir:

> Bu sorunu çözmeyi başaramadıkları için, onlar için bir cins imam olan patrik bir arabuluculuk girişiminde bulundu. Piskopos ve rahiplerden oluşan bir komisyon

oluşturdu; bu komisyon, Tancrède'in amcası olan Bohémond'un ülkesine geri dönmeden önce, eğer esaretten geri dönerse Edessa'yı Baudouin'e geri vermesini tembih ettiğini belirlediler. Antakya'nın efendisi hakemlerin kararını kabul etti ve kont topraklarını geri aldı.

Zaferini Tancrède'in iyi niyetinden çok, Cavlı'nın müdahalesinden korkmasına borçlu olduğunu düşünen Baudouin, toprakları üzerindeki bütün Müslüman esirleri serbest bırakmış hatta İslamiyete herkesin önünde küfür eden hıristiyan memurlardan birini idam ettirmiştir.

Kontla emir arasındaki garip ittifaka öfkelenen tek yönetici Tancrède değildir. Rıdvan bey, Cavlı'nın ihtirasları ve kalleşliği konusunda uyarmak üzere Antakya'nın efendisine mektup yazmıştır. Bu emirin Halep'i ele geçirmek istediğini ve eğer bunu başarırsa, Frenklerin artık Suriye'de tutunamayacaklarını söylemiştir. Selçuklu beyinin Frenklerin güvenliğini düşünmesi epeyi tuhaftır, ama hükümdarlar dinsel veya kültürel engellerin ötesinde birbirlerini çok kolay anlamaktadırlar. Böylece, birincisine karşı yeni bir İslam-Frenk koalisyonu kurulmuştur. Bunun sonucu olarak, şu 1108 yılının Ekim ayında, Tell Başir surları karşısında şu iki ordu karşı karşıya gelmiştir.

Antakyalı ve Halepli askerler hızla avantajlı duruma geçmişlerdir. *Cavlı kaçtı ve çok sayıda Müslüman Tell Başir'e sığındı, Baudouin ve kuzeni Jocelin burada onlara iyilikle davrandılar, yaralıları tedavi ettirdiler, onlara elbise verdiler ve evlerine götürdüler.* Arap tarihçinin Baudouin'in şövalyece zihniyetine saygı sunması, Edessa'nın hıristiyan halkının kont hakkında sahip olduğu kanıyla zıtlaşmaktadır. Nitekim kontun yenildiğini öğrenen ve herhalde öldüğünü sanan kent Ermenileri, Frenk egemenliğinden kurtulma zamanının geldiğini düşünmüşlerdir. Öylesine ki, Baudouin geri döndüğünde başkentinin bir cins hemşehriler kurulu tarafından yönetildiğini görmüştür. Uyruklarının bağımsızlık isteklerinden kaygılanarak, aralarında çok sayıda rahibin olduğu önde gelen başlıca kişileri tutuklattırmış ve bunların gözlerinin oyulmasını emretmiştir.

Müttefiki Cavlı da, ayaklanmak için yokluğundan yararlanan Musul önde gelenlerine aynı şekilde davranmak isterdi. Ancak bundan vazgeçmek zorundaydı, çünkü bozguna uğraması itibarını sıfıra indirmişti. Artık kaderinin kıskanılacak bir yanı kalmamıştı: Toprağını, ordusunu, hazinesini kaybetmişti ve sultan Muhammed kellesine ödül koymuştu. Fakat Cavlı yenildiğini kabul etmiyordu. Tüccar kılığına girmiş, Isfahan sarayına gitmiş ve kefeni elinde olduğu halde birdenbire sultanın tahtı önünde yerlere kapanmıştı. Duygulanan Muhammed onu affetmeyi kabul etmiş, bir süre sonra da İran eyaletlerinden birine vali olarak atamıştır.

Tancrède'e gelince, 1108 zaferi onu şansının zirvesine taşımıştır. Antakya prensliği, Türk, Arap, Ermeni veya Frenk bütün komşularının çekindikleri bölgesel bir güç haline gelmiştir. Rıdvan bey, artık dehşet içindeki bir bağımlıdan başka birşey değildir. Bohémond'un yeğeni kendine "büyük emir" dedirtmektedir.

Frenklerin Kuzey Suriye'deki varlıklarını onaylayan Tell Başir çarpışmasından yalnızca birkaç hafta sonra, Şam beyliğinin Kudüs'le ateşkes anlaşması imzalama sırası gelmiştir: İki başkent arasındaki tarımsal alanın gelirleri üçe bölünecektir, *üçte biri Türklere, üçte biri Frenklere, üçte biri köylülere,* diye kaydetmektedir İbn el-Kalanissi. *Bu temele dayalı bir protokol yapılmıştır.* Bundan birkaç ay sonra, Şam yeni bir anlaşmayla daha da büyük bir alanı kaybetmiştir: Lübnan dağının doğusundaki zengin Bekaa vadisi de Kudüs krallığıyla paylaşılmıştır. Fiili durumda, Şamlılar tamamen güçsüz bırakılmışlardır. Hasatları Frenklerin insafına kalmıştır ve ticaretleri, artık Cenevizli tüccarların egemen olduğu Akkâ limanı üzerinden transit yapılmaktadır. Suriye'nin hem kuzeyinde, hem de güneyinde Frenk işgali gündelik bir gerçek haline gelmiştir.

Fakat Frenkler burada durmamışlardır. 1108'de, Kudüs'ün düşmesinden bu yana en geniş çaplı yayılma hareketine başlamak üzeredirler. Sahildeki bütün büyük kentler tehdid altındadır ve yerel güçlülerin artık kendilerini savunmaya ne mecalleri, ne de istekleri vardır.

Hedefteki ilk av Trablusşam'dır. Saint-Gilles, daha 1103'te kentin civarına yerleşmiş ve şehir halkının hemen onun adını verdikleri bir kale inşa ettirmiştir. İyi korunan "Saint-Gilles kalaat"ı, XX. yüzyılda hâlâ modern Trablusşam kentinin merkezinde durmaktadır. Ancak Frenkler geldiğinde, kent, bu ünlü kalenin girişini denetim altında tuttuğu bir yarımadanın ucunda yer alan el-Mina adlı liman mahallesiyle sınırlıdır. Hiçbir kervan, Saint-Gilles'in adamlarına yakalanmadan Trablusşam'a giremez, oradan çıkamaz.

Kadı Fahrülmülk, başkentini boğmakla tehdid eden kaleyi ne pahasına olursa olsun yıkmak istemektedir. Askerleri, her gece bir muhafızı bıçaklamak veya inşa halindeki bir sur bedenine zarar vermek için harekât düzenlemektedirler, ama en seyirlik eylem 1104 Eylülünde gerçekleştirilmiştir. Trablus garnizonundaki bütün askerler kadının komutası altında bir huruç yapmış, birçok Frenk savaşçısı öldürülmüş ve kalenin kollarından biri yakılmıştır. Saint-Gilles'de tutuşan çatılardan birinin üstünde gafil avlanmıştır. Ağır bir şekilde yanmış, beş ay sonra korkunç acılar içinde ölmüştür. Can çekişirken, Fahrülmülk'ün elçilerini görmek istemiş ve onlara bir pazarlık önermiştir: Trablusşamlılar kaleye saldırmaktan vazgeçerlerse, Frenk şefi yolcu ve mal trafiğine artık zarar vermeyecektir. Kadı bunu kabul etmiştir.

Garip bir uyuşma! Bir kuşatmanın amacı, insan ve erzak dolaşımını önlemekten başka nedir ki? Fakat kuşatanlarla kuşatılanlar arasında adeta olağan ilişkiler kurulmuş gibi bir izlenim alınmaktadır. Bu anlaşmanın sonrasında Trablus limanı yeniden canlanmaya başlamış, kervanlar Frenkler'e bir vergi ödeyerek gidip gelmeye başlamışlardır ve Trablus'un önde gelen kişileri düşman hatlarını ellerindeki geçiş belgeleriyle aşmaktadırlar. Gerçekte ise, savaşan iki taraf beklemektedir. Frenkler, Cenova veya Konstantinopolis'ten bir hıristiyan donanmasının gelerek, onların kuşatma altındaki kente saldırmalarına olanak sağlıyacağını ummaktadırlar. Bundan haberdar olan Trabluslular da, bir Müslüman ordusunun yardımlarına gelmesini beklemektedirler. En etkin destek Mısır'dan gelebilir. Fatımi halifeliği, müdahalesi Frenklerin cesaretini kırmaya yetecek büyük bir deniz gücüdür.

Fakat Trablus ile Kahire efendileri arasındaki ilişkiler bir kez daha berbat durumdadır. El-Efdal'in babası, kadının ailesinin kölesi olmuştur ve efendileriyle çok kötü ilişkiler içinde olmuşa benzemektedir. Vezir, Fahr'a karşı olan hıncını ve onu aşağılama arzusunu hiçbir zaman saklamamıştır; Fahr da kendi cephesinden, kaderini el-Efdal'in eline teslim etmektense, kentini Saint-Gilles'e bırakmayı tercih etmektedir. Kadının Suriye'de müttefik bulması olanaksızdır. Yardımı başka yerlerde araması gerekmektedir.

Harran zaferinin haberleri ona Haziran 1104'te ulaşınca, hemen emir Sökmen'e bir haberci göndererek, Frenkleri Trablus'tan kovarak zaferini taçlandırmasını istemiştir. Teklifini desteklemek üzere ona büyük miktarda altın sunmakta ve seferin bütün masrafını yüklenmektedir. Harran galibi tahrik olur. Büyük bir ordu toplayıp Suriye'ye yönelir. Fakat Trablusşam'a dört günlük mesafeye geldiğinde, ağır bir anjin onu bitkin düşürür. Birlikleri dağılır. Kadı ile uyruklarının moralleri sıfıra iner.

Fakat 1105'te gene bir umut ışığı belirir. Sultan Berkyaruk veremden ölmüştür, bu da Frenk istilasının başından beri Selçuklu imparatorluğunu felceden kardeş kavgasına son verir. Artık Irak, Suriye ve Batı İran'da tek bir hükümdar olacaktır, "dünyanın ve dinin kurtarıcısı sultan Muhammed İbn Melikşah". Yirmi dört yaşındaki bu Selçuklu hükümdarının taşıdığı ünvan, Trabluslular tarafından üzerindeki anlamıyla alınmıştır. Fahrülmülk sultana haber üstüne haber yollar ve ondan vaad üstüne vaad alır. Fakat hiçbir yardım ordusu gözükmez.

Bu arada kentin ablukası sıklaşmaktadır. Saint-Gilles'in yerine kuzenlerinden "el-Zerdani", Cerdagne kontu geçmiştir, o da kuşatma altındakilerin üzerindeki baskısını artırmaktadır. Erzak karayolundan giderek daha zor gelmektedir. Zahire fiyatları başdöndürücü bir hızla artmaktadır: Yarım kilo hurma bir altın dinara satılmaktadır ki, bu olağan durumda bir aileyi birçok hafta boyunca geçindirecek bir tutardır. Halkın çoğu, Sûr, Hıms veya Şam'a göçetmenin peşindedir. Bazı Trabluslu önde gelen kişiler, bir gün el-Zerdani'yle görüşmeye gitmişler ve lütfuna nail olmak üzere, kentin hâlâ sürmekte olan bazı iaşe edinme yollarını ona bildirmişlerdir. Fahrülmülk bunun üzerine, hainleri kendine teslim

etmesi için hasmına akıl almaz miktarda para önermiştir. Fakat kont reddetmiştir. Ve ertesi sabah bu adamlar, bizzat düşman kampının içinde boğazlanmış olarak bulunmuşlardır.

Bu başarıya rağmen, Trablus'un durumu bozulmaya devam etmektedir. Yardımlar hep beklenmekte ve bir Frenk filosunun yaklaştığına ilişkin ısrarlı söylentiler dolaşmaktadır. Umutsuzluk içinde Fahrülmülk, Bağdat'a bizzat gidip, davasını sultan Muhammed ve halife el-Mustazhirbillah'a anlatmaya karar verir. Yokluğu esnasında yerine kuzenlerinden biri bakacaktır ve orduya altı aylık ücretleri peşinen ödenmiştir. Beş yüz atlı ve piyadeden oluşan büyük bir maiyet hazırlatmıştır, ayrıca kafilede her tür hediye taşıyan hizmetkârlar da vardır: İşlemeli kılıçlar, safkan atlar, nakışlı hilatler ve Trablus'a özgü kuyumculuk işleri. Kentten, uzun bir kafileyle birlikte Mart 1108 sonuna doğru ayrılır. Bu olayları yaşamış tek vakanüvis olan İbn el-Kalanissi, *Trablus'tan kara yoluyla çıktı,* diye açıkça belirtmektedir. Böylece kadının, onların hatlarından geçerek onlara karşı kutsal savaş çağrısı yapmaya gitmek için Frenklerden izin aldığını imâ etmektedir. Kuşatılanlarla kuşatanlar arasında ilginç bağlantılar olduğundan, bu olasılığı dışlamak mümkün değildir. Fakat kadının Beyrut'a gemiyle gidip, karayoluna ancak buradan itibaren düşmüş olması akla daha yakındır.

Her ne olursa olsun, Fahrülmülk önce Şam'da durur. Trablus'un efendisi Dukak'tan müthiş tiksinmektedir, ama beceriksiz Selçuklu beyi, muhtemelen zehirlenerek kısa bir süre önce ölmüştür ve kent artık onun varisi olan atabey Tuğtekin'in elindedir. Eski bir köle olan bu adam topaldır ve Frenklerle olan ikircikli ilişkileri, Suriye siyaset sahnesine yirmi yıldan daha uzun bir süre egemen olacaktır. İhtiraslı, kurnaz, utanması olmayan bu Türk asker, tıpkı Fahrülmülk gibi olgun ve gerçekçi bir adamdır. Dukak'ın kindar tavırlarını bir yana bırakarak, Trablus'un efendisini hararetle karşılar, şerefine büyük bir şölen verir ve hatta onu özel hamamına davet eder. Kadı bu iltifatları takdirle karşılar, fakat surların dışında konaklamayı tercih eder, güvenin de bir sınırı vardır.

Bağdat'ta daha da görkemli bir şekilde karşılanır. Trablus'un İslam alemindeki saygınlığı büyük olduğundan, kadıya büyük bir

hükümdar muamelesi yapılır. Sultan Muhammed ona, Dicle'den geçmesi için kendi kayığını gönderir. Teşrifat sorumluları Trablus'un efendisini yüzen bir salona götürürler, bunun dip tarafındaki nakışlı bir minderin üzerinde olağan olarak sultan oturmaktadır. Fahrülmülk yan tarafa, konukların yerine oturur, ama saraylılar seğirterek onu iki kolundan yakalarlar; hükümdar konuğunun kendi minderine oturması için bizzat ısrar etmiştir. Kadı saraydan saraya konuk edilerek, sultan, halife ve onların yardımcıları tarafından kentin kuşatılması hakkında sorguya çekilir, bu arada bütün Bağdat onun Frenklere karşı cihaddaki kahramanlığını övmektedir.

Fakat siyasal konulara gelinip de, Fahrülmülk Muhammed'den Trablus'u kurtarmak üzere bir ordu göndermesini istediğinde, İbn el-Kalanissi'nin muzipçe aktardığı üzere, *sultan önce gelen emirlerden birkaçına, Fahrülmülk'ün kentini kuşatanları püskürtmek üzere onunla birlikte gitmelerini emretti; seferî birliğe, Cavlı'nın elinden kurtarmak üzere Musul'da biraz duraklamasını ve bunu yaptıktan sonra Trablus'a gitme görevini verdi.*

Fahrülmülk yıkılır. Musul'daki durum öylesine karışıktır ki, çözmek için yıllar gerekir. Ama bundan da önemlisi, kent Bağdat'ın kuzeyindedir, oysa Trablus tam batıdadır. Eğer ordu yolunu böylesine saptırırsa, başkentini kurtarmak üzere asla zamanında yetişemeyecektir. Kent her an düşebilir diye ısrar eder. Fakat Sultan anlamazlıktan gelmektedir. Selçuklu imparatorluğunun çıkarları, Musul sorununa öncelik vermeyi gerektirmektedirler. Kadı, hükümdarın bazı danışmanlarını altınla satın almak gibi herşeyi istediği kadar denese de, boşuna; ordu önce Musul'a gidecektir. Fahrülmülk dört ay sonra dönüş yoluna koyulduğunda, hiçbir tören yapılmamıştır. Artık kentini muhafaza edemeyeceğine kani olmuştur. Henüz bilmediği, onu zaten kaybetmiş olduğudur.

Ağustos 1108'de Şam önlerine vardığında, ona hüzünlü bir haber verilir. Uzun zamandır yok olmasından moralleri bozulan Trablus'un önde gelenleri, kenti Frenklere karşı korumaya söz veren Mısır'ın efendisine yönetimi vermeyi kararlaştırmışlardır. El-Efdal yiyecek dolu gemilerle birlikte, kent yönetimini eline alan bir de vali göndermiştir. Bu vali ilk iş olarak Fahrülmülk'ün ailesini,

yandaşlarını yakalatmış; hazinesine mobilyalarına ve kişisel eşyalarına el koymuş, bunların hepsini gemiyle Mısır'a göndermiştir.

Vezir, talihsiz kadının üzerine böyle çökerken, Frenkler de Trablus'a karşı son saldırıyı hazırlamaktadırlar. Komutanlar, kuşatma altındaki surların dibine birer birer gelmişlerdir. Hepsinin efendisi Kudüs kralı Baudouin buradadır. Bu olay nedeniyle Edessa kontu Baudouin ile barışan Antakya'nın efendisi Tancrède buradadır. Ayrıca Saint-Gilles ailesinin iki üyesi, el-Zerdani ile ölü kontun öz oğlu da buradadır. Vakanüvisler ona İbn Saint-Gilles demektedirler ve ülkesinden onlarca Ceneviz gemisiyle yeni gelmiş bulunmaktadır. Her ikisinin de Trablus'ta gözü vardır, ama Kudüs kralı onları kavgalarını ertelemeye zorlayacaktır. Ve İbn Saint-Gilles, hasmını katlettirmek için çarpışmanın sonunu bekleyecektir.

1109 Martında, karadan ve denizden eşgüdümlü bir saldırı için herşey hazıra benzemektedir. Trabluslular bu hazırlıkları korkuyla gözlemekte, ama umutlarını kaybetmemektedirler. El-Efdal onlara, şimdiye kadar gördüklerinin hepsinden daha güçlü bir donanmayla birlikte, yeteri kadar yiyecek, savaşçı ve bir yıl yetecek kadar savaş malzemesi göndermeye söz vermemiş midir?

Trabluslular, Ceneviz teknelerinin Fatımi donanması görünür görünmez kaçacaklarından kuşku duymamaktadırlar. Ama zamanında gelmeleri gerekir.

İbn el-Kalanissi, *Frenkler yazın başında Trablus'a tüm güçleriyle saldırmaya başlayarak, hareketli kulelerini surlara yaklaştırdılar. Kent halkı, karşı koymak zorunda olduğu saldırının şiddetini görünce cesaretini yitirdi, çünkü kaybedeceğinin kesin olduğunu anladı, zahire tükenmişti ve Mısır donanması gelmekte gecikiyordu. Rüzgârlar, işlerin sonunu belirleyen tanrının isteğiyle ters yönde esiyorlardı. Frenkler güçlerini katladılar ve zorlu bir mücadeleden sonra kenti aldılar,* diye anlatmaktadır. 12 Temmuz 1109'da. İki bin gün süren direnmeden sonra; kuyumculuk ve kütüphaneler, cesur denizciler ve okumuş kadılar kenti Batılı savaşçılar tarafından harap edilmiştir. Darül-ilm'deki yüz bin cilt kitap yağmalanmış, sonra "kafir" kitapları yoketmek üzere yakılmışlardır. Şamlı vakanüvise göre, *Frenkler kentin üçte birinin Cenevizlilere, üçte ikisinin de Saint-Gilles'in oğluna verilmesine karar verdiler. Kral Baudouin'in hoşuna giden herşey bir*

kenara ayrıldı. Bundan sonra, kent halkının çoğu köle olarak satıldı, diğerleri mallarına el konularak kentten kovuldular. Bunların çoğu Sûr limanına gidecektir. Fahrülmülk hayatının geri kalanını Şam yakınlarında geçirecektir.

Ya Mısır donanması? İbn el-Kalanissi, *Sûr'a, Trablus'un düşmesinden sekiz gün sonra, tanrının halkı cezalandırmasından ötürü herşey bitmişken varmıştır,* diye aktarmaktadır.

Frenkler, ikinci av olarak Beyrut'u seçmişlerdir. Sırtını Lübnan dağına vermiş olan kent, çam ormanlarıyla çevrelenmiştir. Bu ormanlar özellikle Mezraatül-Arab Resülnabeh bölgelerinde yoğundur ve istilacılar, kuşatma makineleri yapımı için gerekli tahtayı buralardan sağlayacaklardır. Beyrut, Trablus'un ihtişamının çok uzağındadır ve mütevazi villalarını, mermer kalıntılarının antik Berytus'un zemininde hâlâ yer aldığı Roma saraylarıyla kıyaslamak çok zordur. Ama gene de limanı sayesinde nisbeten refah içindedir. Beyrut limanı, aziz Georges'un ejderhayı yendiğine inanılan çıkıntının üzerinde yer almaktadır. Şamlıların göz diktiği, *Mısırlılar tarafından ihmalkâr bir şekilde elde tutulan kent,* sonunda 1110 Şubatından itibaren Frenklerle kendi olanaklarıyla mücadele etmeye başlamıştır. Kentteki beş bin insan, umutsuzluğun verdiği güçle savaşarak, kuşatıcıların ahşap kulelerini birbiri ardına yoketmiştir. İbn el-Kalanissi, *Frenkler ne daha önce, ne de daha sonra bundan daha sert bir çarpışma gördüler,* diye haykırmaktadır. İstilacılar bunu affetmiyeceklerdir. Kenti 13 Mayısta alınca, gözü dönmüş bir katliama girişmişlerdir. İbret olsun diye.

Ders alınmıştır. Ertesi yaz *Frenk kraplarından biri* (Şamlı kronikçiyi, uzak Norveç kralı Sigurd'u tanımadığından ötürü eleştirmek mümkün müdür?) *hac ziyareti yapmak ve İslam ülkesinde savaşmak üzere, asker dolu altmıştan fazla tekneyle deniz yolundan geldi. Kudüs'e doğru giderken, Baudouin onu karşılamaya çıktı ve Sayda limanını birlikte denizden ve karadan kuşattılar.* Burası Fenikelilerin antik Sidon kentidir. Tarih boyunca birçok kereler yıkılan ve yeniden inşa edilen surları, Akdeniz'in dalgaları tarafından sürekli dövülen devasa taş bloklarıyla bugün hâlâ etkileyici bir şekilde durmaktadırlar. Fakat Frenk istilasının başlangıcında büyük cesaret göstermiş olan kent halkının artık dövüşmeye isteği yoktur, çünkü

İbn el-Kalanissi'ye göre, *Beyrut'un kaderine uğramaktan korkmaktadır. Bu yüzden Frenklere, kadılarıyla birlikte önde gelen kişilerden oluşan bir heyet göndererek, Baudouin'den aman dilemişlerdir. O da taleplerini kabul etmiştir.* Kent, 4 Aralık 1110'da teslim olmuştur. Bu kez katliam olmayacak, ama zaten mütleciyle dopdolu olan Sûr ve Şam'a doğru büyük bir göç yaşanacaktır.

On yedi ay içinde Trablusşam, Beyrut ve Sayda, Arap dünyasının en ünlü üç kenti alınmış ve tahrip edilmiş, halkları katledilmiş veya sürülmüş; emirleri, kadıları, yasa adamları öldürülmüş veya sürgüne zorlanmış; camileri saldırıya uğramıştır. Frenklerin kısa bir süre sonra Sûr'a, Halep'e, Şam'a, Kahire'ye, Musul'a veya -Neden olmasın? Bağdat'a girmelerini önleyebilecek bir güç hâlâ var mıdır? Direnme isteği hâlâ var mıdır? Müslüman yöneticiler arasında kesinlikle yoktur. Ama Batılı savaşçı-hacılar tarafından on üç yıldır aralıksız sürdürülen kutsal savaş en fazla tehdid altında olan kentlerin halkları arasında etkisini göstermeye başlamıştır: Uzun zamandan beri resmi söylevleri süsleyen bir slogandan başka birşey olmayan cihad yeniden ortaya çıkmaktadır. Bazı mülteci grupları, bazı şairler, bazı din adamları tarafından yeniden dile getirilmektedir.

İşte bunlardan biri olan, kısa boylu ve kocaman sözler eden Halepli bir kadı, Abdülfadl İbn el-Haşab, inatçılığı ve karakter gücüyle, uyuyan bir dev halindeki Arap dünyasını uyandırmaya karar vermiştir. Halka yönelik ilk eylemi, bundan on iki yıl önce el-Haravi'nin Bağdat caddelerinde yol açtığı rezaleti tekrarlamak olmuştur. Bu kez gerçek bir ayaklanma çıkacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SARIKLI BİR DİRENİŞÇİ

17 Şubat 1111 Cuma günü, kadı İbn el-Haşab, aralarında peygamber soyundan Haşimi bir şerifin, sufi dervişlerin, imamların, tüccarların olduğu kalabalık bir Halepli grup peşinde olduğu halde, Bağdat'ta sultanın camiine girer.

> "Vaizi mimberden inmeye zorladılar ve mimberi kırdılar" *diye anlatmaktadır İbn el-Kalanissi* ve islamın insanları katleden ve kadınlarla çocukları köleleştiren Frenklerin yüzünden uğradığı felâketleri haykırmaya ve ağlamaya başladılar. Müminlerin ibadet etmesini engelledikleri için, sorumlular onları yatıştırmak üzere sultanın adına vaadlerde bulundular: İslamı Frenklere ve bütün kâfirlere karşı savunmak üzere ordular gönderilecekti.

Fakat bu iyi sözler asileri yatıştırmaya yetmez. Ertesi cuma, gösterilerini bu kez halifenin camiinde yaparlar. Muhafızlar onların yolunu kesmeye çalışınca, onları sert bir şekilde devirirler, oymalar ve kurandan ayetlerle süslenmiş ahşap mimberi parçalarlar ve bizzat halifenin kendine hakaret yağdırırlar. Bağdat büyük bir karışıklığın içine düşer.

Şamlı vakanüvis sahte bir saflık içinde şöyle anlatmaktadır:

> O sırada, sultan Muhammed'in kızkardeşi ve halifenin karısı hanım sultan İsfahan'dan Bağdat'a muhteşem bir yükle geri dönüyordu: Değerli taşlar, muhteşem elbiseler, her cins koşum hayvanı ve bunların koşumları, hizmetkârlar, kadınlı erkekli köleler, nedimeler ve haset ve takdir uyandıran bir sürü şey daha. Kente varışı, yukarıda

anlatılan olaylarla kesişti. Hükümdar karısının geri dönüşünün yarattığı sevinç ve sağlanması gereken güvenlik bu yüzden bozuldu. Halife el-Mustazhirbillah bundan hiç memnun olmadı. Olayın sorumlularını yakalatarak ağır cezalar verdirtmek istedi. Fakat sultan onu engelledi, bu insanların hareketini affetti ve emirler ile askeri komutanlara, Allah düşmanı kâfirlere karşı cihada hazırlanmaları için eyaletlerine geri dönmelerini emretti.

İyi huylu el-Mustazhir'in öfkeye kapılmasına genç karısının sıkıntıya sokulmasından daha çok, kendi başkentinde avazı çıktığı kadar bağrılan şu korkunç slogan neden olmuştur: "Rum beyi, halifeden daha Müslümandır". Çünkü bunun ezbere bir suçlama olmadığını ve İbn el-Haşab'ın yönetimindeki göstericilerin bu bağırışlarla, halifenin divanına birkaç hafta önce gelen bir mesajı imâ ettiklerini bilmektedir. Bu mesaj, imparator Aleksios Komnenos'tan gelmiştir ve Müslümanlardan *Frenklere karşı mücadele etmek ve onları topraklarımızdan atmak için* Rumlarla birleşmelerini ısrarla istemektedir.

Konstantinopolis'in güçlü efendisiyle Halep'in küçük kadısı, Bağdat nezdinde paradoksal olarak aynı yönde girişimlerde bulunuyorlarsa, bunun nedeni, aynı Tancrède'in kendilerini aşağıladığını düşünmeleridir. Nitekim, Frenk "büyük emir"i, ona Batılı şövalyeleri Antakya'yı vasilevse geri vermeye yemin ettiklerini ve kentin düşmesinden bu yana on üç ay geçmesine rağmen sözlerini tutmadıklarını hatırlatmaya gelen Bizans elçilerine küstah bir şekilde kötü davranmıştır. Haleplilere gelince, Tancrède onlara yakınlarda çok aşağılayıcı bir anlaşma dayatmıştır: Ona yılda yirmi bin dinar haraç ödeyecekler, kentlerinin hemen yanındaki iki önemli kaleyi ona teslim edecekler ve saygı belirtisi olarak ona en güzel on atlarını vereceklerdir. Hep aynı pısırıklıkta olan Rıdvan bey, reddetmeye cüret edememiştir. Fakat anlaşma hükümleri duyulduğundan beri başkenti fokurdamaktadır.

Halepliler, tarihlerinin kritik anlarında, her zaman kendilerini bekleyen tehlikeleri heyecanla tartışmak üzere küçük gruplar halinde toplanma adetine sahip olmuşlardır. Önde gelen kişiler genelde Ulucami'de toplanmakta, kırmızı halıların üzerine bağdaş kurarak veya avluda, kentin aşı boyalı evlerine egemen minarenin

gölgesinde oturmaktadırlar. Tüccarlar, Romalılar tarafından inşa edilmiş olan ve Halep'i batıdan doğuya, Antakya kapısından, gizemli Rıdvan'ın ikâmet ettiği Hisarın yasak mahallesine kadar kateden kemerli eski cadde boyunca, gün boyu görüşmektedirler. Merkezdeki bu ana cadde, uzun zamandan beri arabalara ve kafilelere kapalıdır. Yol, yüzlerce dükkân tarafından işgâl edilmiştir; bu dükkânlarda kumaşlar, amber veya incik boncuk, hurma, kabuklu fıstık veya baharat yığılıdır. Geçenleri güneşten ve yağmurdan korumak üzere, cadde ve ona açılan sokaklar kavşaklara dikilen ve yalancı-mermerden kubbelerin üzerinden yükselen tahta bir tavanla tamamen kaplıdırlar. Özellikle hasırcılar, demirciler veya oduncular çarşılarına giden yolların köşelerinde olmak üzere, Halepliler, ağır bir kaynamış yağ, kızarmış et ve baharat kokusu içinde çok ucuza yemek satan çok sayıdaki koltuk lokantalarının önünde yarenlik etmektedirler. Düşük gelirli aileler, köfte, kızarmış börek, mercimek aşı gibi yemekleri çarşıdan satın almaktadırlar; yalnızca zenginler evlerinde yemek pişirebilmektedirler. Koltuk lokantalarının çok uzağında olmayan yerlerde, şerbetçilerin karakteristik şıngırtıları duyulmaktadır. Meyva hülasasından yapılan ve "şurup" denilen bu soğuk içecekleri Frenkler Araplardan alacaklar ve sıvı haline *"sirop",* donmuş haline de *"sor-bets"* diyeceklerdir.

Her sınıftan insanlar, öğleden sonraları hamamlarda bulunmaktadırlar; buraları akşam namazından önce temizlenilen ayrıcalıklı buluşma yerleridir. Sonra gece olunca, kent halkı Halep merkezinden ayrılarak, sarhoş askerlere karşı korunaklı mahallelerine çekilmektedirler. Buralarda da haberler ve söylentiler kadınların ve erkeklerin ağzında dolaşmakta, fikirler yol almaktadır. Öfke, heyecan veya cesaret kırıklığı, üç bin yıldan beri böyle vızıldayıp duran bu arı kovanını gündelik olarak sarsmaktadır.

İbn el-Haşab, Halep mahallelerinde sözü en çok dinlenilen kişidir. Odun tüccarı zengin bir ailenin çocuğudur, kentin yönetiminde öncelikli bir role sahiptir. Şii mezhebinden bir kadı olarak, büyük bir dinsel ve manevi otoritesi bulunmaktadır ve Halep'in en büyüğü olan cemaatinin kişiler arası veya mallara ilişkin uyuşmazlıklarını çözme işini yüklenmiştir. Aynı zamanda reistir, bu da onu hem

tüccar kâhyası, hem halkın çıkarlarını bey nezdinde savunan kişi ve kent milisinin komutanı haline getirmektedir.

Fakat İbn el-Haşab'ın faaliyeti, zaten çok geniş olan resmi işyerinin çerçevesini aşmıştır. Çok sayıda "yanaşma"yla çevrelenmiş olarak, Frenklerin gelişinden beri vatansever ve imancı bir fikir hareketini yönetmekte ve istilaya karşı daha sıkı bir tavır benimsenmesini istemektedir. Rıdvan beye, uyuşmacı, hatta köleci siyaseti hakkında düşündüklerini söylemekten çekinmemektedir. Tancrède Selçuklu hükümdarından Ulucamiin minaresinin üzerine bir haç konulmasını istediğinde, kadı bir ayaklanma çıkartmış ve haçın Aya İrini katedraline taşınmasını sağlamıştır. Rıdvan, o zamandan beri bu öfkesi burnunda kadıyla çatışmaya girmekten kaçınmaktadır. Hisarına kapanarak, haremi, muhafızları, camii, su kaynağı ve yeşil atmeydanı içinde yaşayan Türk beyi, uyruklarının duyarlıklarını kullanmayı tercih etmektedir. Kendi otoritesi tehlikeye girmedikçe, kamuoyuna hoşgörü göstermektedir.

Fakat İbn el-Haşab Mayıs 1111'de, kent halkının aşırı memnuniyetsizliğini Rıdvan'a bir kez daha ifade etmek üzere Hisar'a çıkmıştır. İnananlar, İslam ülkesine yerleşen kâfirlere haraç ödemekten utanç duymakta ve tüccarlar, Antakya'nın çekilmez hükümdarının Halep'ten Akdeniz'e giden yolların tamamını denetim altına almasından ve kervanları haraca bağlamasından bu yana ticaretlerinin çöktüğünü görmektedirler diye açıklamıştır. Madem ki kent artık kendini kendi olanaklarıyla savunamaz, o halde kadı, sünni ve şii cemaatinin önde gelenlerinden, tüccarlardan ve din adamlarından oluşturulacak bir kurulun Bağdat'a giderek, sultan Muhammed'den yardım istemesini önermiştir. Rıdvan'ın, Selçuklu kuzenini beyliğinin işlerine karıştırmaya hiç niyeti yoktur. Gene Tancrède'le uyuşmayı tercih etmektedir. Fakat Abbasi başkentine yollanan kurulların hiçbir işe yaramamış olmaları karşısında, uyruklarının talebine uymanın hiçbir tehlikesi olmayacağını düşünmüştür.

Ama bunda yanılmaktadır. Çünkü beklenenin tamamen tersine, Bağdat'taki 1111 Şubat gösterileri İbn el-Haşab'ın umduğu etkiyi yapmışlardır. Sayda'nın düştüğünden ve Haleplilere dayatılan anlaşmadan yeni haberdar olan Sultan, Frenklerin ihtirasından

kaygılanmaya başlamıştır. İbn el-Haşab'ın taleplerine katılarak, Musul'un o andaki valisi emir Mevdud'a, güçlü bir ordunun başında hiç gecikmeden yürüyüşe geçme ve Halep'i kurtarma emrini vermiştir. İbn el-Haşab geri dönüp görevinde başarı kazandığını haber verince, Rıdvan bey bunun boşa çıkmasına dua ederek, sevinmiş gibi yapmıştır. Hatta kuzenine aceleyle haber göndererek, onun yanında cihada katılmak istediğini bildirmiştir. Ama Temmuzda, sultanın birliklerinin gerçekten onun kentine yaklaştıkları haber verildiğinde, şaşkınlığını artık gizlememiştir. Bütün kapılara barikatlar koydurtmuş, İbn el-Haşab'ı ve başlıca yandaşlarını tutuklatıp, onları Hisar'daki zindana attırtmıştır. Türk askerlere, halk ile "düşman" arasındaki her tür teması önlemek üzere mahallelerde gece gündüz nöbet tutmaları emrini vermiştir. Olayların devamı, onun tavır değiştirmesini kısmen doğrulayacaktır. Rıdvan beyin sağlayacağı iaşeden yoksun kalan sultanın birlikleri, Halep civarını vahşice yağmalayarak intikam almışlardır. Sonra, Mevlud ile diğer emirlerin arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, ordu hiçbir çarpışmaya girmeden dağılmıştır.

Mevdud iki yıl sonra, Rıdvan hariç bütün Müslüman hükümdarları biraraya getirmeye sultan tarafından memur edilmiş olarak Suriye'ye döner. Halep ona yasak olduğu için, karargâhını çok doğal olarak diğer büyük şehir Şam'da kurar ve Kudüs krallığına karşı geniş çaplı bir saldırının hazırlıklarına girişir. Ona ev sahipliği yapan atabey Tuğtekin, sultanın temsilcisinin ona gösterdiği saygıdan çok mutluymuş gibi yapmaktadır, ama Rıdvan kadar dehşete kapılmış durumdadır. Mevdud'un başkentini ele geçirmeye uğraşmasından kaygı duymaktadır, emirin her hareketini geleceğe yönelik bir tehdid olarak algılamaktadır.

Şamlı vakanüvis, emir Mevdud'un 2 Ekim 1113'te, kentin sekiz kapısından biri olan Demirkapı yakınlarındaki kampından ayrılarak, her gün olduğu gibi topal atabeyle birlikte Emevi camiine gittiğini söylemektedir.

> Namaz bitip de, Mevdud ilâve birkaç dua daha okuduktan sonra, Tuğtekin emiri şereflendirmek üzer önden giderek, ikisi camiden ayrıldı. Etrafları her çeşit silah taşıyan askerler, muhafızlar, milislerle çevrelenmişti: İnce uzun kılıçlar, ucu sivri kılıçlar,

palalar ve kınlarından çekilmiş hançerler sık bir çalılık gibi görünüyorlardı. Hemen çevrelerinde, halk onların süslü kıyafetlerini ve ihtişamlarını görmek üzere izdiham yaratıyordu. Caminin arkasına vardıklarında, kalabalıktan biri çıkıp, sanki Allaha onun adına dua eder ve ondan sadaka istermişçesine emir Mevdud'a yaklaştı. Onu aniden kaftanının kuşağından yakaladı ve bıçağını göbeğinin üstüne iki kere indirdi. Atabey Tuğtekin geriye doğru birkaç adım attı ve refakatçileri etrafını çevirdiler. Mevdud'a gelince, kendine çok hakim bir şekilde caminin kuzey kapısına kadar yürüdü, sonra yere devrildi. Bir cerrah getirdiler, o da yaraların bir kısmını dikmeyi başardı, ama emir birkaç saat sonra öldü. Tanrı ona merhamet etsin!

Tam Frenklere saldıracağı sırada Musul valisini kim öldürdü? Tuğtekin, Rıdvan ile dostları haşhaşiyun tarikatını itham etmekte acele etmiştir. Fakat o çağı yaşayanların çoğuna göre, katili bir tek Şam'ın efendisi silahlandırabilirdi. İbn el-Esir'e göre, bu cinayetten çok etkilenen kral Baudouin, Tuğtekin'e çok aşağılayıcı bir mesaj göndermiştir: *Önderini tanrısının evinde öldüren bir millet yok edilmeyi haketmektedir,* demiştir. Sultan Muhammed'e gelince, yardımcısının öldüğünü söylediklerinde öfkeden ulumuştur. Bu olayın doğrudan kendine hakaret olduğunu düşünürek, Halep'tekiler kadar Şam'dakiler de dahil bütün Suriyeli yöneticileri kesinlikle hizaya getirmeye karar vermiştir. Bu amaçla onbinlerce askerden oluşan bir ordu meydana getirmiş, komutan olarak Selçuklu kabilesinin en iyi subaylarını atamış ve bütün Müslüman hükümdarlara, Frenklere karşı kutsal cihad ödevini yerine getirmek üzere kendine katılmalarını sert bir şekilde emretmiştir.

Sultanın büyük ordusu 1115 ilkbaharında Orta Suriye'ye vardığında, onu çaplı bir sürpriz beklemektedir.

Kudüs kralı Baudouin ve Şam atabeyi Tuğtekin burada, birlikleriyle beraber yan yanadırlar, ayrıca Antakya, Halep ve Trablusşam birlikleri de onlara katılmıştır. Suriye'nin Müslüman olsun, hıristiyan olsun, sultan tarafından aynı derecede tehdid edildiklerini düşünen bütün hükümdarları birleşmeye karar vermişlerdir ve Selçuklu ordusu birkaç ay içinde başı önde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Muhammed bunun üzerine, Frenk sorunuyla bir daha ilgilenmeyeceğine yemin etmiştir. Sözünü tutacaktır.

Müslüman hükümdarlar tamamen sorumsuz davrandıklarının yeni kanıtlarını sağlarlarken, iki Arap kenti, iki ay arayla yabancı istilasına direnmenin hâlâ mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Sayda'nın 1110 Aralığında teslim olmasından sonra, Frenkler Sina'dan Antakya'nın kuzeyindeki "Ermenioğlu'nun ülkesi" ne kadar bütün kıyı kesimine ("Sahel") egemen hale gelmişlerdir. Ancak bunun iki istisnası vardır: Askalan ve Sûr. Ard arda elde ettiği zaferlerden cesaret alan Baudouin, onların kaderlerini gecikmeden belirlemeye kararlıdır. Askalan bölgesi, kırmızımtrak soğanlarıyla ünlüdür; bunlara "Askalanlı" denilmektedir ve Frenkler bunu "*échalote*" haline getirmişlerdir. Ama asıl önemi askeridir, çünkü Kudüs krallığına karşı sefer düzenledikleri her seferinde, Mısır birliklerinin toplanma noktasını meydana getirmektedir.

Baudouin, 1111'den itibaren kent surlarının altında gösteri yapmaya başlamıştır. Askalan'ın Fatımi valisi Şemsülhilafe (Halifeliğin güneşi), İbn el-Kalanissi'nin dediği gibi *savaştan çok ticarete eğilimli* biri olarak, Batılıların güç gösterisi karşısında hemen korkuya kapılmıştır. Hiçbir direnme göstermeden onlara yedi bin dinar haraç ödemeyi kabul etmiştir. Bu beklenmedik boyun eğme nedeniyle kendini aşağılanmış hisseden kentin Filistinli halkı, Kahire'ye elçi göndererek valinin azledilmesini istemiştir. Bunu öğrenen ve vezir el-Efdal'in kendini hıyanetinden ötürü cezalandıracağından korkan Şemsülhilafe, Mısırlı memurları kovup, kendini düpedüz Frenklerin koruması altına sokarak bundan kurtulmaya çalışmıştır. Baudouin'in ona gönderdiği üç yüz adam, Askalan kalesini ele geçirmiştir. Buna çok kızan kent halkı gene de cesaretini kaybetmemiştir. Camilerde gizli toplantılar yapılmakta, planlar oluşturulmaktadır. Bu durum, Şemsülhilafe'nin konutundan atla çıktığı şu 1111 Temmuz gününe kadar sürmüştür. O gün bir grup yeminli kişi ona saldırıp, bıçaklarla delik deşik etmiştir. Bu ayaklanma işaretidir. Silahlı kent halkı ve onlara katılan valinin muhafız birliğinden Berberi askerler hisara saldırmışlardır. Frenkler, kulelerde ve surlar boyunca kapana kısılmışlardır. Baudouin'in adamlarından hiçbiri kurtulmayı başaramayacaktır. Kent, kırk yıl boyunca Frenk egemenliğinden kurtulacaktır.

Askalan’daki direnişçilerin kendisini maruz bıraktıkları aşağılanmanın intikamını almak üzere, Baudouin antik Fenike kenti Sûr’un (Tyrus) üzerine atılmıştır. Frenklerin kıtasına adını verecek olan Evropa’nın öz kardeşi prens Kadmas, alfabeyi bütün Akdeniz’e yaymak için bu kentten yola çıkmıştır. Sûr’un etkileyici surları, hâlâ şanlı tarihini hatırlatmaktadırlar. Kent üç taraftan denizle çevrilidir, yalnızca Büyük İskender tarafından inşa ettirilmiş olan dar bir kıstak onu anakaraya bağlamaktadır. Alınamaz olmakla ünlü olan bu kentte, 1111’de yeni işgâl edilmiş kentlerden gelme çok sayıda mülteci vardır. İbn el-Kalanissi’nin aktardığı üzere, bunlar savunma esnasında başat bir rol oynayacaklardır. İbn el-Kalanissi’nin anlatısı birinci elden kaynaklara dayanıyormuşa benzemektedir.

> Frenkler hareketli bir kule kurmuşlar ve ona korkutucu bir etkinlikle bir koçbaşı takmışlardı. Surlar sarsıldı, taşların bir kısmı parçalanarak uçtu ve kuşatma altındakiler felâketin eşiğine geldiler. Tam bu sırada, dökmecilik alanında bilgileri olan ve savaş konusunda deneyimleri bulunan Trabluslu bir denizci, kaleyi savunanların ellerinde tutacakları ipler aracılığıyla koçbaşına kafadan ve yanlardan takılacak kancalar yapmaya girişti. Kaledekiler bu kancaları öyle bir çekiyorlardı ki, ahşap kulenin dengesi bozuldu. Frenkler, kulenin devrilmemesi için kendi koçbaşlarını birçok kereler kırmak zorunda kaldılar.

Yeniden denemeye girişen saldırganlar, hareketli kulelerini surların ve tahkimatın dibine itmeyi başarmışlar ve başı 10 kilodan daha ağır dökme bir parçadan oluşan, 60 arış uzunluğunda yeni bir koçbaşıyla kale bedenlerini dövmeye başlamışlardır.

Şamlı vakanüvis devam etmektedir:

> Beceriyle yerleştirilen birkaç kalas sayesinde, içleri pislik ve bok dolu küpleri yukarı çıkarttı, bunları Frenklerin üstüne döktüler. Üzerlerine yayılan kokudan boğulan Frenkler, artık koçbaşını kullanamıyorlardı. Denizci bunun üzerine, zeytinyağ, bitüm, odun, reçine ve gül ağacı kabuğu doldurduğu üzüm küfeleri ve sepetlerini alarak, bunları Frenk kulesinin üzerine attı. Kulenin tepesinde yangın çıktı ve Frenkler bunu sirke ve suyla söndürmeye uğraşırlarken, Trabluslu alevleri azdırmak için, aceleyle içi kaynamış yağ dolu başka sepetler attı. Ateş kulenin bütün tepesini sardı, yavaş yavaş aşağılara indi ve bütün ahşap bölümleri kapladı.

Yangını söndürmekte aciz kalan saldırganlar, sonunda kuleyi boşaltmışlar ve kaçmışlardır. Savunucular bundan yararlanarak bir huruç yapmışlar ve terkedilen çok miktarda silahı ele geçirmişlerdir.

İbn el-Kalanissi muzaffer bir edayla şöyle tamamlamaktadır:

> Bunu gören Frenkler cesaretlerini kaybettiler ve kamplarındaki barakaları ateşe vererek geri çekildiler.

Tarih 10 Nisan 1112'dir. Sûr halkı, 133 günlük bir kuşatmanın sonunda, Frenklere yankı uyandıran bir bozgun tattırmıştır.

Bağdat'taki ayaklanmalar, Askalan isyanı ve Sûr direnişinden sonra bir isyan rüzgârı esmeye başlamıştır. İstilacılara ve gevşeklik hatta ihanetle itham ettikleri birçok Müslüman yöneticiye aynı kini duyan Arapların sayısında artış olmaktadır. Bu durum, özellikle Halep'te sıradan bir öfke olmaktan çabucak çıkmıştır. Şehir halkı, kadı İbn el-Haşab'ın yönetimi altında kaderine egemen olmaya karar vermiştir. Yöneticilerini kendileri seçecek ve izlenecek siyaseti onlara bildireceklerdir.

Kuşkusuz birçok yenilgi, birçok hayal kırıklığı meydana gelecektir. Frenk yayılması sona ermemiştir ve küstahlıkları sınır tanımamaktadır. Fakat artık, Halep sokaklarından yola çıkan bir taban unsurunun Arap Doğu âlemini yavaş yavaş kapsamasına ve iktidara bir gün doğru, cesur ve kaybedilmiş toprakları yeniden fethedebilecek insanları taşımasına tanık olunacaktır.

Halep bu noktaya ulaşmadan önce, tarihinin en belirsiz dönemini geçirecektir. 1113 Kasım ayının sonunda İbn el-Haşab, Rıdvan'ın Hisardaki sarayında ağır hasta olduğunu öğrenince, dostlarını toplamış ve müdahale etmeye hazır olmalarını istemiştir. Rıdvan bey 10 Aralıkta ölmüştür. Haber duyulunca, silahlı milis grupları mahallelerine dağılarak, başlıca binaları işgâl etmişler ve Rıdvan'ın çok sayıda yandaşını, özellikle de haşhaşiyun tarikatı mensuplarını yakalayarak, Frenk düşmanla işbirliğinden ötürü hemen idam etmişlerdir.

Kadının amacı iktidarı bizzat ele geçirmek değil de, Rıdvan'ın oğlu olan yeni beyi Alparslan'ı babasınınkinden farklı bir siyaset izlemesi konusunda etkilemektir. Çok kekeme olduğundan "dilsiz"

adı takılmış olan bu on altı yaşındaki genç, ilk günler esnasında İbn el-Haşab'ın militanca siyasetini onaylıyor gibidir. Rıdvan'la çalışan herkesi tutuklatmış ve halkın saklamadığı sevinç gösterileri içinde hemen kafalarını kestirtmiştir. Kadı kaygılanmıştır. Genç beye, kenti bir kan gölüne çevirmemesini, yalnızca hainleri ibret olsun diye cezalandırmakla yetinmesini tavsiye etmiştir. Erkek kardeşlerinden ikisini, birçok askeri, bazı hizmetkârları ve genelde kendine uymayan kim varsa idam ettirmiştir. Kentliler müthiş gerçeği yavaş yavaş anlamaktadırlar: Bey delidir. Bu dönemi anlayabilmemiz için en iyi kaynak, Halepli bir diplomat-yazar olan Kemaleddin'in, bu olaylardan bir yüzyıl sonra, o çağı yaşayanların tanıklıklarına dayalı olarak yazdığı vekayinamedir.

> Alparslan, bir gün emirlerden ve önde gelen kişilerden bazılarını topladı ve onları Hisarın içinde yapılmış bir cins dehlizde gezdirdi.
>
> — Hepinizin boynunu burada vurdurtsam ne derdiniz?
>
> — Biz efendimizin emirlerine tâbi köleleriz, diye cevap verdiler talihsizler, bir tehdidi bir şakaymış gibi alarak.
>
> Ve zaten elinden de bu sayede kurtuldular.

Genç delinin etrafı boşalmakta gecikmemiştir. Ona artık yalnızca bir kişi yaklaşmaya cesaret edebilmektedir: Hadım kölesi Lulu (inci). Ama o da hayatından endişelenmeye başlamıştır. 1114 Eylülünde, efendisi uyurken onu öldürmüş ve tahta Rıdvan'ın altı yaşında olan başka bir oğlunu çıkartmıştır.

Halep, anarşinin içine her gün biraz daha batmaktadır. Hisarda, denetimsiz köle ve asker grupları birbirlerini boğazlarken, silahlı şehirliler yağmacılardan korunmak için kent sokaklarında devriye gezmektedirler. Bu ilk dönemde, Antakya Frenkleri Halep'i felç eden bu kaostan yarar sağlamanın peşine düşmemişlerdir. Tancrède, Rıdvan'dan bir yıl önce ölmüştür ve Kemaleddin'in vekavinamesinde Sircal olarak söz ettiği ardılı Sire Roger, büyük çaplı bir harekâta girişecek kadar güvene henüz sahip olamamıştır. Fakat bu duraklama kısa süreli olmuştur. Antakya kontu Roger, 1116'da Halep'e giden bütün yolları denetlediğinden emin olarak, kendi

çevreleyen kaleleri birbiri ardına işgal etmiş ve hiçbir direnme olmadığından, Mekke'ye hacca giden herkesten bir vergi almayı da başarmıştır.

Hadım Lulu Nisan 1117'de katledilmiştir. Kemaleddin'e göre, *refakatindeki askerler ona bir komplo düzenlemişlerdir. Kentin doğusunda yürürken, bunlar birdenbire yaylarını gererek, onu hayvan avlayacaklarına inandırmak üzere "tavşan var, tavşan var" diye bağırmışlardır. Aslında okla delik deşik ettikleri Lulu'nun ta kendisidir.* O ölünce, iktidarı başka bir köleye geçmiş, o da duruma egemen olamayarak Roger'den kendine yardıma gelmesini istemiştir. Bunun üzerine anlatılamaz bir kaos çıkmıştır. Frenkler kenti kuşatmaya hazırlanırlarken, askerler Hisarın denetimi için aralarında dövüşmeye devam etmektedirler. İbn El Haşab, bu durumda vakit kaybetmeden harekete geçmeye karar verir. Kentin önde gelen kişilerini toplar ve sonuçlarının ağır olacağı sonradan görülecek bir tasarı sunar. Onlara, Halep'in bir sınır kenti olarak Frenklere karşı cihadın öncüsü olması gerektiğini, bu yüzden yönetimin güçlü bir emire ve belki de bizzat sultana bırakılması gerektiğini söyler. Böylece kent, kendi kişisel çıkarlarını islamiyetinkilerin önüne geçiren yerel bir beyin oyuncağı olmayacaktır. Kadının önerisi onaylanır, ama çekinceler de vardır, çünkü Halepliler bağımsızlıklarını kıskançlıkla korumak istemektedirler. Daha sonra muhtemel adaylar gözden geçirilir. Sultan? Artık Suriye'den söz edildiğini duymak bile istememektedir. Tuğtekin? Belli bir çapı olan tek Suriyeli hükümdardır, ama Halepliler bir Şamlıyı asla kabul etmezler. Bunun üzerine İbn el-Haşab, Mardin valisi olan bir Türk emirini, İlgazi beyi önerir. Her zaman örnek alınacak bir şekilde davranmamıştır. Bundan iki yıl önce, sultana karşı İslam-Frenk ittifakını tutmuştur ve ayyaşlığıyla ünlüdür. İbn el-Kalanissi, *İlgazi şarap içtiğinde, günlerce avanak avanak dolaşıyor, bir emir veya talimat vermek üzere aklını toplayamıyordu,* demektedir. Fakat sade bir asker bulmak için çok aramak gerekmektedir. Ve İbn el-Haşab, İlgazi'nin cesur bir savaşçı olduğunu, ailesinin Kudüs'ü uzun zaman yönettiğini ve kardeşi Sökmen'in Frenklere karşı Harran zaferini kazandığını ileri sürer. Çoğunluk sonunda onun görüşüne katılır. İlgazi davet edilir ve 1118 yılında Halep kapılarını ona bizzat kadı

açar. Emirin ilk işi Rıdvan'ın kızıyla evlenmek olur; bu hareket, yeni efendi ile kent arasında birlik kurulduğunu simgelemekte ve aynı zamanda yeni efendinin meşruluğunu belirlemektedir. İlgazi birliklerini çağırır.

Frenk istilasının başlamasından yirmi yıl sonra, Kuzey Suriye'nin başkenti ilk kez dövüşmek isteyen bir öndere sahip olmuştur. Sonuç şimşek hızıyla gelir. 28 Haziran 1119'da Halep efendisinin ordusu, iki kentin ortasındaki Sarmeda ovasında Antakya ordusuyla karşılaşır. Kum taşıyan sıcak ve kuru bir rüzgâr olan Hamsin savaşçıların gözlerine doğru esmektedir. Kemalleddin sahneyi şöyle anlatmaktadır:

> İlgazi emirlerine, cesurca çarpışacaklarına, iyi tutunacaklarına, geri çekilmeyeceklerine ve cihad için hayatlarını feda edeceklerine yemin ettirdi. Sonra Müslümanlar küçük dalgalar halinde yayıldılar ve geceyi geçirmek üzere Sire Roger'nin birliklerinin yanına üslendiler. Frenkler, gün doğarken kendilerini dört bir yandan çevirmiş olan Müslümanların sancaklarının aniden üstlerine geldiğini gördüler. Kadı İbn el-Haşab beyaz kısrağının üzerinde, mızrağı elinde ilerledi ve bizimkileri çarpışmaya itti. Onu gören askerlerden biri aşağılayıcı bir sesle bağırdı: "Memleketimizden bir sarıklıyı izlemek için mi geldik?". Fakat kadı askerlere doğru yürüdü, saflar arasında dolaştı ve güçlerini harekete geçirmek ve morallerini yükseltmek için onlara öylesine bir nutuk çekti ki, adamlar duygulanıp ağladılar ve ona hayran oldular. Sonra her bir cepheden aynı anda yüklenildi. Oklar bir çekirge bulutu gibi uçuyorlardı.

Antakya ordusu yokedilmiştir. Bizzat Sire Roger de, kafası burun hizasından yarılmış olarak cesetlerin arasında yatmaktadır.

> Zaferi bildiren haberci, Halep'e Müslümanların Ulucamide saflar halinde öğle namazını bitirdikleri sırada ulaştı. Bunun üzerine batı tarafından büyük bir bağırtı duyuldu, ama hiçbir savaşçı kente ikindi namazından önce dönemedi.

Halep, zaferini günlerce kutlar. Şarkılar söylenir, içilir, koyunlar kesilir; askerlerin getirdikleri sancaklara, fafa zırhlarına, örme vücut zırhlarına veya fakir bir esirin kellesinin kesilmesine itiş kakış bakılır - zenginler, kurtarmalık karşılığı geri verilmektedir-. Meydanlarda İlgazi'nin onuruna irticalen söylenilen destanlar

dinlenir: *Allahtan sonra sana güveniriz.* Haleplliler, yıllardan beri Bohémond'un, Tancrède'in sonra da Roger'nin yarattığı dehşet içinde yaşamışlardır; içlerinden çoğu, sonunda Trablus'taki kardeşleri gibi ölüm ile sürgün arasında seçim yapmaya zorlanacakları anı bir kadermiş gibi beklemeye başlamıştır. Sarmeda zaferiyle birlikte, kendilerini yeniden doğmuş gibi hissetmektedirler. İlgazi'nin zaferi Arap aleminde heyecan yaratmıştır. İbn el-Kalanissi, *Geçmiş yıllarda İslama hiç böyle zafer nasip olmamıştı,* diye haykırmaktadır.

Bu aşırı sözler, İlgazi'nin zafer kazanmasından önce hüküm sürmekte olan aşırı moral bozukluğunu açıklamaktadır. Nitekim Frenklerin küstahlığı saçmalık boyutuna ulaşmıştır: 1118 yılının Mart başında, kral Baudouin tam tamına iki yüz onaltı şövalye ve dört yüz piyadeyle Mısır'ı istilaya kalkışmıştır. Bu az sayıdaki adamıyla Sina'yı geçmiş, Farama kentini hiçbir direnmeyle karşılaşmadan işgal etmiş, Nil kıyılarına kadar ulaşarak, İbn el-Esir'in alaylı bir şekilde belirttiği üzere, *burada yıkanmıştır.* Eğer aniden hastalanmasaydı daha da ileri gidecekti. Filistin'e olabildiğince çabuk geri götürülmüş, yolda, Sina'nın kuzeydoğusundaki el-Ariş'te ölmüştür. Baudouin'in ölümüne rağmen, el-Efdal bu yeni aşağılamanın üstesinden hiçbir zaman gelemeyecektir. Denetimi çabucak kaybedecek, üç yıl sonra Kahire sokaklarından birinde katledilecektir. Frenk kralının yerine de, kuzeni Edessa kontu II. Baudouin geçecektir.

Sina boyunca yapılan bu görkemli akının hemen arkasından gelen Sarmeda zaferi bir intikam ve bazı oyuncular açısından da yeniden fethin başlangıcı olarak gözükmektedir. İlgazi'nin artık ne hükümdarı, ne de ordusu olan Antakya'nın üzerine vakit geçirmeden yürümesi beklenmektedir. Zaten Frenkler de bir kuşatmayı karşılamaya hazırlanmaktadırlar. İlk kararları, kentte oturan Süryani, Ermeni ve Rum hıristiyanları silahsızlandırmak ve evlerini terketmelerini yasaklamak olmuştur, çünkü onların Haleplilerle ittifak yapmalarından kaygı duyulmaktadır. Nitekim Batılılar ile, onları ibadet usullerini küçümsemek ve kendilerine kendi kentlerinde en aşağılık işleri vermekle suçlayan Doğulu dindaşları arasında gerilim çok yüksektir. Fakat Frenklerin aldıkları tedbirler

işe yaramamıştır. İlgazi, avantajının meyvalarını toplamayı hiç düşünmemektedir. Dut gibi sarhoş olup yerlerde sürünmekte, Rıdvan'ın eski sarayından hiç çıkmayarak sürekli zaferini kutlamaktadır.

Mayalanmış içkileri devire devire, sonunda aşırı ateşlenir. Ancak yirmi gün sonra iyileşecektir, yeni kral II. Baudouin'in komutasındaki Kudüs ordusunun Antakya'ya vardığını tam bu sırada öğrenecektir. Alkolün tükettiği İlgazi, başarısından yararlanmayı bilemeden üç yıl sonra ölecektir. Halepliler ona, Frenk tehlikesini kentlerinden uzaklaştırdığı için şükran duyacaklar, ama ölümüne hiç üzülmeyeceklerdir, çünkü bakışları çoktan onun yerine geçen Belek'e yönelmiştir. Bu olağanüstü adamın adı bütün dillerde dolaşmaktadır. İlgazi'nin öz yeğenidir, ama tamamen başka bir hamurdan biridir. Birkaç ay içinde Arap dünyasının taptığı kahraman haline gelecek, başarıları camilerde ve meydanlarda kutlanacaktır.

Belek, 1122 Eylülünde parlak bir baskınla, Edessa kontluğunda II. Baudouin'in yerine geçmiş olan Jocelin'i yakalamayı başarır. İbn el-Esir'e göre, *onu bir deve derisine sardı, bunu diktirdi, sonra kurtarmalık ödeme tekliflerinin hiçbirini kabul etmeyerek, onu bir kaleye kapattı.* Antakya prensi Roger'nin kaybından sonra, ikinci bir Frenk devleti daha önderinden yoksun kalmıştır. Kaygılanan Kudüs kralı, kuzeye bizzat gelmeye karar verir. Edessalı şövalyeler onu Jocelin'in yakalandığı yere, Fırat kıyısındaki bataklık bir bölgeye götürürler. II. Baudouin küçük bir keşif turu atar, sonra geceyi geçirmek için çadırların kurulmasını emreder. Ertesi sabah, Doğulu hükümdarlardan öğrendiği en sevdiği spor olan doğanla avlanmak üzere erkenden kalkar, sessizce yaklaşmış olan Belek'le adamları tam bu sırada kampı kuşatırlar. Kudüs kralı silahlarını atar. O da esir edilmiştir.

Başarılarının saygınlığıyla halelenen Belek, 1123 Haziranında Halep'e muzaffer bir giriş yapar. İlgazi'nin izinden giderek önce Rıdvan'ın kızıyla evlenir, sonra bir an bile kaybetmeden ve hiçbir başarısızlığa uğramadan, kent civarında Frenklerin elinde bulunan yerleri düzenli bir şekilde geri almaya başlar. Bu kırk yaşındaki Türk beyinin askeri becerisi, kararlılığı, Frenklerle hiçbir uzlaşmaya

yanaşmaması, sade bir hayat sürdürmesi kadar, ard arda elde ettiği zaferler de onu diğer Müslüman hükümdarların vasatlığından ayırmaktadır.

Frenklerin, krallarının esir düşmesine rağmen yeniden kuşattıkları Sûr kenti, onu tanrının gönderdiği kurtarıcı olarak görmekte başı çekmektedir. Savunucuların durumu, oniki yıl önceki muzaffer direnişleri sırasında olduğundan daha nazik gözükmektedir, çünkü Batılılar bu kez deniz denetimini ele geçirmişlerdir. Nitekim, yüz yirmiden daha fazla teknesi olan büyük bir Venedik donanması, 1123 ilkbaharında Filistin kıyıları açıklarında belirmiştir. Daha gelir gelmez, Askalan açıklarında demirlemiş olan Mısır donanmasını gafil avlayarak yok etmeyi başarmıştır. Venedikliler Şubat 1124'te, Kudüs'le ganimetin nasıl paylaşılacağına ilişkin bir anlaşma imzaladıktan sonra, Sûr limanını ablukaya almışlar, bu arada Frenk ordusu da kentin doğusunda kamp kurmuştur. Demek ki kuşatma altındakilerin geleceği parlak gözükmemektedir. Kuşkusuz Sûrlular inatla dövüşmektedirler. Örneğin bir gece, çok iyi yüzme bilenlerden oluşan bir grup, limanın girişini tutan bir Venedik gemisine ulaşmayı ve onu kente kadar çekmeyi, sonra da silahlarını söküp tahrip etmeyi başarmıştır. Fakat böylesine parlak eylemlere rağmen, başarı şansları düşüktür. Fatımi ordusunun perişan olması, deniz yolundan yardım gelmesini olanaksız kılmaktadır. Öte yandan, içme suyu sağlamak zorlaşmaktadır. Sûr'un en zayıf yanı, surlarının içinde su kaynağının bulunmamasıdır. Su barış zamanında dışarıdan bir kanal şebekesiyle gelmektedir. Savaş durumunda ise kent sarnıçlarına ve küçük kayıklarla yapılan yoğun bir sutaşımacalığına güvenmektedir. Ancak Venedik ablukasının sıkılığı bu yolu engellemektedir. Eğer kıskaç gevşemezse, birkaç ay içinde teslim olmak kaçınılmaz hale gelecektir.

Olağan koruyucuları olan Mısırlılardan hiçbir şey beklemeyen savunucular, günün kahramanı Belek'e yönelirler. Emir o aralar Halep bölgesindeki kalelerden biri olan ve bağımlılardan birinin isyan çıkardığı Menbiç (Hieropolis) kalesini kuşatmış durumdadır. Kemaleddin'in anlattığına göre, Belek Sûrluların çağrısı kendine ulaşınca, kuşatmayı sürdürme işini yardımcılarından birine

devrederek, hemen Sûr'un yardımına koşmaya karar verir. 6 Mayıs 1124'te yola çıkmadan önce son bir teftiş yapar.

Halepli vakanüvis şöyle sürdürmektedir:

> "Başında kafa zırhı ve kalkanı elinde olduğu halde, Belek mancınıkların kurulacakları yeri belirlemek üzere Menbiç kalesine yaklaştı. Emirlerini verirken, surlardan atılan bir ok sol köprücük kemiğine saplandı. Oku kendi çıkardı ve üzerine küçümseyerek tükürerek, "bu darbe bütün Müslümanlar için öldürücü olacak" diye mırıldandı. Sonra son nefesini verdi".

Doğruyu söylüyordu. Ölüm haberi Sûr'a ulaştığında, halk cesaretini kaybetmiş ve artık yalnızca teslim koşullarını konuşmaktan başka birşey düşünemez hale gelmişti. İbn el-Kalanissi'nin aktardığına göre, *İki sıra askerin arasında (kentten) çıktılar, Frenkler onları rahatsız etmediler. Bütün asker ve siviller kenti terketti, orada yalnızca sakatlar kaldı. Sürgünlerden bazıları Şam'a gitti, diğerleri ülkeye dağıldı.*

Kan dökülmesi engellendiyse de, Sûrluların müthiş direnmesi gene de aşağılanma içinde sona ermiştir.

Belek'in kaybının sonuçlarına bir tek onlar maruz kalmayacaklardır. Halep'te iktidar, İlgazi'nin oğlu Timurtaş'a geçmiştir. Ondokuz yaşındaki bu genç adam, İbn el-Esir'e göre, *vaktini yalnızca eğlenceyle geçiriyordu ve doğduğu yer olan Mardin'e gitmek için Halep'ten ayrılmakta acele etmişti, çünkü Suriye'de Frenklerle çok fazla savaş olduğunu düşünmekteydi.* Başkentinden ayrıldığından memnuniyetsizlik duymayan beceriksiz Timurtaş, Kudüs kralını yirmi bin dinar karşılığında salıvermekte de acele etmiştir. Ona hilatler, altın bir başlık ve süslü çizmeler armağan etmiş, hatta Belek'in onu esir ettiği gün aldığı atını bile geri vermiştir. Hiç kuşkusuz bir hükümdara yakışan bir tutum, ama bu tamamen sorumsuzcadır, çünkü Baudouin, serbest kalmasından birkaç hafta sonra kenti ele geçirmeye iyice kararlı bir şekilde Halep önlerine gelmiştir.

Kentin savunulması tamamen İbn el-Haşab'a kalmıştır, onun da yalnızca birkaç yüz silahlı adamı vardır. Kentinin etrafında binlerce savaşçının toplandığını gören kadı, İlgazi'nin oğluna bir haber

gönderir. Haberci, hayatı pahasına düşman hatlarından geçer. Mardin'e varınca emirin divanına çıkar ve ona Halep'i terketmemesi için ısrarla yalvarır. Fakat korkak olduğu kadar yüzsüz de olan Timurtaş, yakınmalarına sinirlendiği haberciyi hapse attırır.

İbn el-Haşab bu durumda başka bir kurtarıcıya, Musul'a vali olarak atanmış olan yaşlı bir Türk askeri olan atabey Aksungur el-Porsuki'ye yönelir. Doğruluğu ve dinsel heyecanı kadar siyasal becerisi ve ihtirasıyla da ünlü olan el-Porsuki, kadının davetini hemen kabul eder ve aceleyle yola koyulur. Ocak 1125'te kentin önüne varması Frenkleri şaşırtır ve bunlar çadırlarını bırakıp kaçarlar. İbn el-Haşab hemen el-Porsuki'yi karşılamaya çıkarak onu takibe girişmesi için tahrik etmek ister, ama emir uzun zamandır at koşturmaktan yorulmuştur ve asıl olarak da yeni mülkünü ziyaret etmekte acelesi vardır. Beş yıl önce İlgazi'nin de yapamadığı gibi avantajını daha ileri götürmeye cüret edemeyecek ve düşmana kendini toparlaması için zaman bırakacaktır. Fakat müdahalesinin büyük bir önemi olmuştur, çünkü 1125'te Halep ile Musul arasında gerçekleştirilen birlik, bir süre sonra Frenklerin küstahlığına başarıyla karşılık verebilecek güçte yeni bir devletin çekirdeğini oluşturacaktır.

İbn el-Haşab'ın inatçılığı ve şaşırtıcı kavrayış yeteneğiyle, sadece kenti işgalden kurtarmakla kalmayıp, aynı zamanda istilacılara karşı cihadın büyük yöneticilerine yolun hazırlanmasında herkesten daha fazla katkı yaptığı bilinmektedir. Fakat kadı bu adamları göremeyecektir. 1125'in bir yaz günü öğle namazından sonra, Halep Ulucamiinde çilekeş kılığına girmiş bir adam üzerine atılmış ve bıçağını göğsüne saptamıştır. Bu, hashaşiyun tarikatının intikamıdır. İbn el-Haşab, tarikatın en ateşli hasmı olmuş, bu tarikat mensuplarının kanını oluk oluk akıtmış ve bundan hiçbir zaman pişmanlık duymamıştır. Bu durumda, bunu er geç hayatıyla ödeyeceğini bilmemesi olanaksızdır. Üç çeyrek yüzyıldan beri, haşhaşiyunun hiçbir düşmanı onların elinden kurtulmayı başaramamıştır.

Bütün zamanların en korkutucusu olan bu tarikatı 1090'da kuran Hasan es-Sabbah, geniş kültürlü, şiire duyarlı, bilimin son

gelişmelerine meraklı bir adamdır. 1048'de Rey kentinde doğmuştur. Burası birkaç on yıl sonra Tahran kasabasının kurulacağı yerin hemen yanındadır. Efsanede öyle anlatıldığı üzere, gençliğinde şair Ömer el-Hayyam'ın çok yakın dostu olmuştur. Hayyam'da onun gibi matematik ve astronomi tutkunudur. Fakat böylesine bir dostluğun gerçek olup olmadığı tam bilinmemektedir. Buna karşılık, bu parlak adamın hayatını tarikatını örgütlemeye adamaya götüren koşullar bütün ayrıntılarıyla bilinmektedirler.

Hasan doğduğunda, sonradan onun da katılacağı şia doktirini Müslüman Asya'ya egemendi. Suriye Mısırlı Fatımilere aitti ve bir başka şii hanedanı olan Büveyhoğulları İran'ı denetim altında tutuyor ve Abbasi halifelerine Bağdat'ın göbeğinde gücünü dayatıyorlardı. Fakat durum, Hasan'ın gençliğinde tamamen tersine dönmüştü. Sünni ortodoksluğun savunucusu Selçuklular bütün bölgeyi ele geçirmişlerdi. Eskiden muzaffer olan şia, şimdi ancak hoşgörülen ve çoğu zaman takibata uğrayan bir doktrinden ibaret hale gelmişti.

İranlı din adamlarının arasında büyüyen Hasan bu duruma, isyan etmektedir. 1071'de şia mezhebinin son kalesi Mısır'a gidip yerleşmeye karar verir. Fakat Nil ülkesinde keşfettikleri hiç hoşuna gitmez. Yaşlı Fatımi halifesi el-Mustansir, Abbasi rakibinden de kukladır. Sarayından, el-Efdal'in babası ve selefi Ermeni vezir Bedrülcemali'nin izni olmadan çıkmaya cesaret edememektedir. Hasan, Kahire'de onun özlemlerini paylaşan ve onun gibi şii hilafetini ıslah etmeyi ve Selçuklulardan intikam almayı isteyen çok sayıda köktendinci bulur.

Kısa bir süre sonra önderi halifenin büyük oğlu Nizar'ın olduğu gerçek bir hareket şekillenir. Dindar olduğu kadar cesur da olan Fatımi veliahdı, kendini saray zevklerine vermeye ve bir vezirin elinde kukla olmaya hiç hevesli değildir. Babasının eli kulağında olan ölümünden sonra, tahta geçecek ve Hasan ile arkadaşlarının yardımıyla şiilere yeni bir altın çağ yaşatacaktır. Baş mimarının Hasan olduğu çok dikkatli bir plan hazırlanır. İranlı militan Selçuklu impararorluğunun kalbine yerleşerek, alanı, Nizar'ın tahta geçer geçmez girişeceği yeniden fetih harekâtına hazırlayacaktır.

Hasan bütün başarıları aşan başarılar elde eder, ama bunlara erdemli Nizar'ın düşündüğünden çok farklı yöntemlerle ulaşır. 1090 yılında, Hazar denizinin yakınlarındaki hemen hemen ulaşılamaz bir alanda, Elbruz sıradağlarında yer alan "Kartal Yuvası" Alamut kalesini, içindekileri gafil avlayarak ele geçirir. Böylece ele geçirilmesi olanaksız bir tapınağa sahip olan Hasan, etkinliğinin ve disiplin anlayışının tarihte bir eşinin daha olmayacağı dinsel-siyasal bir örgütü kurmaya başlar.

Tarikata mensup olanlar, eğitim düzeylerine, güvenirliklerine ve cesaretlerine göre, çıraktan üstadı azama kadar derecelere ayrılmışlardır. Bunlar yoğun beyin yıkama dersleri kadar bedensel idmanlardan da geçmektedirler. Düşmanlarının üzerinde dehşet yaratmak üzere, Hasan'ın tercih ettiği silah cinayettir. Tarikat mensupları tek tek veya daha nadir olmak üzere ikili veya üçlü gruplar halinde, seçilmiş bir kişiyi öldürmek üzere gönderilmektedirler. Bunlar çoğu zaman tüccar veya çilekeş derviş kılığına girmekte, cinayetin işleneceği kenti dolaşmakta, kurbanlarının yaşadıkları yerleri ve alışkanlıklarını bellemekte, planlarını yaptıktan sonra da darbelerini indirmektedirler. Fakat hazırlıkların çok gizli sürdürülmesine rağmen, icraatın halkın gözü önünde cereyan etmesi gerekiyordu. Bu nedenle, cinayet yeri cami, tercihli gün cuma ve genelde öğle saatiydi. Hasan'a göre, cinayet sadece bir hasmından kurtulmanın yolu olmayıp, herşeyden önce halka verilen çifte bir derstir: Öldürülen kişinin cezalandırılması dersi ve fedai adı verilen icracı tarikat mensubunun kendini kahramanca feda etmesinin dersi, çünkü bu kişi hemen her seferinde hemen oracıkta öldürülüyordu.

Tarikat mensuplarının soğukkanlılıkla öldürülmeye razı olmaları, o çağ insanlarının onların haşhaşla uyuşturulduklarına inanmalarına yol açmış, bu da onların adının "haşhaşiyun" olmasına yol açmıştır. Bu kelime kısa bir süre sonra "Assasin" (Katil) haline gelecek ve birçok Batı dilinde yer alacaktır. Bu varsayım doğru olabilir, ama tarikata ilişkin her konuda gerçekle efsaneyi birbirinden ayırmak zordur. Acaba Hasan, kendilerini bir an için cenette sansınlar ve böylece şehadete hazır olsunlar diye tarikat mensuplarını uyuşturucuya mı yöneltiyordu? Yoksa daha adi bir şekilde olmak

üzere, onları sürekli kendine bağımlı tutmak için bazı uyuşturuculara mı alıştırıyordu? Acaba onlara, sadece cinayet sırasında gevşemesinler diye bir uyarıcı mı veriyordu? Yoksa onların gözü kapalı imanlarına mı güveniyordu? Cevap her ne olursa olsun, bir tek bu varsayımlar bile, Hasan gibi olağanüstü bir örgütçüyü takdir etmek olmaktadır.

Zaten başarısı göz kamaştırıcı olmuştur. Tarikatının kurulmasından iki yıl sonra, 1092'de işlenilen ilk cinayet tek başına bir destandır. Selçuklular o sırada güçlerinin zirvesindedirler. Ama imparatorluklarının temel direği, Türk savaşçılar tarafından fethedilen toprakları otuz yıl içinde gerçek bir devlet halinde örgütleyen adam, sünni iktidarının yeniden doğmasının ve şiaya karşı mücadelesinin mimarı, yalnızca adı bile eseri hakkında ipucu veren yaşlı bir vezirdir: Nizamülmülk. "Devletin düzeni". 14 Ekim 1092'de, Hasan'ın müritlerinden biri onu bir bıçak darbesiyle öldürmüştür. İbn el-Esir, *Nizamülmülk katledilince devlet parçalandı,* diyecektir. Bundan sonra Selçuklu imparatorluğu bir daha hiç bütünleşemeyecektir. Artık tarihinin kilometre taşları fetihler değil de, bitmez tükenmez veraset savaşları olacaktır. Hasan, Mısır'daki arkadaşlarına "görev tamamlandı" demiş olabilir. Artık Fatımilerin kaybettikleri yerleri geri almalarının yolu açılmıştır. İş Nizar'a düşmektedir. Fakat Kahire'deki ayaklanma kısa sürmüş, vezirliği babasından miras alan el-Efdal, 1094'te Nizar'ın dostlarını acımasızca ezmiş, onun da üzerine canlı canlı duvar ördürtmüştür.

Hasan kendini beklenmedik bir durum karşısında bulmuştur. Şii halifeliğinin ıslah edilmesinden vazgeçmemiştir, ama bunun zaman alacağını bilmektedir. Sonuç olarak stratejisini değiştirmiştir: Resmi İslam ile dinsel ve siyasal temsilcilerini kökünden yıkma işini sürdürürken, artık özerk bir mülk haline getireceği bir yerleşme yeri aramaktadır. Minik ve hasım devletler halinde parçalanmış Suriye'den daha iyisi olabilir mi? Fatımi halifeliğinin uyuşukluğundan kurtulacağı güne kadar ayakta kalması için, tarikatın buraya sızması, bir kenti diğerine, bir emiri diğerine karşı oynaması yeterli olacaktır.

Hasan, Suriye'ye esrarlı bir "hekim-müneccim" olan İranlı bir vaiz göndermiş, o da Halep'e yerleşerek, Rıdvan'ın güvenini kazanmayı

başarmıştır. Müritler kentte dolaşmaya, doktrinlerini vaaz etmeye, hücreler oluşturmaya başlamışlardır. Selçuklu beyinin dostluğunu kaybetmemek için, başta onun siyasal hasımlarından bazılarını katletmek gibi aşağılık işlerde ona hizmet etmekten kaçınmamaktadırlar. “Hekim-müneccim” 1103’te ölünce, tarikat Rıdvan’ın yanına hemen bir İranlı danışman yollamıştır: Kuyumcu Ebu-Tahir. Bunun etkisi, kısa sürede öncekininkinden de ezici hale gelmiştir. Rıdvan tamamen onun etkisi altındadır ve Kemaleddin’e göre, artık hiçbir Halepli, beyin çevresine sızmış olan sayılamayacak kadar çok müritlerden birinden geçmeden hükümdardan en küçük bir lütuf elde edememekte veya idareyle olan bir sorununu çözememektedir.

Fakat haşhaşiyunlardan, tam da bu güçlerinden ötürü nefret edilmektedir. En başta İbn el-Haşab, onların faaliyetlerine son verilmesini aralıksız talep etmektedir. Onların yalnızca nüfuz ticareti yapmalarını değil, aynı zamanda ve özellikle Batılı istilacılara yakınlık göstermelerini kınamaktadır.

Ne kadar çelişkili olsa da, bu itham doğrulanmışa benzemektedir. Frenkler geldiğinde, Suriye’ye henüz yerleşmeye başlamış olan haşhaşiyun müritlerine “batınîler” denilmiştir, yani “halkın önünde gözüktüklerinden farklı bir inanç taşıyanlar”. Bu ifade, bu müritlerin ancak görünüşte Müslüman olduklarına imâ etmektedir. İbn el-Haşab gibi şiiler, zayıflamasına rağmen Arap dünyasındaki ipleri kopartmasından ötürü Hasan’ın müritlerine hiçbir sempati duymamaktadırlar.

Bütün Müslümanların nefret ettiği ve takibata uğrattığı haşhaşiyun, bunun sonucu olarak bir hıristiyan ordusunun hem Selçukluları, hem de Nizar’ı öldüren el-Efdal’i bozgun üstüne bozguna uğratmasından memnuniyetsizlik duymamaktadırlar. Rıdvan’ın Batılılara yönelik abartılı uyumlu tutumunun, kısmen “batıniler”in tavsiyelerinden kaynaklandığında hiçbir kuşku yoktur.

İbn el-Haşab’a göre, haşhaşiyun ile Frenkler arasında varolan birlikte hareket, ihanetle eşdeğerlidir. Bu doğrultuda da davranmıştır. Rıdvan’ın 1113 sonundaki ölümünü izleyen katliamlar sırasında, batıniler sokak sokak, ev ev kıstırılmışlardır. Bazıları kalabalık tarafından linç edilmiş, diğerleri surlardan aşağı atılmıştır.

Yaklaşık 200 tarikat mensubu bu şekilde ölmüştür ve aralarında kuyumcu olan Ebu-Tahir de vardır. Ancak İbn el-Kalanissi, *çoğu kaçmayı başararak Frenklere sığındı veya ülkeye dağıldı*ğını belirtmektedir.

İbn el-Haşab, haşhaşiyunun Suriye'deki başlıca kalelerini onlardan istediği kadar kopartıp alsın, onların şaşırtıcı kariyerleri henüz yeni başlamaktadır. Başarısızlığından ders alan tarikat taktiğini değiştirmiştir. Hasan, Suriye'ye Behram adında yeni bir İranlı propagandacı göndermiştir; bu adam bütün büyük eylemleri geçici olarak askıya almaya ve özenli ve gizli bir örgütlenme ve sızma faaliyetine girişmeye karar vermiştir.

Şamlı vakanüvis şöyle anlatmaktadır: *Behram çok büyük bir gizlilik içinde yaşıyor ve kıyafet değiştiriyordu, bunu öylesine iyi yapıyordu ki, hiçkimse kim olduğundan kuşku duymadan kentlerde ve kalelerde dolaşıyordu.* Birkaç yıl içinde, yeraltından çıkmayı düşünmesine izin verecek kadar güçlü bir şebekeye sahip hale gelmiştir. Bu konuda, Rıdvan'ın yerine geçen kişi onun büyük koruyucusu olmuştur.

> *İbn el-Kalanissi,* Behram bir gün Şam'a gitti, atabey Tuğtekin onun ve çetesinin kötülüklerine karşı tedbir olsun diye ona hüsnükabul gösterdi. Ona saygı gösterildi ve gözü açık muhafızlar tarafından korundu. Suriye başkentinin ikinci adamı vezir Tahir el-Mazdegâni, onun tarikatına mensup olmamasına rağmen Behram'la anlaştı ve onun melanet kementlerini dört bir yana atmasına yardım etti, *diyor.*

Bu sayede, Hasan es-Sabbah'ın Alamut sığınağında 1124'te ölmesine rağmen, haşhaşiyunu faaliyeti büyük bir artış göstermiştir. İbn el-Haşab'ın öldürülmesi münferit bir olay değildir. Bundan bir yıl önce, davaya ilk başlarda katılmış başka bir "sarıklı direnişçi" onların darbeleri altında can vermişti. Bütün vakanüvisler, onun öldürülmesini tumturaklı bir şekilde aktarmaktadırlar, çünkü Frenk istilasına karşı ilk öfke hareketini 1099 Ağustos başında yönetmiş olan adam, artık Müslüman dünyasının en büyük otoritelerinden biri haline gelmişti. Bağdat kazülkuzatı (kadılar kadısı), İslamın şanı Ebu-Saad el-Haravi'nin, Hamedan'daki Ulucami'de batınîlerin saldırısına uğradığı haberi Irak'tan gelmiştir. Batınîler onu bıçaklayarak öldürmüşler, sonra hiçbir iz veya ipucu bırakmadan

kaçmışlardır ve herkes onlardan korktuğu için izleyen de olmamıştır. Cinayet, el-Haravi'nin uzun bir süre yaşadığı Şam'da çok büyük bir öfke yaratmıştır. Özellikle dinsel ortamlarda olmak üzere, haşhaşiyunun faaliyeti artan bir husumet uyandırmıştır. Müminlerin en iyilerinin kalpleri üzüntüyle doludur, ama konuşmaktan kaçınmaktadırlar, çünkü batıniler kendilerine direnen herkesi öldürmeye ve sapıklıklarını onaylayan herkesi desteklemeye başlamışlardır. Ne emirler, ne vezir, ne sultan, hiç kimse onları açıkça kınamaya cüret edememektedir.

Bu dehşet doğrulanmıştır. Halep ve Musul'un güçlü efendisi el-Porsuki de, 26 Kasım 1126'da haşhaşiyunun korkunç intikamına uğramıştır.

Fakat İbn el-Kalanissi bu işe şaşırmıştır, çünkü:

> Emir muhafızlarına güvenmekteydi. Ne bir kılıcın, ne bir bıçağın delebileceği örme bir zırh giyiyordu ve etrafı tepeden tırnağa silahlı adamlarla çevriliydi. Fakat kaderin önüne geçilemez. El-Porsuki her zaman olduğu gibi cuma namazını kılmak için Musul Ulucamiine gitmişti. İdam kaçkınları, dervişler gibi giyinmiş olarak, kimsenin kuşkusunu uyandırmadan bir köşede namaz kılıyorlardı. Birdenbire onun üstüne atıldılar ve örme zırhını delemeden birçok bıçak darbesi indirdiler. Batınilerden biri bıçakların emire işlemediğini görünce bağırdı, "yukarıya, başına vurun!". Vurdukları darbelerden bir kısmı boğazına geldi ve onu yaralar içinde bıraktı. El-Porsuki şehit oldu ve katilleri idam edildiler.

Haşhaşiyunun tehdidleri hiç bu kadar ciddi olmamıştır. Söz konusu olan artık basit bir hırpalama harekâtı değil de, tam Frenk istilasına karşı koymak üzere bütün enerjisini toplamaya ihtiyaç duyduğu sırada, Arap dünyasını kemiren gerçek bir cüzzamdır. Zaten kara dizi sürmüştür: El-Porsuki'nin ölümünden birkaç ay sonra, onun yerine geçmiş olan oğlu da cinayete kurban gitmiştir. Bu olaydan sonra, Halep'te dört rakip emir iktidar için kavgaya tutuşmuştur ve İbn el-Haşab da artık belli bir tutarlık sağlamak üzere yoktur. 1127'de kent anarşiye yuvarlanırken, Frenkler yeniden surların dibinde belirmişlerdir. Antakya'nın yeni bir hükümdarı vardır; büyük Bohémond'un oğlu, on sekiz yaşında sarışın bir dev, aile mülkünü devralmak üzere ülkesinden gelmiştir. Babasının adına

ve özellikle de coşkulu karakterine sahiptir. Haleplliler ona hemen haraç ödemişlerdir ve en kötümserleri, onun kenti fethedecek kişi olduğunu söylemeye başlamışlardır.

Şam'daki durum daha az dramatik değildir. Yaşlanan ve hasta olan atabey Tuğtekin, haşhaşiyun üzerinde artık hiçbir denetime sahip değildir. Onların kendi silahlı milisleri vardır, yönetim ellerine geçmiştir ve onlara her şeyiyle sadık olan vezir el-Mazdegâni Kudüs'le sıkı ilişkiler yürütmektedir. II. Baudouin kendi cephesinden, kariyerini Suriye'nin büyük kentini alarak taçlandırma niyetini artık saklamamaktadır. Haşhaşiyunun kenti Frenklere teslim etmelerini hâlâ engelleyen tek şey, Tuğtekin'in varlığıymışa benzemektedir. Fakat bu erteleme kısa süreli olacaktır. Atabey 1128 başında gözle görülür bir şekilde zayıflamakta ve artık ayağa kalkamamaktadır. Başucunda entrikalar gırla gitmektedir. Oğlu Tacülmülk Börü'yü ardılı olarak belirledikten sonra, 12 Şubatta ölmüştür. Şamlılar artık, kentlerinin düşmesinin yalnızca bir zaman sorunu olduğuna inanmışlardır.

Arap tarihinin bu kritik dönemini bir yüzyıl sonra anlatan İbn el-Esir, haklı olarak şöyle yazacaktır:

> Tuğtekin'in ölümüyle, Frenklere karşı çıkabilecek sonuncu kişi yokolmuştur, Onlar da artık Suriye'nin tümünü işgâl edebilecek gibi gözükmekteydiler. Fakat tanrı, sonsuz iyiliği içinde Müslümanlara merhamet etti.

ÜÇÜNCÜ KISIM

KARŞI SALDIRI (1128- 1146)

Tam namaza duracaktım ki, bir Frenk bana doğru koşup kolumdan tuttu ve yüzümü Doğuya çevirerek, "işte böyle ibadet edilir" dedi.

USAMA İBN MUNKÎD
vakanüvis (1095 - 1188)

ALTINCI BÖLÜM

ŞAM'DA KURULAN FESATLAR

İbn el-Kalanissi şöyle anlatmaktadır:

> Vezir el-Mazdegâni, hergün olduğu gibi Şam kalesindeki Güller köşküne gitti. Bütün emirler ve askeri komutanlar buradaydılar. Meclis birçok işi konuştu. Kentin efendisi, Tuğtekin'in oğlu Börü burada olanların görüşlerini aldı, sonra herkes konağına gitmek için kalktı. Adet gereği vezirin en son çıkması gerekiyordu. Ayağa kalkınca, Börü yakın adamlarından birine işaret etti, o da el-Mazdegâni'nin kafasına kılıçla defalarca vurdu. Sonra kafasını kestiler ve iki parça halinde bedenini, kalleşlik yapanları allahın ne hale getirdiğini herkes görsün diye Demirkapı'ya götürdüler.

Haşhaşiyunun koruyucusunun öldüğü birkaç dakika içinde Şam çarşılarında duyuldu ve hemen bir insan avı başladı. Muazzam bir kalabalık, ellerinde kılıçlar ve bıçaklarla sokaklara dağıldı. Bütün batıniler, akrabaları, dostları ve onlara sempati duyduğundan kuşkulanılan herkes kent içinde kovalandı, evlerinde yakalandı ve acımasıza boğazlandı. Şefleri, sur mazgallarında çarmıha gerilecektir. İbn el-Kalanissi'nin ailesinden çoğu, katliama faal olarak katılmıştır. Bu 1129 yılının Eylül ayında 57 yaşında bir yüksek memur olan vakanüvisin bizzat halk arasına karışmadığı düşünülebilir. Ama yazarkenki tonu, bu kanlı saatlerdeki zihin hali hakkında çok şey söylemektedir: *Sabah her yer hatmilerden kurtulmuştu ve uluyan köpekler onların cesetleri içinde dalaşıyorlardı.*

Şamlılar, haşhaşiyun müritlerinin kentlerine el koymalarına, açıkçası çok kızmışlardı. En çok kızan ise, tarikatın ve vezir el-

Mazdegâni'nin elinde kukla olmayı kabul etmeyen Tuğtekin'in oğluydu. İbn el-Esir'e göre, bu olayda yalnızca basit bir iktidar mücadelesi değil, aynı zamanda Suriye başkentini kaçınılmaz bir felâketten kurtarmak söz konusudur: *El-Mazdegâni, Frenklere, eğer Sûr kentini kendine bırakırlarsa, Şam'ı onlara teslim etmeyi önermek üzere mektup yazmıştır. Anlaşmaya varıldı. Hatta bunun bir cuma günü yapılması bile kararlaştırıldı.* Nitekim, II. Baudouin'in birlikleri belli etmeden surların dibine gelecekler, silahlı bazı haşhaşiyun grupları onlara kapıları açarken, diğer gruplar da askerlerin ve önde gelen memurların Frenklerin kenti işgâl etmelerinden önce dışarı çıkmalarını önlemek üzere Ulucami'nin çıkışlarını tutacaklardır. Bu planın uygulamaya konulmasından birkaç gün önce, bundan haberdar olmuş olan Börü vezirini saf dışı bırakmakta acele etmiş, böylece halkın haşhaşiyunun üzerine saldırması için işaret vermişti.

Acaba bu fesat gerçekten kuruldu mu? Batınilere karşı ağzına geleni söylemesine rağmen, İbn el-Kalanissi'nin onları hiçbir zaman kenti Frenklere teslim etmeyi istemekle suçlamadığı bilindiğinde, bundan kuşku duyma eğilimi doğmaktadır. Ama İbn el-Esir'in anlatısı da gerçek dışı değildir. Haşhaşiyun ve müttefikleri el-Mazdegâni, hem halkın artan husumetinden, hem de Börü ve çevresinin entrikalarından ötürü kendilerini Şam'da tehdid altında hissetmektedirler. Üstelik, Frenklerin kenti ne pahasına olursa olsun ele geçirmeye kararlı olduklarını bilmektedirler. Aynı anda birçok düşmana karşı dövüşmektense, tarikat, Sûr gibi bir kutsal yeri elden kaçırmamaya bal gibi karar vermiş olabilirdi. Çünkü vaiz ve katillerini Hasan Sabah'ın müritlerinin ana hedefi olan Fatımîler'in yönetimindeki Mısır'a buradan gönderebilirdi.

Olayların devamı fesat tezini güçlendiriyora benzemektedir. Hayatta kalabilen tek tük batini, II. Baudouin'in koruması altında Filistin'e yerleşmiş, ona Hermon dağının eteğinde yer alan ve Kudüs-Şam yolunu denetim altında tutan güçlü Banyas kalesini vermiştir. Üstelik, bundan birkaç hafta sonra, güçlü bir Frenk ordusu Şam civarında kendini göstermiştir. Yaklaşık on bin süvari ve piyadeden oluşan bu ordunun askerleri yalnızca Filistin'den değil, aynı zamanda Antakya, Edessa ve Trablusşam'dan gelmektedirler, ayrıca Frenk ülkesinden yeni gelmiş yüzlerce savaşçıda onlara katılmıştır

ve bunlar Şam'ı ele geçirme niyetlerini yüksek sesle ilân etmektedirler. Bunların içinde en fanatik olanları, bundan on yıl önce Filistin'de kurulmuş dinsel ve askeri bir tarikat olan Templierler'e mensupturlar.

İstilacılara karşı çıkacak kadar askeri olmayan Börü, eğer saldırıyı püskürtmeye yardım ederlerse iyi bir ödül vaadiyle, bazı göçebe Türk toplulukları ile bölgedeki bazı Arap kabilelerini aceleyle yardıma çağırmıştır. Tuğtekin'in oğlu, yağmaya girişmek için çabucak orduyu bırakacak olan bu paralı askerlere uzun zaman güvenemeyeceğini bilmektedir. Demek ki ilk kaygısı, çarpışmayı mümkün olduğunca çabuk başlatabilmektir. Bir Kasım günü, izcileri ona binlerce Frenk'in zengin Guta ovasında yağmaya çıktıklarını haber verirler. Hiç tereddüt etmeden ordusunun tamamını onların peşine yollar. Tamamen gafil avlanan Batılılar, çabucak kuşatılırlar. Şövalyelerden bazıları atlarına bile binme zamanı bulamayacaklardır. İbn el-Kalanissi şunları aktarmaktadır:

> Türkler ve Araplar, öğleden sonra muzaffer, sevinçli ve ganimetle yüklü olarak geri döndüler. Halk sevindi, kalpler sevinçle doldu ve ordu Frenkler'e kendi kamplarında saldırmaya karar verdi. Ertesi sabah şafakla birlikte çok sayıda süvari hızla yola koyuldu. Birçok dumanın yükseldiğini görerek, Frenkler'in orada olduğunu sandılar, ama yaklaşınca düşmanın donanımlarını ateşe verip kampı bozduğunu farkettiler çünkü artık binecekleri hayvan kalmamıştı.

II. Baudouin bu başarısızlığa rağmen, birliklerini Şam'a karşı yeni bir saldırı için topladığında, eylül başında bölgeye müthiş bir sağanak yağmaya başlar. Frenkler'in kamp kurdukları alan muazzam bir çamur deryasına dönüşmüştür ve atlarla insanlar bunun içine batmışlardır. Kudüs kralı istemeye istemeye çekilme emri verir.

Başa geçtiğinde uçarı ve pısırık bir emir sanılmış olan Börü, Şam'ı tehdit eden iki önemli tehlikeyi, Frenkler'i ve haşhaşiyunu savuşturmayı başarmıştır. Uğradığı bozgundan ders çıkartan II. Baudouin, o kadar göz koyduğu kente karşı her tür yeni girişimden ebediyen vazgeçmiştir.

Fakat Börü bütün düşmanlarını sindirememiştir. Şam'a bir gün Türk tarzında yünlü ceket (avniye) ve ucu sivri papuçlar giymiş iki

kişi gelir. Sabit ücretli bir iş aradıklarını söylerler ve Tuğtekin'de onları hassa alayına alır. 1131 yılının bir Mayıs sabahı, emir hamamından saraya dönerken, bu iki adam üstüne atlar ve onu karnından yaralar. İşleri bitirilmeden önce, haşhaşiyun tarikatı şeyhinin onları Alamut kalesinden, Tuğtekin'in oğlu tarafından yokedilen kardeşlerinin intikamını almak üzere gönderdiğini itiraf ederler

İbn el-Kalanissi, suikast kurbanının başına birçok hekim ve özellikle de *yara tımarında uzmanlaşmış cerrahlar* çağrıldığını bildirmektedir. O sıralarda Şam'daki tıbbi düzey, dünyanın en ilerilerinden biridir. Dukak kentte bir hastane (maristan) kurmuştur, ikincisi de 1154'te inşa edilecektir. Bu hastaneleri birkaç yıl sonra ziyaret edecek olan seyyah İbn Cübeyir, onların nasıl işlediklerini tasvir edecektir.

> Her hastanenin yöneticileri; hastaların adlarını, tedavileri ve beslenmeleri için gereken harcamalar ve diğer birçok bilginin kaydedildiği siciller tutmaktadırlar. Hekimler buraya her sabah gelmekte, hastaları muayene etmekte ve onları iyileştirebilecek ilaç ve gıdaların her hastaya uygun bir şekilde hazırlanmasını emretmektedirler.

Bu cerrahların gelmesinden sonra kendini daha iyi hisseden Börü, ata binmeye ve hergün olduğu gibi arkadaşlarıyla çene çalıp içki içmeye ısrarlı bir şekilde devam eder. Fakat bu aşırılıklar hasta için ölümcül olacaktır, yarası kapanmamaktadır. 1132 Haziranında, on üç ay süreyle korkunç acılar çektikten sonra ölür. Haşhaşiyun bir kez daha intikamını almıştır.

Börü, çok kısa olan saltanat döneminin belleklerde sürekli bir anı bırakmamasına rağmen, Arap dünyasının muzaffer karşı saldırısının ilk mimarı olabilirdi. Bu saltanat dönemi, aslında çok daha çaplı bir kişinin yükselme dönemine denk düşmüştür. Bu kişi, Halep ve Musul'un yeni efendisi Zengi'dir. İbn el-Esir onu *Yüce tanrının Müslümanlara armağanı* olarak nitelemekte tereddüt etmeyecektir.

Çok esmer, taraz taraz sakallı bu subay ilk bakışta, Frenkler'le olan bitmez tükenmez savaşta onu öncelemiş olan çok sayıdaki Türk komutanlardan hiç farklı değildir. Çoğu zaman zilzurna sarhoş olan, tıpkı onlar gibi amacına ulaşmak için her gaddarlık ve rezilliğe

başvurmaya hazır bulunan Zengi de, çoğu zaman Müslümanlara karşı, Frenklere karşı olduğundan daha büyük hırsla çarpışmaktadır. 18 Haziran 1128'de Halep'e törenle girdiğinde, hakkında bilinenler hiç de cesaret verici değildir. En önemli başarısını, bir yıl önce Bağdat halifesinin Selçuklu koruyucularına karşı çıkardığı ayaklanmayı bastırarak sağlamıştır. İyi huylu el-Mustazhir 1118'de ölmüş ve tahtı oğlu el-Mustarşidbillah'a bırakmıştır. Mavi gözlü, kızıl saçlı, yüzü çilli olan bu yirmi beş yaşındaki genç adamın, Abbasi atalarının şanlı geleneğini canlandırma gibi bir tutkusu bulunmaktaydı. Bunun için durum uyguna benzemekteydi, çünkü sultan Muhammed ölmüş bulunuyor ve adet olduğu üzere bir veraset savaşı başlıyordu. Genç halife, birliklerinin komutasını bizzat ele almak için bundan yararlandı, ki böyle birşey iki yüzyıldan beri görülmemişti. Yetenekli bir hatip olan el-Mustarşid, başkent halkını arkasına almıştı.

Emir el-müminin çok uzun süren bir işe yaramazlık geleneğinden koparken, sultanlığa da yalnızca av partileri ve harem keyfiyle meşgul olan on dört yaşında bir genç geçmişti. El-Mustarşid, Muhammed'in oğlu Mahmut'a tepeden bakıyor ve ona sık sık İran'a dönmesini tavsiye ediyordu. Bu bal gibi Arapların Türklere karşı, onlara çok uzun zamandan beri egemen olan şu yabancı askerlere karşı isyanıydı. Bu halk hareketini önleyemeyen sultan, o sırada zengin Basra limanının valisi olan Zengi'yi çağırmıştı. Zengi'nin müdahalesi belirleyici olmuştur. Bağdat civarında yenilen halifenin birlikleri silahlarını teslim etmişler ve emir el-müminin, daha iyi günler beklemek üzere sarayına kapanmıştır. Sultan, Zengi'yi değerli yardımından ötürü ödüllendirmek üzere, onu birkaç ay sonra Musul ve Halep valiliğine getirmiştir.

Bu geleceğin İslam kahramanının savaşlarda kuşkusuz daha başka yararlılıklar göstereceği düşünülebilirdi. Ama Zengi birgün, Frenkler'e karşı cihadın ilk büyük savaşçısı olma ününü haklı bir şekilde elde edecektir. Ondan önceki Türk komutanlar, Suriye'ye, peşlerinde yağma yapmak ve alacakları ücret ve ganimetle geri dönmek için sabırsızlanan birlikler olduğu halde gelirlerdi. Ve zaferlerinin etkisi, izleyen yenilgi ile hemen sıfıra inerdi. Askerler terhis edilir, ertesi yıl tekrar askere çağrılırlardı. Zengi'yle birlikte

adetler değişmiştir. Bu yorulmaz savaşçı, on sekiz yıl boyunca Suriye ve Irak'ı dolaşacak, çamurdan korunmak üzere saman üzerinde uyuyacak, kimileriyle savaşarak, kimileriyle anlaşma yaparak, herkese karşı entrika çevirecektir. Geniş topraklarındaki saraylarından birinde huzur içinde yaşamayı asla düşünmemiştir.

Çevresi, saraylılar ve yağcılardan değil, dinlemeyi bildiği deneyimli siyasal danışmanlardan oluşmuştur. Onu Bağdat, İsfahan, Şam, Antakya, Kudüs ve kendi evi Halep ve Musul'da olup bitenlerden sürekli haberdar eden bir muhbir şebekesine sahiptir. Frenkler'le çarpışan diğer orduların tersine, onunki her zaman ihanet etmeye ve aralarında kavga etmeye hazır çok sayıda özerk emirin komutası altında değildir. Bu orduda katı bir disiplin vardır ve en ufak hata acımasız bir şekilde cezalandırılmaktadır. Kemaleddin'e göre, *ekili bir tarlaya zarar vermemek için iki ip arasında yürür gibidirler*. İbn el-Esir ise kendi cephesinden şöyle anlatmaktadır: *Bir seferinde, Zengi'nin emirlerinden küçük bir kenti ikta olarak almış bir tanesi, zengin bir Yahudi tüccarın evine yerleşmişti. Tüccar, atabeyle görüşerek durumunu anlattı. Zengi emire şöyle bir baktı, o da evi hemen boşalttı. Halep'in efendisi, başkalarına gösterdiği katılığı kendine de göstermektedir. Bir kente gittiğinde, surların dışında çadırında uyumakta, emrine verilen saraylardan uzak durmaktadır.*

Musullu tarihçiye göre, Zengi öte yandan kadınların, özellikle de askerlerin karılarının namusu konusunda çok duyarlıydı. Eğer iyi korunmazlarsa, kocalarının seferler sırasında uzun süren yoklukları nedeniyle çabucak yoldan çıkacaklarını *söylerdi.*

Katılık, sebat, devlet duygusu; bunlar Zengi'nin sahip olduğu, ama Arap dünyası yöneticilerinin dramatik bir şekilde yoksun oldukları niteliklerdir. Geleceği ilişkin olarak daha da önemli olan konu, Zengi'nin meşruluk alanında çok duyarlı olmasıydı. Halep'e varır varmaz üç girişimde bulunmuş, üç simgesel hareket yapmıştır. Birincisi, artık klasikleşen, Rıdvan'ın İlgazi ve Belek'ten dul kalan kızıyla evlenmek olmuştur. İkincisi, ailesinin bu mülkte kök saldığını kanıtlamak üzere, babasının cenazesini kente aktarmak ve üçüncüsü de, sultan Mahmut'tan, atabeye Suriye ve Kuzey Irak'ta tartışmasız bir otorite aktaran resmi bir belge almak olmuştur. Zengi bu hareketleriyle gelip geçici bir maceracı değil de, ölümünden

sonra sürmesi istenen bir devlet kurucusu olduğunu açıkça işaret etmektedir. Arap dünyasına getirdiği bu tutarlılık unsuru, etkisini ancak yıllarca sonra gösterecektir. İç kavgalar, Müslüman hükümdarları ve atabeyin kendini daha uzun süre felç edeceklerdir.

Oysa zaman, geniş çaplı bir karşı-saldırı düzenlemeye uygunmuşa benzemektedir, çünkü Batılıların o zamana kadar gücünü sağlamış olan güzel dayanışma ciddi bir şekilde tartışmalı hale gelmiş gibi gözükmektedir. *Frenkler'in arasına nifak girdiği söyleniyor, bu onlar için alışılmış bir durum değil.* İbn el-Kalanissi sürdürmektedir: *Hatta aralarında çarpıştıkları ve birçok ölü olduğu iddia ediliyor.* Fakat vakanüvisin düştüğü şaşkınlık; Zengi'nin, kendi öz babasına karşı bir ittifak teklif eden Kudüs kralı II. Baudouin'in kızı Alix'ten bir mesaj aldığı gün uğradığının yanında hiç mertebesindedir.

Bu garip iş Şubat 1130'da, Antakya hükümdarı II. Bohémond kuzeyde savaşmaya gittiğinde, bundan otuz yıl önce I. Bohémond'u esir etmiş olan emir Danişmend'in oğlu Gazi tarafından kurulan pusuya düştüğünde başlamıştır. Babasından daha az talihli olan II Bohémond çarpışmada öldürülmüş, özenle tahnit edilen (bozulmaması için ilaçlanan) sarışın başı gümüş bir kutuya konulduktan sonra, halifeye armağan olarak gönderilmiştir. Ölüm haberi Antakya'ya ulaşınca, dul karısı Alix gerçek bir hükümet darbesi düzenlemiştir. Görünüşe göre, Antakya'nın Ermeni, Rum ve Süryani halkının desteğiyle şehrin denetimini ele geçirmişe benzemektedir ve bunun üzerine Zengi'yle temasa geçmiştir. Yeni bir Frenk kuşağının doğumunu haber veren ilginç bir tavır. Bu ikinci kuşağın artık istilanın öncüleriyle pek bir ortak yanı kalmamıştır. Annesi Ermeni olan ve Avrupa'yı hiç bilmeyen genç prenses, kendini Doğulu hissetmekte ve öyle davranmaktadır.

Kızının isyanından haberdar olan Kudüs kralı, ordusunun başında hemen kuzeye yürümüştür. Antakya'ya varmasından kısa bir süre önce, tesadüf eseri göz kamaştırıcı bir görünüşü olan bir şövalyeye rastlamıştır. Şövalyenin bembeyaz atının nalları gümüşten ve koşumları, yelesinden göğsüne kadar işlemeli zırhtandır. Bu, Alix'in Zengi'ye armağanıdır ve prensesin atabeyden yardımına gelmesini isteyen ve onun egemenliğini tanıyacağını vaadeden bir mektup da buna eşlik etmektedir. Baudouin, haberciyi astırdıktan sonra

Antakya'ya doğru yoluna devam etmiş, kente hızla egemen olmuş, Alix ise, Hisardaki simgesel bir direnişten sonra teslim olmuştur. Babası onu Lazkiye limanına sürgün etmiştir.

Fakat Kudüs kralı bundan kısa bir süre sonra, Ağustos 1131'de ölmüştür. O zamanın adetine uygun olarak, Şamlı vakanüvis ona tam usulüne göre bir cenaze methiyesi düzmüştür. Frenkler, artık istilanın ilk günlerinde olduğu gibi, ancak bazı önderlerinin farkedilebildiği şekilsiz bir kitle değildir. İbn el-Kalanissi'nin vekayinamesi artık ayrıntılarla ilgilenmekte, hatta bir çözümleme taslağı bile çizmektedir:

> "Baudouin, zamanın ve felâketlerin işleyerek düzelttiği bir yaşlı insandı. Birçok kereler Müslümanların eline düştü ve ünlü kurnazlıkları sayesinde kurtuldu. Onun ölümüyle, Frenkler en uyanık siyasetçilerim ve en yetkin yöneticilerini kaybettiler. Krallık iktidarı, onun arkasından onların ülkesinden yakınlarda deniz yoluyla gelen Anjou düküne geçti. Fakat bu adam verdiği kararlardan emin, yönetimde de etkili olmayan biriydi, öylesine ki, Baudouin'in kaybı Frenkler'i karışıklık ve düzensizliğin içine soktu."

Üçüncü Kudüs kralı olan Anjou dükü Foulque kızıl ve sağlam yapılı biri olup, Alix'in ablası Mélisande'la evlenmiştir ve tam yeni gelmiş birisidir. Çünkü Baudouin, Frenk hükümdarların çoğu gibi erkek varise sahip olmamıştır. Epeyi ilkel sağlık koşullarına sahip oldukları kadar Doğu'daki hayat koşullarına alışamayan Batılılar, çok yüksek bir çocuk ölüm oranına sahiptirler ve bu da iyi bilinen bir doğa yasası uyarınca erkek çocukları daha fazla etkilemektedir. Batılılar düzenli hamama gitme adetini edinerek ve Arap hekimlere daha fazla başvurarak durumu iyileştirmeyi ancak zaman içinde öğrenebileceklerdir.

İbn el-Kalanissi, Batı'dan gelen varisin siyasal yeteneklerini küçümsemekte haklıdır, çünkü "Frenkler arasındaki nifak" bu Foulque'un döneminde en yüksek düzeyine çıkacaktır. İktidarı ele alır almaz, Alix'in yönettiği yeni bir ayaklanmayla uğraşmak zorunda kalmış ve bu isyanı ancak zorlukla başarabilmiştir. Sonra, bizzat Filistin'den isyan homurtuları gelmektedir. Israrlı bir söylenti, karısı Mélisande'ın, Hughes du Puiset adında genç bir şövalyeyle aşk ilişkileri içinde olduğunu iddia etmektedir. Bu olay, koca ile aşığın

taraftarları arasında olmak üzere, Frenk soyluluğunun tam bir bölünmeye uğramasına neden olmuştur. Bu soyluluk artık yalnızca ağız dalaşları, düellolar, cinayet söylentileri içinde yaşamaktadır. Kendini tehdit altında hisseden Hughes, Askalan'da Mısırlılara sığınacak, onlar da onu sıcak bir şekilde karşılayacaklardır. Hatta ona Fatımi birliklerinden verilmiş, o da bunların sayesinde Yafa limanını ele geçirmiştir. Birkaç hafta sonra buradan atılacaktır.

Foulque, 1132 Aralığında Yafa'yı geri almak için birliklerini toplarken; Şam'ın yeni efendisi, Börü'nün oğlu genç atabey İsmail, haşhaşiyunun üç ay önce Frenkler'e teslim ettiği Banyas kalesini bir baskınla ele geçirmiştir. Fakat bu yeniden fetih münferit bir olaydan ibarettir. Çünkü kendi kavgalarının içinde boğulmuş olan Müslüman hükümdarlar, Batılıları çalkalayan uyuşmazlıklardan yararlanma yeteneğine sahip değillerdir. Bizzat Zengi de Suriye'de hemen hemen hiç görülmemektedir. Halep yönetimini yardımcılarından birine bırakarak halifeye karşı amansız bir mücadeleye girişmişe benzemektedir. Ama bu sefer, el-Mustarşid üste gelmiş gibi gözükmektedir.

Zengi'nin müttefiki sultan Mahmut, yirmi altı yaşında ölmüştür ve Selçuklu kabilesinin içinde bir kez daha yeni bir veraset savaşı çıkmıştır. Müminlerin hükümdarı, bu durumdan başını dikleştirmek için yararlanmıştır. Her taht adayına, camilerde onun adına hutbe okutturacağını vaadederek, durumun gerçek hakimi haline gelmiştir. Zengi endişelenmiştir. Birliklerini toplayarak, el-Mustarşid'i beş yıl önceki ilk çarpışmadaki kadar ağır bir yenilgiye uğratmak niyetiyle Bağdat üzerine yürümüştür. Fakat halife, Abbasi başkentinin kuzeyinde, Dicle üzerindeki Tikrit kasabası civarında onun karşısına binlerce adamıyla çıkmıştır. Zengi'nin birlikleri perişan edilmiş ve atabey de tam düşmanlarının eline geçecekken, birinin işe karışmasıyla kritik anda kurtulmuştur.

Bu, o sıralar hiç tanınmayan genç bir Kürt subayı olan Tikrit valisi Eyüp'tür. Hasmını ona teslim ederek halifenin lütfuna nail olmak yerine, bu asker atabeye nehri geçerek takipçilerinden kurtulması ve hızla Musul'a ulaşması için yardım etmiştir. Zengi, bu şövalyece hareketi asla unutmayacak, ona ve ailesine sarsılmaz bir dostlukla

bağlanacak, bu da yıllarca sonra, Eyüp'ün oğlu Yusuf'un, Selahaddin adıyla daha fazla tanınan kişinin kariyerini belirleyecektir.

El-Mustarşid, Zengi'ye karşı kazandığı zaferden sonra, şanının zirvesine ulaşmıştır. Kendilerini tehdit altında hisseden Türkler, taht adaylarından yalnızca birinin, Mahmut'un kardeşi Mesut'un etrafında birleşmişlerdir. Yeni sultan, Ocak 1133'te tacını halifenin elinden giymek üzere Bağdat'a gitmiştir. Bu genelde basit bir formalitedir, ama el-Mustarşid töreni kendine göre değiştirmiştir. Bizim o dönemdeki "gazetecimiz" İbn el-Kalanissi sahneyi şöyle anlatmaktadır:

> Emir el-müminin, imam, oturmuştur. Sultan Mesut huzuruna getirildi ve ona mertebesine uygun bir şekilde saygı sundu. Halife ona ard arda, sonuncusu siyah olan yedi hilat, değerli taş kakmalı bir taç, bilezikler ve altın bir gerdanlık verdi ve şöyle dedi: "Bunları minnetle al ve Allahtan halk içindeyken de, yalnız başınayken de kork". Sultan etek öptü, sonra kendine ayrılan alçak iskemleye oturdu. Emir el-müminin bunun üzerine ona şöyle dedi: "Kendini iyi idare etmeyen diğerlerini yönetmeye ehil değildir". Orada bulunan vezir bu sözleri Farsça olarak tekrarladı ve dilek ile methiyeleri yeniden söyledi. Daha sonra halife iki kılıç getirtti ve bunlarla birlikte kendi elleriyle dokuduğu iki filamayı ona törensel bir şekilde verdi. Görüşmenin sonunda, imam el-Mustarşid şunları söyleyerek sözü bitirdi: "Git, sana verdiklerimi götür ve minnettar kişilerin arasında yer al".

Görünüşü biz yorumluyor olsak da, Abbasi hükümdarı kendine güvendiğini göstermiştir. Selçukluların birleşmeleri halinde doğmakta olan iktidarını tehdit etmekten başka birşey yapmayacaklarından emin olarak, Türk hükümdara saygısız bir şekilde vaaz vermiş, ama onu sultanlığının meşru sahibi olarak kabul etmekten de geri kalmamıştır. 1133'te her halükârda hâlâ fetih düşleri kurmaktadır. Haziranda askerlerinin başında, kenti ele geçirmeye iyice kararlı olarak ve bu fırsattan yararlanarak Zengi'nin işini bitirmek üzere Musul yönünde yola çıkmıştır. Sultan Mesut onu bu niyetinden vazgeçirtmeye uğraşmamış, hatta Suriye ve Irak'ı kendi otoritesi altında tek bir devlet halinde toplamasını telkin etmiştir. Bu fikir, gelecekte sık sık yeniden ısıtılacaktır. Fakat Selçuklu beyi bu önerileri yaparken, bir yandan da Zengi'ye, üç

aydır Musul'u kuşatan ve hiçbir başarı elde edemeyen halifeye direnmesi için yardım etmektedir.

Bu başarısızlık, el-Mustarşid'in talihinin dönüm noktası olacaktır. Emirlerin çoğu tarafından terkedilecek ve Haziran 1135'te Mesut tarafından mağlup ve esir edilecektir. Mesut onu iki ay sonra vahşice katlettirecektir. Emir el-müminin çadırının içinde çıplak, kulakları ve burnu kesik, vücudunda yirmi kadar bıçak yarası olduğu halde bulunacaktır.

Tamamen bu çatışmanın içine dalmış olan Zengi, elbette Suriye işleriyle doğrudan ilgilenecek durumda değildir. Hatta eğer Börü'nün oğlu ve Şam'ın efendisi İsmail'den, 1135 Ocağında, mümkün olduğu kadar çabuk gelip şehrin yönetimini ele almasını isteyen umutsuz bir çağrı almasaydı, Abbasi iktidarının yeniden kurulması girişimini tamamen ezene kadar Irak'ta kalırdı. Börü kendisinden şehri en kısa zamanda ele geçirmesini istiyor ve şöyle diyordu: "Eğer herhangi bir gecikme olursa, Frenkler'i çağırmak ve Şam'ı her şeyiyle birlikte onlara teslim etmek zorunda kalacağım ve şehir halkının kanlarının sorumluluğu da İmadeddin Zengi'ye ait olacaktır".

Hayatından endişelenen sarayının her köşe başında bir katilin pusuya yatmış olduğuna inanan İsmail, başkentinden ayrılmaya ve kentin güneyindeki Serhad kalesinde Zengi'nin koruması altına sığınmaya karar vermiş ve zaten hazinesi ile elbiselerini buraya taşıtmıştır.

Oysa Börü'nün oğlunun saltanatının başlangıcı umut verici olmuştur. İktidara on dokuz yaşında gelmiş, Banyas'ın geri alınmasının iyice kanıtladığı üzere harika bir dinamizm göstermişti. Kuşkusuz küstahtı ve ne babasının, ne de dedesi Tuğtekin'in danışmanlarına kulak asıyordu. Ama herkes bunu onun gençliğine vermeye hazırdı. Buna karşılık, Şamlıların hiç kaldıramadıkları şey, efendilerinin artan açgözlülüğü yüzünden sürekli olarak yeni vergiler koymasıydı.

Fakat durum ancak 1134'te trajik bir manzara almaya başlamış, eskiden Tuğtekin'in hizmetinde olan Ailba adında yaşlı bir köle efendisini öldürmeye kalkışmıştır. Ölümden ucu ucuna kurtulan İsmail, saldırganın itiraflarını bizzat elde etmek istemiştir. Köle,

"Eğer böyle davrandımsa, bunun nedeni insanları senin kötü varlığından kurtararak tanrının lütfunu kazanmaktır. Fakirleri ve desteksizleri, zenaatkârları, gündelikçileri ve köylüleri perişan ettin" demiştir. Ve Ailba, kendi gibi İsmail'in ölmesini temenni edenlerin adlarını saymaya başlamıştır. Çıldıracak kadar bunalıma giren Börü'nün oğlu, adları sayılan bütün kişileri tutuklatmaya ve yargılamadan idam ettirmeye girişmiştir. Şamlı vakanüvis, *Bu gayriadil infazlar ona yetmedi,* diye anlatmaktadır. *Öz kardeşi Sevinç'ten bile şüphelenerek ona en beter azabı çektirmiş, kardeşini bir hücrede açlıktan öldürmüştür. Kötülüğü ve adaletsizliği artık sınır tanımamaktadır.*

İsmail bunun üzerine cehennemi bir döngünün içine girmiştir. Her idam, onda yeni bir intikam korkusu yaratmakta ve bundan kurtulmak için yeni idamlar emretmektedir. Bu durumu daha fazla sürdüremeyeceğini anlayarak, kendini Zengi'ye teslim etmeye ve Serhad kalesine çekilmeye karar vermiştir. Oysa, 1129 sonunda Börü'ye mektup yazarak, Frenkler'e karşı birlikte sefer düzenlemeye davet ettiğinden beri, Şamlılar eksiksiz bir şekilde Halep'in efendisinden nefret etmektedirler. Şam'ın efendisi bu teklifi hemen kabul ederken, ona en iyi subaylarının komutasında olan ve yanlarında talihsiz oğlu Sevinç'in de bulunduğu beş yüz süvari yollamıştır. Zengi onları iltifatla karşıladıktan sonra, hepsinin silahlarını alıp hapsetmiş ve Börü'ye de, eğer kendine kafa tutmaya cüret ederse rehinelerin ölüm tehlikesiyle karşılaşacakları haberini yollamıştır. Sevinç, ancak iki yıl sonra serbest bırakılmıştır.

1135'te, bu ihanetin anısı Şamlıların zihninde hâlâ canlıdır ve kentin önde gelenleri İsmail'in projelerinden haberdar olunca, buna bütün olanaklarıyla karşı çıkmaya karar vermişlerdir. Emirler, ileri gelenler ve başlıca köleler arasında toplantılar olmuştur, hepsi, hem hayatlarını, hem de kentlerini kurtarmak istemektedir. KomplocULardan bir grup, durumu İsmail'in annesi Zümrüt sultana anlatmaya karar vermiştir.

Şamlı vakanüvisin aktardığına göre:

(Hanım sultan) bunlardan dehşete düşmüştür. Oğlunu çağırtmış ve sert bir şekilde azarlamıştır. Sonra, iyilik yapma arzusundan, derin dinsel duygularından ve

akıllılığından ötürü kötülüğü kökünden kurutmak istemiş ve durumun Şam ve Şam halkının lehine nasıl çözüleceğini düşünmeye başlamıştır. Bu olayın üstüne, olayları berraklıkla inceleyen sağduyulu ve deneyimli bir insanın yapacağı gibi eğilmiştir. Oğlunun kötülüklerini önlemek ve böylece onun sorumlusu olduğu artan düzensizliğe son vermek için ondan kurtulmaktan başka çare bulamamıştır.

Harekete geçmesi gecikmeyecektir.

Hanım sultan artık bu tasarıdan başka birşey düşünmüyordu. Oğlunun yanında ne köle, ne yamak hiç kimsenin bulunmadığı yalnız bir anını yakalamak için uğraştı ve böyle bir anda hizmetkârlarına onu acımadan öldürmeleri enirini verdi. Kendi de ne acı, ne de üzüntü gösterdi. Cenazeyi sarayın kimsenin bulamayacağı bir yerine taşıttı. Herkes İsmail'in düşüşüne sevindi. Tanrıya şükredildi ve hanım sultana methiyeler düzülüp, dualar edildi.

Acaba Zümrüt, öz oğlunu, onun Şam'ı Zengi'ye teslim etmesini önlemek için mi öldürtmüştür? Hanım sultanın üç yıl sonra bu aynı Zengi'yle evleneceği ve ona kentini işgâl etmesi için yalvaracağı bilindiğinde, bundan kuşku duyulabilir. Hanım sultan, Börü'nün başka bir kadından olma oğlu Sevinç'in intikamını almak için de davranmamıştır. O zaman herhalde İbn el-Esir'in getirdiği açıklamaya inanmak gerekmektedir: Zümrüt, İsmail'in başdanışmanının metresiydi ve oğlunun aşığını öldüreceğini ve belki de kendini de cezalandıracağını öğrenince eyleme geçmeye karar verdi.

Gerçek güdüleri ne olursa olsun, hanım sultan böylece müstakbel kocasını kolay bir fetihten mahrum etmiştir. Çünkü İsmail'in öldürüldüğü gün olan 3 Ocak 1135'te Zengi hâlâ Şam yollarındadır. Bundan bir hafta sonra ordusu Fırat'ı geçtiğinde, Zümrüt tahta diğer bir oğlunu, Mahmut'u geçirmiştir ve halk faal bir şekilde direnmeye hazırlanmaktadır. İsmail'in öldüğünden haberi olmayan atabey, teslim koşullarını onunla konuşmaları için temsilcilerini Şam'a göndermiştir. Elbette kibarca karşılanmışlar, ama durumdaki son değişikliklerden haberdar edilmişlerdir. Öfkelenen Zengi, geri dönmeyi reddederek kentin kuzeydoğusunda kamp kurmuş ve izcilerini nereden ve nasıl saldırabileceğini keşfe yollamıştır. Fakat

savunucuların sonuna kadar çarpışmaya hazır olduklarını çabucak anlamıştır. Başlarında Tuğtekin'in eski bir arkadaşı, Zengi'nin yoluna defalarca çıkacak kurnaz bir Türk askeri olan Muyiniddin Unar vardır. Birkaç itiş kakıştan sonra, atabey bir uzlaşmaya varmanın yolunu arar. Görünüşü kurtarması için, kuşatma altındaki kentin yöneticileri ona saygılarını sunarlar ve tamamen itibari bir şekilde olmak üzere, egemenliğini tanırlar.

Böylece atabey mart ortasında Şam'dan uzaklaşır. Bu yararsız seferden etkilenen askerlerinin morallerini yükseltmek için, onları hemen kuzeye yöneltir ve şaşırtıcı bir hızla, içlerinde üzüntü verici ünüyle Maara'nın da bulunduğu dört Frenk kalesini ele geçirir. Bu başarılara rağmen saygınlığı lekelenmiştir. Şam önündeki başarısızlığını ancak iki yıl sonra parlak bir hareketle unutturmayı başarabilecektir. Çelişkili bir şekilde, ona o tarihte itibarına yeniden kavuşma fırsatını, Muyiniddin Unar istemeden sağlayacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

BARBARLARIN ARASINDA BİR EMİR

Zengi, 1137 haziranında yanında etkileyici miktarda kuşatma malzemesi olduğu halde gelmiş ve ordugâhını Orta Suriye'nin başlıca şehri olan ve egemenliğinin kime ait olacağı konusunda Haleplilerle Şamlılar arasında sürekli çekişme yaratan Hıms'ı çevreleyen bağların içine kurmuştur. Şehir o anda Şamlıların denetimindedir ve kentin valisi yaşlı Unar'dan başkası değildir. Hasmının gülle ve taş atan mancınıklar yerleştirdiğini gören Muyiniddin Unar, uzun zaman direnemeyeceğini anlar. Frenkler'e, teslim olma niyetinde olduğu haberini uçurur. Zengi'nin kentlerine iki günlük bir mesafeye yerleşmesini hiç istemeyen Trabluslu şövalyeler yola koyulurlar. Unar'ın planı tam anlamıyla başarılı olmuştur: İki ateş arasında kalacağından korkan atabey, eski düşmanıyla acele bir ateşkes yaparak Frenkler'e yönelir, onların bölgedeki en güçlü kaleleri olan Albara (el-Bâre, Baarin) kalesini kuşatmaya karar vermiştir. Kaygılanan Trablus şövalyeleri, kral Foulque'u yardıma çağırırlar, o da ordusuyla koşar gelir. Böylece Zengi'yle Frenkler arasındaki ilk önemli çarpışma, Albara surlarının altında, taraçalar halinde işlenen bir vadide meydana gelir. Eğer atabeyin dokuz yıldan beri Halep'e hükmettiği düşünülecek olursa, bu gecikmeye şaşırmak gerekir.

Çarpışma, kısa ama belirleyici olacaktır. Uzun bir cebri yürüyüşten bitkin düşen Batılılar, sayı fazlalığı karşısında ezilmiş ve paramparça edilmişlerdir. Yalnızca kral ile maiyetinden birkaç kişi

kaleye sığınmayı başarabilmiştir. Foulque, kendini kurtarmaya gelmeleri için Kudüs'e haberci yollayacak zaman bulamamıştır. İbn el-Esir şöyle anlatacaktır: *Sonra Zengi bütün yolları kesti, hiçbir haberin sızmasına izin vermedi, öylesine ki, yol denetimleri çok sıklaştığından kuşatma altındakiler artık ülkelerinde neler olduğunu bilmiyorlardı.*

Böylesine bir abluka Arapları hiç etkilemezdi. Bunlar kentlerarası haberleşme için, yüzyıllardan beri posta güvercini kullanıyorlardı. Sefere çıkan her ordu, birçok Müslüman şehrine ve kalesine ait güvercinleri beraberinde götürmektedir. Bu güvercinler, mutlaka yuvalarına geri dönecek şekilde eğitilmişlerdi. Bu durumda, ayaklarından birine bir haber bağlamak ve kuşu salmak, onların en hızlı habercilerden daha hızlı giderek, zaferi, bozgunu veya bir hükümdarın ölümünü haber vermeleri, kuşatma altındaki bir garnizonun kuşatma isteğini veya onu cesaretlendirme mesajını iletmeleri için yeterliydi. Arapların Frenkler'e karşı seferberliği düzene girdikçe, Şam, Kahire, Halep ve diğer şehirler arasında düzenli posta güvercini servisleri çalışmaya başlamıştır. Hatta devlet, bu kuşları yetiştiren ve eğiten kişilere ücret vermeye başlamıştır.

Zaten Frenkler güvercin yetiştirme merakını Doğu'da bulundukları sırada edinecekler ve bu iş daha sonra ülkelerinde çok revaçta olacaktır. Fakat Albara kuşatması sırasında bu haberleşme yöntemine ilişkin hiçbir şey bilmemektedirler, bu da Zengi'ye bundan yararlanma fırsatı yaratmaktadır. Kuşatma altındakiler üzerindeki baskısını artırmaya başlayan atabey, sıkı bir pazarlıktan sonra onlara avantajlı teslim koşulları önermiştir: Kalenin teslimi ve elli bin dinar ödemeleri. Bunun karşılığında, onların serbest gitmelerine izin verecektir. Foulque ve adamları teslim olmuşlar ve bu işten yakalarını ucuz kurtardıklarından ötürü mutlu olarak, dört nala kaçmışlardır. İbn el-Esir'e göre, *Albara'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra, yardımlarına gelen büyük bir takviye gücüyle karşılaşmışlar ve teslim olduklarına pişman olmuşlardır, ama bu pişmanlık geç olmuştur. Bu ancak Frenkler'in dış dünyadan tamamen kopuk olmaları sayesinde mümkün olabilmiştir.*

Zengi, özellikle tehlike belirten haberler aldığı ve Albara olayını lehine bitirdiği için daha da memnundur. 1118'de babası Aleksios'un yerine geçen Bizans imparatoru Ioannes Komnenos, onbinlerce adamıyla birlikte Kuzey Suriye'ye doğru yoldadır. Foulque uzaklaşır uzaklaşmaz, atabey atına atlayıp dörtnala Halep'e gitmiştir. Geçmişte Rumların baş hedefi olan kent kaynaşma içindedir. Bir saldırıyı hesaba katarak, surların civarındaki hendekler boşaltılmaya başlamıştır, çünkü halkın barış zamanlarında buralara çöp atma gibi kötü bir adeti vardır. Fakat vasilevsin elçileri kısa bir süre sonra Zengi'yi rahatlatmışlardı: Hedefleri kesinlikle Halep olmayıp, Rumların talep etmekten asla vazgeçmedikleri Frenk şehri Antakya'dır. Atabey bu arada, kentin çoktan kuşatıldığını ve mancınıklarla bombardıman altında olduğunu memnuniyetle öğrenmiştir. Zengi, hıristiyanları kendi aralarındaki kavgaları sürdürsünler diye bırakıp, Unar'ın kendine kafa tutmaya devam ettiği Hıms'ı kuşatmaya gitmiştir.

Ancak Frenkler'le Rumlar öngörülenden daha çabuk uyuşmuşlardır. Batılılar, vasilevsi sakinleştirmek için Antakya'yı ona geri vereceklerine söz vermişler, Ioannes Komnenos de onlara bunun karşılığında Suriye'de birçok müslüman kentini vermeyi yüklenmiştir. Bu da, 1138'de yeni bir fetih savaşını başlatmıştır. İmparatorun iki Frenk yardımcısı vardır: yeni Edessa kontu II. Jocelin ve II. Bohémond ile Alix'in sekiz yaşındaki kızları Constance'la evlenerek Antakya prensliğini ele geçiren Raymond adında bir şövalye.

Müttefikler, Nisanda Şeyzer'i kuşatmaya girişmişler, taş ve gülle atan on sekiz mancınığı buraya yerleştirmişlerdir. Frenk istilasının başlamasından önce kentin valiliğini yapmış olan yaşlı emir Sultan İbn Munkid, Rumlar ile Frenkler'in birleşik güçlerine karşı koyabileceğe hiç benzememektedir. İbn el-Esir'e göre, müttefikler hedef olarak Şeyzer'i seçmişlerdir, *çünkü Zengi'nin kendine ait olmayan bir kenti hararetle savunmakla uğraşmayacağını umuyorlardı.* Bu onu yanlış tanımaktır. Türk beyi, direnmeyi bizzat örgütlemiş ve yönetmiştir. Şeyzer çarpışması, onun için harika devlet adamı yeteneklerini her seferinden daha fazla seferber etme fırsatı yaratacaktır.

Birkaç hafta içinde bütün Doğu'yu ayağa kaldırmıştır. Anadolu'ya haberciler yollayıp, Danişment'in ardıllarını Bizans topraklarına saldırmaya ikna ettirdikten sonra, Bağdat'a karıştırıcılar yollamış, bunlar da 1111'de İbn el-Haşab'ın harekete geçirdiğine benzeyen bir ayaklanma örgütleyerek, Sultan Mesut'u Şeyzer'e asker yollamaya zorlamışlardır. Bütün Suriye ve Cezire emirlerine mektup yazmış, onları tehdid de ederek, yeni istilayı defetmeye çağırmıştır. Bizzat atebeyin kendi ordusu hasmınınkinden zayıf olduğundan, cepheden saldırmaktan vazgeçerek bir yıpratma taktiği uygulamıştır. Bu arada Zengi, vasilevs ve Frenk şefleriyle yoğun bir mektuplaşma içine girmiştir. İmparatora, müttefiklerinin ondan kaygılandıklarını - ki bu doğrudur - ve Suriye'den ayrılmasını sabırsızlıkla beklediklerini "haber vermiştir". Frenkler'e, özellikle de Edessa kontu Jocelin ve Antakya prensi Raymond'a mesajlar yollamaktadır: Onlara *Rumların Suriye'de tek bir kale fethederlerse, kısa bir süre içinde bütün kentlerinizi işgâl edeceklerini anlamıyor musunuz?* demektedir. Sıradan Bizanslı ve Frenk savaşçıların yanına çok sayıda ajan göndermekte, çoğu Suriyeli hıristiyanlardan olan bu adamlar, İran, Irak ve Anadolu'dan devasa yardım ordularının geldiğine dair moral bozucu söylentiler yaymaktadırlar.

Bu propaganda, özellikle Frenkler arasında olmak üzere meyvalarını vermiştir. Altın kafa zırhını giymiş olan imparator mancınık atışlarını şahsen yönetirken, bir çadırda oturan Edessa ve Antakya senyörleri bitmez tükenmez zar partileri yapmaktadırlar. Firavunlar Mısır'ı zamanından beri bilinen bu oyun, XII. yüzyılda hem Doğu'da, hem de Batı'da çok yaygındır. Araplar buna "ez-zar (az-zar)" demektedirler, Frenkler bu kelimeyi alacaklar, ama onunla oyunun kendini değil, talihi, rastlantıyı ifade edeceklerdir: "*Hasard*".

Frenk prenslerinin bu zar partileri, vasilevs Ioannes Komnenos'u öfkelendirmektedir. Müttefiklerinin kötü niyetinden morali bozulan ve güçlü bir Müslüman ordusunun yardıma geldiğine dair ısrarlı söylentilerden alarm durumuna geçen - bu ordu aslında Bağdat'tan hiç ayrılmamıştır -, imparator, Şeyzer kuşatmasına son vererek, 21 Mayıs 1138'de Antakya'ya gitmek için yola çıkmış, Jocelin ve Raymond'u peşinden yaya yürütüp, onlara seyis gibi davranarak, kente at üzerinde girmiştir.

Zengi için bu muazzam bir zaferdir. Rumlarla Frenkler arasındaki ittifakın yoğun bir korku yarattığı Arap âleminde, atabey artık bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Tabii ki canını sıkan bazı sorunları ara vermeden çözmek üzere prestijinden yararlanmaya kararlıdır. En başta da Hıms sorununu. Zengi, Şeyzer savaşı biter bitmez, yani mayıs sonunda Şam'la ilginç bir anlaşma yapar: Sultan Zümrüt'le evlenecek ve Hıms'ı da onun çeyizi olarak alacaktır. Oğlunun katili hanım sultan, bundan üç ay sonra alayla Hıms surlarının dibine gelmiş, burada yeni kocasıyla resmen birleşmiştir. Törene, sultanın, Bağdat ve Kahire halifelerinin temsilcileri ve hatta düş kırıklıklarından ders alarak Zengi'yle çok iyi ilişkiler kurmaya karar veren Rum imparatorunun elçileri katılmışlardır.

Musul, Halep ve Orta Suriye'nin tamamının efendisi olan atabey, yeni karısının yardımıyla Şam'ı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Karısının, oğlu Mahmut'u Şam'ı ona çarpışmadan bırakması konusunda ikna etmeyi başaracağını ummaktadır. Hanım sultan tereddüt eder, hık mık eder. Ona güvenemeyeceğini anlayan Zengi, sonunda bu yoldan vazgeçer. Fakat 1139'da Harran'da bulunduğu sırada, Zümrüt'ten acil bir mesaj alır: Sultan hanım ona, Mahmut'un, üç kölesi tarafından yatağında bıçaklanarak katledildiğini haber vermektedir. Hanım sultan, kocasına gecikmeden Şam üzerine yürümesi, kenti ele geçirmesi ve oğlunun katillerini cezalandırması için yalvarmaktadır. Atabey hemen yola çıkar. Karısının gözyaşlarına hiç aldırmaz, ama Mahmut'un ölümünden Suriye'nin birliğini sonunda kendi önderliğinde gerçekleştirmek üzere yararlanabileceğini düşünür.

Bu, her zaman varolan ve Hıms'ın tesliminden sonra Şam'a geri dönen Unar'ı hesaba katmamak demektir. Unar, Mahmut'un ölümüyle kent yönetimini doğrudan kendi eline almıştır. Zengi'nin saldıracağını bekleyen Muyiniddin, buna karşı koymak üzere gecikmeden bir plan yapmıştır. O sırada bu planı uygulamıyor ve yalnızca savunmayı örgütlemekle meşgul oluyordu.

Zaten Zengi de, göz koyduğu kentin üzerine doğrudan gitmemiştir. İşe önce antik Roma kenti Baalbek'e saldırmakla başlamıştır; burası hâlâ Şamlıların elinde olan belli bir önemdeki yegâne yerleşim yeridir. Zengi'nin niyeti Suriye başkentini sarmak

ve halkının moralini bozmaktır. Ağustos ayında Baalbek'in etrafına on dört mancınık yerleştirerek, Şam kuşatmasına yaz sonunda başlayabilmek için burayı ele geçirmek üzere, bunlarla şehri aralıksız dövmeye başlamıştır. Baalbek zorluk çıkartmadan teslim olmuştur, fakat Fenikeli bir tanrı olan Baal'in adına yapılmış olan eski bir tapınağın taşlarıyla inşa edilmiş olan Hisarı savunanlar ekim sonunda, hayatlarının bağışlanacağı güvencesini alarak teslim olunca, otuz yedi savaşçının çarmıha gerilmesini ve komutanlarının da hemen oracıkta canlı canlı derisinin yüzülmesini emretmiştir. Şamlıları, her tür direnmenin intihar olacağına ikna etmeye yönelik bu vahşi hareket, tamamen tersi etki yapmıştır. Unar'ın etrafında sıkı bir birlik oluşturan Şam halkı, hiçbir zaman olmadığı kadar cesur bir şekilde sonuna kadar çarpışmaya kararlıdır. Her halükârda kış yakındır ve Zengi ilkbahardan önce saldırmayı düşünemez. Unar, bu birkaç aydan, gizli planını düzene sokmak için yararlanacaktır.

Nisan 1140'ta atabey baskısını artırmış, genel bir saldırıya hazırlandığı sırada, Unar işte tam bu anda planını uygulamaya sokmuştur: Kral Foulque komutasındaki Frenk ordusunu, güç kullanarak Şam'a yardım etmesi için çağırmak. Bu tek bir kerelik bir harekât olmayıp, Zengi'nin ölümünden sonra da sürecek tam bir ittifak antlaşması olacaktır.

Nitekim Unar 1138'de, Halep'in efendisine karşı dostu vakanüvis Usama İbn Munkid'i, bir Frenk-Şam işbirliğinin incelemesi için Kudüs'e göndermiştir. Orada iyi karşılanan Usama, bir ilke anlaşması sağlamıştır. Karşılıklı elçiler gönderilmiş, vakanüvis 1140'ta belirgin önerilerle kutsal kente gitmiştir: Frenk ordusu Zengi'yi Şam'dan uzaklaşmaya zorlayacaktır; iki devletin güçleri yeni bir tehlike belirdiğinde birleşeceklerdir; Muyiniddin askeri harekâtların masrafını karşılamak üzere yirmi bin dinar ödeyecektir; nihayet Zengi'nin bağımlılarından Bere tarafından kısa bir süre önce ele geçirilmiş olan Banyas kalesini işgal etmek ve Kudüs kralına vermek üzere, Unar'ın komutasında ortak bir harekât yapılacaktır. Şamlılar, iyi niyetli olduklarını kanıtlamak üzere, kentin önde gelen ailelerinden seçilen rehineleri Frenkler'e vereceklerdir.

Aslında Frenk koruması altında yaşamak söz konusuydu, ama Suriye başkentinin halkı buna istemeye istemeye razı olmuştur.

Atabeyin sert yöntemlerinden korkarak, Unar'ın görüşmelerini yaptığı antlaşmayı ittifakla kabul etmiştir. Unar'ın siyaseti inkâr edilemez bir etkinliğe sahiptir. Kıskaca düşmekten korkan Zengi, Baalbek'e çekilmiş, burayı ikta olarak güvenilir bir adamına, Eyüp'e vermiş, sonra ordusuyla birlikte kuzey yönünde uzaklaşmadan önce, Selahaddin'in babasına yenilgisinin intikamını almak için geri geleceğine söz vermiştir. Atabeyin gitmesinden sonra, Unar Banyas'ı işgâl etmiş ve ittifak antlaşmasına uygun bir şekilde burayı Frenkler'e teslim etmiştir. Sonra Kudüs krallığına resmi bir ziyarette bulunmuştur.

Usama ona bu ziyaretinde eşlik etmiştir. Usama, bir bakıma Şam'ın Frenk sorunları konusundaki büyük uzmanı haline gelmiştir. Bizim için mutluluk verici birşey olarak, vakanüvis-emir kendini diplomatik müzakerelerle sınırlamamaktadır. Herşeyden önce meraklı biri ve dikkatli bir gözlemcidir; bize, Frenkler zamanındaki gündelik hayata ve adetlere ilişkin unutulmaz bir tanıklık bırakacaktır.

> Kudüs'ü ziyaret ettiğimde, dostlarım Templierler'in konaklama yeri olan el-Aksa camiine gitme adetini edinmiştim. Caminin kenarlarından birinde, Frenkler'in kilise kurdukları bir mescid vardı. Templierler, ibadetimi yapabilmek için burayı emrime veriyorlardı. Birgün buradan içeri girdim, Allahü Ekber dedim ve tam namaza duracaktım ki, bir adam, bir Frenk bana doğru koşup kolumdan tuttu ve yüzümü Doğu'ya çevirerek, bana "işte böyle ibadet edilir" dedi. Templierler hemen koşup onu benden uzaklaştırdılar. Ben de tekrar namaza durdum, ama bu adam dikkatsizliğimden yararlanarak tekrar üstüme atıldı, yüzümü Doğu'ya çevirerek, "işte böyle ibadet edilir" diye tekrarladı. Templierler gene müdahale ederek onu uzaklaştırdılar ve özür dileyerek, bana "o bir yabancı, Frenkler *ülkesinden yeni geldi ve Doğu'ya dönmeden ibadet eden birini hiç görmedi" dediler. Ben de ibadetimi tamamladığımı söyledim ve beni Mekke'ye (Kıbleye) dönerek ibadet ederken görünce bu kadar çok kızan bu iblisin davranışından şaşırmış bir şekilde dışarı çıktım.*

Emir Usama'nın Templierler'den "dostlarım" diye söz etmesinin nedeni, onların barbar adetlerinin Doğu'yla temasları sonucu kibarlaştığını düşünmesidir. *Frenkler arasından bazılarının bizim aramıza yerleştiklerini ve Müslüman cemaatini geliştirdiklerini*

görüyoruz. Bunlar, onların işgâl altında tuttukları topraklarına yeni gelenlerden çok daha üstünler diye açıklamaktadır. Ona göre, el-Aksa camiindeki olay "Frenklerin kabalığının bir örneğidir". Kudüs krallığına yaptığı çok sayıda ziyaret sırasında devşirdiği başka örnekleri de zikretmektedir.

> Frenkler'in bayramlarından birini kutladıkları bir günde Taberiye'de (Tiberias, Tiberiade) bulunuyordum. Şövalyeler, bir mızrak oyunu oynamak için kentten çıkmışlardı. Çökmüş iki yaşlı kadını da beraberlerinde sürüklemişler ve atmeydanının bir ucuna koymuşlardı, diğer uçta ise bir kayaya asılmış bir domuz vardı. Şövalyeler bunun üzerine iki yaşlı arasında bir koşu yarışı düzenlediler. Kadınlardan her biri, yolunu kesen bir grup şövalyenin eşliğinde ilerliyordu. Her adımda düşüyorlar, sonra seyircilerin kahkahası arasında yeniden kalkıyorlardı. Sonunda ihtiyarlardan biri birinci oldu, domuzu zaferinin ödülü olarak yakaladı.

Usama gibi okumuş ve incelmiş bir emirin, Galyalıların bu alışkanlıklarını takdir etmesi beklenemez. Fakat küçümseyici yüz ifadesi, Frenklerin adaletinin ne olduğunu gözlediğinde bir iğrenme haline dönüşmektedir. Şöyle anlatmaktadır:

> Nablus'ta ilginç bir gösteriye katılmaya fırsatım oldu. İki adam teke tek dövüşeceklerdi. Bu dövüşün nedeni şuydu: Müslüman haydutlar komşu köyü istila etmişlerdi ve çiftçilerden birinin onlara rehberlik ettiğinden kuşkulanılıyordu. Kaçmıştı, ama yakında geri dönecekti, çünkü kral Foulque onun çocuklarını hapsettirmişti. Çiftçi ona, "bana adil davran ve beni itham edenlerle hesaplaşmama izin ver" demişti. Kral bunun üzerine, köyü fief (malikâne) olarak almış olan senyöre "hasmı getirt" demişti. Senyör köyde çalışan bir demirciyi seçmiş ve ona "düelloyu sen yapacaksın" demişti. Fiefin sahibi köylülerinden birinin öldürülmesini hiç istemiyordu, çünkü işlenecek tarlalar bundan zarar görürdü. Ben de işte bu demirciyi gördüm. Güçlü bir adamdı, ama yürürken veya otururken içecek birşeyler isteme eğilimindeydi. İtham edilen kişiye gelince, parmaklarını meydan okuma belirtisi olarak şaklatan cesur bir ihtiyardı. Nablus'un valisi olan vikont yaklaştı, herbirine bir kargı ile bir kalkan verdi ve seyircileri çevreye bir çember halinde yerleştirdi...
>
> Dövüş başladı *diye devam etmektedir Usama.* Demirci ihtiyarı arkaya doğru bastırıyor, onu kalabalığın üstüne atıyor, sonra alanın ortasına geri dönüyordu. Birbirlerine öyle sert darbeler indirdiler ki, artık iki hasım tek bir kan sütunu gibi gözükmeye başladı.

> İşin sonunun çabuk gelmesini isteyen vikontun cesaretlendirmelerine rağmen dövüş uzadı. Onlara “daha çabuk” diye bağırıyordu. İhtiyar sonunda tükendi ve demirci de çekiç sallamadaki deneyinden yararlanarak ona bir darbe indirdi ve kargısını düşürdü. Sonunda üzerine çöküp, parmaklarını gözlerine sokmaya uğraştı, ama akan kanlardan ötürü bunu başaramadı. Demirci bunun üzerine kalktı ve hasmının işini bir kargı darbesiyle bitirdi. Cesedin boynuna hemen bir ip bağlayıp darağacına sürüklediler ve buraya astılar. Bu örnekten Frenkler’in adaletinin ne olduğunu anlayınız!

Emirin bu kızgınlığından daha doğal birşey olamaz, çünkü XII. yüzyıl Arapları açısından adalet ciddi birşeydir. Kadılar (yargıçlar) çok saygı gören kişilerdir; bunlar kararlarını vermeden önce Kur’an tarafından saptanmış iyice belli bir usule uymak zorundadırlar: İddia, savunma, tanıklıklar. Batılıların sık sık başvurdukları “Tanrı yargısı” (haklının düelloyla belirlenmesi MAK.), onlara ölümcül bir şaka olarak gözükmektedir. Vakanüvis tarafından tasvir edilen bu düello, *ordalie*’nin (ilkel toplumlarda, suçluyu ortaya çıkartmak için başvurulan hukuk dışı yöntemler MAK.) biçimlerinden başka bir şey değildir. Aynı zamanda, Usama’nın dehşetle anlattığı su işkencesi de vardır.

> Suyla dolu kocaman bir fıçı getirilmiştir. Kuşkulanılan genç adam sucuk gibi bağlanmıştı ve kürek kemiklerinden bir ipe bağlanarak fıçının içine daldırılmıştı. Dediklerine göre eğer masumsa suya batacak ve bu iple dışarı çekilecekti. Eğer suçluysa, suya batması olanaksızdı. Talihsiz çocuk, suya attıklarında dibe kadar gitmeye uğraştı, ama başaramadı ve Allah onları lanetlesin, yasaların katılığına maruz kalmak zorunda kaldı. Bunun üzerine gözüne kızdırılmış gümüş bir mil çekildi ve kör edildi.

Suriyeli emirin “barbarlar” hakkında kanaati, bilgilerinden söz ettiğinde de hiç değişmemektedir. Frenkler, XII. yüzyılda bütün bilim ve teknik alanlarında Araplardan çok geridirler. Fakat gelişmiş Doğu ile ilkel Batı arasındaki açıklık tıp alanında daha da büyüktür. Usama farkı gözlemektedir:

> Lübnan dağındaki Murnietra’nın Frenk valisi, bir gün Şeyzer emiri amcam Sultan’a, bazı acil durumluları tedavi etmek üzere bir hekim yollamasını rica eden bir mektup yazdı. Amcam bizim oralardan Thabet adında hıristiyan bir hekimi seçti. Bu hekim ancak

birkaç gün kaldıktan sonra bize döndü. Hastaları bu kadar çabuk nasıl iyileştirdiğini öğrenmek için hepimiz meraktan çatlıyorduk, bu yüzden onu soru yağmuruna tuttuk. Thabet şöyle cevapladı: "Önüme, bacağında cerahat olan bir şövalye ile vereme yakalanmış bir kadın getirdiler. Şövalyenin bacağına bir yakı koydum, çıban açıldı ve küçüldü. Kadına da, ateşini düşürmek için perhiz verdim. Fakat bir Frenk hekimi geldi ve "Bu adam bunları tedavi etmesini bilmiyor", dedi. Şövalyeye dönerek ona, "Tek bacağınla yaşamayı mı, yoksa ikisiyle birlikte ölmeyi mi tercih edersin?" diye sordu. Hasta, tek bacakla yaşamayı tercih ettiğini söyleyince, "Bana iyi bilenmiş bir baltayla güçlü bir şövalye getirin", diye emretti. Biraz sonra şövalyeyle balta geldi. Hekim bacağı bir kütüğün üzerine koyarak, yeni gelene "Tek bir kerede kesmek üzere baltanla iyi bir vuruş yap" dedi. Adam gözlerimin önünde bacağa ilk darbeyi indirdi; ama kopmadığı için bir daha vurdu. Bacağın iliği saçıldı ve yaralı hemen o anda öldü. Kadına gelince, Frenk hekim onu muayene ettikten sonra, "Kafasının içinde ona aşık bir iblis var. Saçlarını kesin", dedi. Saçlarını kestiler. Kadın onların gıdalarını sarımsak ve hardalla birlikte yemeye başladı, bu da veremini ağırlaştırdı. Onların hekimi, "Demek ki iblis başın içine girdi" diye iddia etti. Ve bir ustura alarak, (kadının) başına haç biçiminde çentik attı, kafa kemiğini açığa çıkardı ve onu tuzla oğdu. Kadın hemen oracıkta öldü. Bunun üzerine şöyle sordum: "Bana başka ihtiyacınız var mı?" Hayır, dediler ve Frenklerin hekiminden bilmediğim birçok şey öğrenerek geri geldim.

Batılıların cehaletleri karşısında apışıp kalan Usama, onların adetlerine daha da şaşırmıştır: "Frenkler, diye haykırmaktadır, onur duygusuna sahip değildir. Eğer içlerinden biri karısıyla sokağa çıkar da başka bir adama rastlarsa, bu sonuncusu kadının elini tutarak, konuşmak için onu ayrı bir yere çekmekte, bu arada koca konuşmanın bitmesini beklerken biraz uzaklaşmaktadır. Eğer bu iş uzarsa, karısını konuştuğu kişiyle bırakmakta ve gitmektedir". Emirin kafası karışmıştır: "Bu çelişkinin üzerinde biraz düşünün. Bu adamların ne kıskanmaları, ne de onur duyguları var, oysa ne kadar da cesurlar. Oysa cesaret yalnızca onur duygusundan ve kötü olan herşeye karşı tiksinti duyulmasından kaynaklanır".

Usama, Batılılar hakkında daha çok şey öğrendikçe, onlar hakkında kötü bir kanıya sahip olur. Onların yalnızca şövalyelik niteliklerini beğenmektedir. Bu durumda, onların arasından edindiği "dostlar"dan birinin, Foulque'un ordusundaki şövalyelerden birinin, ona oğlunu Avrupa'ya götürerek şövalyelik kurallarına alıştırmayı

teklif ettiğinde, emirin, oğlunun “Frenkler’in ülkesine gitmesindense hapse girmesini tercih ettiğini” söyleyerek bunu geri çevirmesi anlaşılmaktadır. Bu yabancılarla yakınlaşmanın bir sınırı vardır. Zaten Usama’ya Batılıları tanıma konusunda umulmadık bir fırsat sağlayan Şam ile Kudüs arasındaki bu ünlü işbirliğinin bir süre sonra kısa bir ara olduğu anlaşılacaktır. Seyirlik bir olay, kısa bir süre sonra istilacıya karşı savaşı yeniden ve köküne kadar başlatacaktır: 23 eylül 1144 cumartesi günü, Doğu Frenk devletlerinin en eskisinin başkenti olan Edessa, atabey İmadeddin Zengi’nin eline geçmiştir.

Eğer Kudüs’ün 1099’da düşmesi Frenk istilasının zirvesini ve Sûr’un 1124 Temmuzda düşmesi de istila safhasının sona ermesini belirlediyse, Edessa’nın geri alınması da, tarihte Arapların istilacıya yönelik karşı saldırılarının taçlanması ve zafere doğru uzun yürüyüşün başlangıcı olarak kalacaktır.

Hiç kimse, istilanın bu kadar parlak bir şekilde tartışmalı hale getirileceğini tahmin edemiyordu. Aslında Edessa, Frenk varlığının bir ileri karakolundan ibaretti, ama bu devletin kontları yerel siyaset oyunuyla tam anlamıyla bütünleşmeyi becermişlerdi. Halkının çoğunluğu Ermeni olan kentin sonuncu Batılı efendisi, kısa boylu, sakallı, koca burunlu, patlak gözlü, orantısız vücutlu, ne cesaret, ne de bilgelik açısından parlak olan II. Jocelin’di. Fakat uyrukları ondan nefret etmiyorlardı, çünkü özellikle annesi Ermeniydi ve malikânesinin durumu hiç de kritikmişe benzemiyordu. Komşularıyla birbirlerini karşılıklı olarak yağmalıyorlardı ve bunlar hep ateşkeslerle sona eriyordu.

Fakat durum, bu 1144 sonbaharında aniden değişir. Zengi, becerikli bir askeri manevrayla, hem güçlüleri, hem de zayıfları sarsacak bir zafer kazanarak, doğu’nun bu parçasının üzerindeki yarım yüzyıllık Frenk egemenliğine son verir. Bu zafer ta, İran’dan uzaktaki “Almanlar” ülkesine kadar duyulur ve en büyük Frenk krallarının yönetimindeki yeni bir istilayı başlatır.

Edessa’nın fethinin en heyecanlı anlatısını, olayları bizzat yaşamış bir tanık, Süryani piskopusu Ebul-Farac Basil (Bar Habreus) yapmıştır. Bu papaz, olaylara doğrudan karışmıştır. Çarpışma

sırasındaki tutumu, mensup olduğu Doğu hıristiyan cemaatlerinin yaşadıkları dramı iyice aydınlatmaktadır. Kenti saldırıya uğrayınca, Ebu-Farac savunmaya faal olarak katılır, fakat sempatisi giderek Müslüman ordusuna yönelmektedir, çünkü Batılı "koruyucular"ına karşı pek büyük bir saygı duymamaktadır. Şöyle anlatmaktadır:

> Kont Jocelin Fırat kıyılarında talana çıkmıştı. Zengi bunu öğrendi. 30 kasımda Edessa surlarının dibine gelmişti. Askerleri gökteki yıldızlar kadar kalabalıktı. Kentin çevresindeki bütün topraklar onlarla doldu. Her yere çadır kuruldu ve atabey kendinininkini şehrin kuzeyine Saatler kapısının (Şae kapısı MAK) karşısında, Günah Çıkartıcılar (itiraf MAK) kilisesine egemen bir tepenin üzerine kurdurdu.

Bir vadide yer almasına rağmen, Edessa alınması zor bir kaleydi, çünkü üçgen biçimli surları, çevredeki tepelere sağlamca bağlanmıştı. Ebul-Farac, fakat *Jocelin hiç asker bırakmamıştı. Şehirde yalnızca kunduracılar, dokumacılar, ipek satıcıları, terziler, rahipler kalmıştı,* diye açıklamaktadır. Demek ki şehri kentin Frenk piskoposu savunacak ve ona yüksek rütbeli bir Ermeni din adamı ile bizzat vekayinin yazarı yardım edeceklerdir, oysa Ebul-Farac atabeyle bir anlaşmadan yanadır.

> Zengi, kuşatma altındakilere sürekli barış önerilerinde bulunuyor ve şöyle diyordu: "Ey gafiller! Bütün umutların kaybolduğunu görüyorsunuz. Ne istiyorsunuz? Ne bekliyorsunuz? Kendinize, oğullarınıza, karılarınıza, ailenize acıyınız. Kentinizin harap olmasına ve insansız kalmasına engel olunuz". Ama kentte iradesini dayatabilecek güçte hiçbir önder yoktur. Zengi'ye aptalca bir şekilde yalancı pehlivanlık yapıldı ve hakaretler yağdırıldı.

Kazmacıların surların altına lâğım kazdıklarını gören Ebul-Farac, barış önermek için Zengi'ye bir mektup yazılmasını teklif eder ve Frenk piskopos da buna katılır. "Mektup yazıldı ve halka okundu, ama akılsız bir adam, bir ipek satıcısı elini uzattı, mektubu kaptı ve yırttı". Bu arada Zengi sürekli olarak, "Eğer istiyorsanız yardım alıp alamayacağınızı göresiniz diye size birkaç gün ateşkes süreci tanırız. Yoksa teslim olun ve yaşayın" diye tekrarlayıp duruyordu.

Fakat hiçbir yardım gelmez. Başkentine saldırıldığından erkenden haberdar edilmesine rağmen, Jocelin atabeyin güçleriyle boy ölçüşmeye cesaret edemez. Antakya ve Kudüs'ten yardım birliklerinin gelmesini beklemek üzere Tell Beşir'e yerleşmeyi tercih eder.

> Türkler şimdi kuzey surlarının temelini uçurmuşlar ve onun yerine bol miktarda odun, kalas, ağaç kütükleri koymuşlardı. Bunlar daha iyi yansın ve duvar daha çabuk çöksün diye, yarıkları nafta, yağ ve kükürtle doldurmuşlardı. Bunun üzerine Zengi'nin emriyle bunlar tutuşturuldu. Ordugâhındaki haberciler savaşa hazırlanın çağrısı yaparak, askerleri sur çöker çökmez yarıktan içeri dalmaya davet ettiler ve şehri onlara üç gün yağmalatacaklarını vaad ettiler. Ateş nafta ve kükürdü sardı ve odun ile eritilmiş yağı tutuşturdu. Rüzgâr kuzeyden esiyor ve dumanı savunuculara taşıyordu. Sağlamlığına rağmen duvar önce sendeledi, sonra çöktü. Türkler, içlerinden çoğunu yarıkta kaybettikten sonra kente girdiler ve insanları ayırımsız katletmeye başladılar. O gün halktan yaklaşık altı bin kişi öldü. Kadınlar, çocuklar ve gençler, katliamdan kurtulmak için yukarı Hisara kaçtılar. Buranın kapısını Frenk piskoposun hatası yüzünden kapalı olarak buldular, çünkü o muhafızlara "eğer benim yüzümü görmezseniz kapıyı açmayın" demişti. Böylece Hisara gruplar halinde çıkanlar birbirlerini çiğniyorlardı. Ağlanası ve dehşet verici manzara: itişen kakışan, boğulan, tek bir gövde haline gelen yaklaşık beş bin, belki de daha fazla insan böylece korkunç bir şekilde hayatını kaybetti.

Oysa, katliamı durdurmak için bizzat Zengi müdahale edecek ve başyardımcısını Ebul-Farac'a yollayacaktır. "Saygıdeğer pederden, kendinin ve cemaatinin bize sadık kalacağına haç ve İncil üzerine yemin etmesini istiyoruz. Bu kentin Arapların yönetiminde olduğu iki yüz yıl boyunca büyük bir şehir olarak geliştiğini çok iyi biliyorsun. Şimdi, Frenkler burayı işgal edeli elli yıl oldu ve onu çoktan harabeye çevirdiler. Efendimiz İmadeddin Zengi, size iyi muamelede bulunmaya hazırdır. Onun egemenliği altında barış içinde yaşayın, güvenlik içinde olun ve uzun yaşaması için dua edin". Ebul-Farac devam etmektedir:

> Bunun üzerine, Suriyeliler ve Ermeniler kentten çıkartıldılar ve bunların hepsi rahatsız edilmeden evlerine döndü. Buna karşılık Frenkler'in nesi varsa, altın, gümüş, kutsal

kaplar, kutsal su kapları, kutsal tabaklar, bezemeli haçlar ve çok miktarda mücevher alındı. Rahipler, soylular ve ileri gelen kişiler ayrı bir yana konuldu; bunların elbiseleri çıkartılıp, zincire vurulup Halep'e götürüldüler. Geriye kalanların içinden zenaatkârlar ayrıldı, Zengi onların her birini kendi mesleğinde çalıştırmak üzere esir olarak yanında tuttu. Yüz kadar olan diğer Frenkler'in tamamı idam edildi.

Edessa'nın geri alındığı haberi duyulunca, bütün Arap âlemi sevince boğuldu. Artık Zengi'ye en muhteris planlar atfedilmektedir. Atabeyin çevresinde çok sayıda bulunan Filistinli ve kıyı kentlerinden mülteciler, daha şimdiden Kudüs'ü geri almaktan söz etmektedirler. Bu hedef, bir süre sonra Frenkler'e karşı direnişin simgesi haline gelecektir.

Halife, günün kahramanına parlak ünvanlar vermekte gecikmemiştir: el-melik el-mansur (muzaffer melik), zeynülislam (islamın süsü), naşir emirülmüminin (insanların emirinin desteği). O dönemin bütün hükümdarları gibi, Zengi de gücünün simgesi olan ünvanlarını sıralamaktadır. İbn el-Kalanissi, ince bir alay taşıyan bir notta, vekayisinde bütün ünvanlarını sıralamadan "şu sultan", "emir" veya "atabey" diye söz ettiğinden ötürü okurdan özür dilemektedir. Çünkü diye açıklamaktadır, X. yüzyıldan beri bu unvanlarda öylesine bir enflasyon yaşanmıştır ki, eğer hepsini vermeye kalksa, metni okunamaz hale gelir. Basitliği içinde yüce olan emirülmüminin ünvanıyla yetinen ilk halife dönemini hasretle andığını gizlice belirten Şamlı vakanüvis, söylediklerini açık hale getirmek için birçok örnek vermektedir, en başta da Zengininkini. İbn el-Kalanissi, atabeyi zikrettiği her seferinde şunları yazması gerektiğini hatırlatmaktadır:

Emir, komutan, büyük, adil, tanrının yardımcısı, zafer kazanan, emsalsiz, dinin desteği, İslamın kilit taşı, islamın süsü, yaratıkların koruyucusu, hanedanın ortağı, doktrinin yardımcısı, milletin şanı, meliklerin şerefi, sultanların dayanağı; kâfirlere, asilere, imansızlara galip gelen, Müslüman ordularının başı, muzaffer melik, hükümdarların hükümdarı, liyakatlerin güneşi, Irakeyn ve Suriye emiri, İran fatihi, Pehlivanı cihan, Alp, İnasay, Kutluk, Tuğrulbey, atabey, Ebu-Said Zengi İbn Aksungur, emirülmümininin desteği.

Şamlı vakanüvisin saygısız bir şekilde dalga geçtiği şatafatlı karakterlerinin dışında, bu ünvanlar artık Zengi'nin Arap dünyasında sahip olduğu öncelikli yeri işaret etmektedirler. Frenkler adını duyunca titremektedirler. Kral Foulque'un arkasında küçük çocuk bırakarak, Edessa'nın düşmesinden kısa bir süre sonra ölmüş olması, bu korkulan katlamaktadır. Taht niyabetini yürüten karısı, Frenkler ülkesine aceleyle elçiler göndererek, halkının uğradığı felâketleri haber vermiştir. İbn el-Kalanissi, *bunun üzerine bütün ülkelerde, İslam topraklarına saldırmaları için insanlara çağrılar yapıldı,* diye yazar.

Sanki Batılıların endişelerini teyid etmek istermişçesine, Zengi zaferinden sonra Suriye'ye dönmüş, Frenklerin elindeki başlıca kentlere karşı geniş çaplı bir saldırıya hazırlandığını duyurmuştur. Suriye kentleri bu tasarıları başta heyecanla karşılamışlardır. Fakat kısa bir süre sonra Şamlılar, tıpkı 1139'da olduğu gibi çok sayıda savaş makinesi yaptırtmak için Baalbek'e yerleşmiş olan atabeyin gerçek niyeti hakkında soru sormaya başlamışlardır. Cihad görüntüsü altında bizzat Şamlılara saldırmayı düşünüyor olmasın?

Bunu bilmek asla mümkün olmayacaktır, çünkü ilkbahar seferi için hazırlıkların bitmişe benzediği 1146 Ocağında, Zengi kuzeye gitmek zorunda kalmıştır. Casusları, onu Edessa kontu Jocelin'in, kentte kalmış olan bazı Ermeni dostlarıyla birlikte, Türk garnizonunu katletmek için bir fesat tezgâhladığından haberdar etmişlerdir. Atabey, fethettiği kente döner dönmez durumu kendi eline almış, eski kontun yandaşlarını idam ettirmiş ve halk arasındaki Frenk-karşıtı grubu güçlendirmek için kendini sonuna kadar destekleyecek üç yüz Yahudi aileyi Edessa'ya yerleştirmiştir.

Bu alarm, Zengi'yi alanını genişletme projesinden en azından bir süre vazgeçerek buradaki varlığını pekiştirmesi gerektiği konulunda ikna etmiştir. Özellikle, Halep'ten Musul'a giden büyük yol üzerinde yer alan ve Fırat kıyılarında bulunan güçlü Caber kalesini elinde tutan ve atabeyin otoritesini kabul etmeyen bir Arap emiri vardır. Bunun boyun eğmesi, iki başkent arasındaki ulaşımın kopmasına yol açabilir. Zengi, 1146 Haziranında Caber'i kuşatmıştır. Burayı birkaç gün içinde ele geçireceğini ummaktadır, fakat iş öngörülenden daha

zor çıkmıştır. Üç ay geçmiş ve direnenlerin gücünde zayıflama olmamıştır.

Bir Eylül gecesi, atabey epeyi alkol aldıktan sonra uyumaktadır. Çadırının içindeki bir gürültüyle uyanır. Gözünü açınca, Yarenkeş adındaki Frenk kökenli bir hadımının onun testisinden şarap içtiğini görür, öfkeye kapılan atabey onu yarın ağır bir şekilde cezalandıracağına yemin eder. Efendisinin dehşetinden korkuya kapılan Yarenkeş, onun yeniden uyumasını bekler, bıçakla defalarca vurur ve Caber'e kaçar. Orada onu armağanlara boğarlar.

Zengi hemen ölmez. Yarı bilinçsiz bir şekilde yatarken, yakınlarından biri çadırına girer. İbn el-Esir onun tanıklığını aktaracaktır:

> Atabey beni görünce, işini bitirmeye geldiğimi sandı ve parmağıyla bir işaret yaparak merhamet diledi. Ben üzüntüyle diz çöktüm ve ona, "efendimiz, bunu sana kim yaptı?" dedim. Ama bana cevap veremedi ve ruhunu teslim etti. Tanrı ona merhamet etsin.

Zengi'nin trajik ölümü, çağdaşlarını etkileyecektir. İbn el-Kalanissi olayı dizelere dökmüştür.

Sabah onu yatağına uzanmış olarak gösterdi,
hadımın boğazladığı yerde,
Oysa kahramanları ve kılıçlarıyla çevrelenmiş
olarak gururlu bir ordunun ortasında uyuyordu.
Zenginlik ve güç ona yaramadan bu dünyadan göçtü,
Onun ölmesiyle, o buradayken çekmeye cesaret
edemedikleri kılıçlarıyla baş kaldırdılar.

Zengi'nin ölümü tam bir kaynaşma ortamı yaratmıştır. Eskiden çok disiplinli olan askerleri, denetlenmesi olanaksız bir yağmacılar sürüsüne dönüşmüştür. Hazinesi, silahları, hatta kişisel eşyaları bile göz açıp kapayana kadar kaybolmuştur. Sonra ordusu dağılmaya başlamıştır. Emirleri, birbiri ardına adamlarını toplayıp, birkaç kaleyi işgâl etmeye veya buradan olayların durdurulmasını beklemeye koyulmuşlardır.

Muyiniddin Unar, hasmının öldüğünü duyunca, hemen askerlerinin başında Şam'dan ayrılarak Baalbek'i ele geçirmiş, Orta Suriye'ye birkaç hafta içinde egemen olmuştur. Antakya hükümdarı Raymond, unutmuşa benzediği bir geleneği tekrar uygulayarak, Halep surlarına kadar uzanan bir akın düzenlemiştir. Jocelin ise, Edessa'yı geri alabilmek için entrikalara girişmiştir.

Zengi tarafından kurulan güçlü devlet efsanesi sona ermişe benzemektedir. Ama gerçekte daha yeni başlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ KISIM

ZAFER (1146 - 1187)

Allahım, zaferi Mahmut'a değil, islâma ver. Mahmut kopuğu zafere lâyık adam mıdır?

NUREDDİN MAHMUT
Arap Doğu aleminin birleştiricisi
(1117-1174)

SEKİZİNCİ BÖLÜM

AZİZ HÜKÜMDAR NUREDDİN

Zengi cephesinde karışıklık hüküm sürerken, bundan tek bir kişi etkilenmemiştir. Yirmi dokuz yaşında, uzun boylu, esmer tenli, çenesi hariç yüzü traşlı, geniş alınlı, tatlı ve sakin bakışlı biridir. Atabeyin daha soğumamış bedenine yaklaşır, elini titreyerek tutar, egemenlik simgesi olan yüzüğünü alarak kendi parmağına geçirir. Adı Nureddin'dir. Zengi'nin ikinci oğludur.

Geçmiş zaman hükümdarlarının hayat hikâyelerini okudum ve bunların arasında, ilk halifeler hariç, Nureddin kadar erdemli ve adil olanına rastlamadım. İbn el-Esir, haklı olarak bu hükümdara tapacak kadar bağlanacaktır. Zengi'nin oğlu, babasının bütün iyi yanlarını -sadelik, cesaret, devlet duygusu- almakla birlikte, atabeyi çağdaşlarının bazılarının gözünde son derece iğrenç hale getirmiş olan kötü yanlarından hiçbirini almamıştır.

Zengi, yabaniliği ve utanmazlığıyla korku yaratırken, Nureddin daha sahneye çıktığı andan itibaren, kendine dindar, ciddi, adil, verdiği sözü tutan ve islamın düşmanlarına karşı olan cihada tamamen bağlı bir adam görüntüsü vermeyi başarmıştır.

Bundan da önemlisi -çünkü onun dehası burada ortaya çıkmaktadır-, erdemlerini korkutucu siyasal silahlar haline dönüştürmeyi başaracaktır Daha XII. yüzyılın ortasında psikolojik seferberliğin oynayabileceği emsalsiz rolü anlayarak, gerçek bir propaganda mekanizması kurmuştur. Çoğu din adamı olan yüzlerce okumuş kişiye, halkın sempatisini kendine yöneltme ve böylece

Arap dünyasının yöneticilerini sancağının altında toplanmaya zorlama görevi vermiştir. İbn el-Esir, Zengi'nin oğlu tarafından bir gün Frenklere karşı bir sefere davet edilen Cezire emirlerinden birinin yakınmalarını anlatacaktır.

> Eğer Nureddin'e yardıma gitmezsem, toprağımı elimden alır, çünkü sofulara ve çilekeşlere daha önceden yazıp, onların kendine dua etmelerini ve Müslümanları cihada teşvik etmelerini istedi. Bu adamların herbiri şimdi müritleri ve arkadaşlarıyla birlikte Nureddin'in mektubunu okuyup, ağlıyor ve bana beddua ediyor. Eğer aforoz edilmek istemiyorsam, isteğini yerine getirmeliyim.

Zaten Nureddin propaganda makinesini bizzat yönetmektedir. Şiirler, mektuplar ve kitaplar yazdırtır ve bunların istenilen etkiyi yaratmak üzere tam zamanında dağıtılmalarını gözetir. İlkeleri basittir: Tek din, o da sünni İslam olacaktır ve bu durum bütün "sapkınlıklar"a karşı mücadeleyi gerektirir; Frenkleri her bir yandan kuşatmak için tek bir devlet; işgâl altındaki toprakları geri almak ve özellikle Kudüs'ü kurtarmak için tek bir hedef: Cihad. Nureddin, yirmi sekiz yıllık saltanatı boyunca, birçok ulemayı Kutsal Kudüs kentinin niteliklerini öven incelemeler yazması için teşvik edecek ve camiler ile okullarda bunların halka okunmalarını öğütleyecektir.

Bu fırsatlar vesilesiyle, hiç kimse yüce mücahid, kusursuz Müslüman Nureddin'i methetmeyi unutmamaktadır. Fakat bu kişi tapıncı, Zengi'nin oğlunun alçakgönüllülüğüne ve sadeliğine dayandırılmasından dolayı daha da becerikli ve etkili olmaktadır.

İbn el-Esir'e göre:

> Nureddin'in karısı, bir keresinde ihtiyaçlarını karşılayacak kadar parası olmadığından yakınıyordu. (Nureddin), Hıms'ta sahip olduğu ve yılda yaklaşık yirmi dinar getiren üç dükkânını ona bıraktı. Fakat kadın bunu da yeterli bulmayınca, ona şöyle karşılık verdi: "Başka hiçbir şeyim yok. Elimdeki bütün paralar, benim Müslümanların hazinedarı olmamdandır ve senin yüzünden onlara ihanet etmeye ve kendimi cehennem ateşine atmaya niyetim yok".

Geniş ölçekte yayılan bu cins sözler, bölgenin lüks içinde yaşayan ve en ufak tasarruflarını bile çekip alabilmek için uyruklarına baskı

yapan hükümdarları için öncelikle rahatsız edici olmaktadırlar. Üstelik Nureddin'in propagandası, onun otoritesine bağlı ülkelerde kaldırılan vergileri sürekli olarak vurgulamaktadır.

Hasımlarının canını sıkan Zengi'nin oğlu, çoğu zaman kendi emirlerini de rahatsız etmektedir. Zaman geçtikçe, dinsel hükümlere uyulması konusunda daha da katılaşacaktır. Alkolü sadece kendine değil, tüm ordusuna yasaklayacaktır. Halepli vakanüvis Kemaleddin "Tambur, flüt ve tanrının hoşuna gitmeyen diğer şeyleri" de yasakladığını bildirdikten sonra, "Nureddin bütün parlak kıyafetleri bırakarak pürtüklü kumaşlara büründü" diye eklemektedir. İçkiye ve muhteşem süslere alışkın olan Türk subaylar, nadiren gülümseyen ve sarıklı ulemayla arkadaşlık etmeyi diğerlerine tercih eden bu efendiyle birlikte kendilerini çok rahat hissetmeyeceklerdir.

Emirler için daha da cansıkıcı olan şey, Zengi'nin oğlunun Nureddin ünvanından (dinin ışığı) vazgeçerek, kişisel adı olan Mahmut'la yetinme eğilimidir. Çarpışmalardan önce, "Allahım zaferi İslama ver, Mahmut köpeği zafere lâyık adam mıdır?" diye dua etmektedir. Bu cins tevazu gösterileri, zayıf ve dindar kişilerin sempatisini ona yöneltecek, ama güçlüler ona hemen ikiyüzlü damgasını vuracaklardır. Dış görünüşü biraz karışık olsa da, kanaatlerinde samimiymişe benzemektedir. Sonuç her halükârda ortadadır: Arap dünyasını, Frenkler'i ezebilecek bir güç haline Nureddin getirecektir ve zaferin meyvalarını da yardımcısı Selahaddin toplayacaktır.

Nureddin, babası ölünce Halep'e egemen olmayı başarmıştır. Atabey tarafından fethedilmiş muazzam topraklarla kıyaslandığında bu az birşeydir, ama bizatihi bu başlangıç alanının mütevazi olması, onun saltanatının şanını sağlayacaktır. Zengi, hayatının büyük bölümünü halifeler, sultanlar ve Irak ile Cezire'nin çeşitli emirlikleriyle mücadele etmekle geçirmiştir. Oğlu, bu tüketici ve hayırsız işten kurtulacaktır. Musul'u ve civarındaki bölgeyi ağabeyi Seyfeddin'e bırakan ve onunla iyi ilişkiler içinde kalarak, doğusunda güvenebileceği güçlü bir dostu olan Nureddin, kendini tamamen Suriye sorunlarına adamıştır.

Ancak, 1146 Eylülünde güvenilir adamı Kürt emiri ve Selahaddin'in amcası Şirkuh'la birlikte Halep'e geldiğinde rahat bir konumda değildir. Bunun nedeni, yalnızca yeniden Antakya şövalyelerinden kaygı duymaya başlanılması değil, aynı zamanda Nureddin'in egemenliğini henüz başkentinin surlarının dışında oturtmayı başaramamış olmasıdır. Tam bu sırada, Ekim sonunda ona, Jocelin'in kentin Ermeni halkının bir bölümünün yardımıyla Edessa'yı geri almayı başardığı bildirilir. Edessa, Zengi'nin ölümünden beri kaybedilenlere benzeyen herhangi bir kent değildir: bu şehir, bizatihi atabeyin şanının simgesidir, düşmesi hanedanının bütün geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Nureddin çabucak tepki verir. Gece gündüz at koşturur, çatlayan atları yol kenarında bırakır. Jocelin'in savunmayı düzenlemesine fırsat bırakmadan Edessa önüne varır. Geçmiş deneylerin daha cesur hale getirmediği kont, gece olur olmaz kaçmaya karar verir. Onu izlemeye çalışan yandaşları, Halepli süvariler tarafından yakalanır ve öldürülür.

Ayaklanmanın bastırılmasındaki hız, Zengi'nin oğluna doğmakta olan iktidarının çok ihtiyaç duyduğu bir saygınlık sağlar. Dersini anlayan Antakya hükümdarı Raymond, daha az girişimci olur. Unar'a gelince, Halep'in efendisine kızını eş olarak almasını teklif eder.

İbn el-Kalanissi bunu şöyle belirginleştirmektedir:

> Evlenme sözleşmesi Şam'da, Nureddin'in temsilcilerinin önünde kaleme alındı. Bundan sonra hemen çeyiz düzmeye girişildi ve bu hazırlıklar bittikten sonra, temsilciler Halep'e dönmek üzere yola koyuldular.

Nureddin'in Suriye'deki konumu artık sağlam temellere dayanmaktadır. Fakat ufukta beliren tehlikelerle kıyaslandığında, Jocelin'in komploları, Raymond'un yağma harekâtları ve Şamlı yaşlı tilkinin entrikaları bir süre sonra önemsiz gözükeceklerdir.

> Konstantinopolis'ten, Frenkler'in topraklarından ve bunlara komşu ülkelerden ardı ardına haberler geldi; bunlara göre Frenkler'in kralları İslam topraklarına saldırmak üzere ülkelerinden buralara geliyorlardı. Bunlar ülkelerini, boş, savunmasız

bırakmışlardı ve beraberlerinde servetler, hazineler ve ölçülemez miktarda malzeme getiriyorlardı. Sayılarının bir milyon, hatta daha fazla piyade ve şövalyeye ulaştığı söyleniyordu.

İbn el-Kalanissi bu satırları yazdığında yetmiş beş yaşındadır ve bundan elli yıl önce, aynı türden bir olayı, bizzat ve değişik terimlerle anlatmak zorunda kaldığını herhalde hatırlamaktadır.

Nitekim, Edessa'nın düşmesinin harekete geçirdiği ikinci Frenk istilası başlangıçta birincisinin bir kopyasına benzemiştir. 1147 sonbaharında sırtlarına haç biçiminde kumaşlar dikmiş olan sayılamayacak kadar çok savaşçı Küçük Asya'ya akmıştır. Kılıçarslan'ın tarihsel yenilgisinin meydana geldiği Dorylaion'da, onları bu kez onun oğlu Mesut beklemekte ve elli yıllık bir aradan sonra intikamını almak istemektedir. Onlara bir dizi pusu kurarak, çok öldürücü darbeler indirir. *Mevcutlarının azaldığına ilişkin haberlerin ardı arkası kesilmiyordu, böylece insanlar biraz huzura kavuştular.* Ama İbn el-Kalanissi gene de *Frenkler'in, uğradıkları tük kayıplara rağmen, yaklaşık yüz bin kişi oldukları(nın) söylendiğini* eklemektedir. Fakat bu rakamları gene tamamen geçerli saymamak gerekir. Bütün çağdaşları gibi, Şamlı vakanüvis de kesinliğe çok meraklı değildir ve ne olursa olsun bu tahminleri doğrulama olanağına sahip değildir. Fakat rakamı kuşkulu gördüğü her seferinde "deniliyor" ibaresini ekleyen İbn el-Kalanissi'nin bu bölümlerdeki temkinliliğini gene de kutlamak gerekir. İbn el-Esir'in böyle dertleri olmamasına rağmen, bir olaya kişisel yorum getirdiği her seferinde, "Allahü aalam" (yalnızca Tanrı bilir) sözüyle bitirmeye gayret göstermektedir.

Yeni Frenk istilacılarının tam sayılarının ne olduğu bilinmemekle birlikte, bunların gücü Kudüs, Antakya ve Trablus'takilere eklendiğinde, hareketlerini dehşet içinde izleyen Arap âlemini kaygılandıracak bir durum ortaya çıkmaktadır. Akla hep aynı soru gelmektedir: İlk saldıracakları kent hangisi olacak? Mantık Edessa'dan başlamalarını gerektirmektedir. Onun düşmesinin intikamını almak için gelmemişler midir? Halep'e de saldırabilirler ve böylece Nureddin'in yükselen gücüne daha baştan darbe indirirler ve bunun sonucunda Edessa kendiliğinden düşer. Fiili

durumda ne biri, ne de diğeri olacaktır. İbn el-Kalanissi, *Kralların arasındaki uzun tartışmalardan sonra, Şam'a saldırma konusunda anlaştılar ve şehri ele geçireceklerinden o kadar eminler ki, buraya bağlı toprakları nasıl paylaşacakları konusunda daha şimdiden anlaştılar,* demektir.

Şam'a saldırmak? Kudüs'le ittifak antlaşması olan yegâne Müslüman yönetici Muyiniddin Unar'ın kentine saldırmak? Frenkler Arap direnmesine bundan daha iyi bir hizmette bulunamazlardı. Geriye dönüp baktığımızda, bu Frenk ordularına komuta eden güçlü krallar, Şam gibi saygın bir kentin fethinin, onların Doğu'ya kadar gitmelerini tek başına meşru kılacağını düşünmüşe benzemektedirler. Arap vakanüvisler, esas olarak Almanlar kralı Conrad'dan söz etmekte, aslında çok çaplı bir kişi olmayan Fransa kralı VII. Louis'nin varlığından hiç söz etmemektedirler.

İbn el-Kalanissi bu konuda şunları yazmaktadır:

> Frenklerin niyetlerinden haberdar olmaya başlar başlamaz, emir Muyiniddin onların kötülüğünü başarısız çıkartmak için hazırlıklara girişti. Bir saldırının yapılabileceğinden kuşkulanılan bütün yerleri tahkim etti, yollara asker çıkardı, kuyuları doldurdu ve kent civarındaki su kaynaklarını tahrip etti.

Frenk birlikleri 24 Temmuz 1148'de Şam önlerine varırlar, arkalarında eşyalarını taşıyan devasa deve kafileleri bulunmaktadır. Şamlıların yüzlercesi, istilacılarla çarpışmak için kentten çıkar. Aralarında, Magrep kökenli çok yaşlı bir ilahiyatçı olan el-Findelevi de bulunmaktadır.

İbn el-Esir şöyle anlatacaktır:

> Muyiniddin onun yayan yürüdüğünü görünce, onu selâmladı ve şöyle dedi: "Ey saygıdeğer ihtiyar, ilerlemiş yaşın seni çarpışmaktan muaf kılar. Müslümanları savunmak bize düşer". Ondan geri dönmesini istedi, ama el-Findelevi bunu reddederek şöyle dedi: "Ben satıldım ve beni Allah satın aldı". Bu şekilde yüce tanrının şu sözlerine atıfta bulunuyordu: "Tanrı, müminlerin kişilerini ve mallarını satın almış, karşılığında da onlara cenneti vermiştir". El-Findelevi önde yürüdü ve onların darbeleri altında düşene kadar Frenkler'le çarpıştı.

Bu şehadetin arkasından, Filistinli bir mülteci olan el-Halkuli adındaki bir dervişinki gelmiştir. Fakat bu kahramanca hareketlere rağmen, Frenk ilerlemesi durdurulamamıştır. Bunlar Guta ovasına yayılmışlar ve çadırlarını kurmuşlar, hatta surların birçok noktasına yaklaşmışlardır. Bu ilk çarpışma gününün akşamında daha beterinden korkan Şamlılar, caddelere barikat kurmaya başlamışlardır.

Ertesi gün, 25 Temmuz *bir pazardı* diye aktarmaktadır. İbn el-Kalanissi *ve şehir halkı şafaktan itibaren birkaç huruç yaptı. Çarpışma ancak gün bitiminde, herkes bitkin düşünce kesildi. Bunun üzerine herkes konumuna geri döndü. Şam ordusu, geceyi Frenkler'in karşısında geçirdi ve şehirliler nöbet tutmak ve gözcülük yapmak için surların üstünde kaldılar, çünkü düşmanı hemen yanıbaşlarında görüyorlardı.*

Pazartesi sabahı, Şamlılar yeniden umutlanırlar, çünkü kuzeyden ard arda dalgalar halinde Türk, Kürt ve Arap atlılarının geldiğini görürler. Unar bölgenin bütün hükümdarlarına takviye talep eden mektuplar yazmış olduğu için, bunlar kuşatma altındaki şehre ulaşmaya başlamışlardır. Nureddin'in ertesi gün Halep ordusunun başında geleceği, ayrıca kardeşi Seyfeddin'in de Musul ordusuyla geleceği haber verilmektedir. Onlar yaklaşırlarken, İbn el-Esir'e göre, Muyiniddin *bir tane yabancı Frenkler'e, bir tane de Suriyeli Frenkler'e mesaj gönderir.* Birincilere karşı basit bir dil kullanmıştır: *Doğu'nun kralı geliyor, kenti ona teslim ederim ve buna pişman olursunuz.* Diğerlerine, "yerleşikler"e karşı farklı bir dil kullanmaktadır. *Bize karşı bu adamlara yardım edecek kadar delirdiniz mi? Eğer Şam'ı ele geçirirlerse, size ait topraklara göz dikeceklerini anlamadınız mı? Bana gelince, eğer kenti savunmayı başaramazsam, onu Seyfeddin'e teslim ederim ve eğer Şam'ı alırsa sizin Suriye'de tutunamayacağınızı çok iyi biliyorsunuz.*

Unar'ın manevrası hemen başarılı olmuştur. Takviye güçleri gelmeden önce Şam'dan uzaklaşması için Almanlar kralını ikna etmeyi üstlenen yerli Frenkler'le gizli bir anlaşma yapan Unar, diplomatik manevralarının başarısını garantiye almak için büyük rüşvetler dağıtmış, bu arada Frenkler'i pusuya düşüren ve hırpalayan yüzlerce gönüllüyü başkent çevresindeki meyva bahçelerine dağıtmıştır. Yaşlı Türk'ün attığı nifak tohumları

pazartesi akşamından itibaren meyva vermeye başlamışlardır. Moralleri aniden bozulan kuşatmacılar, güçlerini yeniden bir araya getirmek için taktik bir geri çekilme kararı vermişler, Şamlılar tarafından hırpalanarak kendilerini her bir yanı açık ve hiçbir su kaynağı olmayan bir ovada bulmuşlardır. Konumları birkaç saat içinde o kadar tehlikeli hale gelmiştir ki, krallar artık Şam'ı alma fikrini tamamen bırakıp, birliklerini ve kendilerini yokedilmekten kurtarmaktan başka bir şey düşünemez hale gelmişlerdir. Salı sabahı, Frenk orduları çoktan Kudüs'e çekilmeye başlamışlardır ve peşlerinde de Muyiniddin'in adamları vardır.

Açıkçası, bu Frenkler artık eskileri gibi değillerdir. Yöneticilerinin beceriksizliği ve komutanların birlik olamaması, artık Arapların ayrıcalığı olmaktan çıkmışa benzemektedir. Şamlılar buna çok şaşırmışlardır. Doğu'yu aylardan beri titreten güçlü Frenk ordusunun dört günden daha az süren bir çarpışma esnasında dağılmış olması mümkün müdür? İbn el-Kalanissi, *Bir tuzak hazırladıkları düşünüldü* demektedir. Ama öyle birşey yoktu. Yeni Frenk istilası bal gibi bitmişti. İbn el-Esir, *Alman Frenkler, Konstantinopolis'in ötelerinde bulunan ülkelerine döndüler ve tanrı inananları bu afetten kurtardı,* diyecektir.

Unar'ın şaşırtıcı zaferi, saygınlığını artıracak ve istilacılarla yaptığı anlaşmaları unutturacaktır. Fakat Muyiniddin kariyerinin son günlerini yaşamaktadır. Çarpışmadan bir yıl sonra ölür. *Adeti olduğu üzere gene çok yemişti, fenalaştı. Dizanteriye yakalandığı öğrenildi.* İbn el-Kalanissi kesinleme yapmaktadır. *Bu, ancak nadiren kurtulunabilinen korkunç bir hastalıktır.* Ve onun ölümüyle, iktidar kentin itibarî hükümdarı Abak'a geçer. Tuğtekin soyundan gelen on altı yaşındaki genç, çok akıllı değildir ve kendi kanatlarıyla uçmayı hiç başaramayacaktır.

Şam çarpışmasının esas kazançlısı, hiç kuşkusuz Nureddin'dir. 1149 Haziranında Antakya prensi Raymond'un ordusunu ezmeyi başarır. Selahaddin'in amcası Şirkuh, Raymond'u kendi elleriyle öldürür. Onun kafasını kesip efendisine götürür, o da adet olduğu üzere, bunu gümüş bir sanduka içinde Bağdat halifesine gönderir. Böylece kuzey Suriye'deki bütün Frenk tehditlerini defeden Zengi'nin oğlunun, babadan kalma eski düşünü gerçekleştirmesi için

elleri serbest kalmıştır: Şam'ın fethi. Kent 1140'ta, Zengi'nin kaba boyunduruğuna girmektense Frenkler'le ittifak yapmayı tercih etmişti. Fakat artık işler değişmiştir. Muyiniddin artık yoktur. Batılıların tutumu en sıkı yandaşlarını bile şaşırtmıştır ve özellikle de Nureddin'in ünü babasınınkine hiç benzememektedir. Kendiyle iftihar eden Emevi kentine tecavüz etmek değil, onu cezbetmek istemektedir.

Birliklerinin başında kenti çevreleyen meyva bahçelerine vardığında, bir saldırıya hazırlanmaktan çok kent halkının sempatisini kazanmaya uğraşmıştır. İbn el-Kalanissi şöyle anlatmaktadır: *Nureddin, köylülere iyi davrandı ve varlığının onlara yük olmamasına uğraştı, Şam ve civarındaki her yerde onun için tanrıya dua edildi.* Gelişinden kısa bir süre sonra, uzun bir kuraklığın arkasından bol yağmurlar başlayınca, insanlar bunu ona atfettiler. "Bu, onun sayesinde, örnek alınacak adaleti ve davranışının sayesinde oldu" dediler.

Tutkularının niteliğinin açıkça ortada olmasına rağmen, Halep'in efendisi bir fatih gibi gözükmeyi reddetmektedir.

Şamlı yöneticilere hitaben yazdığı bir mektupta şöyle der:

> Buraya sizinle savaşmak veya sizi kuşatmak amacıyla kamp kurmaya gelmedim. Sadece Müslümanların çok sayıda yakınması beni böyle davranmaya yöneltti. Çünkü Frenkler köylülerin bütün mallarını ellerinden almışlar, çocuklarını onlardan kopartmışlar ve bu insanları savunacak kimse yok. Mademki tanrı bana Müslümanlara yardım edeyim ve kâfirlerle savaşayım diye güç verdi, madem ki komutam altında çok miktarda zenginlik ve insan var, o halde benim Müslümanları ihmal etmem ve savunmalarını üstlenmemem mümkün değildir. Üstelik sizin topraklarınızı savunmadaki yeteneksizliğinizi ve Frenkler'den yardım isteyecek kadar alçaldığınızı ve en fakir uyruklarınızın mallarını onlara teslim ettiğinizi, uyruklarınıza cinayet derecesinde zarar verdiğinizi biliyorum. Buna ne tanrı, ne de bir Müslüman razı olur.

Bu mektup, kendini Şamlıların savunucusu konumuna yerleştiren yeni Halep efendisinin stratejisinin bütün inceliğini ortaya koymaktadır. Özellikle en zor durumda bulunan Şamlıların koruyuculuğuna soyunan Nureddin, onları açıkça efendilerine karşı ayaklanmaya teşvik etmektedir. Şamlı yöneticilerin cevabı, sırf

aniliğinden ötürü, kent halkını Zengi'nin oğluna yaklaştırmaktan başka bir sonuç vermemiştir. Cevap şöyledir: "Seninle bizim aramızda artık yalnızca kılıç vardır. Frenkler kendimizi savunmamız için bize yardıma geleceklerdir".

Nureddin, halk arasında sempati yaratmış olmasına rağmen, Kudüs ile Şam'ın birleşik ordularıyla çarpışmamayı tercih ederek, kuzeye çekilmeyi kabul etmiştir; ama camilerdeki hutbelerde adının halifenin ve sultanınkinden sonra okunmasını ve paranın kendi adına basılmasını da sağlamıştır. Bu cins yöntemler, Müslüman kentler tarafından fatihleri yatıştırmak üzere sıklıkla kullanılmaktadırlar.

Nureddin, bu yarı başarıyı umut verici bulmuştur. Bir yıl sonra Şam civarına askerleriyle birlikte geri dönmüş ve Abak ile kentin diğer yöneticilerine şu mektubu ulaştırmıştır: *Müslümanların refahından, kâfirlere karşı cihad yapılmasından ve onların elindeki esirleri kurtarmaktan başka birşey istemiyorum. Eğer Şam ordusuyla birlikte saflarıma katılırsanız, eğer cihadı yürütmek için yardımlaşırsak dileğim yerine gelecek.* Abak, cevap olarak gene Frenkler'i çağırmış, onlar da Foulque'un oğlu genç kral III. Baudouin'in yönetiminde çağrıya karşılık vererek, birkaç hafta süreyle Şam kapılarına yerleşmişlerdir. Frenk şövalyelerine çarşılarda dolaşma izni bile verilmiştir ki, bu da bir yıl önce ölmüş olan çocuklarını henüz unutamayan kent halkıyla bazı gerilimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Nureddin temkinli davranarak, müttefiklerle her tür çarpışmadan kaçınmaktadır. Askerlerini Şam'dan uzaklaştırarak, Frenkler'in Kudüs'e dönmelerini beklemektedir. Kentlilerin memnuniyetsizliğinden olabildiğince yararlanmak üzere, Şam'ın önde gelenlerine ve din adamlarına Abak'ın ihanetine ilişkin çok miktarda mesaj ulaştırmaktadır. Hatta Frenkler'le açıkça işbirliği yapılmasına öfkelenen çok sayıda askerle de temas kurmaktadır. Zengi'nin oğluna göre, yalnızca Abak'ı rahatsız ederek itirazları harekete geçirmek değil, aynı zamanda ele geçirmek istediği kentin içinde, Şam'ı teslim olmaya zorlayacak bir işbirliği şebekesi kurmak söz konusudur. Bu nazik iş için Selahaddin'in babasını görevlendirmiştir. Eyüp, başarılı bir örgütleme faaliyetinden sonra,

1153'te komutasını İbn el-Kalanissi'nin küçük kardeşlerinden birinin yürüttüğü kent milisinin Nureddin yanlısı tarafsızlığını sağlamıştır. Ordudan birçok kişi de aynı tutumu benimsemiştir. Bunlar Abak'ın tecrit edilmesini giderek artırmaktadırlar. Onun yanında artık, onu kafa tutmaya teşvik eden küçük bir emir grubundan başkası kalmamıştır. Bu boyun eğmeyen kişilerden kurtulmaya karar veren Nureddin, Şam'ın efendisine çevresindekilerin bir komplo hazırladıklarına ilişkin sahte haberler ulaştırmıştır. Abak, bunun doğruluğunu fazla araştırmadan, yardımcılarının çoğunu hemen idam ettirmiş veya hapse attırmıştır. Artık tamamen tecrit olmuş durumdadır.

Sonuncu işlem: Nureddin, Şam'a giden bütün yiyecek kervanlarına birden el koyar. Bir çuval buğdayın fiyatı, iki günde yarım dinardan yirmi beş dinara çıkar ve halk açlıktan korkmaya başlar. Artık ajanların halkı, eğer Abak Halepli dindaşları yerine Frenkler'i seçmeseydi kıtlık olmayacağına ikna etmelerinden başka bir iş kalmamıştır.

18 Nisan 1154'te, Nureddin askerleriyle birlikte Şam önüne gelir. Abak, Baudouin'e bir kez daha acil bir mesaj gönderir. Fakat Kudüs kralı zamanında yetişemeyecektir.

25 Nisan pazar günü, kentin doğusundan nihai saldırı emri verilir. Şamlı vakanüvis şöyle anlatmaktadır:

> Surların üstünde, ne asker, ne kent halkından kimse vardı, yalnızca bir kuleyi savunmakla görevlendirilen bir avuç Türk vardı. Nureddin'in askerlerinden biri, Yahudi bir kadının kendisine ip sarkıttığı bir burca doğru ilerledi. Bu ipten yararlanarak tırmandı, kimse farketmeden surun tepesine ulaştı ve arkasından gelen birkaç arkadaşı bir sancak açıp sura diktiler ve "ya mansur" (ey zafer kazanan) diye bağırmaya başladılar. Şam'daki birlikler ve halk, Nureddin'e, adaletine ve iyi ününe duydukları sempatiden ötürü direnmekten vazgeçtiler. Bir kazmacı, kazmasıyla Doğu kapısına (Bab-ı Şarki) koştu ve kilidi kırdı. Askerler buradan içeri girdiler ve hiç direnmeyle karşılaşmadan ana caddelere dağıldılar. Thomas kapısı da (bab-Tuma) askerlere açıldı. Nihayet Melik Nureddin, maiyetiyle birlikte, hepsi de açlık ve kâfir Frenkler tarafından kuşatılma kaygısını takıntı haline getirmiş olan halkın ve askerlerin büyük sevinç gösterileri içinde şehre girdi.

Zaferinin verdiği duyguyla cömert davranan Nureddin, Abak ve yakınlarına Hıms bölgesinde iktalar vermiş ve tüm mallarını alarak gitmelerine izin vermiştir.

Nureddin, silah kullanma yerine ikna etmeyi başararak, Şam'ı kan dökmeden fethetmiştir. İster haşhaşiyun, ister Frenkler, isterse Zengi olsun, onu boyunduruk altına almaya niyet eden herkese karşı çeyrek yüzyıldır inatla direnen Şam, hem onun güvenliğini sağlama, hem de bağımsızlığına saygı gösterme güvencesi veren bir hükümdarın yumuşak kararlılığının etkisi altında kalmıştır. Kent yaptığına pişman olmayacak, Nureddin ve ardıllarının sayesinde tarihinin en şanlı dönemlerinden birini yaşayacaktır.

Nureddin, zaferinden hemen sonra ulemayı, kadıları ve tüccarları toplayarak, onlara rahatlatıcı sözler etmiş, ayrıca büyük miktarda yiyecek stokları getirtmiş ve meyva pazarının üzerine binen vergileri iptal etmiştir. Bu yönde bir ferman hazırlamış ve bu, ertesi cuma, namazdan sonra mimberden okunmuştur. Seksen bir yaşındaki İbn el-Kalanissi, hemşehrilerinin sevincini paylaşmak üzere gene buradadır. Halk alkışladı, diye aktarmaktadır. *Kentliler, köylüler, kadınlar, dar gelirliler, herkes Nureddin daha uzun yaşasın ve sancakları hep zafer kazansın diye açıkça dua etti.*

Suriye'nin iki büyük kenti Halep ve Şam, Frenk savaşlarının başından beri ilk kez aynı devletin içinde, otuz yedi yaşında olan ve kendini istilacıya karşı mücadeleye adamaya kesin kararlı bir hükümdarın yönetimi altında birleşmiştir. Fiili durumda, Munkidi hanedanının özerkliğini hâlâ koruyabildiği küçük Şeyzer emirliğinin dışında, Müslüman Suriye'nin tamamı artık birleşmiş olmaktadır. Fakat Şeyzer'in bağımsızlığı uzun sürmeyecektir, çünkü bu küçük devletin tarihi, çok ani ve ve beklenmedik bir şekilde sona erecektir.

Şam'da, Nureddin'in Kudüs'e karşı bir sefer açacağı söylentilerinin dolaştığı 1157 ağustosunda, çok şiddetli bir deprem hem Araplar'ın, hem de Frenkler'in arasında ölümlere yol açarak, Suriye'nin tamamını tahrip etmiştir. Halep surlarındaki birçok kule yıkılmış ve dehşete kapılan halk civar kırlara kaçmıştır. Harran'da toprak yarılmış ve böylece açılan devasa yarık boyunca eski bir kentin kalıntıları yüzeye çıkmıştır. Trablusşam, Beyrut, Sûr, Hıms ve Maara'daki ölüleri ve yıkılan binaları saymak mümkün değildir.

Fakat Hama ve Şeyzer, hepsinden daha fazla zarar görmüşlerdir. Hama'da, acil bir ihtiyacını gidermek için boş bir alana giden bir sübyan mektebi öğretmeninin, geri döndüğünde okulunu yerle bir olmuş ve bütün öğrencilerinin de ölmüş olduklarını gördüğü anlatılmaktadır. Perişan bir vaziyette yıkıntıların üzerine oturan öğretmen, velilere bu ölümleri nasıl haber vereceğini düşünmektedir, ama hiçbiri hayatta kalmadığı için çocuğunu aramaya gelen olmamıştır.

Aynı gün Şeyzer'de, Usama'nın kuzeni olan kent emiri Muhammed İbn Sultan, Hisar'da oğlunun sünnet düğününü yapmaktadır. Kentin bütün önde gelenleri ve hükümdar ailesinin bütün üyeleri buradadır, birden bire yer sallanmaya, duvarlar çökmeye başlamış ve oradakilerin hepsini ezmiştir. Munkidi emirliği böylece yokoluvermiştir. O sırada Şam'da bulunan Usama, ailesinin kurtulabilen nadir birkaç üyesinden biridir. Olayın heyecanıyla şöyle yazacaktır: *Ölüm, soyumdan insanları öldürmek, onları ikişer ikişer veya her birini teker teker öldürmek için adım adım gelmedi. Hepsi birden göz açıp kapayana kadar öldü ve sarayları onların mezarı oldu.* Ve gözü açılmış olarak şunu eklemektedir: *Depremler, bu kayıtsızlıklar ülkesini yalnızca uyuşukluğundan çıkartmak için vardır.*

Nitekim Munkidilerin dramı, o çağın insanlarına insani şeylerin beyhudeliği konusunda birçok düşünce malzemesi sunacaktır, ama daha da basit olarak deprem aynı zamanda bazıları için, yıkılmış bazı kent veya kaleleri zahmetsizce fethetme veya yağmalama fırsatı yaratacaktır. Özellikle Şeyzer'e hemen hem haşhaşiyun, hem de Frenkler saldırmış, kenti sonunda Halep ordusu almıştır.

Nureddin, 1157 yılında surların onarımını denetlemek üzere kenten kente gezerken hasta düşer. Ona bütün yolculuklarında eşlik eden Şamlı hekim İbn el-Vakkar kötümserdir. Hükümdar, bir buçuk yıl boyunca hayatla ölüm arasında kalır. Frenkler de bu durumdan bazı kaleleri işgâl etmek ve Şam civarlarını yağmalamak için yararlanırlar. Fakat Nureddin, bu eylemsizlik süresinden kaderi üzerinde düşünmek için yararlanır. Saltanatının ilk bölümünde, Müslüman Suriye'yi kendi yönetiminde birleştirmeyi ve ülkeyi zayıf düşüren iç çatışmaları sona erdirmeyi başarmıştır. Artık Frenkler'in işgali altındaki büyük kentleri geri almak için cihada girişmek

gerekmektedir. Başta Halepliler olmak üzere, yakınlarından bazıları ona Antakya'dan başlamasını önerirler, ama Nureddin onları çok şaşırtarak buna karşı çıkar. Bu kentin tarihsel olarak Rumlara ait olduğunu onlara açıklar. Burayı ele geçirmeye yönelik her girişim, imparatorluğu Suriye olaylarıyla doğrudan uğraşmaya tahrik edecektir; bu da Müslüman ordularının iki cephede savaşmalarına yol açacaktır. Hayır, Rumları tahrik etmek değil de, büyük sahil şehirlerinden birini ve hatta tanrı izin verirse Kudüs'ü geri almak gerekir diye ısrar eder.

Heyhat! Olaylar onun kaygılarını çabucak doğrulayacaklardır. 1159'da hafif bir iyileşme gösterirken, Ioannes Komnenos'un oğlu ve ardılı imparator Manuel'in komutasında güçlü bir Bizans ordusunun Suriye'nin kuzeyinde toplandığını öğrenir. Nureddin, imparatora kibarca hoşgeldiniz demek üzere hemen elçiler yollar. İhtişamlı, bilge, tıp tutkunu bir adam olan vasilevs, bu elçileri kabul eder ve onlara efendileriyle olabilecek en dostane ilişkileri sürdürme niyetini bildirir. Suriye'ye geliş nedeninin yalnızca Antakya'nın efendilerine bir ders vermek olduğu konusunda güvence verir. Manuel'in babasının da yirmi iki yıl önce aynı nedenleri ileri sürerek geldiği ve bunun onun Müslümanlara karşı Batılılarla ittifak kurmasını engellemediği hatırlanmaktadır. Ama Nureddin'in elçileri vasilevsin sözlerinden kuşku duymazlar. Rumların, 1153'ten beri Antakya prensliğinin kaderine hükmeden şu kaba, küstah, sinsi ve küçümseyici şövalyenin, Renaud de Châtillon'un adının geçtiği her seferinde nasıl kudurduklarını bilmektedirler. Bu şövalye, bir gün bütün Arapların gözünde Frenkler'in bütün kötülüğünü simgeleyecek ve Selahaddin onu kendi elleriyle öldürmeye yemin edecektir. Prens Renaud, vakanüvislerin "Brens Arnat"ı, Doğu'ya 1147'de geldiğinde, kafasında ilk istilacıların çoktan çağdışı olmuş zihniyetini taşımaktadır: Altına, kana ve fethe susamışlık. Antakya prensi Raymond'nun ölümünden kısa bir süre sonra, onun dul karısını baştan çıkartmayı, sonra da onunla evlenmeyi başarmış, böylece kentin efendisi haline gelmiştir. Aşırılıkları, onu kısa sürede yalnızca komşusu Haleplilerin değil, aynı zamanda Rumların ve kendi uyruklarının gözünde de iğrençleştirmiştir. 1156 yılında, Manuel'in ona söz verdiği bir para miktarının ödenmemesini bahane

ederek, Bizans'a ait Kıbrıs adasına bir ceza akını düzenleyerek intikamını almaya karar vermiş ve Antakya patriğinden seferin masraflarını karşılamasını istemiştir. Buna rıza göstermeyen patriği hapse attırmış, işkence yaptırtmış, sonra da yaralarına bal sürdürtüp, zincirletip, tam bir gün boyunca güneşin altında bırakmış, böylece binlerce böceğin onun bedenini kemirmesine yol açmıştır.

Tabii ki patrik sonunda kasalarını açmış ve bir filo kuran prens, küçük Bizans garnizonunu kolayca ezerek Akdeniz adasının kıyılarına çıkmış ve adamlarını etrafa salmıştır. Kıbrıs, bu 1156 ilkbaharında başına gelenlerden sonra bir daha toparlanamayacaktır. Bütün ekili tarlalar, kuzeyden güneye doğru düzenli bir şekilde tahrip edilmiş, bütün hayvan sürüleri boğazlanmış; saraylar, kiliseler ve manastırlar yağmalanmış, götürülemeyecek herşey yakılmış ve yıkılmıştır. Kadınların ırzına geçilmiş, ihtiyar ve çocukların boğazı kesilmiş, zenginler rehine olarak götürülürlerken, fakirlerin kafası kesilmiştir. Renaud, ganimet yüklü olarak geri dönmeden önce, bütün Rum papaz ve keşişlerin toplanmasını emretmiş, onların burunlarını kestikten sonra Konstantinopolis'e göndermiştir.

Manuel buna bir karşılık vermelidir. Fakat Roma imparatorlarının varisi olarak adi bir darbe indiremez. Yapmak istediği, Antakya'daki şövalye-haydut Renaud'yu herkesin gözünün önünde rezil ederek saygınlığını yeniden kazanmaktır. Renaud, imparatorluk ordusunun Suriye yolunda olduğunu öğrenince, direnmenin yararsız olduğunu bildiğinden özür dilemiştir. Küstahlık kadar kölelik alanında da yetenekli olan Renaud, Manuel'in kampına yalın ayak, dilenci gibi giyinmiş olarak gitmiş, imparatorun tahtı önünde yerlere kapanmıştır.

Nureddin'in elçileri de bu sahneye tanık olmuşlardır: "Brens Arnat"ın, onu farketmemiş gibi yaparak konuklarıyla sakin sakin konuşmaya devam eden vasilevsin ayaklarının dibinde toz toprak içinde yatmış olarak uzun süre beklediğini, sonra imparatorun hasmına bakmaya rıza gösterip, küçümseyici bir şekilde kalkmasını işaret ettiğini görmüşlerdir.

Renaud affedilecek ve böylece prensliğini muhafaza edecektir, ama Kuzey Suriye'deki saygınlığı ebediyen sönmüştür. Zaten ertesi yıl, kentin kuzeyinde giriştiği bir yağma hareketi sırasında Halepli askerler tarafından yakalanacaktır; bu ona on altı yıllık bir esarete mal olacak ve sahnenin önüne tekrar çıktığında, kader ona rollerin en iğrençlerinden birini biçmiş olacaktır.

Manuel'e gelince, otoritesi bu seferin sonunda sürekli artmıştır. Antakya'daki Frenk prensliğine olduğu kadar, Küçük Asya'daki Türk devletlerine de egemen olmuş, böylece devletini Suriye işlerinde belirleyici bir rol oynar hale getirmiştir. Bizans askeri gücünün tarihteki bu sonuncu canlanması, başlangıçta Araplarla Frenkler arasındaki çatışmanın verilerini alt üst etmiştir. Rumların sınırlarında meydana getirdikleri sürekli tehdid, Nureddin'in geniş çaplı yeniden fetih harekâtına girişmesini engellemiştir. Bu arada Zengi'nin oğlunun gücünün Frenklerin genişleme yolunu tıkamasından ötürü, Suriye'deki durum bir bakıma kilitlenmiş gibidir.

Fakat bu arada Arapların ve Frenklerin zaptedilen enerjileri bir anda serbest kalmışçasına, savaşın ağırlığı yeni bir harekât alanına, Mısır'a kayacaktır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

MISIR'A HÜCUM

"Amcam Şirkuh bana döndü ve dedi ki, 'Yusuf, eşyalarını topla, gidiyoruz'. Bu emri alınca kalbime bıçak saplanmış gibi oldu ve şöyle cevap verdim: 'vallahi, bana tüm Mısır'ı verselerdi bile gitmezdim".

Bu şekilde konuşan kişi, onu tarihin en parlak hükümdarlarından biri haline getirecek maceranın epeyi utangaç başlangıcını anlatan Selahaddin'den başkası değildir. Bütün sözlerini belirginleştiren hayranlık verici samimiyetle birlikte, Yusuf Mısır destanının başarısını kendine maletmekten kaçınmaktadır. "Sonunda amcama eşlik ettim" diye devam etmektedir. "Mısır'ı fethetti, sonra öldü. Tanrı bunun üzerine hiç beklemediğim bir iktidarı benim ellerime verdi". Aslında Selahaddin'in Mısır seferinden en büyük yararı sağlayan kişi olduğu bir süre sonra ortaya çıktıysa da bu olayda başrolü o oynamamıştır. Nil ülkesinin adına fethedilmesine rağmen, başrol Nureddin'de de değildir.

1136-1169 arasında devam eden bu seferde üç tuhaf kişi çarpışmaktadır: Şeytansı entrikalarıyla bölgeyi ateşe ve kana bulayan bir Mısır valisi, Şâver; Mısır'ı fethetme fikrini takıntı haline getirdiği için bu ülkeyi altı yılda beş kere istila edecek olan bir Frenk kralı Amaury; ve zamanının en büyük askeri dahilerinden biri olan bir Kürt komutan, Şirkuh ("Arslan").

Şâver, 1162 aralığında Kahire'de iktidarı ele geçirdiğinde, şan ve zenginlik sağlayan bir mevki ve göreve gelmiştir, ama madalyonun

tersinden de haberdardır. Mısır yönetiminde ondan önceki on beş yöneticiden bir tanesi hayatını kurtarabilmiştir. Diğer hepsi, duruma göre, asılmış, kellesi kesilmiş, bıçaklanmış, zehirlenmiş veya halk tarafından linç edilmiştir; bunlardan biri evlat edindiği oğlu tarafından, diğeri de öz babası tarafından öldürülmüştür. Bütün bunların söylenmesinin nedeni, bu bakır tenli, şakakları kırlaşmış emirde herhangi bir haya duygusu aramanın beyhude olduğudur. Başa geçer geçmez, kendinden önceki veziri ve tüm ailesini katlettirmekte, onların altınlarına, mücevherlerine ve saraylarına el koymakta acele etmiştir.

Ama çarkıfelek dönmeye hiç ara vermemektedir: Dokuz aydan daha az süren bir iktidar döneminden sonra, yeni vezir de, Dirgâm adındaki yardımcılarından biri tarafından devrilmiştir. Zamanında uyarılan Şâver, Mısır'dan sağ salim kaçarak Suriye'ye sığınmayı başarmış ve burada iktidarı tekrar elde edebilmek için Nureddin'in desteğini sağlamaya çalışmıştır. Ziyaretçisinin akıllı ve hitabeti yerinde olmasına rağmen, Zengi'nin oğlu ona başlangıçta kulak asmamıştır. Fakat olaylar onu çabucak tutum değiştirmeye zorlamışlardır.

Çünkü sahnesinin Kahire olduğu olaylar Kudüs'te yakından izlenmektedirler. Frenkler 1162'den beri, ihtirası dizginlenemez yeni bir krala sahiptirler: "Morri", Foulque'un ikinci oğlu Amaury. Nureddin'in propagandasından etkilendiği açıkça belli olan bu yirmi altı yaşındaki hükümdar, kendine kanaatkâr, dindar, dinsel eserler okuyan ve adalet tutkunu bir insan görüntüsü vermeye uğraşmaktadır. Fakat benzerlik sadece görünüştedir. Frenk kralı, bilgelikten çok cürete sahiptir ve uzun boyuna ve bol saçına rağmen ihtişamdan yoksundur. Omuzları çok dardır, etrafını rahatsız edecek kadar uzun ve sık sık gürültülü kahkaha nöbetlerine yakalanmaktadır, ayrıca başkalarıyla ilişkisini zorlaştıran bir kekemeliği vardır. Yalnızca Mısır'ın fethi fikri ve buna ulaşmak için yorulmadan uğraşması, Morri'yi bir miktar çaplı kılmaktadır.

Bu heves, açıkçası caziptir. Batılı şövalyelerin Filistin'deki sonuncu Fatımi karakolu olan Askalan'ı ele geçirdikleri 1153'ten beri, Mısır yolu onlara açılmış durumdadır. Hasımlarıyla dövüşmekle fazlasıyla meşgûl olan birbiri ardına gelen vezirler,

zaten Frenkler'e, 1160'tan beri, işlerine karışmamaları için yıllık bir haraç ödeme adetini benimsemişlerdir. Şâver'in iktidardan düşmesinin hemen ertesinde, Amaury Nil ülkesinde hüküm süren karışıklıktan yararlanarak onu istila etmiş ve bahane olarak da, üzerinde anlaşılmış olan altmış bin dinarın zamanında ödenmemesini ileri sürmüştür. Sina'yı akdeniz sahili boyunca katederek, Nil'in kollarından birinin -bu kol, daha sonraki yüzyıllar esnasında kuruyacaktır- üzerinde yer alan Bilbays kentini kuşatmıştır. Kenti savunanlar, Frenklerin kuşatma araçlarını surların çevresine yerleştirmelerini seyrederken hem şaşırmış, hem de eğlenmişlerdir, çünkü aylardan eylüldür ve nehir yükselmeye başlamaktadır. Batılı savaşçıların su tarafından çevrelenmeleri için, kent yöneticilerinin birkaç seti yıktırmaları yetmiştir: Batılılar, ancak kaçacak ve Filistin'e dönecek vakti bulabilmişlerdir. İlk istilaları kısa sürmüştür, ama Halep ve Şam'ı Amaury'nun niyetleri konusunda uyarma gibi bir yararı olmuştur.

Nureddin tereddüt içindedir. Kahire'nin kaygan zemininin içine girmeye hiç niyeti yoksa da ve mümin bir sünni olarak Fatımilerin şii hilafetine karşı gizlemediği bir nefrete sahipse de, Mısır'ın zenginlikleriyle birlikte Frenkler'in cephesine kaymasını istememektedir, çünkü böyle bir durum Doğu'nun en büyük gücünü yaratacaktır. Öte yandan, hüküm süren anarşi hesaba katıldığında, Kahire'nin Amaury'nin kararlılığı karşısında uzun süre tutunamayacağı bellidir. Tabii ki Şâver, ev sahibine, Nil ülkesine yönelik bir seferin yararlarını methederken zevk almaktadır. Onu tava getirmek için, eğer iktidarı yeniden ele geçirmesi için kendine yardım ederse, seferin bütün masraflarını karşılamayı, Halep ile Şam'ın efendisinin egemenliğini tanımayı ve ona her yıl devlet gelirlerinin üçte birini göndermeyi vaad etmektedir. Fakat Nureddin asıl güvenilir adamı Şirkuh'u hesaba katmak zorundadır. Şirkuh tamamen silahlı bir müdahaleden yanadır ve bu tasarı için o kadar heveslidir ki, Zengi'nin oğlu sonunda bir sefer düzenlemesine izin vermiştir.

Nureddin ile Şirkuh kadar birbirine hem sıkı sıkıya bağlı, hem de bu kadar farklı iki başka insan düşünmek çok zordur. Zengi'nin oğlu yaşlandıkça daha görkemli, saygın, sade ve sessiz hale gelirken,

Selahaddin'in amcası kısa boylu, aşırı şişman, tek gözü kör ve yüzü aşırı içki ve yemekten sürekli kasılmış bir subaydır. Öfkelendiği zaman bir çılgın gibi ulumakta ve itidalini hasmını öldürmeye varacak kadar kaybettiği bile olmaktadır. Askerleri, hep aralarında yaşayan, onların karavanasından yiyen ve onlarla şakalaşan bu adama hayrandırlar. Şirkuh, Suriye'de katıldığı çok sayıdaki çarpışmada, muazzam bir fizik cesarete sahip bir komutan olarak ortaya çıkmıştır; Mısır seferi ise strateji alanındaki dikkat çekici yeteneklerini ortaya çıkartacaktır. Çünkü girişimi baştan sona tam bir olmayacak duaya amin olacaktır. Frenkler'in Nil ülkesine ulaşmaları daha kolaydır. Yolları üzerindeki tek engel, geniş Sina yarım adasının yarı çöl topraklarıdır. Fakat şövalyeler, deve sırtında birkaç su kırbasını yanlarında götürerek, üç günde Bilbays kapılarına ulaşmışlardır. Şirkuh için işler daha da zordur. Suriye'den Mısır'a gitmek için Filistin'i geçmek ve Frenk saldırılarını göze almak gerekmektedir.

Demek ki Suriye seferi birliğinin Nisan 1164'te Kahire'ye doğru yola çıkması için gerçek bir hazırlık gerekmektedir. Nureddin'in ordusu, Amaury ve şövalyelerini Filistin'in kuzeyine çekmek için bir yanıltma harekâtı düzenlerken, yanında Şâver'in de bulunduğu Şirkuh, yaklaşık iki bin süvariyle doğuya yönelmiş, Şeria nehrini, ileride Ürdün olacak ülkenin içinde, doğu kıyısı boyunca izlemiş, sonra Ölü Deniz'in güneyinden batıya dönerek nehri aşmış ve hızla Sina yönünde at koşturmuştur. Koşusunu burada da sürdürerek, nerede olduğunun anlaşılmasını önlemek için Sahil yolundan uzaklaşmıştır. 24 nisanda Mısır'ın doğudaki limanı Bilbays'ı ele geçirmiş ve 1 mayısta Kahire surlarının karşısında kamp kurmuştur. Gafil avlanan vezir Dirgâm, direnmeyi örgütleyecek zamana sahip değildir. Herkes tarafından terkedilmiş, kaçmaya uğraşırken öldürülmüş ve cesedi sokak köpeklerine atılmıştır. Şâver, on üç yaşında bir yeniyetme olan Fatımi halifesi el-Aziz tarafından görevine resmen yeniden atanmıştır.

Şirkuh'un yıldırım harekâtı, askeri bir etkinlik modeli oluşturmaktadır. Selahaddin'in amcası, Mısır'ı hemen hemen hiç kayıp vermeden bu kadar kısa bir sürede fethetmekten ve böylece Morri'yi mat etmekten hiç de iftihar etmiyor değildir. Fakat Şâver

iktidarı devralır almaz şaşırtıcı bir şekilde çarketmiştir. Nureddin'e yaptığı vaadleri unutarak, Şirkuh'a Mısır'ı mümkün olduğunca çabuk terketmesini söylemiştir. Bu kadar hayırsızlıktan aptala dönen ve öfkeden çıldıran Selahaddin'in amcası, eski müttefikine, ne olursa olsun kalma kararında olduğunu bildirmiştir.

Ordusuna tam güvenemeyen Şâver, onu bu kadar kararlı görünce, Suriye ordusuna karşı Amaury'nin yardımını istemek için Amaury'ye elçi göndermiştir. Frenk kralı kendine yalvartmamıştır. Mısır'a müdahale etmek istediği için, bizzat Kahire'nin efendisinden gelen bir yardım çağrısından daha iyisini umut edebilir miydi? Frenk ordusu, Temmuz 1164'te Sina'ya ikinci kez girmiştir. Şirkuh, mayıstan beri kamp kurduğu Kahire'yi bırakarak, hemen Bilbays surlarının arkasına çekilmeye karar vermiştir. Burada düşmanlarının saldırılarını haftalarca püskürtmüştür, ama durumu ümitsizce benzemektedir. Üslerinden çok uzakta olan, Frenkler ve onların yeni müttefiki Şâver tarafından kuşatılmış olan Kürt komutan, daha uzun süre tutunmayı ümit edememektedir. İbn el-Esir birkaç yıl sonra şöyle anlatacaktır:

> Nureddin Bilbays'taki durumun ne yönde geliştiğini görünce, onları Mısır'dan ayrılmaya zorlamak üzere Frenkler'e yönelik büyük bir saldırı başlatmaya karar verdi. Bütün Müslüman emirlere, cihada katılmaları için mektup yazdı ve Antakya yakınlarındaki güçlü Hârim (Harene) kalesine saldırdı. Suriye'de kalmış olan bütün Frenkler ona karşı koymak için toplandılar, aralarında Antakya efendisi prens Bohémond ve Trablus kontu da vardı. Frenkler çarpışmada ezildiler. On bin ölü verdiler ve prens ile kont da dahil bütün önderleri esir edildi.

Nureddin bu zaferi kazanır kazanmaz, haçlıların sancakları ile çarpışmada öldürülen bazı Frenkler'in sarı saçlarını kendine getirtti. Sonra hepsini bir çuvala koydurtup, en uyanık adamlarından birine verdi ve ona şöyle dedi: "Hızla Bilbays'a gideceksin, içeri girmeyi sağlayacaksın ve bu ganimetleri Şirkuh'a verecek ona tanrının bize zafer ihsan ettiğini söyleyeceksin. O da bunları surların üzerine serecek ve bu manzara kâfirlerin arasına korku salacak".

Nitekim, Hârim zaferinin haberleri Mısır çarpışmasının verilerini tersine çevirmiştir. Bu haberler kuşatma altındakilerin moralini

yükseltirken, Frenkleri Filistin’e geri dönme zorunda bırakmıştır. Antakya tahtında Renaud’nun ardılı ve Amaury tarafından yokluğu sırasında Kudüs krallığının işlerini yürütmekle görevlendirilen genç III. Bohémond’un esir edilmesi ve adamlarının öldürülmesi, kralı Şirkuh’la anlaşma çareleri aramaya itmiştir. Birkaç temastan sonra, iki adam Mısır’ı aynı anda terketmeyi kararlaştırmışlardır. Morri, 1169 yılının ekim ayı sonunda kıyı yollarından Filistin’e dönerken; Kürt komutan giderken kullandığı yoldan Şam’a iki haftadan daha az bir sürede varmıştır.

Şirkuh, Bilbays’tan zarar görmeden ve başı dik bir şekilde çıkabilmiş olmaktan memnundur, ama bu altı aylık seferin asıl galibi hiç tartışmasız Şâver’dir. İktidara dönebilmek için Şirkuh’u kullanmış, sonra Kürt komutanı etkisizleştirmek için Amaury’den yararlanmıştır. Artık ikisi de kaçmıştır ve Mısır’ın tümünü ona bırakmıştır. İki yıl boyunca iktidarını pekiştirmek için çalışacaktır.

Fakat olayların devamına ilişkin kaygıları vardır. Çünkü Şirkuh’un, ona ihanet ettiğini unutmayacağını bilmektedir. Zaten Suriye’den ona düzenli olarak gelen haberlerden, Şirkuh’un Nureddin’i yeni bir sefere razı etmek için uğraştığını öğrenmektedir. Fakat Zengi’nin oğlu çekimserdir. Statükodan memnundur. Önemli olan, Frenkler’i Nil’in uzağında tutmaktadır. Fakat her zaman olduğu gibi, çarkın içinden çıkmak kolay değildir: Şirkuh’un yeni bir yıldırım harekâtı yapmasından korkan Şâver, Amaury’yle bir karşılıklı yardım antlaşması imzalayarak tedbirini almıştır. Bu da Nureddin’in, yardımcısına, Frenklerin Mısır’a müdahaleleri durumunda işe karışacak bir ordu kurmasına izin vermesine yol açmıştır. Şirkuh, bu sefer için, aralarında yeğeni Yusuf’un da bulunduğu ordusunun en iyi adamlarını seçmiştir. Bu hazırlıklar da veziri korkutmuş ve Amaury’ye kendine yardım birlikleri yollaması için ısrar etmiştir. Ve 1167’nin ilk günlerinde Mısır’a doğru koşu yeniden başlamıştır. Frenk kralıyla Kürt komutan bu ele geçirilmek istenilen ülkeye hemen hemen aynı anda varmışlardır; tabii herbiri kendi alışık olduğu yoldan.

Şâver ile Frenkler, Şirkuh’u beklemek üzere güçlerini Kahire önünde birleştirmişlerdir. Fakat Şirkuh, buluşmanın koşullarını bizzat belirlemeyi tercih etmiştir. Halep’ten başladığı uzun

yürüyüşünü sürdürerek, Mısır başkentini güneyden dolaşmış, birliklerini Nil'den küçük kayıklarla geçirerek, hiç durmadan kuzeye doğru çıkmıştır. Onu doğudan bekleyen Şâver ve Amaury, aniden ters yönden ortaya çıktığını görmüşlerdir. Daha da kötüsü, Kahire'nin batısında el-Cize piramitlerinin civarına yerleşmiştir, böylece düşmanlarından nehrin meydana getirdiği harika engelle ayrılmış olmaktadır. Sağlam bir şekilde tahkim ettirdiği ordugâhından vezire bir mesaj yollamıştır: *Frenk düşman, üslerinden kopuk bir şekilde elimizin altında. Güçlerimizi birleştirelim ve onu yokedelim. Fırsat bizden yana, belki de bir daha karşımıza çıkmaz.* Fakat Şâver sadece bunu reddetmekle kalmamış, haberciyi idam ettirmiş ve sadakatini kanıtlamak üzere mektubu Amaury'ye götürmüştür.

Bu hareketine rağmen, Frenkler kendilerine ihtiyacı kalmadığı anda ihanet edeceğini bildikleri müttefiklerine güvenmemektedirler. Mısır'ı egemenlikleri altına almak için, Şirkuh'un tehdidkâr yakınlığından yararlanma zamanı geldiğini düşünmektedirler. Amaury, Kahire ile Kudüs arasında bizzat Fatımi halifesi tarafından imzalanacak resmi bir anlaşma yapılmasını talep etmiştir.

Arapça bilen iki şövalye -bu durum Doğu Frenkleri arasında nadir birşey değildi-, böylece genç halife el-Aziz'in sarayına gider. Onları etkileme isteği açıkça gözüken Şâver, şövalyeleri zengin bezemeli muhteşem bir saraya götürür, arkalarında silahlı bir muhafız birliği olduğu halde, bu sarayın içinden hızla geçerler. Sonra kafile, gün ışığını geçirmeyen bitmez tükenmez, kubbeli bir yoldan geçer, sonunda bir aralığa açılan nakışlı muazzam bir kapıya, sonra tekrar başka bir kapıya varırlar. Çok sayıda bezemeli salondan geçtikten sonra, Şâver ile konukları mermer döşeli ve yaldızlı sütunlarla çevrelenmiş bir avluya ulaşırlar, bu avlunun ortasındaki havuzun altın ve gümüş boruları hayranlık yaratırken, etrafında Afrika'nın her yerinden gelme rengârenk kuşlar uçmaktadır. Onlara eşlik eden muhafızlar, şövalyeleri burada halifenin mahremiyetine girebilen hadımlara teslim ederler. Yeniden ard arda salonlar, evcilleştirilmiş vahşi hayvanlarla (arslanlar, ayılar, panterler) dolu bir bahçe geçilir ve nihayet el-Aziz'in sarayına varılır.

Tam dip taraftaki duvarı altın, yakut, zümrüt kakmalı ipekle kaplı bir odaya girmişlerdir ki, Şâver üç kere yere kapanır ve kılıcını zemine bırakır. Bunun üzerine ipek örtü açılır ve halife, ipekler giymiş ve yüzüne peçe takmış olarak ortaya çıkar. Ona yaklaşan ve ayaklarının dibine oturan vezir, Frenkler'le antlaşma tasarısını anlatır. Daha on altı yaşında olan el-Aziz onu sükûnetle dinledikten sonra, Şâver'in siyasetini takdir eder. Tam vezir kalkmaya yeltenirken, iki Frenk, emirülmümininden ittifaka sadık kalacağına yemin etmesini ister. Böylesine bir istek, el-Aziz'in çevresindeki saray ileri gelenlerinde gözle görülür bir şaşkınlık yaratır. Bizzat halife de apışmışa benzemektedir ve vezir aceleyle duruma müdahale eder. Hükümdara, Kudüs'le olan anlaşmanın Mısır için ölüm kalım sorunu olduğunu açıklar. Frenklerin talebini saygısızlık olarak değil de, yalnızca Doğu adetleri konusundaki cehaletlerinin bir işareti olarak kabul etmesi için yalvarır.

İstemeye istemeye gülümseyen el-Aziz, ipek eldivenli elini uzatır ve ittifaka uyacağına yemin eder. Fakat Frenk elçilerinden biri onu durdurarak, “yemin çıplak elle edilmelidir, eldiven gelecekteki bir ihanetin işareti olabilir” der. Talep yeniden bir rezalete yol açar. Saray önde gelenleri, aralarında halifenin hakarete uğradığına, haddini bilmezlerin cezalandırılmasına dair fısıldaşırlar. Ancak Şâver'in yeni bir müdahalesiyle, halife sükûnetini hiç bozmadan eldivenini çıkartır, çıplak elini uzatır ve Morri'nin temsilcilerinin ona söyledikleri yemini kelimesi kelimesine tekrar eder.

Bu çok özel görüşme biter bitmez, Mısırlı ve Frenk müttefikler hemen Nil'i geçmek ve artık güneye yönelen Şirkuh'un ordusunu yoketmek üzere bir plan yapmaya girişirler. Amaury'nin komutasında bir düşman birliği Şirkuh'un peşine takılır. Selahaddin'in amcası umutsuz bir durumda olduğu izlenimini vermek istemektedir. En büyük handikapının üssünden kopartılmak olduğunu bildiğinden, peşindekileri de aynı konuma sokmaya uğraşmaktadır. Kahire'den bir haftalık yürüyüş mesafesi kadar uzaklaştıktan sonra, birliklerine durma emrini verir ve onlara ateşli bir nutuk çekerek zafer gününün geldiğini duyurur.

Çarpışma, Nil'in batı kıyısı üzerindeki el-Babeyn civarında, 18 Mart 1167'de olur. Bitmez tükenmez koşulardan tükenen iki ordu,

bir keresinde herşey bitsin diye birbirlerinin üstüne atılır. Şirkuh, merkezin komutasını Selahaddin'e vermiş ve düşman saldırdığında geri çekilmesini emretmiştir. Böylece Amaury ve şövalyeleri bütün sancaklarını açmış bir şekilde onun üstüne ilerler ve Selahaddin kaçıyormuş gibi yapınca da, Suriye ordusunun sağ ve sol kanatlarının geri çekilme yollarını çoktan kapattığını farketmeden onun peşine takılırlar. Frenk şövalyeleri ağır kayıp verirler, ama Amaury kaçmayı başarır. Birliklerinin esas bölümünün durduğu Kahire'ye geri döner, intikamını olabildiğince çabuk almaya kesin kararlıdır. Şâver'in işbirliğiyle güçlü bir birliğin başında Yukarı Mısır'a dönmeye tam hazırlanmışken, inanılmaz bir haber gelir. Şirkuh, Mısır'ın kuzey ucunda, Akdeniz kıyısında bulunan en büyük şehir olan İskenderiye'yi ele geçirmeyi başarmıştır.

Nitekim ne yapacağını kimsenin kestiremediği Kürt komutan, el-Babeyn'deki zaferinden sonra, bir gün bile beklemeden ve düşmanlarına toparlanma fırsatı bırakmadan, başdöndürücü bir hızla bütün Mısır ülkesini güneyden kuzeye aşmış ve İskenderiye'ye muzaffer bir giriş yapmıştır. Frenkler'le antlaşmaya karşı olan büyük Akdeniz limanı halkı, Suriyelileri kurtarıcı olarak karşılamıştır.

Şirkuh'un bu savaşta uyguladığı cehennemi hıza uymak zorunda kalan Şâver ve Amaury, İskenderiye'yi kuşatacaklardır. Kentte o kadar az erzak vardır ki, bir ay içinde açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan halk, kapılarını Suriye ordusuna açmış olmaktan pişmanlık duymaya başlar. Hatta bir Frenk filosu limanın açıklarına demir attığında durum ümitsiz gözükür. Fakat Şirkuh yenildiğini kabul etmemektedir. Kalenin komutasını Selahaddin'e bırakır ve en iyi süvarilerinden birkaç yüzünü toplayarak onlarla birlikte bir gece hurucu yapar. Düşman hatlarını atları çatlatırcasına geçer, sonra gece gündüz at koşturarak Yukarı Mısır'a varır.

İskenderiye'nin ablukası giderek daha katılaşmaktadır. Açlığa bir de salgınlar ve mancınıkların gündelik bombardımanı eklenmiştir. Yirmi dokuz yaşında bir genç olan Selahaddin için bu sorumluluk ağırdır. Fakat amcasının giriştiği hedef şaşırtma meyvalarını verecektir. Şirkuh, Morri'nin bu seferi bitirmek ve Nureddin tarafından sürekli hırpalanan krallığına geri dönmek için sabırsızlandığını bilmektedir. İskenderiye'ye kapanmak yerine

güneyde yeni bir cephe açan Kürt komutan, çatışmayı sonsuza kadar uzatma tehdidini yaratmaktadır. Hatta Yukarı Mısır'da Şâver'e karşı gerçek bir halk ayaklanması örgütleyerek, çok sayıda silahlı köylüyü saflarına katmıştır. Birlikleri yeterli sayıya ulaşınca, Kahire'ye yaklaşmış ve Amaury'ye ustaca yazılmış bir mesaj göndermiştir. Ona özet olarak, ikimiz de burada zaman kaybediyoruz demiştir. Eğer kral olayları sükûnet içinde değerlendirirse, beni bu ülkeden kovduktan sonra yalnızca Şâver'in çıkarına hizmet etmiş olacağını açıkça görecektir. Amaury bundan ikna olmuştur. Çabucak bir anlaşmaya varılır: İskenderiye kuşatması kaldırılır, Selahaddin bir şeref kıtası tarafından selamlanarak şehri terkeder. İki ordu, tıpkı üç yıl önce olduğu gibi, Ağustos 1167'de ülkelerine doğru yola çıkar. Nureddin ordusunun seçkin unsurlarına yeniden kavuşmaktan mutludur ve artık bu kısır Mısır maceralarına sürüklenmemeyi temenni etmektedir.

Ama sanki kadermiş gibi, Nil'e doğru koşu ertesi yıl yeniden başlayacaktır. Amaury Mısır'dan ayrılırken, ittifak anlaşmasına uyulup uyulmadığını denetleyecek bir şövalye birliğini burada bırakmanın iyi olacağını düşünmüştür. Bunların görevlerinden biri de, kentin kapılarını sürekli denetim altında tutmak ve Şâver'in Kudüs krallığına ödemeye söz verdiği yıllık yüz bin dinarlık haracı almakla görevli Frenk memurları korumaktır. Bu yabancı gücün uzayıp giden mevcudiyetine eklenen bu kadar ağır bir haraç, kent halkının ancak hıncını kabartabilirdi.

Böylece, işgâlcilere karşı yavaş yavaş bir kamuoyu oluşmuştur. Halifenin çevresinde dahi, Nureddin'le yapılacak bir ittifakın bile daha az kötü olacağı fısıldanmaktadır. Şâver'e rağmen, Kahire ile Halep arasında mesajlar gidip gelmektedir. Müdahale etmekte acelesi olmayan Zengi'nin oğlu, Kudüs kralının tepkilerini gözlemekle yetinmektedir.

Bu hızlı husumet yükselişini anlamamaları mümkün olmayan, başkente yerleşmiş Frenk şövalye ve memurları korkuya kapılırlar. Yardımlarına gelmesi için Amaury'ye haber gönderirler. Hükümdar önce tereddüt eder. Aklı ona, Kahire'deki garnizonunu geri çekmeyi ve tarafsız ve saldırgan olmayan bir Mısır'ın komşuluğuyla yetinmeyi emretmektedir. Fakat kişiliği onu ileri atılmaya teşvik

etmektedir. Doğu'ya yeni gelen ve "Müslüman kafası kırmak" için sabırsızlanan çok sayıda Batılı şövalyeden cesaretlenerek, Ekim 1168'de, ordusunu dördüncü defa Mısır'a saldırtmaya karar verir.

Bu yeni sefer, korkunç olduğu kadar nedensiz bir katliamla başlar. Nitekim, Batılılar Bilbays kentini ele geçirirler ve hiçbir neden olmadığı halde, erkek, kadın, çocuk demeden kentin hem Müslüman, hem de Kopt mezhebinden hıristiyan halkını katlederler. İbn el-Esir'in çok doğru bir şekilde söyleyeceği üzere, *Eğer Frenkler Bilbays'ta daha iyi davransalardı, Kahire'yi kolayca alabilirlerdi, çünkü ileri gelenler kentlerini onlara teslim etmeye hazırlardı. Fakat Bilbays'ta işledikleri katliamı gören insanlar, sonuna kadar direnmeye karar verdiler.* Nitekim Şâver, istilacıların yaklaşması üzerine Kahire'nin eski mahallelerinin ateşe verilmesini emretmiştir. Nafta dolu yirmi bin testi, dükkânların, sarayların, evlerin ve camilerin üzerine dökülmüştür. Halk, Fatımiler tarafından X. yüzyılda kurulan ve esas olarak sarayların, yönetim binalarının, kışlaların ve el-Ezher medresesinin bulunduğu yeni şehre tahliye edilmiştir. Yangın kırk dört gün sürerek ortalığı kavurmuştur.

Vezir bu arada, bu çılgınca girişimden vazgeçirmek için Amaury'yle teması sürdürmeye gayret etmiştir. Şirkuh'un yeni bir müdahalesi olmadan bunu başarmayı umut etmektedir. Fakat Kahire'de onu tutanlar zayıflamaktadır. Özellikle halife el-Aziz girişimi alarak, Nureddin'e bir mektup göndermiş ve Mısır'ın yardımına koşmasını istemiştir. Zengi'nin oğlunu duygulandırmak için, mektubuna kesik saç parçaları eklemiştir: *Bunlar karımın saçları. Sana, onu Frenk mezaliminden kurtarmaya gelmen için yalvarıyorlar.*

Nureddin'in bu endişeli mektuba verdiği cevabı, Selahaddin'den başkası olmayan çok değerli tanık aracılığıyla biliyoruz. İbn el-Esir bu tanıklığı şöyle aktarmaktadır.

> El-Aziz'in çağrıları geldiğinde, Nureddin beni çağırdı ve olanlardan haberdar etti. Sonra bana şöyle dedi: "Git, Hıms'ta amcan Şirkuh'u gör ve ona buraya çok çabuk dönmesi için baskı yap, çünkü bu işin beklemeye hiç tahammülü yok. Halep'ten ayrıldım ve kente bir mil uzaklıkta, tam da bu olay yüzünden geri dönmekte olan amcama rastladım. Nureddin ona Mısır'a gitmek için hazırlanmasını emretti.

Kürt komutan bunun üzerine ondan kendine eşlik etmesini ister, ama Selahaddin reddeder.

> İskenderiye'de çekilen acıları daha unutmadım cevabını verdim. Amcam bunun üzerine Nureddin'e, "Yusuf'un mutlaka benimle gelmesi gerek" dedi. Ve Nureddin de emirlerini tekrarladı. Ben içinde bulunduğum sıkıntılı durumu ne kadar anlatmaya çalıştıysam da, bana para verdirtti ve ben de ölüme götürülen biri gibi yola çıkmak zorunda kaldım.

Bu sefer Şirkuh ile Amaury arasında çarpışma olmayacaktır. Kentlerini ona teslim etmektense tahrip etmeye hazır olan Kahireliler'in kararlılığından etkilenen ve Suriye tarafından arkadan bastırılmaktan korkan Frenk kralı, 2 Ocak 1169'da Filistin'e geri döner. Bundan altı gün sonra Şirkuh Kahire'ye varır ve burada hem halk, hem de Fatımi önde gelenleri tarafından bir kurtarıcı gibi karşılanır. Bizzat Şâver de buna seviniyor gibi gözükmektedir. Fakat kimse yanılgıya düşmemektedir. Son haftalarda Frenkler'le çarpışmasına rağmen, Şâver onların dostu sayılmaktadır. 18 Ocakta pusuya düşürülür, bir çadıra kapatılır, sonra halifenin onayıyla bizzat Selahaddin tarafından öldürülür. Aynı gün Şirkuh onun yerine vezir olur. İpek kıyafetler giyip, öncelinin konutuna yerleşmek üzere gittiğinde, oturacak bir minder bile bulamaz. Şâver'in ölümünün haber alınmasıyla herşey yağmalanmıştır.

Şirkuh'un Mısır'ın gerçek efendisi olabilmesi için üç sefer düzenlemesi gerekmiştir. Fakat bu mutluluğu uzun sürmeyecektir: Zaferinden iki ay sonra, 23 Martta yemeği fazla kaçırmış ve fenalaşmıştır, boğulur gibi olmaktadır. Bir süre sonra ölür. Bir destan sona ermiştir, ama yankıları daha büyük olacak bir başkası başlamaktadır. İbn el-Esir şöyle anlatacaktır:

> Şirkuh ölünce, el-Aziz'in danışmanları ona yeni vezir olarak Yusuf'u seçmesini tavsiye ettiler, çünkü daha gençti ve ordudaki emirlerin en tecrübesizi ve en zayıfı olarak gözüküyordu.

Selahaddin bunun üzerine halifenin sarayına çağrılmış, kendisine el-melik en-nasır (muzaffer melik) ünvanıyla birlikte vezirlere mahsus süsler verilmiştir: Kırmızı astarlı hilat, değerli taş kakmalı

kılıç, dizginleri ve eyeri altın ve inci işlemeli al donlu bir kısrak ve daha birçok değerli şey. Saraydan çıkıp vezir konağına giderken, büyük bir kafile ona eşlik etmiştir.

Yusuf birkaç hafta içinde kendini kabul ettirmeyi başarmıştır. Sadakatlerini kuşkulu gördüğü Fatımi memurlarını tasfiye etmiş, onların yerine yakınlarını yerleştirmiş, Mısır birlikleri arasında çıkan bir ayaklanmayı sert bir şekilde bastırmış ve 1169'da Frenkler'in giriştiği acınacak bir istilayı püskürtmüştür. Bu sefer, Mısır'da Nil deltasındaki Dimyat'ı ele geçirmek umuduyla beşinci ve son defa gelen Amaury'nin komutasında olmuştur. Nureddin'in adamlarından birinin Fatımi devletinin başına geçmesinden kaygılanan Manuel Komnenos, Frenkler'e Bizans donanmasının desteğini sağlamıştır. Ama boşuna. Rumların yeterli yiyecek ihtiyatları yoktur ve müttefikleri de onlara erzak sağlamayı reddetmektedirler. Selahaddin, birkaç hafta içinde onlarla görüşme başlatmayı ve çok kötü başladıkları bu girişimden vazgeçirmeyi başarmıştır.

Böylece, Yusuf'un Mısır'ın tartışmasız efendisi haline gelebilmesi için 1169 sonunu beklemek gerekmiştir. Kudüs'te Morri, Frenkler'in baş düşmanı Nureddin'e karşı Şirkuh'un yeğeniyle ittifak kurmaya niyetlenmiştir. Nitekim, Selahaddin çok erkenden efendisine mesafe koymaya başlamıştır. Ona sadakati ve tâbiyeti konusunda elbette güvence vermektedir, fakat Mısır'daki fiili otorite Şam veya Halep'ten kullanılamaz.

Bu iki adam arasındaki ilişkiler sonunda gerçek bir dramatik yoğunluk kazanmaktadır. Yusuf, Kahire'deki iktidarının sağlamlığına rağmen, efendisine doğrudan saldırmaya asla cüret edemeyecektir. Ve Zengi'nin oğlu onu görüşmeye çağırdığında; bir tuzağa düşme endişesinden değil de, efendisinin karşısında kendi kişiliğini zayıf düşüreceği korkusundan bundan hep kaçmıştır.

İlk ağır bunalım, 1171 yazında, Nureddin genç vezirden Fatımi hilafetini ilga etmesini istediğinde patlamıştır. Suriye'nin efendisi, sünni bir Müslüman olarak, "sapkın" bir tarikatın manevi otoritesinin kendine bağlı topraklar üzerinde icra edilmeye devam etmesini kabul edemezdi. Bu yüzden Selahaddin'e bu doğrultuda birçok mesaj gönderir, ama o çekimser davranır. Çoğu şii olan

halkın duygularını rencide etmekten ve Fatımi önde gelenlerini kendinden uzaklaştırmaktan korkmaktadır. Öte yandan, meşru vezirlik otoritesinin halife el-Aziz'den kaynaklandığını bilmekte ve onu tahttan indirirse, Mısır'daki iktidarının resmi kaynağının ortadan kalkacağından ve bu durumda Nureddin'in basit bir temsilcisi haline geleceğinden kaygı duymaktadır. Zaten Zengi'nin oğlunun ısrar etmesini, dinsel bir coşkudan çok, bir siyasetin hayata geçirilmesinin belirtisi olarak görmektedir. Suriye'nin efendisinin şii halifeliğinin ilga edilmesine ilişkin talepleri Ağustos başında tehdidkâr hale gelir.

Köşeye sıkışan Selahaddin, halkın hasmane tepkilerine karşı tedbir almaya başlar ve halifenin iktidardan düşürüldüğünü bildiren bir duyuru bile hazırlar. Fakat bunu dağıtmakta hâlâ tereddüt etmektedir. El-Aziz, yirmi yaşında olmasına rağmen ağır hastadır. Ve onunla dostluk kurmuş olan Selahaddin ona ihanet etme fikrine alışamamaktadır. Kahire'yi ziyaret eden bir Musullu, 10 Eylül 1171 cuma günü aniden bir camiye girer, vaizle birlikte mimbere çıkar ve Abbasi halifesi adına hutbe okur. İlginç bir şekilde kimse buna ne o anda, ne de izleyen günlerde tepki gösterir. Acaba bu, Selahaddin'i sıkıntıya sokmak için Nureddin tarafından gönderilmiş bir ajan mıdır? Bu mümkündür. Fakat bu olaydan sonra, vezir vicdanı ne derse desin kararını artık değiştirmez. Ertesi cuma, artık dualarda Fatımilerin zikredilmemesine ilişkin emir verilir. El-Aziz o sırada ölüm döşeğindedir, bilincini yarı yarıya kaybetmiştir ve Yusuf ona bu haberin verilmesini yasaklar. Onlara, "Eğer iyileşirse bunu öğrenmeye zamanı olacak. Aksi takdirde bırakın rahatça ölsün", der. Nitekim el-Aziz kısa bir süre sonra, hanedanının hüzünlü sonunu öğrenemeden ölecektir.

Şii hilafetinin, bazen şanlı da olan iki yüzyıllık bir saltanattan sonra sona ermesi, tahmin edileceği üzere, öncelikle haşhaşiyun tarikatını etkileyecektir. Bu tarikatın müritleri, tıpkı Hasan es-Sabbah'ın döneminde olduğu gibi, hâlâ Fatımilerin uyuşukluklarından çıkarak yeni bir altın çağı başlatmalarını beklemekteydiler. Bu düşün ebediyen yok olduğunu gören müritler o kadar şaşkın bir duruma düşmüşlerdir ki, Suriye'deki şefleri "dağdaki ihtiyar" Reşideddin Sinan, Amaury'ye bir mesaj

göndererek, bütün yandaşlarıyla birlikte hıristiyan olmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Haşhaşiyun, o sıralarda Orta Suriye'de birçok kale ve köye sahip olup, buralarda nisbeten huzurlu bir hayat sürdürmektedirler. Yıllardan beri çarpıcı eylemlerden vazgeçmişe benzemektedirler. Reşideddin'in elinin altında hâlâ elbette çok iyi yetiştirilmiş katil takımları ve sadık vaizler vardır, ama tarikat müritlerinin çoğu, Templier tarikatına düzenli bir haraç ödemeye zorlanan babacan köylüler haline gelmiştir.

"İhtiyar" din değiştirmeyi vaad ederken, diğer nedenler arasında, müritlerini yalnızca hıristiyan olmayanların ödedikleri haraçtan kurtarmayı ummaktadır. Mali çıkarlarını hiç hafife almayan Amaury ile haşhaşiyun arasındaki bu temaslar kaygıyla izlenmektedirler. Bir anlaşmaya varılacakmış gibi olunca, bunu boşa çıkartmaya karar verirler. Bir 1173 günü Reşideddin'in temsilcileri kralla bir görüşmeden dönerlerken, Templierler onlara pusu kurarlar ve katlederler. Artık haşhaşiyunun din değiştirmesinden bir daha söz edilmeyecektir.

Bu olaydan bağımsız olarak, Fatımi hilafetinin lağvedilmesinin önemli olduğu kadar beklenmedik bir sonucu ortaya çıkmıştır: Selahaddin'in o zamana kadar sahip olmadığı bir siyasal boyuta gelmesi. Nureddin elbette böyle bir sonuç beklemiyordu. Halifeliğin kaldırılması, Yusuf'u Suriye'nin efendisinin basit bir temsilcisi mertebesine indirmek yerine, onu Mısır'ın fiili hükümdarı ve düşük hanedan tarafından yığılan masalsı hazinelerin meşru muhafızı haline getirmiştir. İki adam arasındaki ilişkiler artık giderek bozulacaktır.

Bu olayların ertesinde, Selahaddin'in Kudüs'ün doğusunda Frenklerin elinde bulunan Şevbek kalesine karşı bir sefer yürüttüğü sırada, tam garnizon teslim olacakmış gibiyken, Selahaddin, Nureddin'in askerlerinin başında harekâta katılmak üzere geldiğini öğrenir. Yusuf bir an bile beklemeden adamlarına ordugâhı bozarak cebri yürüyüşle Kahire'ye geri dönme emri verir. Zengi'ye yazdığı mektupta, Mısır'da patlak veren karışıklıkların onu aceleyle gitmek zorunda bıraktığı bahanesini ileri sürer.

Fakat Nureddin bunu yutmaz, Selahaddin'i nankörlük ve ihanetle suçlayarak, işleri ele almak üzere Nil ülkesine bizzat gitmeye yemin

eder. Kaygılanan vezir, aralarında babası Eyüp'ün de olduğu yakın çalışma arkadaşlarını toplar ve onlara Nureddin'in tehdidinin uygulamaya geçmesi halinde benimsenmesi gereken tutumun ne olacağı konusunda danışır. Bazı emirler Zengi'nin oğluna karşı silaha sarılmaya hazır olduklarını açıklar ve Selahaddin de onların fikrini paylaşıyormuş gibiyken, Eyüp öfkeden titreyerek müdahale eder. Yusuf'a bacak kadar bir çocukmuş gibi hitap ederek şöyle der: "Ben senin babanım ve eğer burada seni seven ve iyiliğini isteyen bir kişi varsa, o benden başkası olamaz. Ama bu arada bilmelisin ki, eğer Nureddin gelirse, hiçkimse benim onun önünde yere kapanıp, yeri öpmemi engelleyemez. Eğer bana senin kafanı kendi kılıcımla kesmemi emrederse, bunu yaparım. Çünkü bu topraklar ona ait. Ona şöyle yazacaksın: Mısır'a bir sefer yapmak istediğini öğrendim, ama buna gerek yok; bu ülke senindir ve mütevazi ve boynu eğik bir adamın olarak sana gelmem için bana bir ulak ile bir deve göndermen yeterlidir".

Bu toplantı bittikten sonra, Eyüp oğluna bir de özel bir vaaz verir: "Allah aşkına, Nureddin ülkenden bir karışını almaya kalkarsa, onunla ölünceye kadar çarpışırım. Ama neden herkesin önünde hırslı gözüküyorsun? Zaman senden yana, gerisini Allaha bırak". İkna olan Yusuf, Suriye'ye babasının tavsiye ettiği mesajı gönderir ve rahatlayan Nureddin, cezalandırma seferinden son anda vazgeçer. Fakat bu uyarıdan dersini alan Selahaddin, kardeşlerinden Turanşah'ı Yemen'e gönderir ve ona Zengi'nin oğlunun Mısır'ın denetimini ele geçirmeyi tekrar düşünmesi durumunda Eyüp ailesine bir sığınak olması için, Arabistan'ın güneybatısındaki bu dağlık toprakları fethetme görevini verir. Yemen fiili durumda kolayca fethedilecektir..., "Melik Nureddin'in adına".

Temmuz 1173'te, gerçekleşmeyen Şevbek buluşmasından iki yıldan daha az bir süre sonra benzer bir olay meydana gelir. Selahaddin Ürdün nehrinin doğusunda savaşmaya gitmişken, Nureddin birliklerini toplar ve onunla buluşmaya gider. Fakat efendisini karşısında görme fikrinden bir kez daha dehşete kapılan vezir, babasının ölmek üzere olduğu bahanesiyle aceleyle Mısır yoluna düşer. Eyüp, gerçekten de attan düşüp komaya girmiştir. Fakat Nureddin bu yeni mazeretten tatmin olacak gibi değildir. Ve

Eyüp ağustosta ölünce, artık Kahire'de tamamen güvenebileceği tek bir kişinin bile kalmadığının bilincine varır. Böylece, Mısır işlerini bizzat ele almasının zamanının geldiğine karar verir.

Nureddin, Mısır'ı istila etmek ve onu Selahaddin Yusuf'un elinden çekip almak için hazırlıklara başladı, çünkü onun kendiyle birleşmemek için Frenkler'le çarpışmaktan kaçındığını farketmişti. Bu olaylar sırasında on dört yaşında olan vakanüvisimiz İbn el-Esir, açıkça Zengi'nin tarafını tutmaktadır. *Yusuf, Nureddin'le doğrudan konuşmaktansa, sınırlarında Frenkler'in olmasını tercih ediyordu. Nureddin de, bu durumda Musul'a ve başka yerlere kendine asker gönderilmesi için yazdı. Ama askerleriyle birlikte Mısır üzerine yürümeye hazırlanırken, tanrı ona tartışılmaz emrini gönderdi.* Nitekim Suriye'nin efendisi, herhalde çok sert bir anjine yakalanarak ağır bir şekilde hastalanmıştır. Hekimleri ona hacamat önerirler, ama o reddeder. "Altmış yaşında bir adama hacamat yapılmaz" der. Başka tedaviler denerler, ama yararsız. 15 Mayıs 1174'te, aziz melik, Müslüman Suriye'yi birleştiren ve Arap dünyasına istilacıya karşı nihai mücadeleye hazırlanma olanağı sağlayan mücahit, Nureddin Mahmut'un ölüm haberi Şam'da duyulmuştur. Son yıllar esnasında Selahaddin'le çatışmaya girmiş olmasına rağmen, Selahaddin zaman içinde onun rakibinden çok takipçisi olarak gözükecektir.

Ancak hemen o anda, Nureddin'in akraba ve arkadaşları arasında hınç egemendir; bunlar Yusuf'un Suriye'ye saldırmak için bu genel karışıklıktan yararlanacağından kaygı duymaktadırlar. Böylece zaman kazanmak üzere, haber Kahire'ye bildirilmemiştir. Ama her yerde dostları olan Selahaddin, şu özenle yazılmış mesajı posta güverciniyle Şam'a gönderir: *Efendimiz Nureddin'e ilişkin bir haber bize melun düşman cenahından ulaştı. Allah vermesin eğer bu doğruysa, bölünmenin kalplere yerleşmesinden ve akılsızlığın zihinlere hakim olmasından özellikle kaçınmak gerekir, çünkü bundan yalnızca düşman yararlanır.*

Bu yatıştırıcı sözlere rağmen, Selahaddin'in yükselişinin doğurduğu düşmanlık korkunç olacaktır.

ONUNCU BÖLÜM

SELAHADDİN'İN GÖZYAŞLARI

> Çok uzağa gidiyorsun Yusuf. Sen Nureddin'in bir hizmetkârından başka birşey değilsin ve şimdi iktidarı tek başına ele geçirmeye kalkışıyorsun. Hiç hayale kapılma, çünkü seni hiçten çıkardığımız gibi, oraya geri yollamayı da biliriz!

Bu uyarılar, Halep'in önde gelenleri tarafından Selahaddin'e birkaç yıl sonra gönderilseydi saçma olurdu. Ama 1174'te, Kahire'nin efendisi ortaya Arap Doğu aleminin baş kişisi olarak çıkmaya başlarken, liyakatini herkes bilmemektedir. Nureddin'in yakın çevresinde, o yaşarken de, öldükten sonra da Yusuf'un adı bile telaffuz edilmemektedir. Onu belirtmek için, "sonradan görme", "hayırsız", "nankör" veya çoğunlukla "küstah" gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Selahaddin genellikle küstah olmaktan kaçınmıştır, ama şansı kesinlikle küstahtır. Ve hasımlarını asıl bu kızdırmaktadır. Çünkü bu otuz altı yaşındaki Kürt subay, hiçbir zaman hırslı biri olmamıştır ve onun başlangıç dönemini gözlemiş olanlar, eğer kaderi onu sahnenin önüne çıkartmasaydı, rahatlıkla çok sayıdaki emirlerden biri olmakla yetinebileceğini bilmektedirler.

Mısır'a kendine rağmen gitmiş, fetih sırasında küçük bir rol oynamıştır; ve silikliğinden ötürü zirveye tırmanmıştır. Fatımileri düşürmeye cüret edemezdi, ama bu yönde bir karar almaya zorlanınca, kendini Müslüman hanedanlarının en zengininin mirasçısı olarak bulmuştur. Ve Nureddin onu olması gereken yere iade etmek istediğinde, Yusuf'un direnmesine bile gerek

kalmamıştır; efendisi ardıl olarak topu topu on bir yaşında bir yeniyetmeyi, es-Salih'i bırakarak ebediyen göçmüştür.

İki ay kadar sonra, 11 Temmuz 1174'te Amaury de, güçlü bir Sicilya donanmasının desteğiyle Mısır'ı istila etmeye bir kez daha hazırlanırken dizanteriye kurban giderek ölmüştür. Krallığı, lanetlerin en dehşetlisi olan cüzzama yakalanmış 13 yaşındaki bir genç olan oğlu IV. Baudouin'e bırakmıştır. Bütün Doğu aleminde, Selahaddin'in önlenemez yükselişine karşı çıkabilecek tek bir hükümdür kalmıştır. Bu, rum imparatoru Manuel'dir. Nitekim o da Suriye'nin efendisi olma düşü kurmakta ve Mısır'ı Frenkler'in yardımıyla istila etmek istemektedir. Fakat sanki dizi tamamlanıyormuşçasına, Nureddin'i on beş yıl boyunca felç eden güçlü Bizans ordusu, I. Kılıçarslan'ın oğlu II. Kılıçarslan tarafından 1176'da Myriokephalon'da ezilmiştir. Manuel kısa bir süre sonra ölecek ve Doğu Hıristiyan imparatorluğu anarşiye yuvarlanacaktır.

Selahaddin'e methiye düzenlere, bu ard arda gelen beklenmedik olaylarda tanrının parmağını görmelerinden ötürü kızmak gerekir mi? Tanrı? Yusuf, talihinin payını hiçbir zaman kendi hesabına geçirmeye çalışmamıştır. Tanrıya dua ederken hep "amcam Şirkuh"a ve "efendim Nureddin"e şükranlarını belirtmiştir. Selahaddin'in yüceliğinin bir miktarının da tevazudan kaynaklandığı doğrudur.

> Selahaddin bir gün yorulmuştu ve dinlenmek istiyordu, memlûklerinden (köle) biri yanına geldi ve imzalaması için bir kâğıt uzattı. Sultan, "bitkinim, bir saat sonra gel" dedi. Ama adam ısrar etti. Kâğıdı neredeyse Selahaddin'in gözüne sokarken ona şöyle dedi: "Efendi imzalasın". Sultan şöyle cevap verdi: "Amma hokkam yanımda değil". Çadırının girişine oturmuştu ve memlûk içeride bir hokka bulunduğunu farketti. "İşte hokka çadırın dibinde", dedi, bunun anlamı, Selahaddin'e, bizzat gidip hokkayı almasını emrettiğiydi, başka birşey değil. Sultan arkasına döndü, hokkayı gördü ve şöyle dedi: "Hay Allah, doğru". Bunun üzerine arkaya uzandı, sol koluna yaslandı ve sağ eliyle hokkayı aldı. Sonra kâğıdı imzaladı.

Selahaddin'in bir kâtibi ve hayat hikâyesi yazarı olan Bahaeddin tarafından aktarılan bu olay, onu döneminin, aynı zamanda bütün dönemlerin hükümdarlarından farklı kılan şeyin ne olduğunu çarpıcı bir şekilde aydınlatmaktadır: en güçlülerden daha güçlü olduğunda

bile, basit insanlarla beraberken mütevazi olmak. Vakanüvisleri, hiç kuşkusuz onun cesaretini, adaletini, cihad konusundaki coşkusunu dile getirmektedirler, ama anlatıları boyunca daha duygulandırıcı, daha insani bir imge aralıksız belirmektedir. Bahaeddin şöyle anlatmaktadır:

> Frenkler'e karşı seferin tam göbeğindeyken, Selahaddin yakın adamlarını yanına çağırdı. Elinde henüz okuduğu bir mektup tutuyordu ve konuşmaya kalkışınca hıçkırıklara boğuldu. Onu böyle görünce biz de kendimizi tutamayıp ağladık, oysa söz konusu olanın ne olduğunu bilmiyorduk. Nihayet gözyaşlarının boğduğu bir sesle, "yeğenim Takiyeddin ölmüş" dedi. Ve hüngür hüngür ağlamaya başladı, tabii biz de. Kendimi toparlayıp şöyle konuştum: "Hangi seferin içinde olduğumuzu unutmayalım ve kendimizi gözyaşlarına bıraktığımız için tanrıdan af dileyelim". Selahaddin beni onayladı. "Evet, Tanrı beni affetsin, tanrı beni affetsin," dedi. Bunu birçok kere tekrarladı, sonra şöyle dedi: "Olan bitenden kimsenin haberi olmasın. Bunun arkasından, gözlerini yıkamak için gülsuyu getirtti".

Selahaddin'in gözyaşları yalnızca yakınları öldüğünde akmamaktadır. Bahaeddin şunları hatırlamaktadır:

> Bir gün sultanla birlikte Frenkler'e doğru at koştururken, ordunun izcilerinden biri göğsünü yumruklayıp hıçkıra hıçkıra ağlayan bir kadınla birlikte bize doğru ilerledi, izci, "Kadın efendiyi görmek için Frenkler'in oradan çıktı, biz de getirdik" diye açıkladı. Selahaddin, çevirmeninden onu sorgulamasını istedi. Kadın şöyle dedi: "Dün Müslüman hırsızlar çadırıma girdiler ve küçük kızımı çaldılar. Bütün gece ağladım, bunun üzerine şeflerim bana şöyle dediler: 'Müslümanların kralı merhametlidir, onun yanına gitmen için sana izin vereceğiz, sen de ondan kızını isteyebilirsin'. Böylece geldim ve bütün umudumu sana bağladım. Selahaddin duygulandı ve gözleri yaşardı. Kızı bulması için birini esir pazarına gönderdi ve bir saat geçmeden bir süvari, kız sırtında olduğu halde geldi. Onları görür görmez, anne kendini yere attı, yüzünü kumlara sürdü ve bütün oradakiler duygulanıp ağladılar. Kadın göğe doğru baktı ve anlaşılmaz şeyler söylemeye başladı. Sonra kızı ona verildi ve Frenkler'in kampına kadar ona eşlik edildi.

Selahaddin'i tanımış olanlar, fizik yapısını -kısa boylu, ince, kısa ve düzgün sakallı- anlatmakla pek uğraşmayarak, çehresinden, düşünceli ve biraz melankolik çehresinden söz etmeyi tercih

etmektedirler. Bu çehre, aniden rahatlatıcı bir gülümsemeyle aydınlanarak, muhatabına güven vermektedir. Selahaddin, konuklarına karşı her zaman nazik olmuş, onların yemeğe kalması konusunda ısrar etmiş, onları kâfir olsalar bile her zaman pohpohlamış ve bütün ihtiyaçlarını gidermiştir. Onu ziyarete gelen birinin hayal kırıklığı içinde ayrılmasına tahammül edemezdi ve bazıları da bundan yararlanmayı sektirmemişlerdir. Bir gün, Frenkler'le bir barış dönemi esnasında, Antakya'nın efendisi "brens", Selahaddin'in çadırının önüne habersiz gelmiş ve sultanın dört yıl önce aldığı bir bölgeyi geri vermesini istemiştir ve Selahaddin burayı ona vermiştir.

Görüldüğü üzere, Selahaddin'in cömertliği bazen bilinçsizliğe varmaktadır. Bahaeddin'in açıkladığına göre:

> Hazinedarları beklenmedik durumlar için her zaman bir yana bir para saklarlardı, çünkü efendilerinin böylesine bir ihtiyattan haberi olduğunda onu hemen harcayacağını bilirlerdi, bu tedbire rağmen, Sultan öldüğünde devlet hazinesinde Sûr kaynaklı bir altın külçeyle kırk yedi dirhem gümüşten başka birşey yoktu.

Bazı çalışma arkadaşları onun savurganlığını eleştirdiklerinde, Selahaddin rahat bir gülümsemeyle şöyle karşılık vermekteydi: "Bazı insanlar için para kumdan daha değerli değildir". Nitekim zenginlik ve lüksü samimiyetle küçümserdi ve Fatımi halifelerinin masalsı sarayı onun eline geçtiğinde, buraya emirlerini yerleştirmiş, kendi ise, vezirlere tahsis edilen daha mütevazi konağa yerleşmiştir.

Bu, Selahaddin ile Nureddin arasındaki benzerlikleri gösteren çok sayıdaki çizgiden bir tanesidir. Fakat hasımları onun efendisinin soluk bir taklitçisinden başka birşey olmadığını söyleyeceklerdir. Gerçekte başkalarıyla, özellikle de askerleriyle olan temaslarında, öncelinden çok daha sıcak gözükmeyi bilmiştir. Dinin hükümlerine harfiyen uymuşsa da, Zengi'nin oğlunun bazı tavırlarını belirleyen şu hafif yobaz yan onda ortaya çıkmamıştır. Selahaddin'in kendini genelde onun kadar kısıtladığı, fakat başkalarına karşı onun kadar talepçi olmadığı söylenebilir. Oysa, ister "sapkınlar", isterse bazı Frenkler söz konusu olsun, İslama küfür edenlere karşı öncelinden çok daha acımasız olmuştur.

Bu kişilik farklılıklarının dışında, Selahaddin, özellikle kariyerinin başlangıcında olmak üzere, Nureddin'in belirleyici kişiliğinin çok etkisinde kalmıştır. Selahaddin, ona lâyık bir ardıl olduğunu gösterebilmek için, onunla aynı amaçları aralıksız izlemiştir: Arap dünyasını birleştirmek; Müslümanları, güçlü bir propaganda şebekesiyle manevi olduğu kadar, işgâl altındaki toprakları geri alabilmek üzere askeri olarak da seferber etmek.

Emirler 1174 yılında Şam'da genç es-Salih'in etrafında toplanarak, Selahaddin'e kafa tutmanın en iyi yolunun ne olacağını tartışır ve hatta Frenkler'le ittifak yapmayı bile düşünürlerken, Kahire'nin efendisi onlara gerçek bir meydan okuma mektubu gönderir. Nureddin'le çatışmasının yüce bir şekilde gizlendiği bu mektupta, kendini hiç tereddütsüz, efendisinin eserini devam ettiren kişi ve onun mirasının sadık muhafızı olarak sunar.

> Eğer müteveffa meliğimiz, aranızda benden daha fazla güvene lâyık birini bulsaydı, eyaletlerinin en önemlisi olan Mısır'ı ona vermez miydi? Hiç kuşkunuz olmasın ki, Nureddin bu kadar erken ölmeseydi, oğlunu eğitme ve gözetme işini bana verirdi. Oysa görüyorum ki, efendime ve oğluna hizmet edecek yegâne kişiler sizmişsiniz gibi davranıyor ve beni dışlamaya uğraşıyorsunuz. Ama ben yakında geleceğim. Efendimin anısını şereflendirmek üzere iz bırakacak işler yapacağım ve hepiniz kötü davranışınızdan ötürü cezalandırılacaksınız.

Burada artık geçmiş yılların ölçülü adamı görülmemektedir. Sanki efendisinin ölümü, onun uzun zamandır zaptettiği saldırganlığını serbest bırakmış gibidir. Koşulların olağandışı olduğu doğrudur, çünkü bu mesajın belirgin bir işlevi vardır: Selahaddin bu mesajla savaş ilân ederek, Müslüman Suriye'yi fethetmeye başlamıştır. Kahire'nin efendisi, bu mesajı yolladığı Ekim 1174 tarihinde, çoktan yedi yüz süvarinin başında Şam yolunu tutmuştur bile. Suriye başkentini kuşatmak için bu sayı azdır, ama Yusuf işini iyi hesaplamıştır. Onun mektubundaki çok özel saldırganlıktan korkuya kapılan es-Salih ve adamları Halep'e çekilmeyi tercih etmişlerdir. Frenkler'in topraklarından rahatsız edilmeden geçen ve artık "Şirkuh yolu" denilebilecek güzergâhı izleyen Selahaddin, Ekim sonunda

Şam'a varmıştır. Kentte, ailesine bağlı adamlar, onu karşılamak üzere kapıları açmak için acele etmektedirler.

Tek bir kılıç sallamadan elde ettiği bu zaferinden cesaret alarak atılımını sürdürmüştür. Şam garnizonunun komutasını kardeşlerinden birine bırakarak Orta Suriye'ye yönelmiş ve Hıms ile Hama'yı ele geçirmiştir. İbn el-Esir'in dediğine göre, bu yıldırım harekâtı esnasında *Selahaddin, Nureddin'in oğlu melik es-Salih adına hareket ettiği iddiasındaydı. Amacının ülkeyi Frenkler'e karşı savunmak olduğunu söylüyordu.* Zengi hanedanına sadık olan Musullu vakanüvis, ikiyüzlü olmakla suçladığı Selahaddin'e karşı en azından kuşkulu bir bakışa sahiptir. Tamamen haksız değildir. Nitekim düzme melik rolü oynamak isteyen Selahaddin, kendini es-Salih'in koruyucusu olarak sunmaktadır. "Bu delikanlı, her halükârda tek başına yönetemez. Ona bir lala, bir naip gerekiyor, ve bu rolü oynama konusunda benden daha iyi konumda olan yok" demektedir. Zaten ev sahibine, sadakati konusunda güvence vermek üzere bir mektup yollamış, Kahire ve Şam camilerinde onun adına hutbe okutmuş, parayı onun adına bastırtmıştır.

Genç hükümdar bu hareketlerden hiç etkilenmemiştir. Selahaddin Aralık 1174'te, "melik es-Salih'i danışmanlarının kötü etkilerinden korumak için" Halep'i kuşattığında, Nureddin'in oğlu kent halkını toplayarak onlara duygulu bir söylev vermiştir: "Şu gayriadil ve nankör adama bakınız, tanrıya ve insanlara hiç saygısı yok, ülkemi elimden almak istiyor. Ben yetimim ve sizi çok sevmiş olan babamın anısına beni savunmanız konusunda size güveniyorum". Çok derinlemesine etkilenen Halepliler, "nankör"e karşı sonuna kadar direnmeye karar vermişlerdir. Es-Salih'le doğrudan çatışmaya girmekten kaçınan Selahaddin, kuşatmayı kaldırmıştır. Buna karşılık, kendini "Mısır ve Suriye meliği" ilân ederek, artık hiçbir efendiye bağlı olmamaya karar vermiştir. Vakanüvisler ona ayrıca sultan ünvanını da vereceklerdir, ama kendisi bunu hiç kullanmayacaktır. Selahaddin Halep surlarının dibine birkaç kere daha gelecek, ama Nureddin'in oğluyla kılıç şakırdatmaya hiç girmeyecektir.

Es-Salih'in danışmanları, bu sürekli tehdidi uzaklaştırmak için haşhaşiyunun yardımlarına başvurmaya karar verirler. Reşideddin

Sinan'la temasa geçerler, o da onları Yusuf'tan kurtarmaya söz verir, "dağın ihtiyarı", Fatımi hanedanının mezar kazıcısıyla olan hesabını görmekten başka birşey istememektedir. İlk suikast 1175 başında gerçekleşir: bazı haşhaşiyun Selahaddin'in kampına girer, çadırına kadar ulaşırlar, bir emir onları tanır ve yollarını keser. Ağır yaralanır, ama alarm verilmiştir. Muhafızlar koşar ve sıkı bir mücadeleden sonra batıniler öldürülür. Bu, olayı ertelemekten başka bir sonuç vermez. 22 Mayıs 1176'da Selahaddin gene Halep bölgesinde sefere çıkmışken, bir haşhaşiyun müridi çadırına girer ve kafasına bir bıçak darbesi indirir. Sonuncu suikastten beri teyakkuz halinde olan Sultan, fesinin altına örme zırhtan bir başlık giyme adedini edinmiştir. Katil bunun üzerine kurbanının boynuna saldırır. Fakat bıçak burada da etkisiz kalır, Nitekim Selahaddin, yüksek yakası örme zırhla güçlendirilmiş kalın kumaştan bir entari giymektedir. Bunun üzerine ordudaki emirlerden biri gelir, bir eliyle bıçağı tutar ve diğer eliyle de batıniye vurur, o da yere düşer. Selahaddin daha yerinden kıpırdamaya vakit bulamadan bir ikincisi, sonra bir üçüncüsü üstüne atılır.

Ama muhafızlar gelmişlerdir ve saldırganlar öldürülür. Yusuf, çadırdan ürkmüş ve hâlâ bir şey olmadığına afallamış bir şekilde, sendeleyerek çıkar.

Kendini topladığında, haşhaşiyuna inlerinde, Sinan'ın on kadar kaleyi denetlediği Orta Suriye'de saldırmaya karar verir. Selahaddin, bu kalelerin en korkutucu olanını, dik bir dağa tünemiş Masyaf kalesini kuşatacaktır. Fakat 1176 yılının bu Ağustos ayında Haşhaşiyun ülkesinde cereyan edenler herhalde bir esrar olarak kalacaklardır. İbn el-Esir'e ait olan birinci versiyona göre, Sinan, Selahaddin'in dayısına bir mektup göndererek, hanedanın bütün üyelerini öldürtmeye yemin etmiştir. Tarikattan gelen, üstelik sultana yönelik iki suikast girişiminden sonra gelen bu tehdidi hafife almak olanaksızdır. Bu durumda Masyaf kuşatmasına son verilmiştir.

Fakat olayların ikinci bir versiyonu bizzat haşhaşiyundan gelmektedir. Bu anlatım, tarikatın bize ulaşan nadir yazılı kaynaklarından biri olan, Ebu-Firaz adında bir müridin imzasını taşıyan bir anlatıda yer almaktadır. Ona göre, Masyaf kuşatıldığı

sırada burada olmayan Sinan, iki arkadaşla birlikte komşu bir tepeye yerleşerek, harekâtın gelişimini izlemeye başlamış; Selahaddin de adamlarına onu yakalama emrini vermiştir. Kalabalık bir birlik Sinan'ı kuşatmıştır, ama askerler ona yaklaşmaya uğraştıklarında, organları esrarlı bir güç tarafından felcedilmiştir. "Dağın ihtiyarı" bunun üzerine onlara, sultanla kişisel ve özel olarak görüşmek istediğini bildirmelerini söylemiş, dehşete kapılan askerler olanı biteni efendilerine anlatmak için koşmuşlar ve bunları hiç de iyiye yormayan Selahaddin, bütün ayak izlerini belirlemek için çadırının etrafına kireç ve kül döktürtmüş, akşam olunca da, onu korumak üzere meşaleleri olan muhafızlar dikmiştir. Gece yarısı birdenbire sıçrayarak uyanmış, bir anlık bir zaman aralığında tanımadığı birinin çadırından dışarı süzüldüğünü farketmiş ve bunun Sinan olduğunu sanmıştır. Esrarlı ziyaretçi yatağın üzerine zehirli bir peksimet ile bir kâğıt bırakmıştır. Kâğıtta şunlar okunmaktadır: "Elimizdesin". Selahaddin bunun üzerine bir çığlık atmış ve muhafızları koşup gelmişler, ama hiçbir şey görmediklerine yemin etmişlerdir. Selahaddin hemen ertesi gün kuşatmayı kaldırmış ve hızla Şam'a geri dönmüştür.

Bu öykünün fazla romanlaştırıldığından hiç kuşku yoktur, ama Selahaddin'in haşhaşiyuna yönelik siyasetini çok aniden değiştirdiği de kesin bir olgudur. Her cins sapkınlıktan iğrenmesine rağmen, batınilerin ülkesini tehdid etmeye bir daha asla kalkışmayacaktır. Bunun tamamen tersine, onlarla uzlaşmaya çalışarak, böylece hem Frenk, hem de Müslüman düşmanlarını değerli bir yardımcıdan mahrum bırakacaktır. Çünkü sultan Suriye'yi ele geçirmek için yürüttüğü mücadelede bütün kozları kendi elinde toplamaya karar vermiştir. Aslında Şam'ı ele geçirdiğinden beri, bu mücadeleyi görünüşte kazanmış gibidir, ama çatışma ne zaman biteceği belirsiz bir şekilde sürmektedir. Frenk devletlerine, Halep'e, gene Zengi'nin ardıllarından birinin yönetimi altında olan Musul'a ve Cezire ile Küçük Asya'daki çeşitli hükümdarlara karşı girişilmesi gereken bütün bu seferler tüketicidirler. Üstelik entrikacıların ve fesat kuranların cesaretini kırmak üzere düzenli olarak Kahire'ye gitmek zorundadır.

Durum ancak 1181'in sonunda, es-Salih belki de zehirlenerek, on sekiz yaşında aniden öldüğünde durulmaya başlamıştır. İbn el-Esir, onun son anlarını duygulu bir şekilde anlatmaktadır:

> Durumu ağırlaşınca, hekimler ona biraz şarap içmesini tavsiye ettiler. Onlara şöyle dedi: "Bir hocanın fikrini almadan bunu yapamam". Ulemanın önde gelenlerinden biri başucuna gelerek, dinin şarabın ilaç olarak kullanımına izin verdiğini açıkladı. Es-Salih sordu: "Eğer Allah hayatıma son vermeye karar verdiyse, beni şarap içerken görünce fikrini değiştireceğini gerçekten sanıyor musunuz?". Din adamı hayır demek zorunda kaldı. Ölmek üzere olan (genç), "öyleyse yaradana miğdemde yasak bir gıda olduğu halde kavuşmak istemiyorum" diye konuştu.

Bundan bir buçuk yıl sonra, Selahaddin 18 Haziran 1183'te Halep'e resmen girer. Artık Suriye ve Mısır, Nureddin'in zamanında olduğu gibi itibari bir şekilde değil de, Eyyubi hükümdarının tartışılmaz otoritesi altında etkin bir şekilde birleşmişlerdir. Onları her gün biraz daha sıkıştıran bu güçlü Arap devletinin ortaya çıkışı, Frenkler'in merak uyandırıcı bir şekilde dayanışmaya yönelmelerine yol açmamıştır. Bunun tamamen tersi olmuştur. Cüzzamın korkunç bir şekilde sakatladığı Kudüs kralı iktidarsızlığa yuvarlanırken, iki rakip klan iktidarı ele geçirmek için mücadele etmektedir. Selahaddin'le anlaşma yanlısı olan birincisi, Trablus kontu Raymond'un yönetimi altındadır. Aşırı olan ikincisinin sözcüsü ise, eski Antakya prensi Renaud de Châtillon'dur.

Çok esmer, kartal burunlu, su gibi Arapça konuşan, islami metinleri dikkatle okuyan Raymond, eğer uzun boyu Batılı kökenlerini ele vermeseydi, bal gibi Suriyeli bir emir sanılabilirdi. İbn el-Esir şunları söylemektedir:

> Bu durumda Frenkler arasında, Trablus beyi Raymond İbn Raymon es-Sanjili'den (Saint-Gilles soyundan) daha cesur ve daha bilge biri yoktu. Fakat bu adam çok hırslıydı ve hararetle kral olmak istiyordu. Bir süre naiplik yaptı, ama buradan hemen uzaklaştırıldı. Buna o kadar bozuldu ki, Selahaddin'e yazarak onun cephesine geçti ve ondan Frenkler'in kralı olmasına yardım etmesini istedi. Selahaddin buna sevindi ve Müslümanların elinde esir olan bazı Trablus şövalyelerini hemen serbest bıraktı.

Selahaddin Frenkler arasındaki bu iç uyuşmazlıkları dikkatle izlemektedir. Raymond'un yönetimindeki "Doğulu" akını Kudüs'te üste geliyormuş gibi olduğunda, buna rıza göstermiştir. IV. Baudouin, 1184'te cüzzamın son safhasına gelmiştir. Ayakları ve bacakları gevşemiş, gözlerinin feri sönmüştür. Ama ne cesareti, ne de sağduyusu eksilmiştir ve Selahaddin'le iyi komşuluk ilişkisi kurmaya çalışan Trablus kontuna güvenmektedir. Şam'ı o yıl ziyaret eden Endülüslü seyyah İbn Cübeyir, süren savaşa rağmen kervanların Kahire ile Şam arasında Frenk topraklarından geçerek düzenli bir şekilde gelip gitmelerine şaşırmıştır. "Hıristiyanlar, Müslümanlar hilesiz hurdasız uygulanan bir vergi ödetiyorlar" diye izlenimlerini anlatmaktadır. "Hıristiyan tüccarlar da, Müslüman topraklarından geçtiklerinde malları üzerinden bir vergi ödüyorlar. Aralarında tam bir anlaşma var ve eşitliğe uyuyorlar. Savaşçılar savaşlarıyla uğraşıyorlar, ama halk barış içinde kalıyor".

Bu birlikte yaşamaya son vermekte hiç acelesi olmayan Selahaddin, hatta barış yolunda daha ileriye gitmeye hazır olduğunu bile belli etmektedir. Nitekim, cüzzamlı kral 1185 martında yirmi dört yaşında ölür, tahtı altı yaşındaki yeğeni V. Baudouin'e bırakır. Trablus kontu naipliği de, iktidarını pekiştirmek için zamana ihtiyacı olduğunu bildiğinden, bir barış yapmak üzere Şam'a elçiler gönderir. Kendini Batılılarla nihai çarpışmaya hazır hisseden Selahaddin, dört yıllık bir barış anlaşmasını kabul ederek, ne pahasına olursa olsun çarpışma peşinde olmadığını kanıtlar.

Fakat çocuk-kral, bir yıl sonra, Ağustos 1186'da ölünce, naibin durumu tartışmalı hale gelir. İbn el-Esir, *Küçük kralın annesi, Batı'dan yeni gelmiş Guy adındaki bir Frenk'e tutulmuştu. Onunla evlenmişti ve çocuk ölünce, tacı kocasının başına koydu; patriği, rahipleri, keşişleri, Hospitalier ve Tempiler tarikatı mensuplarını, baronları çağırdı, onlara iktidarı Guy'ye aktardığını bildirdi ve ona itaat edeceklerine yemin ettirdi. Raymond reddetti ve Selahaddin'le anlaşmayı tercih etti.* Bu Guy, hiçbir siyasal ve askeri yeteneği olmayan, her zaman son konuştuğu kişinin fikrine katılmaya hazır olan, tamamen silik, yakışıklı bir adam olan kral Guy de Lusignan'dır. Gerçekte, şefleri "brens Arnat", Renaud de Châtillon olan "şahinler"in elinde bir kukladan başka birşey değildir.

Renaud, Kıbrıs'taki macerasından ve kuzey Suriye'deki aşırılıklarından sonra, on beş yılını Halep zindanlarında geçirmiş, 1175'te Nureddin'in oğlu tarafından serbest bırakılmıştır. Esareti, kusurlarını arttırmaktan başka bir sonuç vermemiştir. Şimdi her zamankinden daha fanatik daha açgözlü, gözünü daha kan bürümüştür. Arnat, Araplar ile Frenkler arasında on yıllarca yıl süren savaş ve katliamların neden olduğundan daha büyük bir kini tek başına açığa çıkartacaktır. Serbest bırakıldıktan sonra, damatı II. Bohemond'un hüküm sürdüğü Antakya'yı geri almayı başaramamıştır. Bu durumda, Kudüs krallığına yerleşmiş, burada kendine Ürdün nehrinin doğusundaki toprakları, özellikle de güçlü Kerak ve Şevbek kalelerini drahoma olarak getiren dul bir kadınla hemen evlenmiştir. Templierler ve yeni gelen çok sayıda şövalyeyle hemen ittifak yaparak, Kudüs'te giderek artan bir nüfuza sahip hale gelmiştir ki, bunu bir tek Raymond, o da bir süre için dengelenebilmektedir. Renaud'nun dayatmaya uğraştığı siyaset, ilk Frenk istilası sırasındakidir: Araplarla aralıksız dövüşmek, hiç acımadan yağmalamak ve katletmek, yeni topraklar fethetmek. Ona göre her uyuşma, her anlaşma bir ihanettir. Hiçbir barışın, hiçbir sözün kendini bağlamadığını düşünmektedir. "Zaten Müslüman kâfirlere edilen yeminin değeri nedir ki?" diye hayasızca bir açıklaması da vardır.

1180'de Şam ile Kudüs arasında, bölgede mal ve insanların serbest dolaşımını güvence altına alan bir anlaşma imzalanmıştır. Bundan birkaç ay sonra, Suriye çölünü Mekke yönünde kateden ve zengin Arap tüccarlara ait olan bir kervan Renaud'nun saldırısına uğramış, kont mallara el koymuştur. Selahaddin, IV. Baudouin nezdinde şikayette bulunmuş, fakat o vassaline (bağımlısı, adamı) karşı bir cezalandırma harekâtına girişmeye cesaret edememiştir. 1182 sonbaharında daha vahim bir durum meydana gelmiştir: Arnat, bizzat Mekke'yi yağmalamaya karar vermiştir. O sıralarda Akabe körfezi üzerinde küçük bir Arap balıkçı limanı olan Elyat'tan gemiye binmiş, bazı Kızıldeniz korsanlarının rehberliğiyle kıyı boyunca inerek, Medine'nin limanı Yanboh'a, sonra da Mekke'den uzakta olmayan Rabig'e saldırmıştır. Renaud'nun adamları, Cidde'ye giden bir Müslüman hacı gemisini batırmışlardır. İbn el-Esir, *herkes*

gafil avlanmıştı diye açıklamaktadır, *çünkü bu bölgenin insanları, ne tüccar, ne de savaşçı hiçbir Frenk görmemişlerdi.* Başarılarından sarhoşa dönen saldırganlar, teknelerini ganimetle doldurmak için acele etmişlerdir. Ve Renaud topraklarına geri dönerken, adamları aylarca Kızıldeniz'de dolaşmışlardır. Selahaddin'in, o yokken Mısır'ı yöneten kardeşi el-Adil, bir filo donatmış ve yağmacıların peşine takılarak onları yoketmiştir. İçlerinden bazıları, kafaları halkın önünde kesilmek üzere Mekke'ye götürülmüşlerdir. Musullu tarihçi, *kutsal yerleri kirletmeye kalkanlar için ibret alınacak bir ceza,* diye sonuca varmaktadır. Bu çılgınca maceraya ilişkin haberler tabii ki Müslüman dünyasında dolaşmış ve Arnat artık Frenk düşmanın en çirkin yanının simgesi haline gelmiştir.

Selahaddin, Renaud'nun topraklarına birçok akın düzenleyerek karşılık vermiştir. Ama sultan, öfkesine rağmen yüceliğini muhafaza etmeyi bilmiştir. Örneğin 1183 Kasımında, mancınıklarını Kerak kalesinin etrafına yerleştirmiş ve kaya parçalarıyla bombardımana başlamışken, kaleyi savunanlar ona içeride prensin düğününün sürmekte olduğunu bildirmişlerdir. Gelinin Renaud'nun üvey kızı olmasına rağmen, Selahaddin kuşatma altındakilerden gençlerin kalacakları daireyi göstermelerini istemiş ve adamlarına bu bölgeyi sakınmalarını emretmiştir.

Ancak bu cins davranışların Arnat'a karşı, ne yazık ki hiçbir yararı yoktur. Bilge Raymond tarafından bir an için etkisizleşitirildikten sonra, kral Guy'nin 1186 eylülünde tahta çıkmasıyla yeniden söz sahibi olmuştur. Bundan birkaç hafta sonra, varılan barışın daha iki buçuk yıl sürmesi gerektiğini bilmezden gelerek, Mekke yolunda sakin sakin ilerleyen büyük bir Arap hacı ve tüccar kervanının üzerine alıcı bir kuş gibi çökmüştür. Kervandaki silahlı adamları öldürmüş, kafilenin geri kalanını esir ederek Kerak'a götürmüştür. Bunlardan bazıları Renaud'ya barış anlaşmasını hatırlatmaya cüret edince, onlara meydan okur bir tavırla "Muhammediniz gelsin de sizi kurtarsın!" demiştir. Bu sözler birkaç hafta sonra Selahaddin'e aktarıldığında, Arnat'ı kendi elleriyle öldürmeye yemin edecektir.

Fakat sultan hemen o anda uygun zamanı beklemeye uğraşmaktadır. Anlaşmalar uyarınca esirleri serbest bırakması ve mallarını iade etmesi için Renaud'ya elçiler göndermiştir. Prens

elçileri kabul etmeyi reddedince, onlar da Kudüs'e yönelmişler, burada onları kral Guy karşılamış ve vassalinin yaptıklarına müthiş şaşırdığını söylemiş, ama onunla çatışmaya girmeye cesaret edememiştir. Elçiler ısrar etmişlerdir: Prens Arnat'ın elindeki rehineler Kerak zindanlarında, bütün anlaşma ve yeminlere rağmen unutulmaya ve çürümeye mi terkedileceklerdir? İktidarsız Guy, kendini bu işten sıyırmıştır.

Barış anlaşması bozulmuştur. Ona sonuna kadar uymaya kararlı olan Selahaddin, çatışmaların yeniden başlayacak olmasından hiç kaygılanmamaktadır. Frenklerin sözlerini alçakça bozduklarını haber vermek üzere, Mısır, Suriye ve Cezire emirlerine haberciler yollayarak, müttefik ve bağımlılarını işgalciye karşı cihada katılmak üzere bütün güçlerini biraraya getirmeye çağırmıştır. Bütün İslam ülkelerinden binlerce süvari ve piyade Şam'a akmaktadır. Kent, artık askerlerin güneşe ve yağmura karşı korundukları oluklu çatılardan, deve tüyünden küçük çadırlardan veya zengin renkleri olan ve Kur'an ayetleri veya hatla yazılmış şiirlerle süslü zengin hükümdar otağlarının ortasında karaya oturmuş bir gemi gibidir.

Seferberlik devam ederken, Frenkler iç çatışmalarının içine gömülmektedirler. Müslümanlarla işbirliği halinde olmakla itham ettiği rakibi Raymond'dan kurtulmak için zamanın uygun olduğunu düşünen kral Guy, Kudüs ordusunu, Celile'de (Galile) küçük bir kent olan ve Trablus kontunun karısına ait bulunan Taberiye'ye saldırtmaya hazırlanmaktadır. Alarm durumuna geçen Trablus kontu, bir ittifak önermek üzere Selahaddin'e gider, sultan bu teklifi hemen kabul ederek, Taberiye garnizonunu takviye için hemen bir birlik gönderir. Kudüs ordusu geri çekilir.

Arap, Türk ve Kürt savaşçılar Şam'a doğru dalga dalga akmaya devam ederlerken, Selahaddin 30 Nisan 1187'de Taberiye'ye bir haberci göndererek, Raymond'dan ittifak anlaşmasına uygun olarak izcilerinin Celile gölünde bir keşif turu yapmalarına izin vermesini ister. Kont sıkıntıya düşer, ama reddedemez. Tek şartı, Müslüman askerlerin topraklarını akşamdan önce terketmeleri ve ne insanlarına, ne de uyruklarının mallarına saldırmama sözü vermeleridir. Her tür olayı önlemek üzere, civardaki bütün yerleşim

yerlerini Müslüman birliklerinin geçişi konusunda uyarır ve halktan evlerinden çıkmamalarını ister.

Ertesi gün, 1 Mayıs cuma şafakla birlikte, Selahaddin'in yardımcılarından birinin komutasındaki yedi bin süvari Taberiye surlarının altından geçer. Aynı günün akşamı aynı yolu ters yönde geçtiklerinde, kontun şartlarına harfiyen uymuşlar; ne köylere, ne şatolara yan gözle bakmışlar; ne hayvan, ne altın çalmışlardır, ama gene de olay çıkmasını önleyememişlerdir. Nitekim Templier ve Hospitalier tarikatlarının üstadı azamları, bir önceki gün Raymond'un habercileri Müslümanların geçişini bildirmeye geldikleri sırada, tesadüfen civardaki kalelerden birinde bulunmaktadırlar. Keşiş-askerlerin kanları beyinlerine çıkmıştır. Onlara göre Müslüman kâfirleriyle anlaşma yapılamaz. Böylece birkaç yüz şövalye ve piyade toplayarak, Müslüman süvarilerine Nazaret'in kuzeyindeki Sefuriye köyü yakınlarında saldırmaya karar vermişlerdir. Frenkler birkaç dakika içinde yokedilmiştir. Bir tek Templierlerin üstadı azami kaçmayı başarabilmiştir. İbn el-Esir şunları aktarmaktadır:

> Bu bozgundan sonra gözleri korkan Frenkler, Raymond'a patrikleri, rahipleri ve keşişleriyle birlikte çok sayıda şövalye göndererek, Selahaddin'le ittifak yapmasını acı acı eleştirdiler. Ona şöyle dediler: "Kesinlikle islamiyeti kabul etmiş olmalısın, yoksa olanlara tahammül edemezdin. Müslümanların senin topraklarından geçmelerini, Templierler ve Hospitalierleri katletmelerini ve sen karşı bile çıkmadan esirlerle birlikte geri çekilmelerini kabul etmezdin". Kontun kendi askerleri, yani Trablusşam ve Taberiyeli askerler da ona aynı eliştirileri yaptılar ve patrik onu aforoz etmek ve evliliğini iptal etmekle tehdit etti. Bu baskılara maruz kalan Raymond korktu. Özür diledi ve pişmanlık getirdi. Onu affettiler, onunla uzlaştılar ve ondan birliklerini kralın emrine vermesini ve Müslümanlara karşı çarpışmaya katılmasını istediler. Kont böylece onlarla birlikte yola çıktı. Frenkler bunun üzerine, şövalye ve piyade bütün askerlerini Akkâ yakınlarında birleştirdiler, sonra ayak sürüyerek Sefuriye köyüne doğru yürüdüler.

Müslüman cephesinde ise, herkesin istisnasız kaygı duyduğu ve nefret ettiği bu askeri-dinsel tarikatların bozgunu bir zafer-öncesi keyfi vermiştir. Emirler ve askerler artık Frenkler'le kılıç vuruşturmak için acele etmektedirler. Selahaddin bu durumda,

Haziranda bütün askerlerini Yam ile Taberiye'nin yarı yolunda toplamıştır: Önünde on iki bin süvari geçit yapmıştır, piyadeler ve gönüllüler bu sayının içinde değillerdir. Sultan savaş atının üzerinden emretmiş ve bu binlerce ateşli asker tarafından tekrarlanmıştır: "Allahın düşmanına karşı zafer".

Selahaddin, kurmaylarına durumun analizini sakin bir şekilde yapmıştır: "Karşımıza çıkan bu fırsat herhalde bir daha hiç tekrarlanmaz. Benim kanaatime göre, Müslüman ordusu bir meydan savaşında bütün kâfirlerle birden hesaplaşmalıdır. Birliklerimiz dağılmadan, cihada kararlı bir şekilde atılmak gerekir". Sultanın önlemek istediği şey, çarpışma mevsimi sonbaharda sona erdiğinden, belirleyici zaferi kazanmadan bağımlı ve müttefiklerinin askerleriyle birlikte evlerine dönmeleridir. Fakat Frenkler aşırı temkinli askerlerdi. Müslüman güçlerini bu şekilde birleşmiş olarak görünce, çarpışmadan kaçınmanın çarelerini aramayacaklar mıdır? Selahaddin onlara bir tuzak kurmaya karar verir ve tanrıya, onların buraya düşmelerine izin vermesi için dua eder. Taberiye'ye yönelir, kenti bir gün içinde işgâl eder, birçok yerde ateş yakılmasını emreder ve Raymond'un karısı kontes ile bir avuç savunucunun elinde bulunan hisarı kuşatır. Müslüman ordusu bunların direnişini istediği an ezecek güçtedir, ama Sultan adamlarını engeller. Baskıyı yavaşça artırmak, nihai saldırıya hazırlanıyormuş gibi yapmak ve tepkileri beklemek gerekmektedir. İbn el-Esir şöyle anlatmaktadır:

> Frenkler, Selahaddin'in Taberiye'yi işgâl ettiğini ve yaktığını öğrenince, meclislerini topladılar. Bazıları, Müslümanların üzerine yürüyüp, onlarla çarpışarak hisarı almalarını engellemeyi önerdi. Ancak Raymond müdahale etti: "Taberiye bana aittir" dedi. "Kuşatma altında olan benim karımdır. Ama eğer Selahaddin'in saldırısı burada duracaksa, hisarın alınmasına ve karımın esir edilmesine razıyım. Çünkü Allah bilir ya, geçmişte birçok Müslüman ordusu gördüm, ama hiçbiri bugün Selahaddin'in sahip olduğu kadar kalabalık ve güçlü değildi. Bu durumda onunla boy ölçüşmekten kaçınalım. Daha sonra Taberiye'yi her zaman geri alabilir ve bizimkileri kurtarmak için fidye ödeyebiliriz". Fakat Kerak senyörü prens Arnat ona şöyle dedi: "Müslümanların gücünü anlatarak bizi korkutmaya çalışıyorsun, çünkü onları seviyorsun ve onların dostluğunu tercih ediyorsun, yoksa bu cins sözler etmezdin. Ve sen onların kalabalık olduğunu söylüyorsan, ben de sana, ateş, yakılacak odun miktarından korkmaz diye

cevap veriyorum". Kont bunun üzerine şöyle konuştu: "Ben sizlerden biriyim, sizin istediğiniz gibi davranacağım. Sizin yanınızda çarpışacağım, ama ne olacağını göreceksiniz".

Batılıların arasında bir kez daha en aşırı görüş üstün gelmişti.

Artık çarpışma için herşey yerli yerindedir. Selahaddin'in ordusu, meyva ağaçlarıyla kaplı verimli bir ovaya yayılmıştır. Arkada, Taberiye gölünün tatlı suyu ve onun içinden geçen Ürdün nehri yer almaktadır; daha uzakta ise, kuzeydoğu yönünde Golan tepelerinin ihtişamlı silueti farkedilmektedir. Müslüman kampının yakınlarında iki zirvesi bulunan bir tepe yükselmektedir, burası adını eteğindeki köyden alan "Hattin boynuzları"dır.

Yaklaşık on iki bin kişiden meydana gelen Frenk ordusu, 3 Temmuzda harekete geçer. Sefuriye ile Taberiye arasında katetmesi gereken yol uzun değildir, normal zamanda en fazlasından dört saat çekmektedir. Ancak Filistin'in bu bölgesi yazın tamamen kurudur. Ne kaynak, ne kuyu vardır ve akarsuların hepsi kurumuştur.

Fakat Sefuriye'den çok erken yola çıkan Frenkler, öğleden sonra göle varıp susuzluklarını giderebileceklerinden hiçbir kuşku duymamaktadırlar. Selahaddin ise tuzağını özenle hazırlamıştır. Süvarileri, hem arkadan, hem önden, hem de yanlardan saldırarak, üzerine ok yağdırarak düşmanı gün boyunca hırpalarlar. Batılıların bir miktar kayıp vermelerine neden olurlar, ama asıl onları yavaşlamak zorunda bırakırlar. Gün batımından az bir süre önce Frenkler bir düzlüğe gelirler, bunun tepesinden bütün manzarayı seyredebilmektedirler. Tam ayaklarının dibinde, toprak renkli birkaç eviyle küçük Hattin köyü uzanmaktadır, vadinin dibinde ise Taberiye gölünün suları parıldamaktadır. Ve daha yakında, sahil boyunca uzanan yeşillenmekte olan ovada da Selahaddin'in ordusu vardır. Su içebilmek için sultandan izin almak gerekmektedir.

Selahaddin gülümser. Frenkler'in bitkin, susuzluktan perişan olduklarını, akşam olmadan göle kadar bir geçit bulacak ne güç, ne de zamanlarının olduğunu, sabaha kadar bir damla su bulamadan kalmaya mahkûm olduklarını bilmektedir. Acaba bu koşullarda çarpışabilirler mi? Selahaddin o geceyi ibadet ve genel kurmay toplantılarıyla geçirecektir. Geri çekilme yolunu tıkamak üzere

birçok emirini düşmanın arkasını tutmakla görevlendirir ve herkesin iyi konumlanıp konumlanmadığını denetler, talimatlarını tekrarlar.

Ertesi gün, 4 Temmuz 1187'de, tamamen kuşatılmış, susuzluktan aptala dönmüş olan Frenkler, günün ilk ışıklarıyla birlikte tepeden inmeyi ve göle ulaşmayı umutsuzca denerler. Dünkü tüketici yürüyüşten süvarilerden daha fazla etkilenmiş olan piyadeler, baltalarını ve gürzlerini sırtlarında yük gibi taşıyarak körlemesine koşmaktadırlar; bunlar sağlam bir kılıç ve kargı duvarına dalgalar halinde çarparak ezilirler. Hayatta kalanlar, karışıklık içinde tepeye doğru kaçarlar, burada şövalyelere karışırlar, artık onlar da bozguna uğradıklarından emindirler. Hiçbir savunma hattının tutunma olasılığı yoktur. Ama gene de umutsuzluğun verdiği cesaretle çarpışmaya devam etmektedirler. Raymond, bir avuç yakınıyla birlikte, kendine Müslüman hatları boyunca bir yol açmaya uğraşmaktadır. Onu farkeden Selahaddin'in yardımcıları kaçmasına izin verirler. Trablusşam'a kadar at koşturacaktır. İbn el-Esir'in anlattığına göre:

> Kontun gitmesinden sonra, Frenkler az daha teslim oluyorlardı. Müslümanlar kuru otları ateşe vermişlerdi ve rüzgâr dumanı şövalyelerin gözlerine üflüyordu. Susuzluğun, alevlerin, dumanın, yaz sıcağının, çarpışma ateşinin saldırısına uğrayan Frenklerin artık güçleri kalmamıştı. Fakat kendi kendilerine, ölümden ancak karşı koyarak kurtulabileceklerini söylediler. Bunun üzerine öyle bir şiddetle saldırmaya başladılar ki, Müslümanlar çarpışmayı bırakacak gibi oldular. Ancak, Frenkler her saldırıda kayıp veriyor ve sayıları azalıyordu. Müslümanlar hakiki haçı ele geçirdiler. Bu Frenkler için en ağır kayıp oldu, çünkü Mesih'in - Allahın selâmı üzerine olsun - bunun üzerinde çarmıha gerildiğini iddia ediyorlardı.

İslamiyete göre, İsa ancak görünüşte çarmıha gerilmiştir. Çünkü tanrı, Meryem'in oğlunu, ona bu kadar iğrenç bir azap çektirilmesine izin vermeyecek kadar seviyordu.

Bu kayba rağmen, Frenkler arasında yüz elli kadar çok iyi şövalye hayatta kalmıştı, bunlar kahramanca dövüşerek Hattin köyünün üzerindeki yüksek bir alana çekildiler ve çadırlarını kurup, direnmeyi örgütlemeye başladılar. Ama Müslümanlar onları her bir yandan sıkıştırınca, bir tek kralın çadırı ayakta kaldı. Olayların

devamı, Selahaddin'in on yedi yaşındaki oğlu el-Melik el-Efdal tarafından anlatılmıştır:

> Katıldığım ilk savaş olan Hattin çarpışmasında babamın yanındaydım. Frenkler kralı tepeye varınca, adamlarıyla müthiş bir saldırıya geçerek bizim birlikleri babamın durduğu yere kadar geriletti. Bunun üzerine ona baktım, hüzünlüydü, kasılmıştı ve sakalını sinirli sinirli çekiştiriyordu. "Şeytan kazanmamalı" diye bağırarak ilerledi. Müslümanlar yeniden tepeye saldırıya geçtiler. Frenkler'in bizim birliklerin baskısıyla gerilediklerini görünce, sevinçle haykırdım: "Onları yendik". Fakat Frenkler gene saldırdılar ve bizimkiler kendilerini yeniden babamın yanında buldular. Onları gene saldırıya geçirdi ve onlar da düşmanı tepeye geri çekilmeye zorladılar. Yeniden haykırdım: "Onları yendik". Ama babam bana döndü ve "Sus. Onları ancak şu yukarıdaki çadır düştüğünde ezmiş olacağız" dedi. Daha sözünü bitirmemişti ki, çadır devrildi. Sultan bunun üzerine attan indi, yere kapandı ve sevinçten ağlayarak Allaha şükretti.

Selahaddin sevinç çığlıklarının arasında doğrulur, atına yeniden biner ve çadırına yönelir. Önemli esirler, özellikle de kral Guy ve prens Arnat ona getirilir. Yazar İmadeddin el-İsfahani, sultanın danışmanı olarak şu sahneye tanıklık etmiştir:

> Selahaddin kralı yanına oturmaya davet etti ve Arnat da içeri girdiğinde, onu kralın yanına yerleştirdi ve ona yaptığı kötülükleri hatırlattı: "Kaç kere yemin edip bozdun, kaç kere anlaşma imzalayıp uymadın". Arnat, çevirmeni aracılığıyla şöyle cevap verdi: "Bütün krallar hep böyle davranmışlardır. Ben daha fazlasını yapmadım". Guy bu arada susuzluktan soluyordu, sanki sarhoşmuş gibi kafasını sallıyordu ve çehresi çok sıkıntılı olduğunu belli ediyordu. Selahaddin ona rahatlatıcı sözler söyledi ve buzlu su getirterek ona ikram etti. Kral içti ve geri kalanını Arnat'a sundu, o da susuzluğunu giderdi. Sultan bunun üzerine Guy'ye "Ona su vermeden önce benden izin almadın. Öyleyse ben de onu affetmek zorunda değilim" dedi.

Nitekim Arap geleneğine göre, su veya yiyecek verilen bir esirin hayatı bağışlanmak zorundadır. Selahaddin, kendi elleriyle öldüreceğine yemin ettiği bir adamın lehine elbette böyle bir yüklenime giremezdi. İmadeddin devam etmektedir:

> Sultan bu sözleri söyledikten sonra dışarı çıktı, atına bindi ve dehşete düşmüş esirleri bırakarak uzaklaştı. Birliklerinin geri dönüşünü denetledi. Arnat'ı buraya getirtti, elinde kılıcı olduğu halde ona doğru ilerledi, boynuyla köprücük kemiğinin arasına vurdu. Arnat yere düşünce kafasını kestiler, sonra bedenini ayaklarından tutup, titremeye başlayan kralın önüne sürüklediler. Onun böyle titrediğini gören sultan da rahatlatıcı bir sesle şöyle dedi: "Bu adam sadece kötülüğü ve iğrençliği yüzünden öldürüldü!"

Nitekim kral ile esirlerin çoğu bağışlanacak, ama Templierler ve Hospitalierler Renaud de Châtillon'un kaderine maruz kalacaklardır.

Selahaddin başlıca emirlerini toplayıp, onları istilacıların çok uzun zamandan beri alaya aldıkları şereflerini iade ettiğini söylediği zaferlerinden ötürü kutlamak üzere, bu unutulmayacak günün sona ermesini beklemiştir. Artık Frenkler'in ordusunun kalmadığını ve haksız yere işgal ettikleri toprakları onlardan geri almak için bu durumdan zaman geçirmeden yararlanılması gerektiğini düşünmektedir. Pazara gelen ertesi gün, Raymond'un karısının direnmenin artık bir işe yaramadığını bildiği Taberiye kalesine saldırmıştır. Kadın Selahaddin'e teslim olmuş, o da tabii ki savunmacıların bütün mallarıyla birlikte rahatsız edilmeden gitmelerine izin vermiştir.

Ertesi salı, muzaffer ordu Akkâ üzerine yürümüş, liman kenti direnmeden teslim olmuştur. Şehir son yıllar esnasında epeyi bir ekonomik önem kazanmıştır, çünkü Batı'yla ticaretin tümü onun üzerinden yapılmaktadır. Sultan, gerekli bütün korumayı sağlamaya söz vererek, çok sayıdaki İtalyan tüccarının kalmalarını sağlamaya uğraşmıştır. Ama onlar komşu Sûr limanına gitmeyi tercih etmişlerdir. Sultan buna üzülmesine rağmen onlara engel olmamıştır. Hatta bütün servetlerini götürmelerine izin vermiş ve onları haydutlardan korumak için yanlarına bir refakatçi birlik vermiştir.

Bu kadar büyük bir ordunun başında bizzat yer almayı gereksiz bulan sultan, emirlerine Filistin'in çeşitli müstahkem mevkilerini alma görevini vermiştir. Celile ve Samarya'daki Frenk kaleleri birbiri ardına, birkaç saat veya birkaç gün içinde teslim olmuşlardır. Özellikle Nablus, Hayfa ve Nazaret'in durumları böyle olmuş, buralarda oturanlar Sûr veya Kudüs'e gitmişlerdir. Yegâne ciddi

çarpışma Hayfa'da meydana gelmiş, Selahaddin'in kardeşi el-Adil'in komutasında Mısır'dan gelen bir ordu sıkı bir direnişle karşılaşmıştır. El-Adil, kaleyi ele geçirmeyi başarınca, halkının tümünü köle yapmıştır. İbn el-Esir, kendinin de Halep çarşısından, Yafa'dan gelmiş genç bir Frenk kadın esir satın aldığını anlatmaktadır:

> Bir yaşında bir çocuğu vardı. Bir gün, onu kucağında taşırken düştü ve yüzünü çizdi. Hıçkırıklara boğuldu. Yaranın ağır olmadığını ve bu kadar küçük birşey için bu kadar ağlamaması gerektiğini söyleyerek onu teselli etmeye çalışıyordum. Bana şöyle karşılık verdi: "Ben bunun için değil, üzerimize çöken kötü talih için ağlıyorum. Altı erkek kardeşim vardı, hepsi öldü; kocamla kız kardeşlerimin başına ne geldiğini ise bilmiyorum". İbn el-Esir, "sahildeki bütün Frenkler'in içinde bu kadere bir tek Yafalılar(ın) maruz kaldıkları "nı belirtmektedir.

Nitekim, geri alma harekâtı başka yerlerde tatlılık içinde gerçekleşmektedir. Selahaddin, Akkâ'da kısa bir süre kaldıktan sonra kuzeye yönelmiştir. Sûr'un önünden geçmiş, ama bu kentin güçlü surları önünde duraklamamaya karar vererek, sahil boyunca muzaffer bir yürüyüş başlatmıştır. Sayda, yetmiş yedi yıllık bir işgâlden sonra 29 Temmuzda tek bir ok bile atılmadan teslim olmuştur. Onun arkasından birkaç gün arayla Beyrut ve Cebaly (Byblos, Gibelet) gelmişlerdir. Müslüman birlikleri artık Trablusşam kontluğunun hemen yakınlarındadırlar, ama artık bu taraftan kaygılanacak birşey olmadığını düşünen Selahaddin güneye geri dönerek, yeniden Sûr'un önünde duraklamış ve burayı kuşatıp kuşatmaması gerektiğini düşünmüştür. Bahaeddin bu konuda şöyle yazmaktadır:

> Sultan, bir süre tereddüt ettikten sonra bundan vazgeçti. Birlikleri hemen hemen her yere dağılmıştı, adamları bu çok uzun seferden yorgun düşmüşlerdi ve Sûr fazlasıyla iyi savunulmaktaydı, çünkü sahildeki bütün Frenkler şimdi burada toplanmışlardı. Sultan bu durumda, alınması daha kolay olan Askalan'a saldırdı.

Bir gün gelecek ve Selahaddin bu kararı verdiğine acı acı pişman olacaktır. Fakat o an için muzaffer yürüyüş sürmektedir. Askalan 4

Eylülde teslim olmuş, sonra Templierlere ait olan Gazze'nin sırası gelmiştir. Selahaddin aynı zamanda, ordusundan bazı emirleri Kudüs bölgesine yollamış, onlar da, aralarında Beytlahim'in (Bethléem, Betlehem) de bulunduğu birçok yerleşim yerini ele geçirmişlerdir. Sultanın artık tek bir isteği vardır: Muzaffer seferini ve kariyerini Kutsal kenti alarak taçlandırmak.

Acaba bu kutsal yere, halife Ömer gibi tahribata ve kan dökülmesine yol açmadan girebilecek midir? Kudüs halkına bir mektup gönderir ve onları kentin geleceği konusunda görüşmeye davet eder. Kentin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet onunla Askalan'da görüşür. Galibin önerisi makuldür: Kent ona çarpışmadan verilirse, isteyen kent sakinleri bütün mallarıyla birlikte gidecek, hıristiyanların kutsal mekânlarına saygı gösterilecek ve gelecekte buraya hac ziyaretinde bulunmak isteyen hıristiyanlar rahatsız edilmeyeceklerdir. Fakat Frenkler, sultanı çok şaşırtan bir şekilde, aynı güçlü oldukları zamandaki kadar küstahça cevap vermişlerdir. Kudüs'ü, İsa'nın öldüğü kenti teslim etmek? Bu söz konusu bile olamaz! Kent onlarındır ve burayı sonuna kadar savunacaklardır.

Bunun üzerine Kudüs'ü artık yalnızca kılıçla alacağına yemin eden Selahaddin, Suriye'nin dört bir yanına dağılmış olan birliklerine Kutsal Kent'in etrafında toplanmalarını emreder. Bütün emirler koşar. Hangi Müslüman, kıyamet gününde Yaratıcısına "Kudüs için çarpıştım" veya daha da iyisi "Kudüs için şehit düştüm" diyebilmeyi istemez ki? Bir müneccimin bir gün, eğer Kutsal Kente girerse bir gözünü kaybedeceğini söylediği Selahaddin ona şu cevabı vermiştir: "Orayı ele geçirmek için iki gözümü birden kaybetmeye hazırım".

Kuşatma altındaki kentte savunmayı, Ramallah'ın efendisi Balian d'Ibelin yürütmekteydi. İbn el-Esir'e göre, bu kişi *Frenkler'de aşağı yukarı kral mertebesinde olan bir senyördü.* Hattin'den bozgundan biraz önce ayrılabilmiş ve Sûr'a sığınmıştı. Karısı Kudüs'te olduğunda, yaz boyunca Selahaddin'den onu almaya gitmek için izin kopartmaya uğraşmış, silah taşımayacağına ve Kutsal kentte bir gece bile kalmayacağına söz vermişti. Kente gelince, ona gene de kalması için yalvarılmıştı, çünkü ondan başka hiçkimse direnmeyi yönetecek kadar otoriteye sahip değildi. Fakat şerefli bir adam olan

Balian, Kudüs'ü ve halkını sultana verdiği söze ihanet etmeden savunamayacağı için, ne yapması gerektiğini doğrudan doğruya Selahaddin'e sormuş ve yüce ruhlu sultan da onu sözünden kurtarmıştı. Eğer ödevi Kutsal Kent'te kalmasını ve silah taşımasını gerektiriyorsa, bunları yapsın. Ve Balian Kudüs savunmasını örgütlemekle fazlasıyla meşgul olduğundan artık karısını güvenli bir yere götürmesi olanaksızdı. Sultan ona karısını Sûr'a yollaması için bir refakat birliği vermiştir.

Selahaddin, en korkunç düşmanı bile olsa, şerefli bir insandan hiçbir şey esirgemezdi. Bu örnekte tehlikenin çok küçük olduğu da doğrudur. Balian'ın, cesaretine rağmen Müslüman ordusunu kaygılandırması olanaksızdır. Surları güçlü ve Frenk halk başkentine derinlemesine bağlıysa da, savunucuların mevcutları bir avuç şövalye ve hiçbir askeri deneyimi olmayan birkaç yüz burjuvayla sınırlıdır. Öte yandan, kentte yaşayan ortodoks ve yakubi gibi Doğu hıristiyanları, başta Latin din adamları tarafından sürekli alaya alınan ruhbanları olmak üzere Selahaddin'den yanadırlar. Sultanın başlıca danışmanlarından biri Yusuf (Joseph, Yusef) Batti adında ortodoks bir papazdır. Frenkler ve Doğu hıristiyan cemaatleriyle temasları o kurmaktadır. Ortodoks ruhban, kuşatmadan kısa bir süre önce Batit'e, eğer Batılılar çok uzun süre inat ederlerse, kentin kapılarını açmaya söz vermişlerdir.

Nitekim Frenkler'in direnmesi cesurca, ama kısa ve gerçekçi olacaktır. Kudüs kuşatması 20 Eylülde başlamıştır. Kampını Zeytûn (Zeytin) dağına kurmuş olan Selahaddin, altı gün sonra birliklerinden nihai saldırıya geçmek üzere baskıyı artırmalarını istemiştir. Kazmacılar 29 eylülde, Batılıların 1094 temmuzunda deldikleri yere çok yakın bir bölgede bir delik açmaya başlamışlardır. Çarpışmayı sürdürmenin yararsız olduğunu gören Balian, bir geçiş belgesi istemiş ve sultanın huzuruna çıkmıştır.

Selahaddin anlaşmaya yanaşmayan bir havada gözükmüştür. Çarpışmadan çok önce kent halkına en uygun teslim koşullarını önermemiş midir? Artık pazarlık zamanı geçmiştir, çünkü Frenkler'in yaptığı gibi kenti kılıçla alacağına yemin etmiştir. Yeminini bozması için tek yol, Kudüs'ün kapılarını ona açması ve koşulsuz teslim olmasıdır. İbn el-Esir şöyle aktarmaktadır:

> Balian, halkın hayatının bağışlanacağı sözünü almak için ısrar eder, ama Selahaddin hiçbir şeye söz vermez. Kalbini yumuşatmaya çalışır, ama boşuna. Bunun üzerine ona şu sözlerle hitap eder: Ey sultan, bil ki bu kentte sayısını yalnız Allah'ın bildiği kadar çok insan var. Çarpışmayı sürdürmekte tereddüt ediyorlar, çünkü birçok başka kentte yaptığın gibi hayatlarını bağışlayacağını umuyorlar, çünkü hayatı seviyor ve ölümden nefret ediyorlar. Ama eğer ölümün kaçınılmaz olduğunu görürsek, Allah bilir ya, çocuklarımızı ve karılarımızı öldüreceğiz, sahip olduğumuz her şeyi yakacağız, size ganimet olarak tek bir dinar, tek bir dirhem, esir edecek tek bir erkek, tek bir kadın bile bırakmayacağız. Sonra Kutsal kayayı, el-Aksa camiini ve birçok başka yeri tahrip edeceğiz, elimizde tuttuğumuz beş bin Müslüman esiri öldüreceğiz, sonra binek atlarımızı ve bütün hayvanları yok edeceğiz. Sonunda dışarı çıkacağız ve sizinle bir ölüm kalım savaşında olduğu gibi çarpışacağız. İçimizden hiçbiri sizden birçoğunu öldürmeden ölmeyecek.

Tehdidlerden etkilenmeyen Selahaddin, muhatabının coşkusundan duygulanır. Çok kolay yumuşadığını göstermemek için danışmanlarına döner ve onlara islamiyetin kutsal yerlerinin tahrip edilmesini önlemek için kenti kılıçla alma yeminini bozup bozamayacağını sorar. Cevapları olumlu olur, ama efendilerinin iflah olmaz cömertliğini bildiklerinden, Frenklerin gitmelerine izin vermeden önce onlardan mali bir tazminat alması konusunda ısrar ederler, çünkü sürmekte olan uzun sefer devlet hazinesini tamamen boşaltmıştır. Danışmanlar, kâfirlerin aslında esir olduklarını, kurtulmak için herbirinin fidye ödemesi gerektiğini söylerler: Erkekler için onar, kadınlar için beşer ve çocuklar için birer dinar. Balian ilke olarak kabul eder, ama bu tutarı ödeyemeyecek fakirlerin savunmasına girişir. Bunlardan yedi bin tanesini otuz bin dinar karşılığında serbest bırakmak mümkün değil midir? Hazinedarların öfkesine rağmen bu istek de kabul edilir. Tatmin olan Balian, adamlarına silah bırakmalarını emreder.

Ve 2 Ekim 1187'de, Hicretin 583. yılının 27 Recebinde, tam da Müslümanların Peygamber'in Kudüs'ten göklere yükselmesini kutladıkları günde Selahaddin Kutsal Kent'e girer. Emirler ve askerler kesin emir almışlardır: Frenk olsun, Doğulu olsun, hiçbir hıristiyan rahatsız edilmeyecektir. Böylece ne katliam, ne de yağma olmuştur. Birkaç fanatik, Frenkler'in aşırı hareketlerine misilleme

olarak Kutsal Kabir kilisesinin yıkılmasını istemiş, ama Selahaddin onları hizaya getirmiştir. Bunun tamamen tersine, kutsal yerlerin korunmasını artırmış ve Frenkler'in bile istedikleri zaman hacca gelebileceklerini duyurmuştur. Kaya'nın kubbesinin üzerindeki Frenk haçı tabii ki indirilmiş ve kiliseye çevrilmiş olan el-Aksa, duvarları gülsuyuyla yıkandıktan sonra tekrar Müslüman tapınağı olmuştur.

Selahaddin çevresinde çok sayıda arkadaşıyla bir tapınaktan diğerine gidip, ağlar, dua eder ve yere kapanırken, Frenkler'in çoğu kentte kalmıştır. Zenginler Sûr kentine gitmeden önce evlerini, ticarethanelerini veya mobilyalarını satmakla uğraşmaktadırlar; alıcılar da genellikle, orada kalacak olan ortodoks veya yakubi hıristiyanlar olmaktadır. Diğer mallar, daha sonra Selahaddin'in Kutsal Kent'e yerleştireceği Yahudi ailelerine satılacaktır.

Balian ise, en fakirlerin fidyesi olan parayı toplamaya uğraşmaktadır. Bu fidye tek başına ağır değildir. Prenslerinki genelde onbinlerce dinara, hatta yüz bin dinar ve daha fazlasına ulaşmaktadır. Ama fakirler için, aile başına yirmi dinar, bir veya iki yıllık gelir anlamına gelmektedir. Binlerce talihsiz kent kapılarında toplanarak, birkaç kuruş için dilenmektedir. Ağabeyinden daha az duyarlı olmayan el-Adil, Selahaddin'den bin tane fakir esirin fidyesiz salınmasını ister. Bunu öğrenen Frenk patriği aynı şeyi yedi yüz tanesi, Balian da beş yüz tanesi için talep ederler. Sonra sultan kendi kararıyla bütün yaşlıların hiçbir şey ödemeden gidebileceklerini ve hapsedilmiş aile babalarının hepsinin serbest bırakıldığını bildirir. Frenk dul kadın ve yetimlere gelince, onları fidyeden bağışlamakla kalmaz, bir de gitmeden önce onlara armağan verir.

Selahaddin'in hazinedarları umutsuzluk içindedirler. Eğer fakirler karşılıksız salınıyorsa, o halde hiç değilse zenginlerin fidyesi yükseltilsin. Bu kendilerini devlete adamış görevlilerin öfkesi, Kudüs patriğinin peşinde altın, halı ve her türden çok değerli eşyayla dolu çok sayıda araba olduğu halde kentten çıktığını gördüklerinde zirveye çıkar. İmadeddin el-İsfahani, bizzat anlattığı gibi, bu durum karşısında apışıp kalmıştır.

> Sultana şöyle dedim: “Bu patrik en azından iki yüz bin dinar edecek bir servet taşıyor. Onların mallarını götürmelerine izin verdik, ama kilise ve manastırların hazinelerini değil. Buna izin vermemek lâzım”. Ama Selahaddin şöyle cevap verdi: “İmzaladığımız anlaşmalara harfiyen uymalıyız, böylece hiç kimse inananları anlaşmalara ihanetle suçlayamaz. Bunun tamamen tersine, hıristiyanlar her yerde bizim iyiliklerimizi anlatacaklardır”.

Nitekim patrik, herkes gibi on dinar ödeyecek ve hatta Sûr’a rahatsız edilmeden ulaşması için bir de refakatçi birlik verilecektir.

Selahaddin, Kudüs’ü altın yığmak veya intikam almak için fethetmemiştir. Kendi açıklamasına göre, esas olarak Allahına ve imanına karşı ödevini yerine getirmeye uğraşmıştır. Zaferi, Kutsal Kenti istilacıların boyunduruğundan kurtarmasında ve bunu kan dökmeden, tahribat olmadan, kinsiz bir şekilde başarmasındadır. Mutluluğu, o olmasaydı hiçbir Müslümanın ibadet edemeyeceği bu yerlerde namaz kılabilmiş olmasıdır. Zaferden bir hafta sonra, 9 Ekim cuma günü el-Aksa camiinde resmi bir tören düzenlenmiştir. Bu unutulmayacak olay için, çok sayıda din adamı vaazı kimin vereceği konusunda mücadele etmiştir. Sonunda bu şeref, Ebu Saad el-Haravi’nin halefi Şam kadısı Muhiddin İbn el-Zeki’ye sultan tarafından verilmiş, o da değerli bir siyah hilatle mimbere çıkmıştır. Sesi açık ve gürdür, ama hafif bir titreme heyecanlı olduğunu belli etmektedir. “İslama bu zaferi veren ve onu bir yüzyıllık bir yoldan çıkıştan sonra hak yoluna döndüren tanrıya hamdolsun. Fethi gerçekleştirmek için seçtiği bu orduya şan olsun. Ve bu ulusa alay edilen saygınlığını geri veren Eyüp oğlu Selahaddin Yusuf, tanrının selâmı senin üzerine olsun”.

BEŞİNCİ KISIM

ERTELEME (1187-1244)

Mısır'ın efendisi Kudüs'ü Frenklere teslim etmeye karar verdiğinde, muazzam bir öfke fırtınası bütün İslam âlemini sardı.

SİBT İBN EL-CEVZİ
Arap vakanüvis (1186-1256)

ON BİRİNCİ BÖLÜM

OLANAKSIZ KARŞILAŞMA

Kudüs'ün geri alınmasının ertesinde bir kahraman gibi saygı gören Selahaddin, gene de eleştirilmektedir. Yakınları tarafından dostça, hasımları tarafından giderek artan bir sertlikte. İbn el-Esir'in dediğine göre:

> Selahaddin, kararlarında hiçbir sıkılığa sahip değildi. Bir kenti kuşattığında, savunucular bir süre direnirlerse, işten bıkıyor ve kuşatmayı kaldırıyordu. Oysa bir hükümdar, kaderi lehte olsa bile, asla böyle davranmamalıdır. Başarının meyvalarını sonradan israf etmektense, kararlı kalıp başarısız olmak evlâdır. Bu gerçeği Selahaddin'in Sûr önündeki tutumundan daha iyi aydınlatan birşey olamaz. Eğer Müslümanlar bu kale önünde yenilgiye uğradılarsa, bu sadece onun hatasından kaynaklanmıştır.

Körü körüne bir düşmanlık göstermeyen ve Zengi hanedanına sadık kalan Musullu tarihçi, Selahaddin'e karşı her zaman mesafeli durmuştur. İbn el-Esir, Hattin'den ve Kudüs'ten sonra Arap dünyasının genel coşkusuna katılmıştır. Ama bu onun, kahramanın hatalarını hiç kayırma yapmadan ortaya koymasını engellememiştir. Tarihçinin Sûr'a ilişkin olarak getirdiği eleştiriler tamamen doğrulanmışlardır.

> Akkâ, Askalan veya Kudüs gibi bir Frenk kentini veya kalesini ele geçirdiği her seferinde, Selahaddin düşman şövalye ve askerlerine Sûr'a gitme izini veriyordu. Öylesine ki, bu kent hemen hemen alınamaz hale geldi. Frenkler, denizlerin

> ötesindekilere mesajlar yolladılar, onlar da yardıma gelmeye söz verdiler. Sûr'un savunmasını kendi ordusuna karşı örgütleyenin bir bakıma Selahaddin'in bizzat kendi olduğu söylenemez mi?

Kuşkusuz, sultanın yeniklere karşı yüce gönüllü tutumu eleştirilemez. Boş yere kan dökmekten nefret etmesi, verdiği sözlere harfiyen uyması, hareketlerinin herbirinde varolan duygulandırıcı soyluluk, tarihin gözünde en azından fetihleri kadar değere sahiptirler. Ama bu arada, vahim bir siyasal ve askeri hata işlediğini inkâr etmek de mümkün değildir. Kudüs'ü aldığında, Batı'ya meydan okuduğunu ve onun buna karşılık vereceğini bilmektedir. Bu koşullarda, onbinlerce Frenk'in, Sahil kesiminin en güçlü kalesi olan Sûr'da burçlar arkasında mevzilenmesine izin vermek, yeni bir istila için ideal bir köprü başı sunmak demektir. Üstelik şövalyeler, hâlâ esir olan kral Guy'nin yokluğunda, Arap vakanüvislerin "el-Markiş" dedikleri, Batı'dan yeni gelmiş olan marki Conrad de Montferrat'nın kişiliğinde özellikle inatçı bir şef bulmuşlardır.

Selahaddin, tehlikenin farkında olmakla birlikte, onu küçümsemektedir. Kutsal Kent'in fethinden birkaç hafta sonra, Kasım 1187'de Sûr'un kuşatmasını başlatmıştır, ama bunu pek büyük bir kararlılıkla yapmamıştır. Antik Fenike kenti, ancak Mısır donanmasının kitlesel işbirliğiyle alınabilir. Selahaddin bunu bilmektedir. Ama surların önüne topu topu on tekne çıkartmış, zaten bunların beş tanesi de savunucuların cüretkâr bir huruç hareketi esnasında yakılmıştır. Diğerleri Beyrut yönünde kaçmışlardır. Donanmadan yoksun kalan Müslüman ordusu Sur'a artık ancak, kenti anakaraya bağlayan dar yığma geçitten saldırabilir. Bu koşullarda kuşatma aylarca sürebilirdi. Bu bitmez tükenmez seferden bitkin düşen emirlerin çoğu, Selahaddin'e bu işten vazgeçmesini önermişlerdir. Sultan bunlardan bazılarını, yanında kalmaları için altınla ikna edebilirdi. Ama askerler kışın pahalıya malolurlar ve devlet hazinesi tamtakırdır. Selahaddin'in kendi de bıkkındır. Bu durumda askerlerin yarısını terhis etmiş, sonra kuşatmayı kaldırarak, çok sayıda kentin ve kalenin fazla gayret sarfetmeden geri alınabileceği kuzeye yönelmiştir.

Bu, Müslüman ordusu için yeni bir zafer yürüyüşü olmuştur: Lazkiye, Tartus (Anartus, Tortosa), Bagras, Safed, Kefertâb... fetih listesi uzayıp gitmektedir. Frenklerin Doğu'da ellerinde kalan yerleri saymak daha kolay olacaktır: Sûr, Trablusşam, Antakya ve limanı ile üç tane soyutlanmış kale. Fakat Selahaddin'in çevresindekiler içinde en basiretli olanları yanılmamaktadırlar. Eğer yeni bir istila girişimine engel olmayacaksa, bu fetihlerin ne anlamı var? Sultan da sarsılmaz bir serinkanlılık göstermektedir. Bir Sicilya filosu Lazkiye önlerinde gözüktüğünde, "eğer Frenkler denizlerin ötesinden gelirlerse, buradakilerle aynı kadere uğrarlar" diye ilan etmiştir. 1188 Temmuzunda Guy'yi serbest bırakmakta tereddüt etmemiş, ona Müslümanlara karşı bir daha silaha sarılmayacağına dair yemin ettirmeyi ihmal etmemiştir.

Bu sonuncu armağan da pahalıya malolacaktır. Yeminini inkâr eden Frenk kralı, 1189 ağustosunda Akkâ kalesini kuşatmıştır. Elindeki güç mütevazıdır, ama artık her gün gemiler gelerek, sahile dalgalar halinde Batılı savaşçı dökmektedir. İbn el-Esir'in anlattığına göre:

> Frenkler, Kudüs düştükten sonra karalar giyinip, denizlerin ötesindeki bütün ülkelere, en başta da büyük Roma'ya yardım ve imdat istemeye gittiler. İnsanları intikam almaya tahrik için, üzerinde ona darbeler indiren bir Arap tarafından kanlar içinde bırakılmış Mesih olan bir resim taşıyorlardı. "Bakınız. İşte Mesih ve işte ona öldüresiye vuran Arapların peygamberi Muhammed" diyorlardı. Duygulanan Frenkler, kadınlar da dahil toplandılar ve gelemeyecek durumda olanlar, kendi yerlerine dövüşmeye gidenlerin masraflarını karşıladılar. Düşman esirlerden biri bana, ailesinin tek erkek çocuğu olduğunu ve annesinin teçhizatını sağlamak için evini sattığını anlattı. Frenklerin dinsel ve psikolojik güdülenmeleri o düzeydeydi ki, amaçlarına ulaşmak için her zorluğu aşmaya hazırdılar.

Nitekim, Guy'nin birlikleri, eylülün ilk günlerinden itibaren takviye üstüne takviye aldılar. Bunun üzerine, bütün Frenk savaşlarının en uzun ve en korkunçlarından biri olan Akkâ çarpışması başlar. Akkâ, burun ucu gibi olan bir yarımadanın üzerinde kurulmuştur: Güneyde liman, batıda deniz, kuzeyde ve doğuda dik açı yapan iki sağlam sur. Kent iki sıra halinde

kuşatılmıştır. Frenkler, Müslüman garnizonu tarafından iyi korunan burçların etrafında giderek kalınlaşan bir yay oluşturmuşlardır, ama arkalarında Selahaddin'in ordusunu hesaba katmak zorundadırlar. Selahaddin, başlangıçta düşmanı kıskaca alıp işini bitirmeye uğraşmıştır. Ama bunun üstesinden gelemeyeceğini çabuk anlamıştır. Çünkü Müslümanlar ard arda birçok zafer kazandılarsa da, Frenkler kayıplarını hemen gidermektedirler. Doğan her gün, onlara Sûr'dan veya denizlerin ötesinden savaşçı cinsinden nasipleri neyse onu getirmektedir.

Ekim 1189'da Akkâ çarpışması ortalığı kasıp kavururken, Selahaddin Halep'ten bir mesaj alır ve "Almanların kralı" imparator Friedrich Barbarossa'nın iki yüz bin ilâ iki yüz altmış bin adamıyla birlikte Suriye'ye yürümek üzere Konstantinopolis'e yaklaştığını öğrenir. O sıralarda yanında bulunan sadık adamı Bahaeddin, sultanın bu haberden çok kaygılandığını bildirmektedir. *Durumun aşırı vahametini gözönüne alarak, bütün Müslümanları cihada çağırmanın ve halifeyi durumdaki gelişmelerden haberdar etmenin gerekli olduğu sonucuna vardı. Beni de bu doğrultuda, Sincar, Cezire, Musul, Erbil beylerine giderek, onları askerleriyle birlikte cihada bizzat katılmaya teşvik etmekle görevlendirdi. Bunların arkasından Bağdat'a giderek, emirülmümininі tepki göstermeye teşvik edecektim. Bunların hepsini yaptım.* Selahaddin, halifeyi içinde bulunduğu uyuşukluktan çıkartmak için ona bir mektup yazarak, *Roma'da oturan papanın Frenk halklarına Kudüs üzerine ilerlemelerini emrettiği*'ni bildirmiştir. Selahaddin aynı sıralar, Magrip ve Müslüman İspanya hükümdarlarına mesajlar göndererek, onları *tıpkı Batılı Frenkler'in Doğulu Frenkler'e karşı yaptıkları gibi* kardeşlerinin yardımına koşmaya davet etmiştir. Frenklerin intikamının müthiş olacağı, yeni bir kan gölüne tanık olunacağı, Kutsal Kent'in gene kaybedileceği, Suriye ve Mısır'ın ikisinin birden istilacıların eline geçeceği fısıltıları etrafta dolaşmaktadır. Fakat, rastlantı veya tanrı bir kez daha Selahaddin'in lehinde müdahalede bulunmuştur.

Alman imparatoru Küçük Asya'dan muzaffer bir şekilde geçtikten sonra, 1190 yılında, Kılıçarslan'ın ardıllarının başkenti Konya'nın önüne gelmiş, şehrin kapılarını hızla zorlamış ve geldiğini haber vermek için Antakya'ya adamlar yollamıştır. Anadolu'nun

güneyindeki Ermeniler bu haberden ötürü alarm durumuna geçmişlerdir. Ermeni ruhbanı, Selahaddin'e bir mesaj yollayarak, kendilerini bu yeni Frenk istilasına karşı korumasını rica etmiştir. Fakat sultanın müdahalesine gerek kalmayacaktır. 10 Haziranda hava çok sıcaktır; Friedrich Barbarossa Toros eteklerindeki bir akarsuda yıkanırken, herhalde bir kalp krizi sonucu, *suyun ancak bel hizasına geldiği bir yerde boğuldu.* Bu kesinlemeyi yapan İbn el-Esir şöyle devam etmektedir: *Ordusu dağıldı ve Allah Müslümanları, Frenkler arasında özellikle kalabalık ve inatçı bir tür olan Almanların kötülüğünden esirgedi.*

Böylece Alman tehlikesi mucizevî bir şeklide atlatılmıştır, ama Selahaddin'i aylarca felç ederek, onun Akkâ'yı kuşatanlara karşı nihai çarpışmaya girmesini engellemiştir. Bu Filistin limanının çevresindeki durum artık donmuştur. Sultan artık bir karşı saldırıya karşı korunaklı hale gelecek kadar takviye almışsa da, Frenkler'i de artık yerlerinden sökmek olanaksızdır. Yavaş yavaş bir *modus vivendi* yerleşik hale gelir. Bazen itiş kakışlar olmakta, bunların arasında emirler ve şövalyeler birbirlerini ziyafete davet etmekte, aralarında sakin sakin söyleşmekte, hatta Bahaeddin'in aktardığı gibi bazen oyun bile oynamaktadırlar:

> İki tarafın adamları bir gün çarpışmaktan yorgun düşerek, çocuklar arasında bir çarpışma düzenlemeye karar verdiler. Genç kâfirlerle boy ölçüşmek üzere kentten iki oğlan çocuğu çıktı. Çarpışmanın harareti içinde Müslüman oğlanlardan biri rakibinin üstüne atladı, onu yere devirdi ve boğazına çöktü. Onu öldürebileceğini gören bazı Frenkler yaklaşarak, ona "Dur. O senin gerçekten esirin oldu ve biz onu senden fidye ödeyerek geri alacağız" dediler. İki dinar aldı ve onu serbest bıraktı.

Fakat panayır eğlencesi havasına rağmen, savaşan tarafların durumu hiç de iyi değildir. Çok sayıda ölü ve yaralı vardır, salgın hastalıklar ortalığı kasıp kavurmaktadırlar, kışın iaşe sağlamak kolay değildir. Selahaddin'i en çok Akkâ garnizonunun durumu endişelendirmektedir. Batıdan gemiler geldikçe, deniz tarafından abluka daha da sıklaşmaktadır. Onlarca tekneden meydana gelen bir Mısır filosu, kendine limana kadar yol açmayı iki kere başarmıştır, ama kayıplar ağırdır ve sultan kuşatma altındakilere iaşe sağlamak

için bir süre sonra hileye başvuracaktır. 1190 Temmuzunda Beyrut'ta devasa bir gemi donatmış, bunu ağzına kadar buğday, peynir, soğan ve koyunla doldurmuştur. Bahaeddin durumu şöyle anlatmaktadır:

> Bir grup Müslüman tekneye bindi, Frenk kıyafetine büründüler, sakallarını kestiler, direğin üzerine haçlar astılar ve güvertenin iyice görünür yerlerine domuzlar koydular. Düşman teknelerinin arasından sakin sakin geçerek kente yaklaştılar. "Akkâ'ya doğru gidiyorsunuz" diyerek onları durdurdular. Bizimkiler şaşırmış gibi yaparak, "Kenti almadınız mı?" dediler. Gerçekten dindaşlarıyla konuştuklarını sanan Frenkler, "Hayır, henüz alamadık," diye cevap verdiler. Bizimkiler de "Pekâlâ, kampın yanına yanaşacağız, ama arkamızda bir gemi daha var, onu kente doğru gitmemesi konusunda hemen uyarmak gerek" dediler. Aslında Beyrutlular, gelirlerken arkalarından bir Frenk gemisinin geldiğini fark etmişlerdir. Düşman denizciler hemen ona yöneldiler, bu arada bizimkiler bütün yelkenleri fora edip, Akkâ limanına yöneldiler, burada sevinç çığlıklarıyla karşılandılar, çünkü kentte kıtlık hüküm sürüyordu.

Ancak bu cins kurnazlıkları çok fazla tekrarlamak mümkün değildir. Selahaddin'in ordusu kıskacı gevşetmezse, Akkâ sonunda teslim olacaktır. Oysa aylar geçtikçe bir Müslüman zaferi olasılığı, yeni bir Hattin şansı giderek azalmaktadır. Batılı savaşçı akını tavsamak yerine, giderek genişlemektedir. Nisan 1191'de karaya birlikleriyle birlikte çıkan Fransa kralı Philippe Auguste'tür, Haziran başında da onu Richard Coeur de Lion (Arslan Yürekli Richard İngiltere kralı olmasına rağmen Fransızca konuşmaktadır, saray çevresinde ve soylular arasında da aynı dil konuşulduğundan lâkabı Fransızcadır. MAK.) izlemiştir. Bahaeddin şöyle anlatmaktadır:

> Bu İngiltere kralı (Melik el-İnkitar) çarpışmada cesur, enerjik, cüretkâr bir adamdı. Mertebe olarak Fransa kralından daha altta olmasına rağmen, ondan daha zengin ve savaşçı olarak daha ünlüydü. Yolda gelirken Kıbrıs'a uğradı, burayı ele geçirdi ve tıklım tıklım adam ve savaş malzemesi dolu yirmi beş kadırgayla birlikte Akkâ önlerinde gözüktüğünde, Frenkler sevinç çığlıkları attılar ve gelişini kutlamak için büyük ateşler yaktılar. Müslümanlara gelince, bu olay kalplerini kaygı ve korkuyla doldurdu.

İngiltere tacını taşıyan otuz üç yaşındaki bu kızıl saçlı dev, savaşçı ve uçarı şövalyenin prototipidir; ideallerinin soyluluğu yoldan çıkartan kabalığını ve hiç utanma duygusu olmamasını iyi gizleyememektedir. Fakat hiçbir Batılı onun çekiciliği ve inkâr edilemez karizması karşısında duyarsız kakmıyorsa, Richard da Selahaddin'in cazibesine kapılmıştır. Daha gelişinden itibaren onunla buluşmanın çarelerini aramıştır. El-Adil'e bir mesaj göndererek, ağabeyiyle bir görüşme ayarlamasını istemiştir. Sultan buna hiç tereddüt etmeden şu cevabı vermiştir: "Krallar ancak bir anlaşmaya varıldıktan sonra biraraya gelirler, çünkü bir kez tanıştıktan ve birlikte yemek yedikten sonra savaşmak uygun değildir", ama her ikisinin de askerleriyle çevrelenmiş olması koşuluyla, kardeşinin Richard'la buluşmasına izin vermiştir. Böylece temaslar sürdürülmüş, ama pek bir sonuç elde edilememiştir. Bahaeddin'in açıkladığına göre, *Aslında Frenkler'in bize haberci göndermekteki niyetleri, özellikle güçlü noktalarımızı ve zayıflıklarımızı öğrenmekti. Biz de onları kabul ettiğimizde tamamen aynı amaca sahiptik.* Richard, Kudüs fatihini tanımayı samimiyetle arzu ediyorduysa da, Doğu'da kesinlikle yalnızca görüşme yapmaya gelmemişti.

Bu ilişkiler sürerken, İngiliz kralı Akkâ'ya karşı nihai saldırıya etkin bir şekilde hazırlanmaktadır. Dünyadan tamamen kopan kent açlığın pençesine düşmüştür. Kente yalnızca artık birkaç çok iyi yüzücü hayatını tehlikeye atarak ulaşabilmektedir. Bahaeddin, bu konuda onlardan birinin macerasını aktarmaktadır.

> Bu uzun çarpışmanın en ilginç ve en ibret verici olaylarından biri söz konusudur. Adı İsa olan Müslüman bir yüzücü vardı, bunun geceleri düşman gemilerinin altına dalarak, kuşatma altındakilerin onu bekledikleri öteki taraftan su yüzüne çıkma adeti vardı. Genelde, kemerine bağladığı para ve haberleri garnizona götürmekteydi. İçinde bin dinar ve çok sayıda mektubun bulunduğu üç keseyle birlikte daldığı bir gece farkedildi ve öldürüldü. Bir felâketin meydana geldiğini hemen bildik, çünkü İsa varır varmaz kentten bir güvercin salarak bizi haberdar ediyordu. O gece bize hiçbir işaret gelmedi. Birkaç gün sonra, su kenarında bulunan bazı Akkâlılar bir cesetin sahile vurduğunu gördüler. Yaklaşınca kemerinde altın ve mektupların mühürlendiği balmumu hâlâ

> duran yüzücü İsa'yı tanıdılar. Acaba görevini öldükten sonra da, tıpkı hayattaykenki kadar sadakatle yerine getiren başka bir insan görülmüş müdür?

Bazı Arap savaşçılarının kahramanlığı durumu kurtarmaya yetmemektedir. Akkâ garnizonunun durumu kritikleşmektedir. 1191 yazının başında, kuşatma altındakilerin çağrıları artık umutsuzluk çığlıklarından ibaret hale gelmiştir: "Gücümüz tükendi ve artık teslim olmaktan başka çaremiz yok. Eğer bizim için birşey yapmazsanız, yarın aman dileyip kenti teslim edeceğiz". Selahaddin üzerindeki baskıya mağlup olur. Kuşatma altındaki kente ilişkin bütün hayallerini kaybettiği için, gözyaşlarını tutamaz. Yakınları sağlığından endişelenmektedirler ve hekimler ona sakinleştirici ilaçlar vermektedirler. Selahaddin, habercilerine, kampın tümüne Akkâ'yı kurtarmak için kitlesel bir saldırı yapılacağını duyurmalarını emreder. Ama emirleri ona uymazlar. "Müslüman ordusunun tümünü neden boş yere tehlikeye atalım ki?" diye karşılık verirler. Frenkler şimdi o kadar kalabalık ve o kadar iyi mevzilenmişlerdir ki, her saldırı intihar olacaktır.

İki yıllık kuşatmadan sonra, 11 Temmuz 1191'de Akkâ surlarının üzerinde aniden haçlı bayraklar görülür.

> Frenkler muazzam bir sevinç çığlığı attılar, bu arada bizim kampta herkes apışıp kalmıştı. Askerler ağlıyor ve yakınıyordu. Sultana gelince, çocuğunu kaybetmiş bir anne gibiydi. Onu görmeye gittim ve rahatlatmak için elimden geleni yaptım. Artık Kudüs'ün ve sahil şehirlerinin geleceğini düşünmesi ve Akkâ'da esir düşen Müslümanların kaderiyle meşgul olması gerektiğini söyledim.

Acısını bastıran Selahaddin, esirlerin serbest bırakılma koşullarını tartışmak üzere Richard'a bir haberci yolladı. Fakat İngilizin acelesi vardır. Geniş bir saldırı başlatmak için başarısından yararlanmaya iyice kararlı olarak, tıpkı dört yıl önce Frenk kentleri birbiri ardına eline geçerken sultanın da yaşadığı gibi, esirlerle uğraşmaya zamanı yoktur. Tek fark, esirlerle uğraşmak istemeyen Selahaddin'in onları serbest bırakmasına karşılık, Richard'ın katletmeyi tercih etmesidir. Akkâ garnizonundaki iki bin yedi yüz asker kent surlarının önünde toplanmıştır, yanlarında onların ailelerinden olan yaklaşık üç yüz

kadın ve çocuk vardır. Artık tek bir et kitlesi oluşturacak şekilde birbirlerine iplerle bağlanan bu insanlar Frenk savaşçılarına verilmiş, onlar da bunları üzerine kılıçlar, kargılar ve hatta taşlarla saldırarak, bütün iniltiler kesilene kadar işlerini sürdürmüşlerdir.

Bu sorunu böylece çabucak çözen Richard, birliklerinin başında Akkâ'dan ayrılır. Güneye yönelir, donanması onu kıyı boyunca yakından izlemekte, Selahaddin de bu arada kara içindeki paralel bir yol üzerinde onu izlemektedir. İki ordu arasında defalarca çarpışma olur, ama hiçbiri belirleyici değildir. Sultan, artık istilacıların sahil kesiminin denetimini yeniden ele geçirmelerini engelleyemeyeceğini, ordularını ise hiç yok edemeyeceğini bilmektedir. İhtirası, onları engellemekle, kaybedilmesi İslamiyet için korkunç bir şey olacak Kudüs'e giden yolu ne pahasına olursa olsun onlara kesmekle yetinmektedir. Kariyerinin en karanlık anlarını yaşadığını hissetmektedir. Derinlemesine etkilenmiştir, ama yine de askerlerinin ve yakınlarının moralini yüksek tutmaya çabalamaktadır. Yakınlarıyla konuşurken, ağır yenilgilere uğradığını kabul etmekte, ama kendinin ve halkının burada kalacaklarını, oysa Frenk krallarının er veya geç bitecek bir sefere katılmaktan başka bir şey yapmadıklarını söylemektedir. Fransa kralı, Doğu'da yüz gün kaldıktan sonra ağustosta Filistin'den ayrılmamış mıdır? İngiltere kralı da, uzaktaki krallığına geri dönmek için acele ettiğini defalarca tekrarlamamış mıdır?

Zaten Richard da diplomatik girişimlerini artırmaktadır. Askerlerinin başta Yafa'nın kuzeyindeki Arsuf kıyı ovasında olmak üzere bazı başarılar kazandığı 1191 eylülünde hızlı bir anlaşmaya varabilmek için el-Adil nezdinde ısrar etmektedir. Ona yolladığı bir mesajda şöyle der:

> Bizimkiler ve sizinkiler öldüler, ülke harap oldu ve olay hepimizin denetiminden tamamen çıktı. Bunların yeterli olduğunu düşünmüyor musun? Bize ilişkin olarak, yalnızca üç uyuşmazlık konusu var: Kudüs, hakiki haç ve ülke.
>
> Kudüs'e ilişkin olarak, orası bizim tapınma yerimiz ve oradan vazgeçmeyi asla kabul etmeyiz, sonuncu askerimize kadar çarpışmak zorunda kalsak bile. Ülke konusunda, Ürdün nehrinin batısının bize bırakılmasını isteriz. Haça gelince, o sizin için bir tahta

> parçasıdır, ama bizim için ölçülemez bir değere sahiptir. Sultan onu bize versin ve bu tüketici mücadeleye son verilsin.

El-Adil bunu hemen ağabeyine aktarır, o da cevabını yazdırmadan önce başlıca yardımcılarına danışır.

> Kutsal kent size ait olduğu kadar bize de aittir; hatta bizim için daha önemlidir, çünkü peygamberimiz mucizevî gece yolculuğunu ona doğru yaptı ve cemaatimiz kıyamet günü burada toplanacak. Demek ki burayı terketmemiz söz konusu olamaz. Müslümanlar bunu asla kabul etmezler. Ülkeye gelince, burası her zaman bizimdir ve sizin işgaliniz geçicidir. Buralara, o sıralarda orada oturan Müslümanların zayıflığı sayesinde yerleşebildiniz, ama savaş olduğu sürece elinizde tuttuğunuz topraklardan yararlanmanıza izin vermeyeceğiz. Haça gelince, bizim için büyük bir kozdur ve ancak karşılığında İslam lehine büyük bir taviz alırsak ondan ayrılırız.

İki mesajın da kararlılığı yanıltmamalıdır. Her iki taraf da uç isteklerini sunmuşsa da, uzlaşma yolunun kapalı olmadığı açıktır. Nitekim, bu mesaj alış verişinden üç gün sonra Richard, Selahaddin'e çok ilginç bir mektup ulaştırır. Bahaeddin anlatmaktadır:

> El-Adil, son temaslarının sonuçlarını aktarmak üzere beni çağırdı. Öngörülen anlaşmaya göre, el-Adil İngiltere kralının kızkardeşiyle evlenecek. Bu kadın Sicilya kralıyla evliydi, ama kral öldü. İngiliz de kızkardeşini Doğu'ya getirdi ve onu el-Adil'le evlendirmeyi teklif etti. Kral, bu evlilikle kıyı şeridinin (Sahel) kraliçesi olacak olan kızkardeşine, Akkâ'yla Askalan arasında bulunan kendi denetimindeki toprakları verecek. Sultan da, kıyı şeridinin kralı olacak kardeşine sahildeki toprakları verecek. Haç onlara teslim edilecek ve her iki taraf ellerindeki esirleri serbest bırakacak. Sonra barış antlaşmasına varıldığından, İngiltere kralı denizler ötesindeki ülkesine geri dönecek.

El-Adil, buna açıkçası bayılmıştır. Bahaeddin'den, Selahaddin'i ikna etmek için elinden geleni yapmasını ister. Vakanüvis buna uğraşacağına söz verir.

> Ben de sultanın huzuruna çıktım ve duyduklarımı ona tekrarladım. Başlangıçta bunda bir sakınca görmediğini söyledi, ama onun kanısına göre İngiltere kralının kendisi böyle bir düzenlemeyi asla kabul etmezdi ve burada bir şaka veya bir hileden başka birşey söz

> konusu değildi. Ondan, bunu onayladığını doğrulamasını üç kere istedim, o da onayladı. Ben de el-Adil'in yanına dönerek, sultanın kabul ettiğini bildirdim. Oda düşman kampına acele cevap yolladı. Ama melun İngiliz ona, kızkardeşinin bu öneriyi duyduktan sonra korkunç öfkelenerek geri döndüğünü söyletti; kadın kendini asla bir Müslümana vermeyeceğine yemin etmişti.

Tam da Selahaddin'in tahmin ettiği gibi, Richard hile yapmaya uğraşıyordu. Sultanın bu planı tamamen reddedeceğini, bunun da el-Adil'in hiç hoşuna gitmeyeceğini düşünüyordu. Selahaddin planı kabul ederek, Frenk hükümdarını ikili oyununu açık etmek zorunda bırakıyordu. Nitekim Richard, aylardır el-Adil'le ayrıcalıklı ilişkiler kurmaya çalışıyor, ona "kardeşim" diye hitap ediyor, Selahaddin'e karşı kullanmak amacıyla onun ihtiraslarını gıdıklıyordu. Savaşta böyle şeyler olur. Sultan da kendi cephesinden böyle yöntemler uygulamaktadır. Richard'la yürüttüğü müzakerelere paralel olarak, Sûr'un efendisi el-Markiş Conrad'la da görüşme başlatmıştır. Conrad, topraklarını elinden alacağından kuşkulandığı İngiltere kralıyla aşırı gergin ilişkiler içindedir. Selahaddin'e "deniz Frenkleri"ne karşı bir ittifak önerecek kadar ileri gidecektir. Bu teklifi tamamen kabul etmeyen sultan, bunu Richard'ın üzerindeki diplomatik baskısını artırmak için kullanmıştır. Öylesine ki, sonunda markinin siyasetinden öfkeye kapılan Richard, birkaç ay sonra onu öldürtecektir.

Tuzağı başarısız olan İngiltere kralı, el-Adil'den, Selahaddin'le bir görüşme ayarlamasını istemiştir. Ama sultanın cevabı birkaç ay önce verdiğinin aynı olmuştur:

> Krallar ancak bir anlaşmaya vardıktan sonra buluşurlar. Her halükârda ben senin dilini anlamam ve sen de benimkini bilmezsin, bu durumda ikimizin birden güveneceği bir çevirmene ihtiyacımız var. Bu adam, bizim aramızda habercilik yapsın, bir anlaşmaya vardığımızda bir araya geliriz ve aramızda dostluk hüküm sürer.

Müzakereler daha bir yıl sürüncemede kalacaktır. Kudüs'te mevzilenen Selahaddin, zamanın geçmesine aldırmamaktadır. Önerileri basittir: Herkes elindekini muhafaza etsin; Frenkler eğer isterlerse Kutsal Kent'e silahsız olarak gelsinler, ama kent

Müslümanların elinde kalacaktır. Yurduna dönme arzusuyla yanıp tutuşan Richard, iki kere Kudüs yönüne yürüyüp, ama saldırıya geçmeyerek, onu karar vermeye zorlamıştır. Fazlasıyla bol olan enerjisini sarfetmek için, Askalan'da aylar boyunca süren müthiş bir kale inşasına girişmiştir, burayı bir gün yapmayı hayal ettiği Mısır seferi için üs olarak kullanmayı düşünmektedir. Kale inşası bitince, Selahaddin onun barış antlaşmasından önce taş be taş yıkılmasını talep etmiştir.

1192 Ağustosunda Richard'ın sinirleri artık son haddine kadar gerilmiştir. Ağır hastadır, Kudüs'ü geri almaya girişmemekle itham eden birçok şövalye onu terketmiştir, Conrad'ı öldürtmekle suçlanmaktadır, dostları bir an önce İngiltere'ye dönmek için baskı yapmaktadırlar ve artık yola çıkışını geciktirecek durumda değildir. Askalan'ı kendine bırakması için Selahaddin'e adeta yalvarır. Fakat cevap olumsuzdur. Bunun üzerine yeni bir mesaj yollar, talebini yeniler ve eğer altı gün içinde uygun bir anlaşma imzalanmazsa, *kışı burada geçirmek zorunda kalacağını* belirtir. Bu örtülü ültimatom Selahaddin'i gülümsetir. Sultan haberciyi yanına oturtarak, ona şöyle der: "Krala, Askalan konusunda hiçbir şeye razı olmadığımı söyleyeceksin. Kışı bu ülkede geçirme tasarısına gelince, bunun kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum, çünkü ele geçirdiği bu toprakların gittiği anda elinden alınacağını biliyor. Gitmeden alınması bile mümkündür. Ailesinden ve ülkesinden iki ay uzaktayken, güçlü kuvvetliyken ve hayatın zevklerinden yararlanabilecek durumdayken, kışı gerçekten burada geçirmek istiyor mu? Ben kendi hesabıma kışı burada geçirebilirim, sonra yazı, sonra başka bir kışı ve başka bir yazı, çünkü ben kendi ülkemdeyim, çocuklarımın ve yakınlarımın arasındayım, onlara bakıyorum ve bir kışlık bir de yazlık ordum var. Artık hayatın zevkleriyle pek bir ilgisi kalmamış yaşlı bir insanım. Tanrının ikimizden birine zafer vermesine kadar böylece bekleyeceğim."

Bu konuşma tarzından açıkça etkilenen Richard, izleyen günlerde Askalan'dan vazgeçmeye hazır olduğunu bildirir. Ve 1192 Eylülünün başında beş yıllık bir barış anlaşması imzalanır. Frenkler, Sûr'la Yafa arasındaki sahil kesimini muhafaza etmekte ve Kudüs de dahil, ülkenin geri kalanı üzerinde Selahaddin'in egemenliğini

tanımaktadırlar. Sultandan geçiş belgesi alan Batılı savaşçılar, İsa'nın kabri üzerinde dua etmek için Kutsal kente doluşurlar. Selahaddin onların en önemlilerini kibarca kabul eder ve hatta yemeğini paylaşmaya davet eder ve ibadet serbestisi konusundaki kesin kararını doğrular. Fakat Richard Kudüs'e gitmeyi reddeder. Fatih olarak girmek üzere kendine söz verdiği bir kente konuk olarak girmek istememektedir. Barış anlaşmasına varılmasından birkaç ay sonra, Kutsal Kabri ve Selahaddin'i göremeden Doğu'dan ayrılır.

Sultan, Batı'yla olan bu mücadeleden sonunda galip çıkmıştır. Frenkler kuşkusuz bazı kentlerin denetimini geri alarak, böylece yüz yıllık bir erteleme sağlamışlardır. Ama artık asla isteklerini İslam dünyasına dayatabilecek bir güç olmayacaklardır. Artık denetimlerinde gerçek devletler olmayacak, yalnızca bazı yerleşimlerle yetineceklerdir.

Selahaddin, bu başarısına rağmen, kendini örselenmiş ve biraz da çaptan düşmüş olarak hissetmektedir. Emirleri üzerindeki otoritesi zayıflamıştır, aleyhinde olanlar giderek artmaktadır. Bedensel bakımdan iyi değildir. Aslında sağlığı hiçbir zaman mükemmel olmamış, onu yıllardan beri hem Şam'da, hem Kahire'de saray hekimlerine tedavi olmak zorunda bırakmıştır. Kahire'deyken, İspanya'dan gelmiş olan ve Maimonides adıyla daha fazla tanınan Musa İbn Meymun adındaki ünlü bir Arap Yahudisi "tabip"in hizmetinden yararlanmaktadır. Üstelik, Frenkler'e karşı mücadelesinin en zor yılları esnasında sık sık sıtma olmuş, bu da onu günlerce yatağa çivilemiştir. Fakat 1192'de hekimleri endişelendiren, herhangi bir hastalığın ilerlemesi değil de, genel bir zayıflama, sultana yaklaşan herkesin farkettiği bir cins zamanından önce ihtiyarlamadır. Selahaddin henüz elli beş yaşındadır, ama kendi de hayatının sonuna geldiğini bilmektedir.

Selahaddin hayatının son günlerini, en sevdiği kent olan Şam'da, akrabalarının arasında huzur içinde geçirmiştir. Bahaeddin artık onun yanından ayrılmamakta, her hareketini sevgiyle kaydetmektedir. 18 Şubat 1193 perşembe günü, Hisardaki sarayının bahçesinde onun yanına gider.

> Sultan, çocuklarının en küçükleriyle çevrelenmiş olarak gölgede oturmuştu. İçeride onu kimin beklediğini sordu. “Frenk haberciler ile bir grup emir ve önde gelen kişi” diye cevap verdiler. Frenkler’i çağırttı. Bunlar huzuruna geldiklerinde, kucağında çok şımarttığı küçük oğullarından Ebubekir vardı. Bıyıkları ve sakalları traşlı çehreleri, saç biçimleri, ilginç kıyafetleriyle Frenkler’i gören çocuk korktu ve ağlamaya başladı. Sultan Frenkler’den özür diledi ve ne söyleyeceklerini bile dinlemeden görüşmeye son verdi. Sonra bana, “bugün birşey yedin mi?” dedi. Bu, onun birini yemeğe davet etme tarzıydı. Sonra seslendi: “Bize yiyecek birşeyler getirsinler”. Pilav ve ayranla birlikte hepsi de hafif başka yemekler getirdiler, bunlardan yedi. Bu beni rahatlattı, çünkü iştahını tamamen kaybettiğini sanıyordum. Bir seneden beri kendini ağır hissediyor ve ağzına hiçbir şey koyamıyordu. Zor yürüyor ve insanlardan bundan ötürü özür diliyordu.

Hatta Selahaddin bu perşembe günü, Mekke’den dönen bir hacı kafilesini karşılamaya atla gidecek kadar kendini iyi hissetmektedir. Ama iki gün sonra artık ayağa kalkamamaktadır. Yavaş yavaş bir hareketsizlik halinin içine yuvarlanmıştır. Bilincinin açıldığı anlar giderek azalmaktadır. Herhalde haberi kente yayıldığından, Şamlılar kentlerinin bir süre sonra anarşiye yuvarlanacağından kaygılanmaktadırlar.

> Yağma korkusuyla çarşılardan kumaşlar kaldırıldı. Ve her gece eve gitmek için sultanın başucundan ayrıldığımda, insanlar benim ifademden kaçınılmaz sonun meydana gelip gelmediğini anlamak için yoluma üşüşüyorlardı.

2 Mart akşamı, hastanın odası gözyaşlarını tutamayan saraylı kadınlar tarafından istila edilir. Selahaddin’in durumu o kadar kritiktir ki, büyük oğlu el-Efdal, Bahaeddin’den ve sultanın diğer bir çalışma arkadaşı olan kadı el-Fadıl’dan geceyi hisarda geçirmelerini ister. Kadı, “Bu tedbirsizlik olur” diye cevap verir, “çünkü kent halkı bizim gelmediğimizi görünce, en kötü şeyi düşünecektir ve yağmalama başlayabilir”. Hastanın başında durması için, Hisarın içinde oturan bir şeyh getirtilir.

> Bu (şeyh) kuran okuyor, Allahtan ve ahiretten söz ediyordu, sultan bu arada bilinçsiz bir şekilde yatıyordu. Ertesi sabah geri döndüğümde çoktan ölmüştü. Tanrı ona merhamet etsin. Bana, şeyhin “Allahtan başka tanrı yoktur ve ben ona teslim oldum”

> diyen ayeti okuduğunda, sultanın gülümsediği, yüzünün aydınlandığı ve sonra ruhunu teslim ettiği anlatıldı.

Ölüm haberi duyulur duyulmaz, çok sayıda Şamlı hisara yönelir, ama muhafızlar onları içeri sokmaz. Yalnızca büyük emirlerin ve başlıca ulemanın, sarayın salonlarından birinde oturan, müteveffa sultanın büyük oğlu el-Efdal'e başsağlığı dilemelerine izin verilmektedir. Şairler ve hatiplerden ses çıkartmamaları istenmiştir. Selahaddin'in en küçük çocukları sokağa çıkıp, gözyaşları içinde kalabalığa karışmışlardır. Bahaeddin anlatıyor:

> Bu dayanılmaz sahneler öğle namazı sonrasına kadar sürdü. Sonra sultanı yıkadılar ve kefene sardılar; bu iş için gereken herşey borca alındı, çünkü sultanın kendine ait hiç malı yoktu. İlahiyatçı el-Devlehi tarafından yürütülen yıkama törenine davet edilmeme rağmen, buna katılacak cesareti bulamadım. Öğle namazından sonra, cenazeyi kumaş kaplı bir tabutun içinde dışarı çıkardılar. Cenaze alayını gören kalabalık, ağlaşıp bağrışmaya başladı. Sonra tabutun üstünde grup grup dua edildi. Daha sonra sultan hastayken tedavi gördüğü saray bahçesine götürüldü, sonra batıdaki bölüme gömüldü. Onu ikindi namazında toprağa verdiler. Allah ruhunu şad etsin ve nur içinde yatsın.

ON İKİNCİ BÖLÜM

ADİL VE KÂMİL

Döneminin bütün büyük Müslüman yöneticilerinden sonra olduğu gibi, Selahaddin'in ardından da hemen iç savaş çıkmıştır. Ölür ölmez, imparatorluğu parçalanmıştır. Oğullarından biri Mısır'ı, bir diğeri Şam'ı, üçüncüsü Halep'i almıştır. Ama ne mutlu ki, on yedi erkek ve tek kız çocuğunun çoğu çarpışamayacak kadar küçüktür, bu da parçalanmayı bir miktar sınırlandırmaktadır. Fakat sultan, arkasında iki erkek kardeş ve çok sayıda yeğen bırakmıştır ki, bunlar da mirastan paylarını ve eğer mümkünse terekenin tamamını istemektedirler. Eyyubi imparatorluğunun yeniden tek bir şefe, az daha Arslan Yürekli Richard'ın eniştesi olacak olan becerikli müzakereci "adil" el-Adil'e itaat etmesi için, yaklaşık dokuz yıl süren çarpışmalar, ittifaklar, ihanetler ve cinayetler gerekmiştir.

Selahaddin, fazlasıyla iyi hatip, fazlasıyla entrikacı, fazlasıyla hırslı ve Batılılara aşırı iltifatkâr olan küçük kardeşinden biraz çekinmekteydi. Bu yüzden ona çok önemli olmayan bir ikta vermişti: Ürdün'ün doğu kıyısında, Renaud de Châtillon'dan alınan kaleler. Sultan, onun bu kurak ve hemen hiç oturanı olmayan topraklarda asla imparatorluğun yönetimine talip olamayacağını düşünüyordu. Bu, onu yanlış tanıdığını gösterir. El-Adil, 1196 Temmuzunda Şam'ı el-Efdal'den söker alır. Selahaddin'in yirmi altı yaşındaki oğlu, hiçbir yönetim yeteneğinin bulunmadığını göstermiştir. Fiili iktidarı veziri, tarihçinin kardeşi Ziyaeddin el-Esir'e bırakarak, kendini alkole ve harem zevklerine vermiştir.

Amcası bir komplo sayesinde ondan kurtularak onu yakındaki Serpad kalesine sürmüş; burada pişmanlıktan kıvranan el-Efdal, sefil hayatını bırakarak kendini ibadet ve zikre vermeye karar vermiştir.

Selahaddin'in Mısır hakimi olan el-Aziz adındaki diğer oğlu 1198 Kasımında, Piramitler yakınındaki bir kurt avı sırasında attan düşerek ölmüştür. El-Efdal, onun varisi olarak tahta geçmek üzere inzivasından ayrılmış, ama amcası bu yeni tacı onun elinden alıp, onu tekrar münzevi hayatına göndermekte hiç zorluk çekmemiştir. 1202'de elli yedi yaşında olan el-Adil, bu tarihten itibaren artık Eyyubi imparatorluğunun tartışmasız hakimidir.

Ünlü ağabeyinin karizmasına ve dehasına sahip değilse de, ondan daha iyi bir yöneticidir. Arap âlemi onun yönetimi altında bir barış, refah ve hoşgörü dönemi yaşamıştır. Kudüs'ün geri alınmasından ve Frenkler'in zayıflamasından sonra cihada gerek kalmadığını düşünen yeni sultan, Frenklere karşı bir arada yaşama ve ticari ilişki siyaseti benimsemiştir; hatta yüzlerce İtalyan tüccarının Mısır'a yerleşmesine izin bile vermiştir. Arap-Frenk âleminde daha önce eşi görülmemiş bir sükûnet yıllarca hüküm sürecektir.

İlk dönemde, Eyyubiler kendi kavgalarının içine sürüklenirlerken, Frenkler, kocaman parçaları kopartılmış olan ülkelerini biraz hale yola koymaya çalışmışlardır. Richard, Doğu'dan ayrılmadan önce, başkenti artık Akkâ olan Kudüs krallığını yeğenlerinden birine, "el-kont Herre"ye, kont Henri de Champagne'a emanet etmişti. Hattin'de uğradığı yenilgiden sonra gözden düşen Guy de Lusignan'a gelince, Kıbrıs kralı yapılarak, şerefli bir şekilde sürgün edilmiştir. Hanedanı adada dört yüzyıl hüküm sürecektir. Henri de Champagne, devletinin zayıflığını telâfi etmek için haşhaşiyunla bir anlaşma yapmanın peşindedir. Onların şeyhi olan dağın ihtiyarını görebilmek için tarikatın kalelerinden el-Kaf'a bizzat gitmiştir. Dağın ihtiyarı Sinan kısa bir süre önce ölmüştür, ama ardılı, tarikatın üzerinde aynı mutlak otoriteye sahiptir. Bunu Frenk ziyaretçisine kanıtlamak için, iki müridine surların tepesinden aşağı atlamalarını emretmiş, onlar da bunu bir an bile tereddüt etmeden yerine getirmişlerdir. Şeyh bu katliamı sürdürmeye niyetlidir, ama Henri ona bu işe son vermesi için rica etmiştir. Bir ittifak anlaşması yapılmıştır. Haşhaşiyun, konuklarını şereflendirmek için, kendilerine

verilecek bir öldürme işinin olup olmadığını sormuşlardır. Henri, eğer fırsat çıkarsa onlara başvuracağına söz vererek teşekkür etmiştir. Kaderin cilvesi; Richard'ın yeğeni bu sahneyi gördükten kısa bir süre sonra, 10 Eylül 1197'de Akkâ'daki sarayının pencerelerinden birinden düşerek ölmüştür.

Onun ölümünü izleyen haftalar içinde, bu dönemi belirleyen yegâne ciddi çarpışmalar meydana gelmiştir. Nitekim, fanatik Alman hacılar, Sayda ve Beyrut'u ele geçirmişler ve el-Adil de bu esnada Yafa'yı geri almıştır. Fakat 1 Temmuz 1198'de, beş yıl sekiz ay için yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Selahaddin'in kardeşi bu barıştan iktidarını sağlamlaştırmak için yararlanmıştır. Uyanık bir devlet adamı olarak, artık yeni bir istilayı önlemek için sahil kesimi Frenkleriyle anlaşmanın yeterli olmadığını, bizzat Batı'nın kendine başvurmak gerektiğini bilmektedir. Onları Mısır ve Suriye'nin üzerine denetimsiz savaşçı dalgalarını boşaltmamaları konusunda ikna etmek üzere, İtalyan tüccarlarıyla olan iyi ilişkilerini kullanmak yararlı olmaz mı?

1202 yılında, Mısır naibi olan oğlu el-Kâmil'e (mükemmel), Akdeniz'in en büyük deniz gücü olan Yüce Venedik Cumhuriyetiyle görüşmeler başlatmasını tavsiye etmiştir. Pragmatizmin ve ticari çıkarların dilini konuşan iki devlet çabucak bir anlaşmaya varmıştır. El-Kamil Venediklilere, İskenderiye veya Dimyat gibi Nil deltası limanlarına girişlerini garanti etmekte ve onlara gereken tüm koruma ve yardımı sağlamaktadır; dukalar cumhuriyeti, bunun karşılığında Mısır'a yönelik hiçbir Batı seferini desteklememe sözü vermektedir. Büyük bir tutar ödeneceği vaadi karşısında, bir grup Batılı hükümdarla yaklaşık otuz beş bin Frenk savaşçısını Mısır'a taşıma anlaşması imzalamış olan İtalyanlar, bunu gizli tutmayı tercih etmişlerdir. Becerikli pazarlıkçılar olan Venedikliler, yüklenimlerinin hiçbirini bozmamaya karar vermişlerdir.

Şövalyeler gemiye binmek üzere Adriyatik kentine geldiklerinde, duka Dandolo tarafından sıcak bir şekilde karşılanmışlardır. *İbn el-Esir, çok yaşlı, kör bir adamdı ve ata bindiğinde, bineğin gitmesi için bir seyise ihtiyacı vardı,* demektedir. Yaşma ve sakatlığına rağmen, Dandolo haç altındaki sefere bizzat katılmaya niyetli olduğunu bildirmiştir. Ancak yola çıkmadan önce, şövalyelerden üzerinde

anlaşmaya varılmış tutarı ödemelerini istemiştir. Ve onlar ödemenin ertelenmesini talep edince, birkaç yıldan beri Adriyatik'te Venediklilerle rekabete girişmiş olan Zara limanının işgâl edilmesi koşuluyla bunu kabul etmiştir. Şövalyeler bu teklife ancak epeyce tereddüt ettikten sonra razı olmuşlardır, çünkü Zara, Roma'nın sadık hizmetkârı Macaristan kralına ait bir hıristiyan kentidir, fakat şövalyelerin seçeneği yoktur: Duka ya bu küçük hizmeti, ya da vaadedilen tutarın hemen ödenmesini istemektedir. Böylece Zara'ya 1202 Kasımında saldırılmış ve kent yağmalanmıştır.

Fakat Venediklilerin gözü daha yukarılardadır. Seferin önderlerini, tahta Batılılara yatkın birini yerleştirmek üzere yolu Konstantinopolis'e saptırmak konusunda ikna etmeye uğraşmaktadırlar. Duka'nın gerçek amacı, elbette cumhuriyetini Akdeniz'in tümünü denetler hale getirmektir, ama ileri sürdüğü kanıtlar çok kurnazcadır. Şövalyelerin Rum "sapkınlar"dan hiç hoşlanmamalarından yararlanarak, Bizans'ın muazzam hazinelerini onlara anlatarak, onların önderlerine Rumların kentinin denetiminin Müslümanlara karşı daha etkili saldırılarda bulunmalarına olanak sağlayacağını açıklayarak, onların bu yönde karar vermelerini başarmıştır. Venedik filosu 1203 Haziranında Konstantinopolis önlerine gelmiştir. İbn el-Esir şöyle anlatmaktadır:

> Rumların kralı çarpışmadan kaçtı ve Frenkler genç adaylarını tahta oturttular. Fakat ancak ismen iktidardaydı, çünkü bütün kararları Frenkler veriyordu. Bunlar insanlara çok ağır vergiler koydular ve ödeme olanaksız hale geldiğinde, bütün altınları ve mücevherleri, hatta haçların ve Mesih ikonalarının üzerinde olanlarını da aldılar. Rumlar bunun üzerine ayaklandılar genç hükümdarı öldürdüler, sonra Frenkler'i kentten atıp, kapılara barikat kurdular. Mevcutları çok az olduğundan, Kılıçarslan'ın oğlu Konya sultanı Süleyman'a yardımlarına gelmesi için haber yolladılar. Ama o bunu yapamadı.

Rumların kendilerini savunacak kadar güçleri yoktu. Bunun nedeni yalnızca ordularının mevcutlarının büyük bölümünün Frenk paralı askerlerden oluşması değil, aynı zamanda bizzat surların içinde onlara karşı hareket eden çok sayıda Venedik ajanının bulunmasıydı. Bir hafta bile sürmeyen çarpışmalardan sonra, kent

Nisan 1204'te istila edilmiş ve üç gün boyunca talana ve katliama terkedilmiştir. İkonalar, kitaplar, heykeller, Yunan ve Bizans uygarlığının tanığı, sayılamayacak kadar çok sanat eseri çalınmış veya tahrip edilmiş ve kent halkından binlercesi boğazlanmıştır. Musullu tarihçi şunları aktarmaktadır:

> Bütün Rumlar öldürüldüler veya soyuldular. Önde gelenlerinden bazıları, peşlerinde Frenkler olduğu halde, Sofya dedikleri büyük kiliseye sığınmaya çalıştılar. Bunun üzerine bir grup papaz ve keşiş, ellerinde haçlar ve İnciller olduğu halde dışarı çıkarak, saldırganlara hayatlarının bağışlanması için yalvarmışlar, ama Frenkler onların ricalarına hiç kulak asmamışlar, hepsini katledip, sonra da kiliseyi yağmalamışlardır.

Frenk ordusuyla birlikte gelen bir fahişe patriğin tahtına oturarak açık saçık şarkılar söylerken, sarhoş askerlerin komşu manastırlarda Rum rahibelerin ırzına geçtikleri de anlatılmaktadır. Tarihin en aşağılık eylemlerinden biri olan Konstantinopolis'in yağma edilmesinin ardından, İbn el-Esir'in dediği gibi, tahta bir Doğu Latin imparatorunun çıkartılmasına sıra gelmiştir. Flandre dükü Baudouin olan bu imparatorun otoritesini Rumlar elbette asla tanımayacaklardır. İmparatorluk sarayından kurtulabilenler, Bizans'ın elli yedi yıl sonra geri alınmasına kadar geçici başkent olacak İznik'e yerleşeceklerdir.

Çılgın Kontantinopolis macerası, Suriye'deki Frenk yerleşimlerini güçlendirmek yerine, onlara son bir darbe indirmiştir. Nitekim, Doğu'ya servet aramak üzere gelen bu çok sayıdaki şövalye için, Rum toprakları artık iyi bir gelecek sunmaktadır. Burada alınacak fiefler, yığılacak zenginlikler varken; Akkâ, Trablus veya Antakya çevresindeki dar sahil şeridi maceracılara hiç de cazip gözükmemektedir. Seferin yönünün değişmesi, ilk etki olarak Suriye Frenkler'ini Kudüs'e karşı yeni bir harekâta girişebilecekleri takviyeden mahrum etmiş ve 1204 yılında sultandan barış anlaşmasını uzatma talebinde bulunmak zorunda bırakmıştır. El-Adil bunu altı yıl için kabul etmiştir. Gücünün zirvesinde olmasına rağmen Selahaddin'in kardeşi bir yeniden fetih harekâtına girişmeye hiç niyetli değildir. Sahil kesiminde Frenkler'in bulunması onu hiç rahatsız etmemektedir.

Suriye Frenkler'inin çoğunluğu barışın uzamasını isterdi, ama denizlerin ötesinde ve özellikle de Roma'da, çarpışmaları başlatmaktan başka birşey düşünülmemektedir. Akkâ krallığı, bir evlilik nedeniyle 1210'da Jean de Brienne'e geçmiştir. Bu adam, Batı'dan yeni gelmiş altmış yaşında bir şövalyedir. Temmuz 1212'de barışı beş yıl daha uzatmaya razı olmakla birlikte, 1217 yazından itibaren bir saldırıya geçmek üzere hazırlıkları hızlandırması için papaya haberci üzerine haberci göndermeye de ara vermemektedir. Bu hazırlıklardan sonra, ilk hacı gemileri Akkâ'ya biraz gecikmeli olarak Eylül ayında varmışlar ve arkalarından daha yüzlercesi gelmiştir. Nisan 1218'de de yeni bir Frenk istilası başlamıştır. Hedef Mısır'dır.

El-Adil şaşkındır ve özellikle de bu saldırı onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Savaş durumuna son vermek için, iktidara geldiğinden beri ve hatta daha önceleri Richard'la olan müzakereleri sırasında elinden geleni yapmamış mıdır? Onu, sarışın adamlarla dostluk uğruna cihaddan kaçmakla suçlayan din adamlarının ısrarlarına yıllar boyunca dayanmamış mıdır? Bu yetmiş üç yaşındaki hasta adam, kendine ulaşan raporlara inanmayı aylar boyunca reddetmiştir. Kudurmuş bir Alman çetesi Celeli'de bazı köylerde talana mı girişti, bu alışık olduğu bir sapmadır ve bundan kaygı duymamaktadır. Fakat Batı'nın çeyrek yüzyıllık bir barış döneminden sonra yeni bir kitlesel istilaya girişmesi, işte bu ona olabilirmiş gibi gözükmemektedir.

Fakat haberler giderek daha belirgin hale gelmektedirler. Onbinlerce Frenk savaşçısı, Nil'in anakoluna uzanan yolu denetleyen Dimyat kentinin önünde toplanmıştır. Babasının talimatı üzerine, el-Kâmil birliklerinin başında onların üzerine yürür. Sayılarından dehşete düşerek, çarpışmaktan kaçınır. Ordugâhını temkinli bir şekilde limanın güneyine kurar, böylece bir meydan savaşına girmek zorunda kalmadan kent garnizonunu destekleyebilecektir. Kent, Mısır'ın en iyi savunulanlarından biridir. Surları, doğuda ve güneyde dar bir bataklık toprak şeridiyle çevrelenmiştir, bu arada kuzey ve

batıda Nil'in iç bölgeleriyle sürekli bir bağ sağlanmaktadır. Etkin bir şekilde kuşatılabilmesi için, düşmanın nehrin denetimini ele geçirmesi gerekir. Kent böylesine bir tehlikeye karşı korunmak üzere, çok büyük bir demir zincirden başka birşey olmayan dahiyane bir sisteme sahiptir. Bu zincirin bir ucu kent surlarına, diğeri de karşı kıyıya yakın bir adanın üzerinde yapılmış bir hisara bağlıdır ve böylece Nil'e girişi engellemektedir. Zincir çözülmedikçe hiçbir geminin geçemeyeceğini farkeden Frenkler hisara yüklenmişlerdir. Üç ay boyunca Bütün saldırıları püskürtülmüştür. Frenkler sonunda iki gemiyi yükleyerek, bunların üzerinde hisar yüksekliğinde bir cins yüzer kule inşa etmeyi akıl etmişlerdir. Hisarı 25 Ağustos 1218'de almışlar, zinciri çözmüşlerdir.

Bir posta güvercini, bu bozgun haberini birkaç gün sonra Şam'a ulaştırdığında, el-Adil bundan çok etkilenmiştir. Hisarın düşmesinin Dimyat'ın düşmesine yol açacağı ve istilacıları Kahire yolunda artık hiçbir şeyin durduramayacağı çok açıktır. Yapmaya ne gücünün, ne de hevesinin bulunduğu uzun bir sefer ufukta gözükmektedir. Birkaç saat içinde bir kalp krizi geçirmiş ve ölmüştür.

Müslümanlar için gerçek felâket, nehir üzerindeki hisarın düşmesi değil de, yaşlı sultanın ölümüdür. Nitekim, el-Kâmil askeri düzlemde düşmanı durdurmayı, ona ciddi kayıplar verdirtmeyi ve Dimyat kuşatmasını engellemeyi başarmıştır. Buna karşılık siyasal düzlemde, sultanın oğulları bu kadere uğramasınlar diye aldığı tedbirlere rağmen kaçınılmaz veraset mücadelesi başlamıştır. Sultan ülkesini daha hayattayken paylaştırmıştır: El-Kâmil'e Mısır, el-Muazzam'a Şam ve Kudüs, el-Eşref'e Cezire ve daha genç oğullara da daha ufak topraklar. Fakat bütün tutkuları tatmin etmek olanaksızdır: Fiili durumda kardeşler arasında nisbi bir uyum varsa da, bazı uyuşmazlıkları önlemek mümkün olmamıştır. Kahire'de çok sayıda emir, küçük kardeşlerinden birini tahta çıkartmak üzere el-Kâmil'in yokluğundan yararlanmışlardır. Bu hükümet darbesi tam başarıya ulaşacakken, olaydan haberdar olan Mısır'ın efendisi Dimyat'ı ve Frenkleri unutarak ordugâhını toplamış ve düzeni sağlamak ve fesatçıları cezalandırmak üzere başkentine doğru inmeye başlamıştır. İstilacılar, terkettikleri konumları gecikmeden yeniden işgâl etmişlerdir. Dimyat artık kuşatılmıştır.

Şam'dan koşup gelen kardeşi el-Muazzam'ın desteğini almasına rağmen, el-Kâmil artık kenti kurtaracak durumda değildir, istilaya son verecek durumda ise hiç değildir. Bu yüzden barış elde etmek için çok cömert davranmıştır. El-Muazzam'dan Kudüs tahkimatını sökmesini istedikten sonra, eğer Mısır'ı terkederlerse Kutsal Kenti onlara teslim etmeye hazır olduğu mesajını Frenkler'e yollamıştır. Fakat kendilerini güçlü konumda hisseden Frenkler, pazarlık yapmayı reddetmişlerdir. El-Kâmil, Ekim 1219'da teklifini belirginleştirmiştir: Sadece Kudüs'ü değil, Ürdün nehrinin batısında kalan Filistin topraklarının tamamını teslim edecek, ayrıca hakiki haçıda verecektir. İstilacılar, önerileri bu kez inceleme zahmetine katlanırlar. Jean de Brienne lehte görüş bildirir, bütün Suriye Frenkleri de onun gibi yapar. Fakat nihai karar, papanın seferin yönetimine atadığı, sonuna kadar kutsal savaş yanlısı olan Pelagius (Pélage) adındaki bir İspanyol kardinaline (Santa Lucia kardinali) aittir. Müslüman kâfirlerle asla pazarlık yapmayacağını söylemektedir. Ve böylesine bir durumu reddettiğini iyice vurgulamak için, vakit geçirilmeden Dimyat'a saldırılması emrini verir. Çarpışmalardan, açlıktan ve yakınlarda çıkan bir salgıdan ötürü perişan durumda olan garnizon hiçbir direnme göstermez.

Pelagius, artık Mısır'ın tümünü ele geçirmeye kararlıdır. Eğer Kahire üzerine hemen yürümüyorsa, bunun nedeni Batı'nın en güçlü hükümdarı olan Almanya ve Sicilya kralı Friedrich von Hohenstaufen'ın büyük bir ordunun başında geldiğinin haber verilmiş olmasıdır. Bu söylentilerden elbette haberdar olan el-Kâmil savaşa hazırlanmaktadır. Habercileri, bütün İslam âlemini dolaşarak, kardeşleri, kuzenleri ve müttefikleri yardıma çağırırlar. Öte yandan İskenderiye yakınlarında, deltanın batısında bir filo donatır ve bu donanma 1220 yazında Batılı gemileri Kıbrıs açıklarında gafil avlayarak, ezici bir zafer kazanır. Düşman böylece deniz egemenliğini kaybettiğinden, el-Kâmil hemen barış teklifini yeniler ve bir de otuz yıllık bir barış anlaşması imzalama vaadi ekler. Boşuna. Pelagius, bu tekliflerin Kahire'nin efendisinin zor durumda olduğunu gösterdiklerini düşünmektedir. II. Friedrich'in Roma'da imparator olarak kutsandığı ve hiç vakit kaybetmeden Mısır'a doğru yola çıkacağına yemin ettiği haber alınmamış mıdır?

En geç 1221 baharında, yüzlerce gemi ve onbinlerce askerle burada olmalıdır. Frenk ordusu, onu beklerken ne savaş, ne de barış yapmalıdır.

Friedrich ancak sekiz yıl sonra gelecektir. Pelagius yaz başına kadar sabreder. Frenk ordusu 1221'de Dimyat'tan ayrılarak, kararlı bir şekilde Kahire'ye yönelir. Mısır başkentinde, el-Kâmil'in askerleri halkın kaçmasını önlemek için güç kullanmak zorunda kalır. Ama sultan güvenli gözükmektedir, çünkü kardeşlerinden ikisi yardıma gelmiştir: Cezire askerleriyle gelerek istilacıların Kahire'ye ulaşmalarını engellemek için ona katılan el-Eşref ile Suriye ordusuyla kuzeye yönelerek, düşman ile Dimyat arasına kahramanca yerleşen el-Muazzam. El-Kâmil'in kendisine gelince, zaptetmeyi pek başaramadığı bir sevinçle Nil'in taşmasını beklemektedir. Çünkü sular, Batılılar tedbir almadan yükselmeye başlamıştır. Ağustos ortasında toprak o kadar çamurlu ve kaygan hale gelmiştir ki, şövalyeler duraklamak ve ordunun tümünü geri çekmek zorunda kalmışlardır.

Geri çekilme hareketi daha yeni başlamışken, bir Mısır asker grubu setleri yıkmaya girişir. Tarih 26 Ağustos 1221'dir. Müslüman birlikleri çıkışları keserken, Frenk ordusunun tümü kendini birkaç saat içinde bir çamur deryasının içinde bulur. İki gün sonra, ordusunu yokolmaktan kurtarma konusunda umutsuzluğa düşen Pelagius, barış istemek üzere el-Kâmil'e bir haberci gönderir. Eyyubi hükümdarı koşullarını dikte eder: Frenkler Dimyat'ı tahliye edecekler ve sekiz yıllık bir barış anlaşması imzalayacaklardır; bunun karşılığında, orduları rahatsız edilmeden deniz kıyısına gidebilecektir. Elbette artık Kudüs'ün onlara verilmesi söz konusu değildir.

Bu beklenmedik olduğu kadar eksiksiz olan zaferi kutlayan çok sayıda Arap, el-Kâmil'in Kudüs'ü Frenkler'e sunarken ciddi olup olmadığını sormaktadırlar. Burada zaman kazanmaya yönelik bir hile mi söz konusuydu? Bu konuda kesinleşmekte gecikmeyeceklerdir.

Mısır'ın efendisi, şu zor Dimyat bunalımı esnasında, Frenklerin gelişini bekledikleri bu ünlü Friedrich, "el-emboror" hakkında kendine sık sık sorular sormuştur. Acaba söylendiği kadar güçlü

müdür? Acaba Müslümanlar karşı kutsal savaş yapmaya gerçekten kararlı mıdır? El-Kâmil, çalışma arkadaşlarını sorguladıkça, Friedrich'in kralı olduğu Sicilya adasından gelen yolculardan bilgi aldıkça şaşkınlığı artmaktadır. 1225'te, imparatorun Jean de Brienne'in kızıyla evlenip, böylece Kudüs kralı olduğunu öğrenince, ona emir Fahreddin İbn eş-Şeyh gibi nitelikli bir diplomatın başkanlığında bir elçilik kurulu yollamaya karar verir. Eş-Şeyh, daha Palermo'ya varır varmaz büyülenir: Evet, Friedrich hakkında söylenilen herşey doğrudur. Çok iyi Arapça konuşmakta ve yazmaktadır, İslam uygarlığına duyduğu hayranlığı saklamamaktadır, barbar Batı'yı ve özellikle Büyük Roma'daki papayı küçümsemektedir. En yakın çalışma arkadaşları ile muhafız alayındaki askerleri Araptır, bunlar ibadet saatlerinde Mekke'ye yönelerek namaz kılmaktadırlar. Çocukluğunun tümünü, o sıralarda Arap biliminin önde gelen merkezi olan Sicilya'da geçiren bu meraklı insan, kendini dar kafalı ve fanatik Frenkler'le pek bir ortak yana sahipmiş gibi hissetmemektedir. Krallığında, müezzinin sesi aralıksız çınlamaktadır.

Fahreddin, kısa bir süre içinde Friedrich'in dostu ve sırdaşı haline gelir. Kahire sultanıyla Alman imparatoru arasındaki ilişkiler onun aracılığıyla sıkılaşır. İki hükümdar, Aristoteles'in mantığı, ruhun ölümsüzlüğü, evrenin oluşumu konularında mektuplaşırlar. Mektup arkadaşının hayvanları gözlemleme konusundaki tutkusunu öğrenen el-Kâmil, ona ayılar, maymunlar, çift hörgüçlü develer ve bir fil armağan eder; imparator, bunların bakımıyla özel hayvanat bahçesindeki Arap bakıcıları görevlendirir. Sultan, Batı'da kendi gibi bu bitmez tükenmez din savaşlarının yararsızlığını anlayabilecek, aydınlanmış bir yönetici bulmaktan hiç de memnun olmamış değildir. Böylece Friedrich'e, onu yakın bir gelecekte Doğu'da görmek istediğini ifade etmekte tereddüt etmez, Kudüs'ü ona vermekten mutlu olacağını da buna ekler.

Bu bağışın telaffuz edildiği sırada, kutsal kentin el-Kâmil'e değil de, bozuşmuş olduğu kardeşi el-Muazzam'a ait olduğu bilinecek olursa bu aşırı cömertlik daha iyi anlaşılır. El-Kâmil'in düşüncesine göre, Filistin'in müttefiki Friedrich tarafından işgal edilmesi, onu el-Muazzam'ın girişimlerine karşı koruyacak tampon bir devlet

yaratacaktır. Yeniden canlanan Kudüs krallığı, uzun dönemde Mısır ile tehdidleri belirginleşmeye başlayan savaşçı Asya halklarının arasında etkin bir şekilde dikilecektir. Coşkulu bir Müslüman Kutsal Kent'i terketmeyi bu denli soğukkanlı bir şekilde asla aklına getiremezdi, ama el-Kâmil, amcası Selahaddin'den çok farklıdır. Ona göre, Kudüs sorunu her şeyden önce askeri ve siyasaldır: Dinsel yan, ancak kamuoyunu etkilediği ölçüde devreye girmektedir. Kendini hıristiyanlığa islamiyete olduğundan daha yakın görmeyen Friedrich de buna benzer bir tutum içindedir. Kutsal Kent'i ele geçirmek istemesinin nedeni, hiç de İsa'nın kabrinde saygı duruşu yapmak değil de, böylesine bir başarının, Doğu'ya karşı seferi geciktirdiği için onu afaroz etmiş olan papaya karşı olan mücadelesindeki konumunu güçlendirecek olmasıdır.

İmparator 1128 Eylülünde Akkâ'da karaya çıktığında, el-Kâmil'in yardımıyla Kudüs'e muzaffer bir şekilde gireceğinden emindir. Ama fiili durumda Kahire'nin efendisi müthiş sıkıntılıdır, çünkü yakınlarda meydana gelen olaylar bölgesel satranç tahtasını tamamen alt üst etmişlerdir. El-Muazzam 1127 Kasımında aniden ölerek, Şam'ı deneysiz bir genç olan oğlu en-Nasır'a bırakmıştır. Artık Şam ile Filistin'i bizzat ele geçirmeyi düşünebilecek duruma gelen el-Kâmil için, Mısır ile Suriye'nin arasına tampon bir devlet yerleştirmek söz konusu değildir. Bunun anlamı, Kudüs ile çevresini ondan tamamen dostane bir şekilde talep eden Friedrich'in gelişinden hiç hoşlanmamasına rağmen, şerefli bir insan olarak sözünü tutmaktan kaçınamayacağıdır. Ama, imparatora durumun aniden değiştiğini açıklayarak kurtulmaya çalışmaktadır.

Yalnızca üç bin askerle gelmiş olan Friedrich, Kudüs'ün zaptının bir formaliteden ibaret olduğunu düşünmüştür. Bu yüzden bir korkutma siyaseti izlemeye cesaret edememekte ve el-Kâmil'in duygularına yönelmektedir. Ona *Ben senin dostunum. Bu yolculuğu yapmaya beni sen teşvik ettin. Şimdi papanın ve Batının bütün krallarının bu işe giriştiğimden haberleri var. Eğer ellerim boş dönersem bütün itibarımı kaybederim. Lütfen Kudüs'ü bana ver ki, başımı dik tutabileyim* diye yazmıştır. El-Kâmil duygulanır, Friedrich'e, dostu Friedrich'e armağanlar ve çifte anlamlı bir cevap gönderir: *Ben de kanaatleri dikkate almak zorundayım. Eğer Kudüs'ü sana teslim edersem*

bu yalnızca kararlarımın halife tarafından mahkûm edilmesine değil, aynı zamanda tahtımı alaşağı etme tehlikesi taşıyan dinsel bir ayaklanmaya yol açabilir. Her ikisi için de öncelikli sorun, görünüşü kurtarmaktır. Friedrich, Fahreddin'den kendine şerefli bir çıkış yolu bulmasını rica etme noktasına gelir. O da, sultanın önceden verdiği onayla ona bir kurtuluş yolu gösterir. *Halk, Selahaddin tarafından çok yüksek bedel karşılığı fethedilmiş olan Kudüs'ü teslim etmemizi asla kabul etmez. Buna karşılık, Kutsal Kent konusundaki anlaşma kanlı bir çatışmayı önlerse...* İmparator anlamıştır. Gülümser, dostuna tavsiyesinden ötürü teşekkür eder, sonra zayıf birliklerine çarpışmaya hazır olmalarını emreder. 128 Kasımının sonunda çok gösterişli bir şekilde Yafa'ya doğru ilerlerken, el-Kâmil tüm ülkede, Batı'nın güçlü hükümdarına karşı uzun ve zor bir savaşa hazırlanmak gerektiğini söyletir.

Bundan birkaç hafta sonra, daha hiçbir çarpışma olmadan anlaşma metni hazırdır: Friedrich Kudüs'ü, şehri kıyıya bağlayan bir şeridi ve Beyt Lahim, Nazaret, Sayda çevresi ile Sûr'un doğusundaki güçlü Tibnin kalesini almaktadır. Müslümanlar, Kutsal Kent'te başlıca tapınaklarının yer aldığı Haram eş-Şerif kesimindeki mevcudiyetlerini sürdüreceklerdir. Anlaşma, 18 Şubat 1229'da Friedrich ile sultan adına elçi Fahreddin tarafından imzalanmıştır. İmparator bir ay sonra, islamiyetin kutsal yerlerinde görevli birkaç din adamı hariç Müslüman halkı el-Kâmil tarafından tahliye edilmiş olan Kudüs'e girmiştir. Burada Nablus kadısı Şemseddin onu karşılayarak, kentin anahtarlarını teslim etmiş ve bir bakıma ona rehberlik yapmıştır. Kadı, bu ziyareti bizzat anlatmaktadır:

> Frenkler kralı imparator Kudüs'e geldiğinde, el-Kâmil'in isteği üzerine onun yanında kaldım. Haram eş-Şerif'e girdim, imparator burada küçük camileri gezdi. Sonra el-Aksa camiine gittik, Kaya kubbesi (Kubbe eş-Şakra) tapınağınınkine olduğu gibi bunun da mimarisine hayran oldu. Caminin mimberinin güzelliğinden büyülendi, merdivenin tepesine kadar çıktı. İnince beni elimden yakaladı ve yeniden el-Aksa'ya götürdü. Orada, elinde İncil olduğu halde camiye girmek isteyen bir papaz buldu. Öfkelenen imparator onu terslemeye başladı: "Buraya neden geldin. Allah adına, eğer içinizden biri buraya adımını atmaya cüret ederse onun gözlerini oyarım". Papaz titreyerek uzaklaştı. O gece, müezzine imparatorun huzurunu kaçırmaması için ezan okumamasını

söyledim. Ama ertesi gün onu görmeye gittiğimde, imparator beni sorguladı: “Ey kadı, müezzinler neden her zaman olduğu gibi ezan okumadılar?” Cevap verdim: “Böyle yapmamalıydın, çünkü bu geceyi Kudüs’te geçirmemin nedeni gece müezzinin ezan okumasını duymaktı”, dedi.

Friedrich Kubbe eş-Şakra’yı ziyareti sırasında, *Selahaddin bu kenti müşrikinden temizledi,* diye bir yazıt okur. “Tanrıya ortak (şirk) koşanlar”ı, hatta “Çoktanrılılar”ı ifade eden bu terim, tek tanrı inancına başka tanrıları dahil edenleri atıfta bulunmaktadır. Bu bağlam içinde, özellikle Teslis yanlısı hıristiyanları işaret etmektedir. Bunu bilmezden gelen imparator, ne yapacaklarını şaşırmış ev sahiplerine, alaylı bir gülümsemeyle, bu “Müşrikler de kim” diye sorar. Birkaç dakika sonra kubbenin girişinde demir bir parmaklık görerek, bunun ne işe yaradığını sorar. “Kuşların buraya girmesini engellemek için” diye cevap verilir. Friedrich şaşkınlıktan apışıp kalan muhataplarına, tabii ki Frenkler’i hedef alan imayı yorumlar: “Yani bu, tanrının domuzlara buraya girme izni vermediği anlamına gelir”. 1229’da kırk üç yaşında parlak bir hatip olan vakanüvis Sibt İbn el-Cevzi, bu düşüncelerin Friedrich’in ne hıristiyan, ne de Müslüman olup, *çok kesin bir şekilde tanrısız* olduğunun kanıtı olduklarını ileri sürmektedir. Kudüs’te onunla görüşebilenlerin tanıklıklarına dayanarak, imparatorun *kızıl tüylü, kel ve miyop* olduğunu eklemektedir; *eğer köle olsaydı, iki yüz dirhem etmezdi.*

Sibt’in imparatora duyduğu husumet, Arapların büyük çoğunluğunun duygusunu yansıtmaktadır. İmparatorun İslamiyet ve uygarlığı karşısındaki dostane tutumu, başka koşullarda hiç kuşkusuz takdir toplardı. Fakat el-Kâmil tarafından imzalanan antlaşmanın hükümleri kamuoyunu kızdırmıştır. *Kutsal kentin Frenkler’e teslim edildiği haberi duyulduğunda* demektedir vakanüvis, bütün İslam âlemi gerçek bir fırtına tarafından sallandı. Olayın vahametinden ötürü, kamusal matem gösterileri düzenlendi. Bağdat’ta, Musul’da, Halep’te camilerde toplanılarak, el-Kâmil’in ihaneti duyurulmaktadır. Sibt şöyle anlatmaktadır: *Melik en-Nasır, benden halkı Şam Ulucamii’nde toplamamı ve onlara Kudüs’te neler*

olduğunu anlatmamı istedi. Bunu kabul etmekten başka çarem yoktu, çünkü imanıma karşı ödevlerim beni buna zorluyordu.

Vakanüvis-vaiz, zincirinden boşalmış bir kalabalığın önünde mimbere çıkar, kafasına siyah bir ipek sarık sarmıştır: "Aldığımız felâket haberi kalplerimizi paramparça etti. Hacılarımız artık Kudüs'e gidemeyecekler, okullarda artık kuran okunamayacak. Müslüman yöneticiler bugün ne kadar büyük bir utanç içindeler!" En-Nasır, gösteriye bizzat katılır. Onunla amcası el-Kâmil arasında açıkça savaş ilân edilmiştir. Üstelik, el-Kâmil Kudüs'ü Friedrich'e teslim ederken, Mısır ordusu da Şam'ı sıkı bir ablukaya almıştır. Bu büyük Suriye kentinin genç hükümdarının etrafında kenetlenmiş halk için, Kahire'nin efendisinin ihanetine karşı girişilen mücadele bir seferberlik teması haline gelmektedir. Ancak, Sibt'in hitabet gücü Şam'ı kurtarmaya yetmeyecektir. Ezici bir sayısal üstünlüğe sahip olan el-Kâmil, bu çatışmadan galip çıkarak kente boyun eğdirmiş ve Eyyubi imparatorluğunun birliğini, kendi lehine olmak üzere yeniden kurmuştur.

En-Nasır, Haziran 1229'da başkentini terketmek zorunda kalacaktır. Acılı, ama umudunu hiç kaybetmemiş olarak, Ürdün nehrinin doğusundaki Kerak kalesine yerleşmiştir. Barış yılları esnasında, burada düşmana karşı kararlılığın simgesi olarak oturacaktır. Birçok Şamlı ona bağlı kalmayı sürdürmüş ve diğer Eyyubilerin aşırı uzlaşmacı siyasetlerinden hayal kırıklığına uğrayan çok sayıda dinci militan, diğer yöneticileri istilacıya karşı cihadı sürdürmeye teşvik eden bu atılgan genç hükümdar sayesinde umutlarını muhafaza etmektedir. *Benden başka kim, bütün olanaklarını islamı korumak için seferber ediyor?* diye yazmaktadır. *Kim, her koşulda tanrı yolunda dövüşüyor?* 1239 Kasımında, barış antlaşmasının süresinin sona ermesinden yüz gün sonra, en-Nasır ani bir baskınla Kudüs'ü ele geçirir. Bu, bütün Arap aleminde bir sevinç patlaması yaratır. Şairler, galibi büyük amcası Selahaddin'e benzetir ve ona el-Kâmil'in ihanetinden kaynaklanan hakareti böylece yıkamış olmasından ötürü teşekkür ederler.

Ona methiye düzenler, en-Nasır'ın, Kahire'nin efendisinin 1238'de ölmesinden kısa bir süre önce, hiç kuşkusuz Şam yönetimini kendine vereceği umuduyla onunla anlaştığını söylemeyi ihmal

etmektedirler. Aynı şekilde şairler de, Eyyubi soyundan bu hükümdarın Kudüs'ü geri aldıktan sonra burayı elinde tutmaya uğraşmadığını açıklamaktan kaçınmaktadırlar. Kentin savunulamaz olduğunu düşünerek, Davud kulesi ile Frenkler tarafından yakınlarda yapılmış olan tahkimatı aceleyle yıktırarak, birlikleriyle birlikte Kerak'a çekilmiştir. Coşkunun, siyasal ve askeri gerçekçiliği dışlamadığı söylenebilir. Sonuna kadar gitmeye kararlı bu yöneticinin daha sonraki tutumu kafa karıştırmaktadır. El-Kâmil'in ölümünü izleyen kaçınılmaz taht kavgası sırasında en-Nasır, Frenklere kuzenlerine karşı bir ittifak teklif etmekte tereddüt etmemiştir. Batılıları yemlemek üzere, 1243'te onların Kudüs üzerindeki haklarını resmen tanımış, hatta Müslüman dininden olanları Haram eş-Şerif'ten çekmeyi bile önermiştir. El-Kâmil taviz vermeden hiç bu kadar ileri gitmemişti.

ALTINCI KISIM

KOVULMA (1224-1291)

Doğudan Moğolların -Tatarlar-, batıdan da Frenklerin saldırısına uğrayan Müslümanlar, biç böylesine kritik bir konumda olmamışlardı. Onlara artık ancak yalnız Allah yardım edebilir.

İBN EL-ESİR

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOL KIRBACI

> Anlatacağım olaylar o kadar korkunç ki, yıllar boyunca bunları imâ etmekten bile kaçındım. İslamiyetin ve Müslümanların üzerine ölümün çöktüğünü söylemek kolay değil. Ah! Annem keşke beni doğurmamış olsaydı veya keşke bütün bu felâketlere tanık olmadan önce ölseydim. Eğer size bir gün, Allah'ın Adem'i yarattığı günden beri dünyanın böylesine bir âfet görmediği söylenirse, buna tereddütsüz inanın, çünkü kesin gerçek böyledir. Tarihin en ünlü dramlarının arasında, genelde İsrailoğullarının Nabukodonosor tarafından katli ve Kudüs'ün yakılması zikredilir. Fakat bu, yakınlarda meydana gelenin yanında hiçtir. Hayır, zamanın sonuna kadar herhalde bu çapta bir felâket bir daha görülmeyecektir.

İbn el-Esir, El-Kâmil fi el-Tarih adlı hacimli eserinde, hiçbir zaman böylesine dokunaklı bir ton benimsememiştir. Hüznü, dehşeti ve gördüklerine inanamaması, her sayfada infilâk etmekte; sanki batıl itikat sonucuymuş gibi, âfetin adının telaffuz anını geciktirmektedir: Cengiz Han.

Moğol fatihin yükselişi, Selahaddin'in ölümünden kısa bir süre sonra başlamıştır, ama Araplar tehdidin yaklaştığını ancak çeyrek yüzyıl sonra hissedebilmişlerdir. Cengiz Han önce Orta Asya'daki çeşitli Türk ve Moğol kabilelerini kendi otoritesi altında toplamakla uğraşmış, sonra dünyayı fethetmeye çıkmıştır. Bu hareket üç yönde olmuştur: Doğuda, Çin imparatorluğu önce bağımlı hale getirilmiş, sonra ilhak edilmiştir; kuzeybatıda, Rusya, sonra Doğu Avrupa yakılıp yıkılmıştır; batıda, İran istila edilmiştir. Cengiz Han, "dünyanın tümünün yeniden Moğol annelerin özgür ve mutlu

çocukları emzirecekleri muazzam bir bozkır haline gelmesi için, bütün kentleri yerle bir etmek gerekir" diyordu. Nitekim, Buhara, Semerkant veya Herat gibi parlak şehirler tahrip edilecek ve halkı kılıçtan geçirilecektir.

Moğollar'ın İslam topraklarındaki ilk ilerlemesi, fiili olarak Frenkler'in 1281-1221 arasındaki Mısır istilasıyla çakışmıştır. Arap dünyası, o sıralarda iki ateş arasında kaldığı izlenimine sahiptir, bu da herhalde el-Kâmil'in Kudüs konusundaki tutumunu kısmen açıklamaktadır. Fakat Cengiz Han, macerayı İran'ın batısına kadar sürdürmekten vazgeçmiştir. 1227'de altmış yedi yaşındayken ölünce, bozkır atlarının Arap dünyası üzerindeki baskısı birkaç yıllığına gevşemiştir.

Afet, Suriye'de önce dolaylı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Moğolların yolları üzerinde ezdikleri çok sayıda hanedan arasında, Irak'tan Hind'e uzanan alanda Selçukluların yerini almış olan Harzemşahlılar da vardır. Şanlı günler görmüş olan bu Müslüman imparatorluğunun parçalanması, ordusundan arta kalanların dehşet verici galiplerin uzağına kaçmalarına neden olmuş ve böylece on binden fazla Harzemşah süvarisi, Suriye'de ortaya çıkarak kentleri yağmalamaya ve haraca bağlamaya, Eyyubiler'in iç çatışmalarında paralı asker olarak yer almaya başlamıştır. Haziran 1244'te kendilerini kendi devletlerini kuracak kadar güçlü hisseden Harzemşahlılar Şam'a saldırmışlardır. Komşu köyleri yağmalamışlar ve Guta meyva bahçelerini perişan etmişler, ama kentin direnmesi karşısında uzun bir kuşatmayı sürdürememişlerdir. Bu durumda hedef değiştirerek, aniden Kudüs'e yönelmişler ve 11 Temmuzda burayı zahmetsizce ele geçirmişlerdir. Frenk unsurların çoğunun dışta bırakılmasına karşılık, kent yağmalanmış ve yakılmıştır. Şam'a yeniden saldırmışlar, ama Suriye'nin bütün kentlerine geniş bir nefes aldıracak bir şekilde, birkaç ay sonra Eyyubi hükümdarlarının arasında kurulan bir koalisyon tarafından yokedilmişlerdir.

Frenk şövalyeler bu kez Kudüs'ü geri alamayacaklardır. Diplomatik becerisiyle Batılılara haçlı bayrağı on beş yıl süreyle kent surlarının üzerinde dalgalandırma olanağı sağlamış olan Friedrich, artık burayla ilgilenmemektedir. Doğu'ya ilişkin tutkularını bir yana bırakarak, şimdi Kahire yöneticileriyle daha

dostane ilişkiler sürdürmeyi tercih etmektedir. Fransa kralı IX. Louis 1247'de Mısır'a karşı bir sefer düzenlemeye kalkıştığında, imparator onu bundan vazgeçirmeye uğraşmıştır. Bundan da iyisi, el-Kâmil'in oğlu Eyüp'ü, Fransızların sefer hazırlıklarından düzenli bir şekilde haberdar etmiştir.

Louis, 1248 Eylülünde Doğu'ya gelmiş, ama ilkbahardan önce bir harekâta girişmenin çok tehlikeli olacağını düşünerek, hemen Mısır kıyılarına yönelmemiştir. Bu durumda Kıbrıs'a yerleşerek, bu bekleme ayları esnasında, Frenklere XIII. yüzyılın sonuna, hatta daha sonralarına kadar musallat olacak düşü gerçekleştirmeye uğraşmıştır: Arap dünyasını kıskaca almak için Moğollarla ittifak yapmak. Artık Doğulu istilacılarla Batılı istilacılar arasında düzenli olarak elçiler gidip gelmektedir. Louis, 1248'in sonunda Kıbrıs'ta, ona Moğolların hıristiyanlığa geçmelerinin mümkün olduğundan söz eden bir elçilik kurulunu kabul etmiştir. Bu olasılıktan heyecana kapılarak, hemen değerli ve dinsel armağanlar göndererek karşılık vermiştir. Ama Cengiz Hanın ardılları onun bu hareketinin anlamını kavrayamamışlardır. Fransa kralına sıradan bir bağımlı gibi muamele ederek, ondan kendilerine her yıl aynı değerde armağanlar göndermesini istemişlerdir. Bu anlaşmazlık, Arap dünyasını en azından o an için iki düşmanının anlaşarak birlikte saldırmalarından kurtaracaktır.

Böylece Batılılar 5 Haziran 1249'da Mısır saldırısına tek başlarına girişmişlerdir. O dönemin geleneklerine uygun olarak, iki hükümdar birbirlerine gürültülü patırtılı savaş ilânları yapmışlardır. Louis şöyle yazmıştır: *Sana daha önce çok sayıda uyarı ulaştırdım, ama sen bunları dikkate almadın. Artık kararımı verdim; ülkene saldıracağım ve haça bağlılık yemini etsen bile fikrimi değiştirmeyeceğim. Emrimdeki ordular, dünyadaki çakıltaşları kadar çoktur ve tepelerle ovaları kaplıyorlar ve kaderin kılıçlarını çekmiş olarak senin üzerine yürüyorlar.* Fransa kralı tehdidlerini desteklemek üzere, hıristiyanların geçen yıl İspanya Müslümanlarına karşı kazandıkları bazı başarıları hatırlatmaktadır: *Sizinkileri önümüzde tıpkı sığır sürüleri gibi kovaladık, erkekleri öldürdük, kadınları dul bıraktık ve kız ile oğlanları esir ettik. Bunlar size ders olmadı mı?* Eyüp'ün cevabı aynı damardandır: *Akılsız adam, işgaliniz altında olan ve geçmişte ve hatta yakınlarda fethettiğimiz*

toprakları unuttun mu? Size verdiğimiz zararları unuttun mu? Sayısal zayıflığının farkında olduğu belli olan sultan, Kuran'da kendini rahatlatacak sözü bulur: *Küçük bir birlik Allahın izniyle kaç defa bir büyüğünü yenmiştir, çünkü Allah cesurlardan yanadır.* Bu da ona Louis'ye şunu deme cesaretini verir: *Yenilgiye uğraman kaçınılmazdır. Kısa bir süre sonra bu maceraya girdiğine acı acı pişman olacaksın.*

Fakat Frenkler daha saldırılarının başında kesin bir başarı kazanırlar. Otuz yıl önceki sonuncu Frenk seferine cesaretle direnmiş olan Dimyat, bu kez çarpışmadan terkedilmiştir. Kentin Arap dünyasını karışıklığa sürükleyen düşüşü, büyük Selahaddin'in mirasçılarının aşırı zayıflıklarını kaba bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Veremden ötürü yerinden kıpırdayamayan, birliklerinin komutasını üstlenemeyen sultan Eyüp, Mısır'ı kaybetmektense, babası el-Kâmil'in izinden giderek Louis'ye Dimyat ile Kudüs'ü takas etmeyi önermeyi tercih eder. Fakat Fransa kralı, yenik ve ölmekte olan bir "Müslüman kafir"le pazarlık yapmayı reddeder. Eyüp bunun üzerine direnmeye karar verir ve kendini sedyede Mansura kentine taşıtır. Adı "zafer kazanmış" anlamına gelen bu kent, el-Kâmil tarafından bir önceki Frenk ordusunun bozguna uğratıldığı yerde kurulmuştur. Ancak ne yazık ki sultanın sağlığı hızla bozulmaktadır. Sanki hiç bitmeyecekmiş gibi gözüken öksürük nöbetleriyle sarsalanarak, Nil'in çekilmesinden cesaret bulan Frenklerin Mansura'ya gitmek için Dimyat'tan ayrıldıkları 20 Kasımda komaya girer. Üç gün sonra da, çevresindekileri büyük bir karışıklık içinde bırakarak ölür.

Düşman kentin kapılarındayken ve Eyüp'ün oğlu Turanşah Irak'ın kuzeyinde bir yerlerdeyken ve dönmesi haftalar alacakken, orduya ve halka sultanın öldüğü nasıl duyurulacaktır? İşte o sırada birisi hızır gibi imdada yetişir. Şecere ed-Dor (Cevahir ağacı) adındaki bu kişi, Ermeni kökenli güzel ve kurnaz bir cariyedir ve yıllardan beri Eyüp'ün gözdesidir. Sultanın yakınlarını toplar, onlara taht varisinin gelmesine kadar çenelerini tutmalarını emreder, hatta Friedrich'in dostu yaşlı emir Fahreddin'den, sultanın ağzından Müslümanları cihada çağıran bir mektup yazmasını ister. Fahreddin'in çalışma arkadaşlarından olan Suriyeli vakanüvis İbn Vasıl'a göre, Fransa

kralı Eyüp'ün öldüğünü çok erkenden öğrenmiş, bu da onu askeri baskıya artırma konusunda cesaretlendirmiştir. Fakat sır, Mısır cephesinde askerin moralinin bozulmasını engelleyecek kadar uzun süre korunmuştur.

Çarpışma, bütün kış boyunca Mansura civarını perişan etmiştir. Frenkler, 10 Şubat 1250'de bir ihanet sayesinde kentin içine girmişlerdir. O sırada Kahire'de bulunan İbn Vasıl şunları anlatmaktadır:

> Haber kendine ulaştırıldığında, emir Fahreddin hamamındaydı. Şaşkın bir şekilde, zırhı olmaksızın hemen atına atlayarak olan biteni görmeye gitti. Bir düşman birliği ona saldırıp öldürdü. Frenkler kralı kente girdi, hatta sultanın sarayına bile ulaştı, askerleri sokaklara dağılırken, Müslümanlar ve halk çareyi karmakarışık kaçmakta buldular. İslamiyet ölümcül bir yara almışa benzemekteydi ve Frenkler zaferin meyvalarını Memluk Türkleri geldiğinde henüz toplayacaklardı. Düşman sokaklara dağıldığı için, bu süvariler kahramanca saldırıya geçtiler. Frenkler her yerde gafil avlanıp, kılıç veya gürz darbeleriyle öldürüldüler. Posta güvercinleri, gün başlarken Kahire'ye Frenklerin saldırısını haber veren, ama çarpışmaların sonucu hakkında tek bir kelime bile etmeyen bir mesaj getirdiler. Kent mahallelerinde herkes ertesi güne kadar üzüntüyle doldu, (bu üzüntü) yeni mesajlar Türk arslanlarının zaferini haber verene kadar sürdü. Kahire sokaklarında bayram edildi.

Vakanüvis, izleyen haftalar boyunca, Arap Doğu'nun çehresini değiştirecek iki paralel olay dizisini Mısır başkentinden izleyecektir: Bir yandan sonuncu büyük Frenk istilasıyla muzaffer mücadele; öte yandan tarihte eşi olmayan bir devrim; çünkü bu devrim bir köle-subaylar sınıfını yaklaşık üç yüzyıllık bir süre için iktidara taşıyacaktır.

Fransa kralı, Mansura'daki yenilgisinden sonra askeri konumunu korumanın olanaksızlığını anlar. Kenti alamayan, çamurlu bir sahada Mısırlılar tarafından her bir yandan kuşatılan Louis, müzakerelere girişmeye karar verir. Mısır'a ulaşan Turanşah'a Mart başında uzlaşmacı bir mesaj gönderir ve Eyüp'ün yaptığı Dimyat ile Kudüs'ün takas edilmesi önerisini kabule hazır olduğunu bildirir. Yeni sultanın cevabı gecikmez: Eyüp tarafından yapılan cömert teklifler Eyüp zamanında kabul edilmeliydi. Artık çok geçtir. Louis

en fazlasından ordusunu kurtarmayı ve Mısır'dan sağ salim ayrılmayı umabilir, çünkü çevresindeki baskı artmaktadır. Onlarca Mısır kadırgası, mart ortasında Frenk donanmasını ağır bir yenilgiye uğratmayı başarır, her boydan yaklaşık yüz tekne ele geçirir ve istilacıların Dimyat'a geri çekilme yollarının tümünü keser. Ablukayı yarmaya çalışan istila ordusu, 7 Mart'ta binlerce gönüllü tarafından desteklenen Memlûk birliklerinin saldırısına uğrar. Frenkler birkaç saat içinde zor duruma düşerler. Fransa kralı, adamlarının öldürülmelerini önlemek üzere aman dileyerek teslim olur. Zincire vurulup Mansura'ya götürülür, burada bir Eyyubi memurun evine kapatılır.

Fakat yeni Eyyubi sultanının bu parlak zaferi, iktidarını pekiştirmek yerine, ilginç bir şekilde tahttan yuvarlanmasına neden olacaktır. Nitekim Turanşah'la ordusundaki başlıca Memlûk subaylar arasında bir uyuşmazlık çıkar. Memlûkler, hiç de haksız yere olmaksızın, Mısır'ın kendi sayelerinde kurtulduğunu düşünerek, ülke yönetiminde belirleyici bir rol oynamak istemektedirler; oysa yeni sultan kendi adamlarını sorumlu mevkilere yerleştirmek için yeni edindiği saygınlıktan yararlanmayı düşünmektedir. Frenklere karşı kazanılan zaferden üç hafta sonra, Tatar okçu birliklerinde parlak bir Türk subay olan kırk yaşındaki Baybars'ın girişimiyle bir araya gelen bir grup Memlûk eyleme geçmeye karar verir. Hükümdarın verdiği bir ziyafetin bitiminde, 2 Mayıs 1250'de bir isyan patlar. Baybars tarafından omuzundan yaralanan Turanşah, bir kayıkla kaçabilme umuduyla Nil'e doğru koşarken, saldırganlar onu tekrar yakalarlar. Mısır'ı ebediyen terkedeceğine ve iktidarı bırakacağına söz vererek hayatını bağışlamaları için onlara yalvarır. Ama sonuncu Eyyubi sultanı acımadan öldürülür. Hatta Memlûklerin eski efendilerine bir kabir yapılmasına razı olmaları için halifenin bir elçisinin müdahalesi gerekir.

Hükümet darbesinin başarısına rağmen, köle subaylar tahta doğrudan el koymakta tereddüt ederler. İçlerinden en bilge olanları, doğmakta olan iktidarlarına Eyyubiler'den kaynaklanan bir meşruiyet görüntüsü verebilme konusunda dahiyane bir ara çözüm bulurlar. Geliştirdikleri formül, bu benzersiz olayın şaşkın tanığı İbn

Vasıl'ın dikkat çektiği üzere, İslam tarihinin bir dönüm noktası olacaktır. Şöyle anlatmaktadır:

> Turanşah'ın öldürülmesinden sonra, emirler ve Memlûkler sultanın dairesinin yanında toplandılar ve Şecere ed-Dor'u iktidara getirmeye karar verdiler, böylece sultanın karılarından biri valide sultan oldu. Devletin işlerini kendi eline aldı ve üzerinde "Um Halil" (Ümmü Halil, Halil'in annesi) yazan bir mühür yaptırdı. Halil onun doğurduğu ve yaşı henüz küçük olan bir çocuktu. Bütün camilerde cuma hutbesi Um Halil, yani Kahire'nin ve bütün Mısır'ın valide sultanı adına okundu. Bu, islamda hiçbir benzeri olmayan bir olay oldu.

Şecere ed-Dor, iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Memlûk komutanlardan Aybek'le evlenerek, ona sultan ünvanı vermiştir.

Eyyubiler'in yerine Memlûkler'in geçmesi, Müslüman aleminin istilacıya karşı tutumundaki açık bir sertleşmeyi belirlemektedir. Selahaddin'in ardılları, Frenklere karşı uzlaşmacıdan da fazla bir tutum içinde olmuşlardır. Daha da önemlisi, zayıflayan iktidarları artık, islamiyeti doğudan ve batıdan tehdid eden tehlikelerle başa çıkabilecek durumda değildir. Memlûk devrimi, kısa bir süre sonra askeri, siyasal ve dinsel bir toparlanma girişimi olarak ortaya çıkacaktır.

Kahire'de meydana gelen hükümet darbesi, Fransa kralının kaderinde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır. Turanşah zamanında yapılan anlaşmaya göre, Louis, Frenk birliklerinin Mısır'dan, öncelikle de Dimyat'tan çekilmeleri ve bir milyon dinar fidye verilmesi karşılığında serbest bırakılacaktır. Um Halil'in iktidara gelmesinden birkaç gün sonra, Frenk hükümdarı fiilen serbest bırakılmıştır. Mısırlı müzakereciler kralı salmadan önce ona vaaz vermişlerdir: "Senin gibi sağduyulu, bilge ve akıllı bir insan, sayılamayacak kadar çok Müslümanın olduğu bu ülkeye gelmek için nasıl gemiye biner? Bizim yasamıza göre, denizleri böyle aşan biri yargılanamaz. 'Ama neden?' diye sorar kral. Çünkü onun akli yeteneklerinin tam olmadığı düşünülür".

Sonuncu Frenk askeri Mısır'dan Mayıs ayı sona ermeden ayrılacaktır.

Batılılar artık Nil ülkesini istila etmeye bir daha kalkışmayacaklardır. “Sarışın tehlike”, Cengiz Hanın ardıllarının temsil ettiği daha korkunç tehlike tarafından kısa bir süre içinde gölgede bırakılacaktır. Büyük fatihin ölümünden sonra, imparatorluğu hanedan savaşları yüzünden bir miktar zayıflamış ve islami Doğu bu umulmadık duraklamadan yararlanmıştır. Ancak bozkır atlıları 1251’de, Cengiz Hanın torunu olan üç kardeşin önderliğinde yeniden birleşmişlerdir: Möngke, Kubilay ve Hülâgü. Birincisi, başkenti Moğolistan’ın Karakurum kenti olan imparatorluğun tartışmasız hükümdarı olarak atanmıştır; ikincisi Pekin’de hüküm sürmektedir; İran’a yerleşen üçüncüsünün Akdeniz kıyılarına, belki de Nil’e kadar bütün islami Doğu’yu fethetme tutkusu vardır. Hülâgü karmaşık bir kişidir. Felsefe ve bilim tutkunu olan, okumuş insanlarla birarada bulunmaktan hoşlanan bu adam, askeri seferler sırasında kan ve tahribata susamış yırtıcı bir hayvan haline gelmektedir. Din konusundaki tutumu da bir o kadar çelişkilidir. Hıristiyanlıktan çok etkilenmiş olmasına -annesi, gözdesi ve arkadaşlarının çoğu Nasturi kilisesine mensuptur- rağmen, halkının geleneksel dini şamanizmi hiç terketmemiştir. Yönettiği ülkelerde, özellikle İran’da Müslümanlara karşı genelde hoşgörülü olarak gözükmekte, ama kendine direnebilecek her siyasal bütünü yoketme iradesinin etkisiyle, islamiyetin en parlak metropollerine karşı tam bir tahrip savaşı yürütmektedir.

İlk hedefi Bağdat olacaktır. Hülâgü ilk aşamada, hanedanının otuz yedincisi olan Abbasi halifesi el-Mutasım’dan, öncellerinin eskiden Selçuklu himayesine girdikleri gibi, Moğol himayesini tanımasını istemiştir. Saygınlığına fazla güvenen emirülmüminin, fatihe elçi yollayarak, hilafetin başkentine yapılacak bir saldırının Hind’den Magrep’e kadar bütün Müslümanların seferber olmalarına neden olacağını söylemiştir. Bundan hiç etkilenmeyen Cengiz torunu, kenti güç kullanarak alma niyetini ilan etmiştir. 1257 yılında, görünüşe göre yüzbinlerce süvariyle Abbasi başkentine yürümüş, yolu üzerinde yer alan haşhaşiyunun Alamut kalesini yok etmiş, buradaki paha biçilmez kütüphane de tahrip edildiğinden, tarikatın doktrini ve faaliyetlerine ilişkin daha derinlemesine bilgi edinme olanakları

ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine tehdidin çapının bilincine varan halife, müzakereye girişmeye karar vermiştir. Hülâgü'ye, Bağdat camilerindeki hutbede onun da adını okutmayı ve ona sultan ünvanı vermeyi teklif etmiştir. Ama çok geç; Moğol hükümdarı artık güç kullanmaya kesin kararlıdır. Birkaç haftalık cesurca direnişten sonra, emirülmüminin teslim olmak zorunda kalmıştır. 10 Şubat 1258'de galibin ordugâhına bizzat giderek, eğer silahlar bırakılırsa bütün kent halkının hayatının bağışlanacağı sözünü almıştır. Ama bunun bir yararı olmamıştır, Müslüman savaşçılar silahlarını bırakır bırakmaz öldürülmüşlerdir. Sonra Moğollar parlak kentin içine dağılarak, binaları yıkmışlar, mahalleleri ateşe vermişler; kadın, erkek, çocuk demeden yaklaşık seksen bin kişiyi katletmişlerdir. Hanın karısının müdahalesi sayesinde, sadece kentteki hıristiyan cemaati kurtulabilmiştir. Emirülmüminin de, yenilgisinden birkaç gün sonra boğularak öldürülecektir. Abbasi halifeliğinin trajik sonu, İslam âlemini derin bir kızgınlığa sürüklemiştir. Söz konusu olan artık bir kent veya bir ülkeyi ele geçirmeyi amaçlayan askeri bir çatışma değil de, islamiyetin ayakta kalabilmesi için umutsuz bir mücadeledir.

Tatarlar da, muzaffer yürüyüşlerini Suriye yönünde sürdürmektedirler. Hülâgü'nün ordusu 1260 Ocağında Halep'i kuşatmış, kahramanca bir direnmeye rağmen çabucak almıştır. Bağdat'ta olduğu gibi, fatihe kafa tutmakla suçlu olan bu kentte de katliam ve tahribat herkesin üzerine çökmüştür. İstilacılar birkaç hafta sonra Şam kapılarına dayanmışlardır. Hâlâ çeşitli Suriye kentlerinin yönetimini ellerinde tutan Eyyubi soyundan emircikler, bu dalgaları elbette durduramazlardı. İçlerinden bazıları Büyük Han'ın himayesini tanımaya karar vermiş, hatta kayıtsızlığın zirvesi olarak, hanedanlarının düşmanı olan Mısır Memlûklerine karşı istilacılarla ittifak yapmayı düşünmüşlerdir. Doğulu veya Frenk hıristiyanlar arasındaki kanılar çeşitlidir. Ermeniler, kralları Hethum'un şahsında Moğolların tarafını tutmuşlar, damadı Antakya prensi Bohémond da aynı şeyi yapmıştır. Buna karşılık Akkâ Frenkleri, Müslümanlara daha yatkın bir tarafsızlık benimsemişlerdir. Fakat Doğu'da olduğu kadar Batı'da da egemen olan izlenim, Moğol seferinin islamiyete karşı yürütülen bir cins

kutsal savaş olduğu ve bunun Frenk seferleriyle simetrik olduğu yönündedir. Bu izlenim, Hülâgü'nün Suriye'deki başlıca komutanı olan Kitboğa'nın Nasturi bir hıristiyan olmasından ötürü güçlenmektedir. Şam 1 Mart 1260'ta alındığında, buraya galip olarak üç hıristiyan prensi girmiştir: Bohémond, Hethum ve Kitboğa. Araplar bundan büyük bir utanç duymuşlardır.

Tatarlar nereye kadar gideceklerdir? Peygamberin dinine son darbeyi indirmek üzere Mekke'ye kadar demektedir bazıları. Kudüs'e kadar gidecekleri ise kesindir. Bütün Suriye buna inanmıştır. Şam'ın düşmesinin ertesinde, iki Moğol birliği hemen iki Filistin kentini işgal etmiştir: Orta kısımdaki Nablus ile güneybatıdaki Gazze. Bu sonuncu kent Sina uçlarında yer aldığından, bu trajik 1260 yılında Mısır'ın da çiğnenmekten kurtulamayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Zaten Hülâgü de, Nil ülkesinin kaçınılmaz boyun eğmesini talep etmek üzere Mısır'a elçi göndermek için Suriye seferinin sona ermesini beklememiştir. Elçi kabul edilmiş, dinlenilmiş, sonra da kafası kesilmiştir. Memlûkler şaka yapmamaktadırlar. Yöntemleri Selahaddin'inkilere hiç benzememektedir. Kahire'de on yıldır hüküm süren köle sultanlar, her bir yandan saldırıya uğrayan bir Arap dünyasının hoşgörüsüzlüğünü yansıtmaktadırlar. Bütün yöntemleri kullanarak mücadele etmektedirler. Utanma veya ar duygusu yoktur, yüce hareketler yoktur, uzlaşma yoktur. Ama cesaret ve etkinlikle savaşılmaktadır.

Bütün bakışlar her halükârda onlara yönelmiştir, çünkü istilacının ilerlemesini durdurma konusundaki son umudu temsil etmektedirler. Kahire'de iktidar birkaç aydan beri, Kuduz (Seyfeddin) adındaki bir Türk askerinin elindedir. Şecere ed-Dor ile kocası yedi yıl birlikte hükümet ettikten sonra birbirlerini öldürmüşlerdir. Bu konuda uzun zaman ortaklıkta çeşitli rivayetler dolaşmıştır. Meddahların en beğendiği versiyon, elbette aşk ile kıskançlığı siyasal tutkulara katmaktadır. Hanım sultan, kocasını her zaman olduğu gibi yıkamaktadır, bu gevşeme ve mahremiyet anından yararlanarak, sultanın on dört yaşında güzel bir köleyi cariye olarak almasını eleştirir. Onu duygulandırmak için "artık hoşuna gitmiyor muyum?" diye sorar. Ama Aybek kabaca cevap

verir: “O genç, sen değilsin”. Şecere ed-Dor öfkeden kudurur. Kocasının gözünü sabunlar, kaygılanmaması için uyuşma yanlısı sözler söyler, sonra aniden bir bıçak kapıp böğrüne saplar. Aybek ölür. Sultan hanım bir süre felçolmuş gibi kalır. Sonra kapıya gidip birkaç sadık kölesini çağırır ve kendini cesetten kurtarmalarını söyler. Fakat talih ondan yana değildir, Aybek’in onbeş yaşındaki bir oğlu, dışarı akan banyo suyunun kırmızı olduğunu farkedip odaya koşar, Şecere ed-Din’in yarı çıplak bir şekilde, kanlı bıçağı hâlâ elinde tutarak kapıya yakın bir yerde ayakta durduğunu görür. Kadın saray koridorlarında kaçmaya başlar, üvey oğlu muhafızlara haber vermiş ve onun peşine takılmıştır. Tam yakalanacağı sırada düşer. Kafasını mermer bir çıkıntıya çarpar. Yanına ulaştıklarında artık nefes almamaktadır.

Epeyi romanlaştırılmış olmasına rağmen, bu versiyon, dramın hemen ertesinde, Nisan 1257’de Kahire sokaklarında fiilen anlatılanları tekrarlaması ölçüsünde tarihsel bir değere sahiptir.

Her ne olursa olsun, iki hükümdarın ölmesinden sonra tahta Aybek’in genç oğlu çıkmıştır. Ama bu uzun sürmeyecektir. Moğol tehdidi belirginleştikçe, Mısır ordusu subayları bir yeniyetmenin ufukta gözüken belirleyici mücadelenin sorumluluğunu taşıyamayacağını düşünmektedirler. Hülâgü’nün emrindeki askerlerin Suriye’nin üzerine çöktüğü 1259 aralığında, bir hükümet darbesiyle iktidara Kuduz gelir. Bu olgun ve enerjik adam, daha baştan itibaren cihadın dilini konuşmakta ve islamın düşmanı istilacıya karşı genel seferberlik çağrısı yapmaktadır.

Tarihsel geri çekilmeyle birlikte, Kahire’deki yeni hükümet darbesi gerçek bir vatanseverlik sıçraması olarak görülmektedir. Ülke hemen savaş durumuna geçmiştir. Güçlü bir Mısır ordusu, 1260 temmuzunda Filistin’e girmiştir.

Kuduz, Moğolların yüce hanı Möngke’nin ölümünden sonra, kardeşi Hülâgü’nün kaçınılmaz taht mücadelesine katılmak üzere gitmesinden beri Moğollar’ın asker mevcudunun esas bölümünü kaybettiğini bilmektedir. Cengiz hanın torunu, Şam alınır alınmaz Suriye’den ayrılmış, geride yalnızca Kitboğa komutasında birkaç bin süvari bırakmıştır.

Sultan Kuduz, istilacıya bir darbe indirmenin tam zamanı olduğunu bilmektedir. Böylece Mısır ordusu Gazze'deki Moğol garnizonuna saldırmış, Moğollar da baskının aniliğinden ötürü hemen hemen hiç direnememişlerdir. Memlûkler sonra Akkâ'ya ilerlerken, Filistin Frenkler'inin Moğollar'a karşı Antakya Frenkler'inden daha mesafeli olduklarından haberlidirler. Frenk baronların bazıları islamın yenilgisine hâlâ seviniyorsa da, çoğu Asyalı fatihlerin sertliğinden korkuya kapılmıştır. Böylece Kuduz onlara ittifak teklif ettiği zaman cevapları olumsuz olmamıştır: Çarpışmaya katılmaya hazır değillerse de, Mısır ordusunun topraklarından geçmesine izin vermeye ve ona iaşe sağlamaya hazırdırlar. Sultan böylece Filistin içlerine, hatta Şam'a kadar arkasını koruma derdine düşmeden ilerleyebilir.

Kitboğa onları karşılamaya çıkmaya hazırlanırken, Şam'da bir halk ayaklanması çıkmıştır. İstilacıların aşırı hareketleri yüzünden bıçağın kemiğe dayandığını hisseden ve Hülâgü'nün ayrılmasından cesaretlenen kent Müslümanları, caddelere barikat kurmuşlar ve Moğollar'ın dokunmadığı kiliseleri ateşe vermişlerdir. Kitboğa'nın duruma egemen olması için günler gerekmiş ve bu da Kuduz'a Celile'deki konumunu güçlendirme olanağını sağlamıştır. İki ordu 3 Eylül 1260'ta Ayn Calut (Goiath Çeşmesi) köyü yakınlarında karşılaşmıştır. Kuduz'un en iyi birliklerini saklamaya ve çarpışma alanında yalnızca en iyi subaylarından Baybars'ın komutasındaki bir öncü birliği bırakmaya zamanı olmuştur. Hızla gelen Kitboğa, duruma ilişkin iyi haber alamadığından tuzağa düşer. Bütün birlikleriyle saldırıya geçer. Baybars geri çekilir, ama onu takip eden Moğol, kendini birden bire daha kalabalık Mısır askerleriyle her bir yandan sarılmış olarak bulur.

Moğol süvarileri birkaç saat içinde katledilir. Kitboğa da yakalanır ve hemen kafası kesilir.

Memlûk süvarileri 8 Eylül akşamı, coşku içindeki Şam'a kurtarıcı olarak girerler.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Allah onların buraya bir daha adım attıklarını göstermesin.

Hattin'den daha az parlak ve askeri düzlemde de daha az yaratıcı olmasına rağmen, Ayn Calut çarpışması gene de tarihin en belirleyici çarpışmalarından biri olarak gözükmektedir. Nitekim, Müslümanlara yalnızca yok olmaktan kurtulma değil, aynı zamanda Moğolların ele geçirdikleri toprakları geri alma olanağı sağlayacaktır. Hülâgü'nün İran'a yerleşen ardılları kısa bir süre sonra, egemenliklerini daha iyi yerleştirmek için Müslüman olacaklardır.

Memlûk sıçraması o an için; istilacıyı destekleyen herkesle bir hesaplaşmaya yol açacaktır. Herkes alarm durumuna geçmiştir. Artık Frenk olsun, Tatar olsun, düşmana bir süre tanımak söz konusu değildir.

1260 Ekim başında Halep'i geri aldıktan ve Hülâgü'nün bir karşı saldırısını kolayca püskürttükten sonra, Memlûkler Moğolların baş müttefikleri Antakya prensi Bohémond ve Ermeni kralı Hethum'a karşı cezalandırma akınları yapmayı düşünürler. Fakat Mısır ordusunun içinde bir iktidar mücadelesi patlar. Baybars, yarı-bağımsız bir vali olarak Halep'e yerleşmeyi istemiş; yardımcısının ihtirasından kuşku duyan Kuduz bunu reddetmiştir. Suriye'de rakip bir iktidar istememektedir. Sultan bu uyuşmazlığı kısa kesmek için ordusunu toplar ve Mısır yoluna düşer. Kahire'ye üç günlük mesafeye ulaşınca, 23 ekimde askerlerine bir gün dinlenme izni verir ve kendi de en sevdiği spor olan tavşan avına yanında başlıca komutanları olduğu halde çıkmaya karar verir. Yokluğundan

yararlanıp isyan çıkartmasından korktuğu Baybars'ı da yanına almayı ihmal etmez. Küçük grup gün doğarken ordugâhtan uzaklaşır. İki saat sonra biraz dinlenmek için durur. Bir emir, Kuduz'a yaklaşır ve sanki öpecekmiş gibi elini tutar. Baybars o anda kılıcını kınından çeker ve sultanın sırtına saplar, sultan yere düşer. İki fesatçı hiç vakit kaybetmeden atlarına atlar ve dört nala ordugâha geri döner. Orduda herkesin saygı gösterdiği yaşlı bir subay olan komutan Aktay'a gider ve ona "Kuduz'u öldürdük" derler. Pek duygulanmışa benzemeyen Aktay sorar: "Hanginiz onu kendi eliyle öldürdü?". Baybars tereddüt etmez: "Ben". Yaşlı Memlûk ona yaklaşır, onu sultanın çadırına yaklaşmaya davet eder ve saygı göstermek için önünde eğilir. Kısa bir süre sonra bütün ordu yeni sultanı alkışlar.

Ayn Calut galibine, parlak başarısının üzerinden daha iki ay bile geçmeden gösterilen bu hayırsızlık, Memlûkleri elbette şereflendirmemektedir. Fakat bu arada köle-subayların suçunu hafifletmek üzere, bunların çoğunun Baybars'ı uzun bir süreden beri gerçek önderleri saydığını belirtmek gerekir. 1250'de Eyyubi Turanşah'a ilk darbeyi indirmeye cüret eden ve böylece Memlûklerin bizzat iktidara gelme isteğini ifade eden o değil midir? Moğollara karşı elde edilen zaferde belirleyici bir rol oynamamış mıdır? Siyasal kavrayışı sayesinde olduğu kadar askeri becerisi ve olağanüstü fizik cesareti sayesinde de kendini arkadaşlarına önder olarak kabul ettirmiştir.

1223'te doğan Memlûk sultanı, hayata Suriye'de köle olarak başlamıştır. İlk efendisi olan Hama'nın Eyyubi valisi, onu batıl itikadından ötürü satmıştır, çünkü bakışlarından kaygılanmaktadır. Gerçekten de genç Baybars, kısık sesli, açık mavi gözlü, çok esmer bir devdir ve sağ gözünde beyaz bir leke vardır. Geleceğin sultanı, Memlûk bir sultan tarafından satın alınmıştır. Bu adam onu Eyüp'ün muhafız birliğine sokmuş, o da kişisel nitelikleri ve özellikle de hiçbir hayâ duygusu olmaması nedeniyle, kendine hızla hiyerarşinin zirvesine uzanan bir yol açmıştır.

1260 Ekiminin sonunda Baybars Kahire'ye galip olarak girer, otoritesi zorluk çıkartmadan tanınır. Buna karşılık, Suriye kentlerinde başka Memlûk subaylar, Kuduz'un ölümünden

bağımsızlıklarını ilân etmek için yararlanırlar. Fakat sultan bir yıldırım harekâtıyla Şam ve Halep'i ele geçirir, eski Eyyubi topraklarını kendi egemenliği altında birleştirir. Bu kandökücü ve eğitimsiz subay, kısa sürede ortaya büyük bir devlet adamı olarak çıkar, Arap dünyasındaki gerçek bir rönesansın mimarı olur. Onun saltanat döneminde, Mısır ve daha düşük bir ölçekte olmak üzere Suriye, yeniden kültür ve sanatın ışıma merkezleri haline geleceklerdir. Hayatını kendine kafa tutabilecek bütün Frenk kalelerini yoketmeye adayan Baybars, öte yandan büyük bir imarcı olarak ortaya çıkmış, Kahire'yi güzelleştirmiş, bütün ülkede köprü ve yollar yaptırtmıştır. Ayrıca Nureddin ve Selahaddin'inkinden daha etkin bir posta örgütü kuracak ve burada güvercin ile ulaklar kullanacaktır. Yönetimi sert, hatta bazen kaba, ama aydınlanmış olacak, hiçbir zaman keyfi olmayacaktır. İktidara geldiği andan itibaren Frenkler'e karşı kararlı bir tutum takınarak, onların etkisini azaltmayı hedeflemiştir. Fakat yalnızca zayıflatmak istediği Akkâ Frenkler'iyle, Moğol istilacılarla kader birliği yapmakla suçladığı Antakya'dakiler arasında ayırım yapmaktadır.

1261 yılı sonunda, prens Bohémond ile Ermeni kralı Hethum'un topraklarına bir cezalandırma seferi düzenlemeye karar verir. Ama Tatarlara toslar. Hülâgü artık Suriye'yi istila edecek durumda değilse de, müttefiklerinin cezalandırılmasını engelleyecek güce hâlâ sahiptir. Baybars bilgece davranır ve daha iyi bir fırsat kollamaya karar verir.

Bu fırsat, 1265'te Hülâgü'nün ölümüyle çıkar. Baybars, Moğollar arasında ortaya çıkan bölünmeden yararlanarak önce Celile'yi istila eder ve yerli hıristiyan halkın işbirliğiyle birçok müstahkem mevkiyi ele geçirir. Sonra aniden kuzeye yönelerek Hethum'un ülkesine girer, bütün kentleri ve özellikle de başkent Sis'i birbiri ardına tahrip eder. Sis halkının çoğunu öldürür ve kırk bin esirle döner. Ermeni krallığı bu olaydan sonra bir daha toparlanamayacaktır. Baybars, 1268 baharında yeniden sefere çıkar. Önce Akkâ civarına saldırır, Beaufort şatosunu ele geçirir, sonra ordusunu kuzeye çıkartarak, 1 Mayısta Trablusşam surlarının önünde belirir. Aynı zamanda Antakya prensi de olan kentin efendisi Bohémond'u burada bulur. Sultanın kendine ilişkin duygularını bilen Bohémond,

uzun bir kuşatmaya hazırlanır ama Baybars'ın başka tasarıları vardır. Birkaç gün sonra kuzey yoluna yeniden koyularak, 14 Mayısta Antakya önüne gelir. Bütün Müslüman hükümdarlara yüz yetmiş yıl boyunca kafa tutan bu en büyük Frenk kenti dört günden fazla direnemeyecektir. 18 Mayıs akşamı surlarda, hisardan fazla uzak olmayan bir yerde bir yarık açılır. Baybars'ın askerleri sokaklara yayılır. Bu fetih Selahaddin'inkine hiç benzememektedir. Kent halkı tamamen katledilmiş veya köle yapılmıştır ve kent yerle bir edilmiştir. Bu parlak büyük şehirden geriye, harap, zamanın yeşilliklerin içine gömeceği yıkıntılarla dolu bir kasabadan başka birşey kalmayacaktır.

Bohémond, kentinin düştüğünü ancak Baybars'ın ona gönderdiği, ama aslında sultanın resmi vakanüvisi olan Mısırlı İbn Abd el-Zahir tarafından kaleme alınmış olan unutulmaz bir mektuptan öğrenecektir.

> "Antakya'nın alınmasıyla basit bir kont haline gelen prens, soylu ve cesur şövalye Bohémond'a".

Acı alay burada bitmemektedir.

> Seni Trablusşam'da bıraktıktan sonra hemen Antakya'ya yönelerek, buraya Ramazanı şerifin ilk gününde vardık. Daha vardığımız saatte, senin birliklerin bizimle çarpışmak için dışarı çıktılar, ama yenildiler, çünkü birbirlerini destekliyorlarsa da, tanrının desteğinden yoksundular. Atların ayaklarının dibinde yerlerde (sürünen) şövalyelerini, yağmalanan saraylarını, kent mahallelerinde bir dinara, üstelik senden alınan parayla satılan soylu hanımları bir görseydin!

Mesajı alacak kişiden hiçbir ayrıntının esirgenmediği uzun bir tasvirden sonra, sultan işin özüne gelerek mektubunu bağlamaktadır.

> Bu mektup sana, tanrının seni sağ salim bıraktığını ve hayatını uzattığını haber vererek seni sevindirecektir, çünkü sen Antakya'da değildin. Eğer orada olsaydın, şimdi ölü, yaralı veya esirdin. Ama tanrı belki de seni boyun eğesin ve itaatini gösteresin diye esirgemiştir.

Aklı başında, ama bundan da önemlisi güçsüz bir insan olan Bohémond, bir barış anlaşması önerisiyle cevap verir. Baybars kabul eder. Dehşete kapılan kontun artık hiçbir tehlike arzetmediğini bilmektedir; krallığı haritadan hemen hemen tamamen silinen Hethun için de aynı durum söz konusudur. Filistin Frenkleri'ne gelince, onlar da bir soluk alacak zaman bulmaktan ötürü aşırı memnundurlar. Sultan, onlarla anlaşma imzalaması için vakanüvisi İbn Abd el-Zahir'i Akkâ'ya yollar.

> Kralları en iyi koşulları elde etmek için kıvırtmaya uğraşıyordu; ama ben, sultanın talimatları doğrultusunda tamamen katı davranıyordum. Sinirlenen Frenk kralı çevirmene "ona arkasına bakmasını söyle" dedi. Arkama döndüm ve Frenk ordusunun tümünün çarpışma vaziyeti almış olduğunu gördüm. Çevirmen ekledi, "Kral sana, bu çok sayıdaki askerin mevcudiyetini unutmamanı söylüyor". Cevap vermediğimi gören kral çevirmene ısrarla sordu. Ben de bunun üzerine sordum: "Eğer düşündüğümü söylersem hayatıma ilişilmeyeceği güvencesi verir misiniz?". "Evet". "Öyleyse krala, onun ordusundaki askerlerin Kahire zindanlarındaki Frenk esirlerden daha az olduğunu söyleyin". Kral boğulacak gibi oldu, sonra görüşmeye son verdi, ama kısa bir süre sonra bizi kabul edip barış anlaşmasını imzaladı.

Nitekim Frenk şövalyeleri artık Baybars'ı rahatsız etmeyeceklerdir. Antakya'nın alınmasının kaçınılmaz tepkisinin onlardan değil de, efendileri olan Batı krallardan geleceğini bilmektedir.

Daha 1268 yılı sona ermeden, Fransa kralının yakınlarda güçlü bir ordunun başında Doğu'ya döneceğine ilişkin ısrarlı söylentiler ortalıkta dolaşmaya başlar. Sultan, tüccar veya seyyahları sık sık sorguya çeker. 1270 yılı sonunda Kahire'ye gelen bir mesaj, Louis'nin altı bin adamıyla Tunus yakınlarında karaya çıktığını haber verir. Baybars, hiç tereddüt etmeden başlıca Memlûk komutanları toplar ve onlara, bu yeni Frenk istilasını püskürtmek üzere Müslümanlara yardım etmek için güçlü bir ordunun başında bu uzak Afrika eyaletine gitme niyetinde olduğunu bildirir. Ama bundan birkaç hafta sonra, Tunus emiri el-Mustansir'in imzasını taşıyan bir mesaj gelir ve Fransa kralının kampında ölü olarak bulunduğunu ve ordusunun da savaş veya hastalık tarafından büyük

çapta biçildikten sonra geri döndüğünü bildirir. Bu tehlike uzaklaştırıldıktan sonra, Baybars için Doğu Frenkleri'ne karşı yeni bir saldırıya geçmenin zamanı gelmiştir. Mart 1271'de korkutucu Hısn el-Ekrad'ı, Selahaddin'in bile ele geçirmeyi başaramadığı Krak des Chevaliers'yi alır.

Frenkler ve özellikle de Hülâgü'nün oğlu ve ardılı Abaka'nın yönetimindeki Moğollar, bunu izleyen yıllar esnasında Suriye'ye birçok akın yaparlar; ama her seferinde püskürtülürler. Ve Baybars 1277 Temmuzunda zehirlenerek öldüğünde, Doğu'daki Frenk varlığı, her bir tarafından Memlûk imparatorluğuyla çevrelenmiş sahil şehirlerinden meydana gelen bir tespih gibidir. Frenkler'in güçlü kale ağı parçalanmıştır. Eyyubiler döneminde yararlandıkları erteleme tamamen sona ermiştir; kovulmaları artık kaçınılmazdır.

Fakat acele edilecek bir durum yoktur. Baybars'ın yapmaya razı olduğu barış anlaşması, yeni Memlûk sultanı Kalavun tarafından 1283'e kadar uzatılmıştır. Bu sultan Frenklere karşı hiçbir husumet göstermemektedir. Her istila sırasında islamiyetin düşmanlarına yardım etmemeleri koşuluyla, onların Doğu'daki mevcudiyetlerini ve güvenliklerini garanti etmeye hazır olduklarını söylemektedir. Akkâ krallığına önerdiği antlaşma metni, bu becerikli ve aydın yönetici açısından, Frenklerin konumunun "kurala bağlanması" konusunda benzersiz bir girişimi temsil etmektedir.

> Eğer bir Frenk kralı sultanın veya oğlunun topraklarına saldırmak için Batı'dan yola çıkarsa, Akkâ krallığı naibi ve ileri gelenleri onun gelişini iki ay öncesinden sultana bildirme zorunluluğunda olacaklardır. Eğer (bu kral) Doğu'ya iki ay geçtikten sonra gelirse, krallık naibi ile Akkâ önde gelenleri bu olaydaki bütün sorumluluklarından kurtulacaklardır.
>
> Eğer Moğol cephesinden veya başka bir taraftan bir düşman gelirse, iki taraftan bunu ilk haber alan diğerini uyarmak zorundadır. Eğer böylesine bir düşman - Allah göstermesin -Suriye üzerine yürürse ve sultanın birlikleri geri çekilirlerse, Akkâ yöneticilerinin kendi toprak ve uyruklarını kurtarmak için bu düşmanla müzakereye girişmeye hakkı olacaktır.

1283 Mayısında *on yıl, on ay, on gün, on saatlik bir süre için imzalanan barış anlaşması, sahildeki bütün Frenk ülkesini*

kapsamaktadır, yani meyva bahçeleri, tarlaları, değirmenleri, bağları ve ona bağlı olan, altmış üç köyüyle birlikte Akkâ kentini; Hayfa kentini, bağlarını, meyva bahçelerini ve ona bağlı yedi köyü... Sayda için, şato ve kent, bağlar ve banliyö ile ona bağlı onbeş köy ve çevredeki ova, nehirler, dereler, pınarlar, meyva bahçeleri, değirmenler ve bu toprakların sulanmasında uzun zamandan beri kullanılan kanallar ve setler Frenklere aittir. Uzun uzun ve özenle sayıp dökmenin nedeni, her tür uyuşmazlığı önlemektir. Frenk toprakları her halükârda önemsiz olarak gözükmektedir: Frenkler tarafından eskiden oluşturulmuş olan korkutucu bölgesel güce hiç benzemeyen dar ve ince bir sahil şeridi. Aslında zikredilen yerler Frenk varlıklarının tümünü temsil etmemektedirler. Akkâ krallığından ayrılmış olan Sûr, Kalavun'la ayrı bir anlaşma imzalamıştır. Daha kuzeydeki Trablusşam veya Lazkiye gibi kentler anlaşmanın dışında bırakılmışlardır.

Hospitalierler'in (el-Ospitar) elindeki Markab (Margat) kalesi için de aynı durum söz konusudur. Bu keşiş-Şövalyeler Moğolları desteklemişler, hatta 1281'deki yeni bir istila denemesi sırasında onların yanında çarpışmışlardır. Kalavun da bunu onlara ödetmeye karar vermiştir. Abd el-Zahir'in anlattığına göre, 1285 ilkbaharında, *Sultan Şam'da kuşatma makineleri hazırlattı. Mısır'dan çok miktarda ok ve her cins silah getirterek emirlere dağıttı. Ayrıca sultanın "makhazen"i (mahzen, magasin, depo) ve darülsinaa'sının (silahhane, arsenal) dışında hiçbir yerde bulunmayan demir aletler ve ateşli oklar atan tüpler hazırlattı. Bunun yanı sıra fişekçi ustaları askere alındı ve Markab, üçü "Frenk" ve dördü "Şeytan" tipinden bir mancınık kuşağıyla çevrelendi. 25 Mayısta kalenin kanatlarında öyle derin yarıklar açıldı ki, savunucular teslim oldular. Kalavun onların Trablus'a sağ salim gitmelerine ve kişisel eşyalarını yanlarında götürmelerine izin verdi.*

Moğolların müttefikleri, bir kez daha onlar yardıma gelemeden cezalandırılmışlardır. Zaten müdahale etmek isteselerdi bile, beş hafta süren kuşatma onlara İran'da yeterli hazırlanma zamanı bırakmazdı. Fakat Tatarlar bu 1285 yılında Müslümanlara karşı yeniden saldırıya geçme konusunda her zamankinden kararlıdırlar. Yeni önderleri, Hülâgü'nün torunu İlhanlı Argun, atalarının büyük düşüne sahip çıkmıştır: Memlûk sultanlığını kıskaca almak üzere Batılılarla ittifak yapmak. Bu amaçla, ortak veya en azından

anlaşmalı bir sefer düzenlemek için Tebriz ile Roma arasında çok düzenli temaslar kurulmuştur. Kalavun 1289'da kaçınılmaz bir tehlikenin varlığını hissetmektedir, ama ajanları ona kesin bilgiler sağlamayı başaramamaktadırlar. Özellikle de, Argun tarafından geliştirilen titiz bir sefer planının papaya ve Batının başlıca krallarına yazılı olarak önerildiğini bilmemektedir. Bu mektuplardan Fransa kralı Yakışıklı Philippe'e (IV. Philippe) yollananı zamanımıza ulaşmıştır. Moğol önderi bu mektupta, istilaya 1291 ocağının ilk haftasında Suriye'den başlanılmasını önermektedir. Şam'ın Şubat ortasında düşeceğini ve Kudüs'ün de bundan kısa bir süre sonra alınacağını öngörmektedir.

Gerçekte nelerin tezgâhlandığını bilemeyen Kalavun giderek daha kaygılanmaktadır. Doğu'dan veya Batıdan gelen istilacıların Suriye'deki Frenk kentlerini köprübaşı olarak kullanıp, içeri sızmalarını kolaylaştırmalarından korkmaktadır. Fakat Frenklerin mevcudiyetinin İslam dünyasının güvenliği için sürekli bir tehdid oluşturduğuna inanmasına rağmen, Akkâ'dakiler ile, Moğol istilacılardan açıkça yana çıkan Suriye'nin kuzey yarısındakileri birbirine karıştırmaktan kaçınmaktadır. Şerefli bir insan olan sultan, barış anlaşmasının daha beş yıl süreyle güvenceye aldığı Akkâ'ya her halükârda saldırmayacağı için, Trablus'u gözüne kestirmiştir. Ordusu, Saint-Gilles'in oğlu tarafından bundan yüz seksen yıl önce fethedilmiş olan kentin surları altında, Mart 1289'da toplanır.

Müslüman ordusunun onbinlerce savaşçısının arasında, on altı yaşında genç bir emir olan Ebul-Fida da bulunmaktadır. Bu genç Eyyubi soyuna mensuptur, ama Memlûkler'in bağımlısı haline gelmiştir. Birkaç yıl sonra küçük Hama kentini ikta olarak alacak, burada zamanının çoğunu okumak ve yazmakla geçirecektir. Aynı zamanda coğrafyacı ve şair de olan bu tarihçinin eseri, Doğu'daki Frenk mevcudiyetinin son yıllarına ilişkin anlatısı itibariyle özellikle ilginçtir. Çünkü Ebul-Fida dikkatli bakışları ve elinde kılıcıyla bütün çarpışma alanlarında bizzat yer almıştır.

> Trablusşam kenti denizle çevrelenmiştir ve karadan ancak doğu tarafından dar bir geçitten saldırılabilir. Sultan kenti kuşattıktan sonra, her boydan çok sayıda mancınık yerleştirdi ve kenti sıkı bir ablukaya aldı.

Kent, bir aydan fazla süren çarpışmalardan sonra, 27 Nisanda Kalavun'un eline geçer. Gerçeği saklamaya hiç uğraşmayan Ebul-Fida şunları eklemektedir:

> Müslüman birlikleri içeri güç kullanarak girdiler. Halk limana hücum etti. Burada birkaç gemiye kaçabildi, ama erkeklerin çoğu katledildi, kadınlar ile çocuklar esir edildi ve Müslümanlar muazzam bir ganimet edindiler.

İstilacılar katletmeyi ve tahrip etmeyi bitirince, kent sultanın emriyle yıkıldı ve yerle bir edildi.

> Trablus'un biraz uzağında, denizin ortasında üzerinde bir kilise bulunan bir adacık vardı. Kent alınınca, birçok Frenk aileleriyle birlikte buraya kaçtı. Ama Müslüman askerler denize atladılar, adaya kadar yüzdüler, buraya sığınan bütün erkekleri katlettiler ve kadınlarla çocukları ganimetlerle birlikte götürdüler. Kıyımdan sonra bir kayıkla adaya gittim, ama ceset kokusundan ötürü kalamadım.

Atalarının ihtişam ve yüceliği içine işlemiş olan genç Eyyubi, bu yararsız katliamlara kızmaktan kendini alıkoyamamaktadır. Ama zamanın değiştiğini de bilmektedir.

Frenkler'in kovulması, ilginç bir şekilde, bundan yaklaşık iki yüzyıl önce gelişlerine benzeyen bir hava içinde cereyan etmektedir. 1268'deki Antakya katliamı, 1098'dekinin tekrarına benzemektedir ve Trablusşam'daki gözü dönmüşlük, izleyen yüzyıllardaki Arap tarihçileri tarafından, 1109'da Beni Ammarlar'ın kentinin yıkılmasının gecikmiş bir cevabı olarak sunulacaktır. Ancak rövanş, Memlûk propagandasının başat bir teması haline ancak Akkâ çarpışması sırasında, Frenk savaşlarının sonuncu büyük çarpışması sırasında gelecektir.

Zaferin ertesinde, subayları Kalavun'u usandırmışlardır. Bu subaylar, artık hiçbir Frenk kentinin Memlûk ordusuna kafa tutamayacağını, Trablusşam'ın düşmesinden ötürü alarm durumuna geçen Batı'nın Suriye'ye yeni bir sefer düzenlemesini beklemeden hemen saldırmak gerektiğini iddia etmektedirler. Frenk krallığından geriye kalanın işini hemen bitirmek gerekmez mi? Ama Kalavun reddeder; bir barış anlaşması imzalamıştır ve yeminine asla ihanet

etmeyecektir. Çevresindekiler bunun üzerine, Frenkler'in sıklıkla uyguladıkları bir usul olarak, Akkâ'yla yapılan antlaşmanın geçersizliğini ilân etmeleri için ilahiyatçılara başvurulmasını isterler. Sultan bundan hiç hoşlanmaz. Emirlerine, 1283'te imzalanan antlaşma çerçevesinde, barışı bozmak için hukuki danışmalara başvurmayacağına yemin ettiğini hatırlatır. Kalavun, antlaşmanın koruması altında olmayan bütün Frenk topraklarına saldıracağını, ama bundan fazlasını yapmayacağını söyler. Ve sonuncu Frenk kralı, "Kıbrıs ve Kudüs hükümdarı" Henry'ye, yükümlülüklerine sadık kalacağını belirtmek üzere Akkâ'ya bir elçilik kurulu gönderir. Bundan da iyisi, 1289 temmuzundan itibaren bu ünlü barış anlaşmasını on yıl daha uzatmaya karar verir ve Müslümanları, Batıyla ticari alış verişler için Akkâ'dan yararlanmaya teşvik eder. Nitekim, bu Filistin limanı izleyen aylar esnasında yoğun bir girişime tanık olur. Yüzlerce Şamlı tüccar çarşılar civarındaki çok sayıdaki hana yerleşir, Venedikli tüccarlarla veya Suriye'nin başlıca bankerleri haline gelmiş olan zengin Templierler'le verimli ticari işlemler yaparlar. Öte yandan, özellikle Celile'den gelen binlerce Arap köylü, ürünlerini satmak üzere bu büyük Frenk kentine doluşmaktadır. Bu refah, bölgedeki bütün devletlere ve en başta da Memlûkler'e yarar sağlamaktadır. Moğol mevcudiyeti nedeniyle Doğu'yla ilişki uzun zamandan beri bozulduğundan, kârdan kayıplar ancak Akdeniz ticaretinin gelişmesiyle kapatılabilmektedirler.

Frenk yöneticilerinin en gerçekçi olanlarına göre, başkentlerine düşen yeni rol, yani iki dünya arasındaki bağlantıyı sağlayan büyük bir ticarethane olma rolü, artık hiçbir egemenliklerinin kalmadığı bir bölgedeki varlıklarını sürdürebilmek için umulmadık bir şanstır. Fakat bu görüşe herkes katılmamaktadır. Bazıları, Batıda Müslümanlara karşı yeni askeri seferlere girişilmesini sağlayacak çapta bir dinsel seferberliği harekete geçirebileceklerini ummaktadırlar. Kral Henry, Trablus'un düşmesinden sonra Roma'ya haberciler göndererek takviye istemiştir, bu çağrıyı öyle bir yapmıştır ki, 1290 yılının Akkâ limanına gelen etkileyici bir donanma, binlerce fanatikleşmiş Frenk'i kente boşaltmıştır. Kent halkı, sarhoşluktan yalpalayan ve hiçbir şefe itaat etmeyen bu yağmacı kılıklı adamları kuşkuyla seyretmektedir.

Ancak birkaç saat geçmiştir ki, olaylar başlar. Şamlı tüccarlara sokakta saldırılır, soyup soğana çevrilir ve öldü sanılıp bırakılır. Kent yöneticileri düzeni iyi kötü sağlamayı başarırlar, ama ağustos sonuna doğru durum bozulur. İçkinin su gibi aktığı bir ziyafetten sonra, yeni gelenler sokaklara dağılır. Sakalı olan herkes kovalanır, sonra acımasızca boğazlanır. Sakin tüccar veya köylü, hıristiyan veya Müslüman birçok Arap bu şekilde ölür. Diğerleri kaçar ve olanları anlatır.

Kalavun öfkeden çılgına döner. Frenkler'le barış anlaşmasını bunlar olsun diye mi imzalamıştır? Emirleri onu hemen davranmaya iterler. Ama o, sorumlu bir devlet adamı olarak öfkeye mağlup olmak istememektedir. Açıklama talep etmek ve özellikle de katillerin cezalandırılmak üzere kendine teslim edilmelerini istemek üzere Akkâ'ya bir elçilik kurulu gönderir. Azınlıkta kalan bir grup, yeni bir savaşı önlemek için sultanın koşullarının kabul edilmesini tavsiye eder. Diğerleri reddeder, hatta Kalavun'un elçilerine, Müslüman tüccarların katliama kendilerinin neden olduğunu, çünkü içlerinden birinin bir Frenk kadını baştan çıkartmaya uğraştığı gibi bir cevap verecek kadar ileri giderler.

Kalavun bunun üzerine artık tereddüt etmez. Emirlerini toplar ve onlara, fazla uzun sürmüş olan bir Frenk işgâline artık ebediyen son verme kararını duyurur. Hazırlıklar hemen başlar. Sultanlığın dört bir yanındaki bağımlılar, cihadın bu nihai çarpışmasında yer almaları için çağrılırlar.

Kalavun Kahire'den ayrılmadan önce, sonuncu Frenk de kovulmadan silahını bırakmayacağına Kuran üzerine yemin eder. Sultan o sıralarda artık zayıf düşmüş bir ihtiyar olduğundan, bu yemin daha da etkileyici hale gelmektedir. Yaşının tam olarak bilinmemesine rağmen, o sıralarda yetmiş yaşını rahatça geçmişe benzemektedir. Etkileyici Memlûk ordusu 4 Kasım 1290'da yerinden kıpırdar. Hemen ertesi gün sultan hastalanır. Emirlerini başucuna çağırır, oğlu Halil'e itaat edeceklerine yemin ettirir ve oğlundan da, tıpkı kendi gibi Frenkler'e karşı seferi sonuna kadar sürdürme işini

yüklenmesini ister. Kalavun, bir hafta geçmeden ölür, bütün uyrukları ona büyük bir hükümdar olarak saygı gösterir.

Sultanın ölümü, Frenkler'e karşı nihai saldırıyı yalnızca birkaç ay geciktirecektir. Halil 1291 Martında, ordusunun başında yeniden Filistin yollarına düşer. Çok sayıda Suriye birliği mayıs başında Akkâ'yı çevreleyen ovada ona katılır. O sırada on sekiz yaşında olan Ebul-Fida da babasıyla birlikte çarpışmaya katılmaktadır; hatta ona bir sorumluluk bile verilmiştir, çünkü Hısn-el-Ekrad'dan Frenk kentinin yanına kadar ancak sökülerek taşınabilen, "Muzaffer" adındaki korkutucu bir mancınığın yönetimi ona aittir.

> Arabalar öyle ağırlardı ki, normal zamanda sekiz gün çeken yolu bir aydan daha uzun sürede aldık. Vardığımızda, arabaları çeken öküzlerin hemen hemen hepsi bitkinlikten ve soğuktan ölmüşlerdi.
>
> Çarpışma hemen başladı. Biz Hamalılar, her zaman olduğu gibi ordunun sağ cenahının uç tarafında yer tutmuş durumdaydık. Deniz kıyısındaydık ve tahtalarla kaplanmış ve manda derileriyle üstü örtülmüş kuleleri olan Frenk tekneleri bize saldırıyorlardı; düşman bu kulelerden bize yaylar ve Tatar yaylarıyla ok atıyorlardı. Bu durumda hem karşımızdaki Akkâlılar'la, hem de onların filolarıyla olmak üzere iki cephede savaşmak zorundaydık. Bir mancınık taşıyan bir Frenk gemisi çadırlarımızın üzerine kaya parçaları atmaya başlayınca ağır kayıplar verdik. Fakat bir gece şiddetli rüzgâr çıktı. Gemi, dalgalar tarafından sarsalanarak suyun üzerinde yalpalamaya başladı, öylesine ki, mancınık paramparça oldu. Bir başka gece, bir grup Frenk beklenmedik bir huruç yaparak kampımıza kadar ilerledi; ama bazıları karanlıkta çadırları tutan iplere takıldılar; hatta bir şövalye lâğım çukuruna düştü ve öldürüldü. Birliklerimiz toparlandılar, Frenkler'e her bir yandan saldırdılar, onları çokça ölü verdikten sonra kente geri çekilmek zorunda bıraktılar. Kuzenim Hama emiri el-Melik el-Muzaffer, ertesi sabah, öldürülen Frenkler'in kellelerini yakaladığımız atların boyunlarına bağlattı ve sultana sundu.

Ezici bir askeri üstünlüğe sahip olan Müslüman ordusu 17 Haziran 1291 cuma günü güç kullanarak, kuşattığı kente sonunda girer. Kral Henry ve önde gelen kişiler Kıbrıs'a sığınmak için aceleyle teknelere binerler. Diğer Frenkler'in hepsi yakalanır ve öldürülür. Kent yerle bir edilir.

Ebul-Fida, Akkâ kentinin hicri 690 yılının ikinci ayının onyedinci cuma gününde öğlenleyin fethedildiğini belirtmektedir. Öte yandan, Frenkler de kenti 587 yılının aynı gününün aynı saatinde Selahaddin'den almışlar ve orada bulunan bütün Müslümanları esir edip, sonra katletmişlerdi. Burada ilginç bir rastlantı yok mudur?

Hıristiyan takvimine göre de bu rastlantı hiç de daha az şaşırtıcı değildir, çünkü Frenkler'in Akkâ'daki zaferi 1191'de elde edilmiş, nihai yenilgileri de bundan tam yüz yıl sonra, neredeyse günü gününe aynı tarihte meydana gelmiştir.

Ebul-Fida şöyle sürdürmektedir:

> Akkâ'nın fethinden sonra, Allah Suriye sahil kesiminde hâlâ mevcut olan Frenkler'in kalbine korku saldı. Bunlar Sayda, Beyrut, Sûr ve diğer bütün şehirleri hemen boşalttılar. Sultanın kaderi, böylece başka hiçbirine müyesser olmayan bir şekilde, bütün bu yerleri kolayca fethetmesine izin verdi, sultan bunları hemen yıktırdı.

Nitekim Halil, zaferinin sıcağı içinde, eğer bir gün Doğu'ya tekrar gelmeye kalkışacak olurlarsa, sahilde Frenkler'e yarayabilecek bütün kaleleri yıktırmaya karar verir.

Ebul-Fida şu sonuca varmaktadır:

> Bu fetihlerle, sahildeki bütün topraklar Müslümanlara eksiksiz döndü; bu umulmadık bir sonuçtu. Böylece eskiden Şam'ı, Mısır'ı ve daha birçok ülkeyi fethedecek durumda olan Frenkler, Suriye'nin bütününden ve sahil kesimlerinden kovuldular. Allah onların buraya bir daha adım attıklarını göstermesin.

SONSÖZ

Arap dünyası görünüşte parlak bir zafer kazanmış olmaktaydı. Eğer Batı bu ard arda gelen istilalarıyla İslam ilerlemesini durdurmayı düşündüyse, sonuç bunun tamamen tersi olmuştur. Doğu'daki Frenk devletleri iki yüzyıllık yerleşmeden sonra köklerinden kopartılmakla kalmamış, Müslümanlar kendilerini iyice toparladıklarından, bir süre sonra Osmanlı Türkleri'nin bayrağı altında bizzat Avusturya'yı fethe çıkmışlardır. 1453'te İstanbul onların eline geçmiştir. 1529'da Osmanlı süvarileri Viyana surlarının önünde ordugâh kurmuşlardır.

Bunun sadece görüntüde böyle olduğunu söylemiştik. Çünkü zaman ilerledikçe bir saptama kendini dayatmaktadır: Haçlı seferleri döneminde, Arap dünyası İspanya'dan Irak'a olan bölgede hâlâ entellektüel ve maddi olarak yeryüzünün en gelişmiş uygarlığının taşıyıcısıdır. Sonra, dünyanın merkezi kesin bir şekilde Batıya kaymıştır. Burada acaba bir neden-sonuç ilişkisi mi vardır? Haçlı Seferlerinin Batı Avrupa'nın -giderek dünyaya egemen olmaktadır- gelişiminin işaretini verdiğini ve Arap uygarlığının talihinin sona erdiğini belirlediğini iddia edecek kadar ileri gidilebilir mi?

Böylesine bir yargı yanlış değilse de, ayrıntılandırılması gerekmektedir. Araplar daha Haçlı Seferlerinin öncesinde bazı "sakatlıklar"dan muzdariptiler ve Frenk mevcudiyeti bunları açığa çıkartmış ve belki de ağırlaştırmış olmakla birlikte, onları yoktan varetmemiştir.

Peygamberin cemaati, IX. yüzyıldan itibaren kaderine egemen olmaktan uzaklaşmıştır. Yöneticilerinin neredeyse tümü yabancıydı. İki yüzyıllık Frenk işgali sırasında resmi geçit yapan bu çok sayıda kişiden hangileri Araptı? Vakanüvisler, kadılar, birkaç yerel küçük emir -İbn Ammar, İbn Munkid- ve iktidarsız halifeler. Fakat gerçek iktidar sahipleri, hatta Frenkler'e karşı mücadelenin başlıca

kahramanlarından Zengi, Nureddin, Kuduz, Baybars, Kalavun Türktü; el-Efdal Ermeniydi; Şirkuh, Selahaddin, el-Adil, el-Kâmil Kürttü. Bu devlet adamlarının çoğu kültürel ve duygusal olarak elbette Araplaşmıştı; ama 1134'te Sultan Mesut'un halife el-Mustarşid'le çevirmen aracılığıyla tartıştığını gördüğümüzü unutmayalım; çünkü Selçuklu sultanı, Bağdat'ın kabilesi tarafından alınmasından seksen yıl sonra bile hâlâ tek bir kelime bile Arapça bilmiyordu. Bundan da vahimi; Arap veya Akdeniz uygarlıklarıyla hiçbir bağı olmayan çok miktarda bozkır savaşçısı, yönetici kasta katılmak üzere düzenli olarak geliyordu. Egemen olunan, ezilen, hakarete uğrayan, kendi topraklarında yabancı olan Araplar, VII. yüzyılda başlayan kültürel serpilmelerini sürdüremiyorlardı. Frenkler'in geldiği sıralarda, geçmiş kazanımların üzerinde yaşamakla yetinerek, çoktan ayak sürümeye başlamışlardı. Ve bu yeni istilacılara nazaran birçok alanda hâlâ açıkça ilerlediyseler de, gerilemeleri çoktan başlamıştı.

Araplar'ın ikinci "sakatlığı"nın birincisiyle bağlantısı vardır; bu da onların kurum oluşturma konusundaki yetersizliklerine ilişkindir. Frenkler daha Doğu'ya geldikleri anda gerçek devletler kurmayı başarmışlardır. Kudüs'te, taht genelde sürtüşme olmaksızın intikal etmekteydi; bir krallık meclisi, kralın siyaseti üzerinde etkin bir denetim uyguluyordu ve ruhbanın iktidar oyunundaki rolü kabul edilmiş durumdaydı. Müslüman devletlerde ise buna benzer hiçbir şey yoktu. Her monarşi, hükümdarın ölümünde tehdid altında kalıyor, her taht intikali bir iç savaşı başlatıyordu. Devletlerin varlığını bile sürekli tehdid eden bu olgunun bütün sorumluluğunu ard arda istilalalara mı yüklemek gerekir? İster bizzat Araplar veya Türkler ile Moğollar söz konusu olsun, acaba bu bölgeye egemen olan halkların göçebe kökenlerini mi suçlamak gerekir? Bu sonsözün çerçevesi içinde böylesine bir soruya cevap getirmek olanaksızdır. Bu sorunun, XX. yüzyıl sonunun Arap dünyasında da, biraz farklı terimlerle hâlâ ortada olduğunu belirtmek yeterlidir.

Sabit ve kabul edilmiş kurumların yokluğunun özgürlüklere ilişkin sonuçlarının olmaması olanaksızdır. Batılıların cephesinde, hükümdarın iktidarı, Haçlı Seferleri döneminde, çiğnenmesi zor ilkeler tarafından kurala bağlanmıştır. Usama, Kudüs krallığına

yaptığı bir ziyarette, "şövalyeler bir karar aldıklarında, bunun kral tarafından değiştirilemeyeceğini ve iptal edilemeyeceğini" farketmiştir. İbn Cübeyir'in Doğu yolculuğunun son günlerindeki şu tanıklığı daha da anlamlıdır:

> Tibnin'den (Toron, Sûr yakınlarında) ayrılırken, toprakları etkin bir şekilde işlenen kesintisiz bir çiftlik ve köy dizisinin içinden geçtik. Bunların halkı Müslümandır, ama Frenkler'le iyi geçiniyorlar -Tanrı bizi günahtan korusun. Evleri kendilerine ait ve bütün malları onlara bırakılmış. Suriye'de Frenkler tarafından denetlenen bütün bölgeler bu aynı rejime tabidir: Toprak malikâneleri, köyler ve çiftlikler Müslümanlar bırakılmıştır. Öte yandan, bu insanların çoğunun kalbi, kendi durumlarını Müslüman topraklarında yaşayan kardeşlerininkiyle karşılaştırdıklarında kuşkuyla dolmaktadır. Nitekim (Müslüman topraklarındakiler) dindaşlarının adaletsizliğinden acı çekerken, Frenkler hakkaniyetle davranmaktadırlar.

İbn Cübeyir kaygılanmakta haklıdır, çünkü bugünkü güney Lübnan yollarında, sonuçları ağır olan bir gerçek keşfetmiştir: Frenkler'deki adalet kavrayışı, Usama'nın vurguladığı üzere bazı yanları itibariyle "barbar" olarak nitelendirilebilirse de, toplumlarının "hak dağıtıcısı" olma üstünlüğü vardır. Vatandaş kavramı elbette henüz yoktur, ama feodal beyler, şövalyeler, ruhban, üniversite, burjuvalar ve hatta "kâfir" köylülerin hepsinin iyice belirlenmiş hakları vardır. Arap Doğu'da mahkeme usulü daha akılcıdır; buna karşılık hükümdarın keyfi iktidarının hiçbir sınırı yoktur. Tüccar kentlerin gelişimi ile fikirlerin evrimi bu yüzden sadece gecikmektedir.

Hatta İbn Cübeyir'in tepkisi daha dikkatli bir incelemeyi haketmektedir. "Melûn düşman"ın niteliklerini kabul etme dürüstlüğünü gösteriyorsa da, daha sonra Frenkler'in hakkaniyet ve iyi yönetimlerinin Müslümanlar için ölümcül bir tehlike oluşturduğunu düşünerek beddua ve lânetler yağdırmaktadır. Nitekim Müslümanların, refahı Frenk topraklarında bularak dindaşlarına -ve dinlerine- sırt çevirmeleri tehlikesi yok mudur? Seyyahın tutumu anlaşılır olmakla birlikte, kardeşlerinin içine düştükleri bir hastalığın teşhisine yardımcı olmaktadır: Araplar, bütün Haçlı Seferleri boyunca, Batıdan gelen yeni fikirlere açılmayı

reddetmişlerdir. Ve uğradıkları saldırının en felâketli etkisi muhtemelen budur. İstilacı açısından, fethedilen halkın dilini öğrenmek bir beceriklilik tir; yenikler için ise fatihin dilini öğrenmek bir uzlaşma, hatta bir ihanettir. Böylece çok sayıda Frenk Arapça öğrenirken, ülke halkı, birkaç hıristiyanın dışında Batılıların dili karşısında kayıtsız kalmıştır.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür, çünkü Frenkler Suriye'de, İspanya'da olduğu kadar Sicilya'da da bütün alanlarda Arap okulundan geçmişlerdir. Ve buralarda öğrendikleri daha sonraki gelişmeleri için mutlaka gerekliydi. Eski Yunan uygarlığının mirası, Batı Avrupa'ya ancak çevirmen ve şerhedici Araplar aracılığıyla aktarılabilirdi. Frenkler, tıp, astronomi, kimya, coğrafya, matematik, mimari alanlarındaki bilgilerini Arapça kitaplardan edinmişler; bu kitapları özümlemişler, taklid etmişler, sonra aşmışlardır. Ne kadar da çok kelime buna hâlâ tanıklık etmektedir: Zénith (*semt*, yol), *nadir (nadir,* semt'in tersi), *azimut* (*es-semt*, yol), *algèbre* (*el-cebr,* zorlama, cebir), *algorithme* (el-Havarizmi'nin özel adının Latinceleşmiş biçimi, Araplardan alınan ondalık sayı sistemi) veya daha da basit olarak "*chiffre*" *(şifr,* boşluk, sıfır, Fransızcada sayı, "şifre" anlamlarını almıştır). Avrupalılar endüstri alanında Araplardan kâğıt imalatı, deri işleme, dokumacılık, alkol ve şeker damıtılması -bu son iki kelime de Arapçadan alınmıştır- yöntemlerini alıp, sonra geliştirmişlerdir. Avrupa tarımının Doğu'yla temas sonucunda ne kadar zenginleştiği de unutulamaz: Kayısı, patlıcan, yabani sarımsak, portakal, karpuz... "Arapça" kelimelerin listesi uzayıp gitmektedir.

Haçlı Seferleri, Batı Avrupa için aynı anda hem ekonomik, hem de kültürel gerçek bir devrimin başlatıcısı olmuştur, bu kutsal savaşlar Doğu'da uzun bir gerileme ve karanlık dönemine doğru açılmışlardır. Her bir yandan saldırıya uğrayan Müslüman dünyası kendi üzerine kapanmıştır. Dayanıksız hale gelmiş, savunmaya çekilmiş; hoşgörüsüz, kısır olmuştur; bunların hepsi, kendini ona nazaran marjinalleşmiş olarak hissettiği dünya evriminin sürmesi ölçüsünde ağırlaşmaktadırlar. Gelişme, artık ötekidir. Modernizm, ötekidir. Acaba bu modernizmi reddederek dinsel ve kültürel kimliğini olumlaması mı gerekirdi? Yoksa bunun tersine, kimliğini

kaybetme tehlikesini göze alarak modernizm yoluna kararlı bir şekilde girmesi mi gerekirdi? Ne İran, ne Türkiye, ne de Arap alemi bu ikilemi çözmeyi başarabilmiştir; ve bugün işte bu nedenden ötürü hâlâ zorunlu batılılaşma ile fazlasıyla yabancı düşmanı aşırı fondamantalizm safhaları arasında, çoğu zaman ani olan geçişlere tanık olmaya devam edilmektedir.

Barbar olarak tanıdığı, yerdiği, ama o zamandan bu yana dünyaya egemen olmayı başaran bu Frenkler'den hem büyülenen, hem de korkan Arap dünyası, Haçlı Seferlerini gerilerde kalmış bir geçmişin basit bir dönemi olarak kabul etmeyi başaramamaktadır. Araplar ve genelde Müslümanlar, Batı karşısında bugün bile hâlâ yedi yüzyıl önce bitmiş olması gereken olaylardan etkilenmeye devam etmektedir.

Oysa üçüncü bin yılının arefesinde, Arap dünyasının siyasal ve dinsel sorunları hâlâ Selahaddin'e, Kudüs'ün düşmesine ve geri alınmasına atıfta bulunmaktadırlar. Halk, tıpkı bazı resmi söylevlerde de olduğu gibi, İsrail'i yeni bir Haçlı devleti saymaktadır. Filistin Kurtuluş Ordusu'nun üç tümeninden biri hâlâ Hattin, diğeri de Ayn Calut adını taşımaktadır. Başkan Nasır, şanının zirvesinde olduğu günlerde, hep onun gibi Suriye ve Mısır'ı -ve hatta Yemen'i- birleştirmeyi başarmış olan Selahaddin'le karşılaştırılmıştır. 1956'daki Süveyş harekâtı, tıpkı 1191'deki gibi, Fransızlar ve İngilizler tarafından girişilen bir Haçlı Seferi sayılmıştır.

Benzerliklerin şaşırtıcı oldukları doğrudur. Sibt el-Cevzi'nin Şam halkının önünde, Kutsal Kentte düşmanın egemenliğini kabul etmeye cüret eden el-Kâmil'in "ihanet"ini ifşa ettiği duyulduğunda, başkan Sedat'ı düşünmemek mümkün müdür? Golan veya Bekaa'nın denetimi için Şam ile Kudüs arasındaki kavga söz konusu olduğunda, geçmişi şimdiden ayırmak nasıl mümkün olacaktır? Usama'nın istilacıların askeri üstünlüğüne ilişkin fikirleri okunurken, düşünceye dalmamak nasıl mümkün olacaktır?

Devamlı saldırıya uğrayan bir Müslüman dünyasında, zulme uğrama duygusunun ortaya çıkması önlenemez. Bu duygu, bazı fanatik kişilerde tehlikeli bir saplantı haline gelmektedir. 13 Mayıs 1981'de Mehmet Ali Ağca'nın papaya ateş ettiği ve bunu daha önce

yazdığı bir mektupta şöyle açıkladığı görülmemiş midir? *Haçlıların başkomutanı papa II. Johannas Paulus'u öldürmeye karar verdim.* Bu bireysel eylemin ötesinde, Arap Doğu'nun Batı'yı her zaman doğal düşman olarak gördüğü açıktır. Ona karşı girişilecek bütün hasmane hareketler, ister siyasal, ister askeri veya isterse petrol alanında olsunlar, meşru bir intikamdan başka birşey değillerdir. Ve bu iki dünya arasındaki kırılmanın, bugün Araplar tarafından hâlâ bir tecavüz olarak hissedilmeye devam eden Haçlı Seferleri sırasında meydana geldiğinden kuşku duymak mümkün değildir.

NOTLAR VE KAYNAKLAR

Haçlı seferleri konusunda iki yıl boyunca araştırma yapan kimse, ister kısa bir karşılaşma, isterse inatçı bir beraberlik olsun, herbiri yapılan çalışma üzerinde etkili olan çok sayıda eser ve yazarla birarada bulunuyor. Bunların hepsi zikredilmeyi hakediyorsa da, bu kitabın bakış açısı bir seçim gerektiyor. Nitekim, okurun burada Haçlı Seferleri üzerine eksiksiz bir kaynakça değil de, bir "başka bakış" için gerekli olan bilgi alanında daha uzağa gitmeye olanak verecek kaynakça aradığını düşünüyoruz.

Bu notlarda üç tür eser yer alacaktır. Önce tabiî ki Frenk istilası konusunda bize tanıklıklar bırakmış olan Arap tarihçi ve vakanüvislerininkiler. Bunlardan, adlarının anlatımızda yer alışlarına göre bölüm bölüm söz edeceğiz, genelde asıl dayanağımızı oluşturan özgün eser ile ulaşılabilir durumda olan Fransız çevirileri de belirteceğiz. Ancak daha da giriş bölümünde, İtalyan şarkiyatçısı Francesco Gabrieli tarafından oluşturulan mükemmel metin derlemesini analım. Bu derleme Fransızcada, *Chroniques arabes des croisades,* (Sindbad, Paris, 1977) adıyla yayımlanmıştır.

İkinci türden eserler, Orta Çağ Arap ve Müslüman tarihini Batı'yla ilişkisi içinde ele almaktadır. Başlıcalarını analım:

E. Asher, *A social and economic history of the near east in the middle ages,* Collins, London, 1976.

C. Cahen, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale,* Institut français de Damas, 1977.

M. Hodgson, *The venture of islam,* University of Chicago, 1974.

R. Palm, *Les Etandards du Prophète,* J.C. Lattés, Paris, 1981.

J. J. Saunders, *A history of medieval İslam,* RKP, London, 1965.

J. Sauvaget, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman*, Adrien-Maisonneuve, Paris, 1960.

J. Schact, *The legacy of islam,* Oxford university, 1974.

E. Sivan, *L'islam et la croisade,* Adrien-Maisonneuve, Paris, 1968.

H. Montgomery Watt, *l'influence de l'islam sur l'Europe médiévale,* Geuthner, Paris, 1974.

Üçüncü türden eserler, Haçlı Seferlerinin bütünsel veya kısmi tarihsel anlatılarına ilişkindirler. Zorunlu olarak parçalı olan Arap tanıklıklarını, iki yüzyıllık Frenk istilası döneminin kesintisiz bir anlatısı halinde bir araya getirmek için bunlara başvurmanın bizim için zorunlu olduğu kendiliğinden anlaşılır niteliktedir. Bu notlarda onları birçok defalar anacağız. Daha şimdiden iki klasik eseri analım: René Grousset, *Histoire des Croisades et du royaume franc du Jérusalem,* 3 cilt, Paris, Pion, 1934-1936; Stephen Runciman, A *history of the crusades,* 3 cilt, Cambridge university, 1951-1954.

Giriş

Arap tarihçiler, aktardığımız söylevin el-Haravi'ye ait olduğu konusunda fikir birliği içinde değillerdir. Şamlı vakanüvis Sibt İbn el-Cevzi'ye göre (bkz. Bölüm 12), bu sözleri kadı söylemiştir. Tarihçi İbn el-Esir (bkz. Bölüm 2), bu sözlerin şair el-Abiverdi'ye ait olduğunu ve herhalde el-Havari'nin yakınmalarından esinlendiğini söylemektedir. Ancak işin aslına ilişkin olarak hiçbir kuşku yoktur: Bu sözler, kadının yönetimindeki temsilciler kurulunun sarayda halifeye aktarmak istediklerine denk düşmektedirler.

Müslüman İspanya'sındaki Valencia'dan yola çıkan İbn Cübeyir (1144-1217), Doğu'daki yolculuğunu 1182-1185 arasında yapmıştır. Gözlemlerini, Fransızcası bulunan bir kitapta (Geuthner, Paris, 1953-1956) sergilemiştir. Özgün metin Arapça olarak yeniden basılmıştır (Sader, Beyrut, 1980).

Şam'da doğan ve ölen İbn el-Kalanissi (1073-1160), kentinde yüksek yönetim görevlerinde bulunmuştur. *Zeyl Tarih Dimaşk* (Şam Tarihine Ek) adında bir vekayiname yazmıştır. Bunun özgün metni bir tek 1908 tarihli bir yayında bulunmaktadır. Özgün eserden

kısımlar içeren, *Damas de 1075 à 1154* adlı Fransızca bir metin, 1952'de Şam Fransız Enstitüsü ve Paris'teki Adrien-Maisonneuve yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Birinci Bölüm

İbn el-Kalanissi'den yapılan alıntıdaki "Bu yıl", hicri 490 yılıdır. O dönemin bütün Arap tarihçi ve vakanüvisleri yaklaşık olarak aynı yazım yöntemini uygulamaktadırlar: Her yılın olaylarını çoğu zaman düzensiz bir şekilde saymakta, sonra ertesi yıla geçmektedirler.

Rum terimi -tekili Rumi*- XX. yüzyılda Arap dünyasının bazı bölgelerinde Yunanlıları değil de, genel olarak Batılıları belirtmek için kullanılmaktadır.

Emir -el-Amir-, başlangıçta "bir komuta yetkisi üstlenen" anlamındadır. "Emir el-Müminin" inananların hükümdarıdır. Ordudaki emirler, bir bakıma üst rütbeli subaylardır. "Emir el-cüyuş" ordunun başkomutanıdır ve "emir el-bahr" donanma komutanıdır. Bu kelime batı dillerine "amiral" biçiminde geçmiştir.

Selçukluların kökenini bir esrar perdesi kuşatmaktadır. Kabileye adını veren Selçuk'un, adları Mikail ve İsrail olan iki oğlu vardı, bu da, İslam Doğu'yu birleştiren hanedanın hıristiyan veya Musevi kökenli olduğunu düşündürtmektedir. Selçuklular, Müslüman olduktan sonra bazı adlarını değiştirmişlerdir. Özellikle "İsrail", "Arslan" halinde Türkleştirilmiştir.

Danişmendname, 1960'ta özgün ve çeviri metin olarak İstanbul Fransız Arkeloji Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

İkinci Bölüm

İbn el-Esir'in (1160-1233) başlıca eseri El-Kâmil fi el-Tarih esas olarak *Recueil deshistoriens des croisades,* (Paris, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1841-1906) da olmak üzere Fransızcada ancak kısmi çevirileri bulunmaktadır. *El-Kâmil fi el-*

Tarih'in 13 cilt olan özgün Arapça metni, 1979'da (Sader, Beyrut) tarafından yeniden basılmıştır. Diğer birçok şey arasında, Frenk istilaları X. XI. ve XII. ciltlerde anlatılmaktadır.

Haşhaşiyun tarikatı için bkz. V. Bölüm.

İbn Cübeyir'in petrolü zikretmesinin kaynağı: *Voyages,* Fransızca yayın, s. 268; Arapça yayın, s. 209.

Antakya ve bölgesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. C. Cahen, *La Syrie du nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche,* Geuthner, Paris, 1940.

Üçüncü Bölüm

Frenk ordularının 1098'de Maara'da giriştikleri yamyamlık hareketine ilişkin anlatılar, o döneme ait Frenk kroniklerinde çok sayıda ve birbirleriyle uyumlu bir şekilde yer almaktadırlar. Bu olaya, Avrupalı tarihçilerin eserlerinde XIX. yüzyıla kadar ayrıntılı bir şekilde rastlanmaktadır. Örneğin Michaud, *l'Histoire des Croisades,* 1817-1822, c. 1, s. 357 ve 577 ile *Bibliographie des croisades,* s. 48, 76, 183, 248, buna örnektirler. Buna karşılık, bu anlatılar XX. yüzyılda -uygarlaştırma görevi yüzünden- genelde es geçilmektedir. Grousset, *Histoire*'ının üç cildinde de bundan söz etmemekte; Runciman ima etmekte yetinmektedir: "açlık kol geziyordu... yamyamlık tek çözüme benziyordu" (*op. cit.* c. 1, s. 261).

Tafurlar hakkında bkz. J. Prawer, *Histoire du royaume franc de Jérusalem,* C.N.R.S., Paris, 1975, c. 1, s. 216.

Usama İbn Munkid için bkz. VII. Bölüm.

Krak des Chevaliers adının kökeni konusunda bkz. Paul Deschamps, "La Toponomastique en Terre sainte au temps des croisades", *Recueil des Travaux,* Geuthner, Paris, 1955.

Frenkler, vasilevsin mektubunu Ağustos 1099'daki Askalan çarpışmasından sonra el-Efdal'in çadırında bulacaklardır.

Dördüncü Bölüm

Nehrülkelb'ten şaşırtıcı geçiş konusunda bkz., P, Hitti, *Tarih Lübnan,* Asakafa, Beyrut, 1978.

Bohémond, Avrupa'ya döndükten sonra Bizans imparatorluğunu istila etmeye kalkışacaktır. Aleksios, saldırıyı püskürtmek için Kılıçarslan'dan kendisine asker göndermesini isteyecektir. Bohémond, anlaşma imzalayarak Rumların Antakya üzerindeki haklarını kabul etmek zorunda kalacaktır. Bu aşağılanma, onu bir daha Doğu'ya gidemez duruma sokacaktır. Edessa bugün Türkiye'dedir, adı Urfa'dır.

Beşinci Bölüm

Sûr çarpışması ve bu kente ilişkin herşey konusunda bkz. M. Chehab, *Tyr à l'époque des croisades,* Adrien-Maisonneuve, Paris, 1975.

Halepli Kemaleddin İbn el-Azim (1192-1262), kentinin tarihini yazma işiyle hayatının yalnızca ilk bölümünde uğraşmıştır. Siyasal ve diplomatik faaliyetler ile Suriye, Irak ve Mısır'a yaptığı çok sayıdaki yolculuktan ötürü, vekayisini 1223'te kesmiştir. *Halep Tarihi*'nin özgün metni, 1968'de Şam Fransız Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Şu anda hiçbir Fransızca metin yoktur.

İlgazi ile Antakya ordusu arasındaki çarpışmanın yeri, kaynağına göre farklı şekillerde adlandırılmıştır: Sarmeda, Darb Sarmada, Tel Akibrin... Frenkler buraya "*Ager sanguinis*" (Kanlı Tarla) adını takmışlardır.

Haşhaşiyun konusunda bkz. M. Hodgson, *The order of Assassins,* La Haye, Mouton, 1955.

Altıncı Bölüm

Şam'da 1154'te kurulan hastane 1899'a kadar çalışacak, bu tarihte okula dönüştürülecektir.

Zengi'nin babası Aksungur, 1094'e kadar Halep valiliği yapmıştır. Rıdvan'ın babası Tutuş tarafından ihanetle suçlanarak kafası

kesilmiştir. Bunun üzerine genç Zengi'yi Musul valisi Kürboğa yanına almış, onu yetiştirmiş ve bütün çarpışmalara götürmüştür.

Zümrüd sultan, eski Musul valisi emir Cavlı'nın kızıvdı.

Yedinci Bölüm

Frenklerin Suriye'ye gelmelerinden iki yıl önce, 1095'te doğan, Kudüs'ün alınmasından bir yıl sonra, 1188'de ölen emir Usama İbn Munkid, Haçlı Seferlerinin Arap tanıkları içinde ayrı bir yere sahiptir. Yazar, diplomat, siyasetçi olan Usama, Nureddin, Selahaddin, Muyiniddin Unar'ı, kral Foulque'u ve birçok başkasını şahsen tanımıştır. Hırslı, entrikacı, fesatçıdır ve bir Fatımi halifesi ile bir Mısırlı veziri katlettirmekle, amcası Sultan'ı ve hatta dostu Muyiniddin'i devirmek istemekle itham edilmiştir. Fakat ondan geriye, gene de okumuş ince bir insan, dikkatli bir gözlemci ve mizah yönü gelişmiş bir insan imgesi kalmıştır. Usama'nın esas eseri olan özyaşam öyküsü, 1893'te Paris'te H. Derenbourg'un gayretleriyle yayımlanmıştır. Şerhedilmiş ve çok güzel resimlerle bezenmiş bir Fransızca yayın, 1983'te André Miquel tarafından, *Des enseinements de la vie,* Paris, Imprimerie Nationale, başlığıyla çıkartılmıştır.

Edessa çarpışması hak. bkz. J.B. Chabot, "Un épisode de l'histoire des croisades", *Mélanges…,* Geuthner, Paris, 1924.

Sekizinci Bölüm

Zengi'nin oğlu ve onun dönemi hakkında daha fazlasını öğrenmek için bkz. N. Eliseeff, *Nur-ad-Din, un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades,* Şam, Institut Français, 1967. Noureddin (Nureddin) ile Nur-ad-Din arasındaki yazılış farkı, bizi burada, uzman olması gerekmeyen bir okuyucuya yönelik bu kitapta Arapçanın akademik yazılışını benimsemediğimizi belirtmek zorunda bırakmaktadır *.

Hükümdarların -Nureddin de dahil- birinci meşru gelir kaynağı, düşmandan elde edilen ganimetten aldıkları paydı: Altın, gümüş, at, köle olarak satılan esirler. Bu kölelerin fiyatının çok sayıda olduklarında hissedilir ölçüde düştüğünü vakanüvisler belirtmektedirler; bir erkek köle ile bir çift papucun takas edildiği bile olmaktaydı.

Bütün Haçlı Seferleri boyunca, şiddetli depremler meydana gelip Suriye'yi harabeye çevirecektir. 1157'deki en müthişi olmuşsa da, büyük bir deprem olmadan geçen tek bir on yıl bile olmamıştır.

Dokuzuncu Bölüm

Nil'in bugün kurumuş olan doğu kolu "Pélusiaque kol" olarak adlandırılmıştır, çünkü bu kol antik Péluse kentinden geçmekteydi ve Sebhat el-Bardavil (Baudouin lagünası) yakınlarında denize dökülmekteydi.

Eyüp'ün ailesi, Selahaddin'in bu kentte doğumundan kısa bir süre sonra, 1138'de Tikrit'ten ayrılmış olmalıdır. Çünkü Şirkuh, kendi demesine göre, bir kadının çiğnenen onurunun intikamını almak üzere bir adamı öldürmek zorunda kalmıştı.

Kuzey Afrika kökenli olan Fatımiler, Mısır'ı 966-1171 arasında yönetmişlerdir. Kahire'yi onlar kurmuşlardır. Peygamberin kızı Fatma ile şiiliği ilham eden Ali'ye mensup olduklarını iddia etmişlerdir.

Şaşırtıcı Mısır çarpışmasındaki kader değişmeleri konusunda bkz. G. Schlumberger, *Campagnes du roi Amaury 1er de Jérusalem en Egypte,* Paris, Plon, 1906.

Onuncu Bölüm

Selahaddin'in birçok mesajı gibi Haleplilerin mektubu da Şamlı vakanüvis Ebu Şema'nın (1203-1267) *İki Bahçe Kitabı* (Livre des deu Jardins) adlı eserinde yer almaktadır. Bu eser, başka yerde

bulunması olanaksız çok sayıda resmi belgeyi derleyen değerli bir çalışmadır.

Bahaeddin İbn Şaddad (1145-1234), Selahaddin'in hizmetine Hattin savaşından kısa bir süre önce girmiştir. Sultanın ölümüne kadar onun sırdaşı ve danışmanı olarak kalmıştır. Onun yazdığı Selahaddin biyografyası, Beyrut ve Paris'te (Méditerranée, 1981) yakınlarda özgün ve çeviri metin halinde yayımlanmıştır.

Kerak'taki düğünde soylu davranışlar yalnızca Selahaddin'den gelmemiştir. Genç damadın annesi, düğüne o da katılsın diye, kuşatma komutanına çok özenle hazırlanmış yemekler göndermiştir.

Selahaddin'in oğlunun Hattin savaşına ilişkin tanıklığı, İbn el-Esir tarafından IX. cilt, hicri 583 yılında zikredilmiştir.

Selahaddin'in hizmetine girmeden önce Nureddin'le çalışan İmadeddin el-İsfahani (1125-1201), çok sayıda tarih ve edebiyat kitabı, esas olarak da değerli bir şiir antolojisi yayımlamıştır. Olağanüstü tumturaklı olan üslubu, yaşadığı olaylara ilişkin tanıklığının değerini biraz düşürmüştür. *Suriye ve Filistin'in Selahaddin Tarafından Fethi*'ne ilişkin anlatısı, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres tarafından yayınlanmıştır (Paris, 1972).

On Birinci Bölüm

Müslüman inancına göre, Tanrı peygamberi bir gece mucizevi bir yolculukla Mekke'den el-Aksa'ya, sonra da göklere götürmüştür. Burada "Kitaplı dinler"in sürekliliğinin simgesi olarak İsa ve Musa'yla bir buluşma olmuştur.

Arap, Ermeni veya Rum bütün Doğulular açısından, sakal erkekliğin bir işaretidir. Frenk şövalyelerin çoğunun yüzünün traşlı olması, bunları eğlendiriyor, bazen de kızdırıyordu.

Selahaddin konusunda yazılmış çok sayıda Batı eserinden, S. Lane-Poel, *Saladin and the fall of the kingdom of Jerusalem,* Londra, 1898 adlı kitabı hatırlatmak gerekir. Ne yazık ki bir süreden beri unutulmuş olan bu eser, Beyrut'ta (Khayat's, 1964) yeniden basılmıştır.

On İkinci Bölüm

El-Kâmil, barış sağlama gibi boşuna bir umutla Doğu'ya gelmiş olan Assisili aziz Francesco'yu konuk etmişe benzemektedir. Onu sempatiyle dinlemiş ve refakatçilerle Frenkler'in kampına uğurlamadan önce ona armağanlar vermiştir. Bizim bilgimiz dahilindeki hiçbir Arap kaynağı bu olayı zikretmemektedir.

Şamlı hatip ve vakanüvis Sibt İbn el-Cevzi (1186-1256), hacimli bir evrensel tarih yayımlamıştır. *Miratüzzaman* (Zamanın Aynası) adını taşıyan bu kitaptan ancak bazı parçalar basılmıştır.

İmparatorun şaşırtıcı kişiliği konusunda bkz. Benoist-Meschin, *Frédéric de Hohenstaufen ou le rêve excommunié,* Paris, Perrin, 1980.

On Üçüncü Bölüm

Moğol tarihi konusunda bkz. R. Grousset, *L'Empire des steppes,* Paris, Payıt, 1939. IX. Louis ile Eyüp arasındaki mektuplaşma, Mısırlı vakanüvis el-Makrizi (1364-1442) tarafından aktarılmıştır.

Diplomat ve kanun adamı olan Cemaleddin İbn Vasıl (1207-1298), Eyyubi dönemini ve Memlûk döneminin başını kapsayan bir vekayiname bırakmıştır. Bildiğimiz kadarıyla, eseri hiç basılmamıştır, ama Michaud ve Gabrieli, *op. cit.*'de parça çevirileri bulunmaktadır.

Alamut kalesinin yıkılmasından sonra, Haşhaşiyun tarikatı daha barışçıl bir biçim altında sürmüştür: Hasan es-Sabbah'ın doğrudan ardılı olan Ağa Han'ın müritleri olan İsmaililer.

On Dördüncü Bölüm

Aybek ile Şecere ed-Dor'un ölümlerinin burada verdiğimiz değişkesi bir Orta Çağ halk destanı olan *Siretülmelik ez-Zahir Baybars*'tan alınmadır (As-Sakâfiya, Beyrut).

Sultan Baybars ile Kalavun'un kâtipleri olan Mısırlı vakanüvis İbn Abdülzahir (1223-1293), başlıca eseri olan *Baybars'ın Hayatı*'nın,

cahil bir yeğen tarafından özetlendiğini görme talihsizliğine uğramıştır. Bu yeğen, bize budanmış ve yavan bir metinden başka birşey bırakmamıştır. Özgün eserden bize kadar ulaşabilen birkaç parça, gerçek bir yazar ve tarihçi yeteneğini açık etmektedir.

Zikrettiğimiz bütün Arap vakanüvis ve tarihçilerinin içinde, devlet yönetmiş tek kişi Ebul-Fida'dır (1273-1331). Aslında Hama emirliğinin çok küçük olduğu doğrudur, zaten bu durum bu Eyyubi emirinin zamanının çoğunu çok sayıda eser yazmaya ayırmasına olanak vermiştir. Bunların arasında *Muhtasar tarih el-beşer* (İnsanlık Tarihinin Özeti) de yer almaktadır. Bu eserin özgün metni ve çevirisine, daha önce zikredilen *Recueil des historiens des croisades*'a bakılabilir.

Trablusşam üzerindeki Batı egemenliğinin 1289'da sona ermesine rağmen, kentte ve komşu bölgelerde çok sayıda Frenkçe ad bugüne kadar devam etmiştir: Ancul (Anjou'dan), Duvehi (Douai'den), Dekiz (de Guise'den), Dabliz (de Blise'den), Şanbur (Chambord'dan), Şanfur (Chamfort'dan), Frenciye (Frank, Frenk'ten).

Kaynaklar üzerindeki bu kuş uçuşunu tamamlamadan önce, şunları da zikredelim:

Z. Oldenbourg, *les Croisades*, Paris, Gallimard, 1965. Doğu hıristiyanlarının duyarlığına ilişkin bir anlatı.

R. Pernoud, *les Hommes des croisades,* Paris, Talandier, 1977.

J. Sauvaget, *Historiens Arabes,* Paris, Adrien-Maisonneuve, 1946.

KRONOLOJİ

İSTİLA ÖNCESİ

622 Peygamber Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti; Müslüman takviminin başlangıcı.

638 Halife Ömer'in Kudüs'ü alması.

VII. ve VIII. yüzyıllar Arapların, İndüs'ten Pirenelere uzanan devasa bir imparatorluk kurmaları.

809 Halife Harun er-Reşid'in ölümü; Arap imparatorluğu zirvesinde.

X. yüzyıl Uygarlıklarının hâlâ gelişiyor olmasına rağmen, Araplar siyasal bir gerilemeye tanık olurlar. Halifeleri iktidarlarını İranlı ve Türk askerlere kaptırmışlardır.

1055 Selçuklu Türkleri'nin Bağdat'a egemen olmaları.

1071 Selçuklular Bizanslıları Malazgirt'te ezer ve Küçük Asya'yı ele geçirirler. Kısa bir süre sonra, Mısır hariç bütün müslüman Doğu'nun denetimini ele geçirirler.

İSTİLA

1096 İznik sultanı/Kılıçarslan, Pierre l'Ermite komutasındaki bir Frenk istila ordusunu ezer.

1097 İlk büyük Frenk seferi. İznik alınır ve Kılıçarslan Dorlaion'da yenilir.

1098 Frenkler Edessa'yı, sonra Antakya'yı alırlar ve Musul valisi Kürboğa'nın yönetimindeki bir Fransız yardım ordusunu yenerler. Maara'da yamyamlık olayı.

1099 Kudüs'ün düşmesi, arkasından katliam ve yağma. Mısır yardım ordusunun bozgunu. Şam kadısı el-Haravi, müslüman yöneticilerin istila karşısındaki eylemsizliğini ifşa etmek üzere bir mülteci kurulunun başında Bağdat'a gider.

İŞGÂL

1100 Edessa kontu Baudouin Beyrut yakınındaki bir pusudan kurtulur ve kendini Kudüs kralı ilân eder.

1104 Harran'da müslüman zaferi, Frenkler'in doğuya doğru ilerlemelerini önler.

1108 Tel-Başir'deki ilginç çarpışma: İki müslüman-Frenk koalisyonu karşı karşıya.

1109 İki bin günlük kuşatmadan sonra Trablusşam'ın düşmesi.

1110 Beyrut ve Sayda'nın düşmesi.

1111 Halep kadısı İbn el-Haşab, Frenk ordusuna müdahale etmesini istemek üzere Bağdat halifesine karşı bir ayaklanma düzenler.

1112 Sûrluların muzaffer direnişleri.

1115 Suriye'nin müslüman ve Frenk hükümdarlarının sultan tarafından gönderilen bir orduya karşı ittifak kurmaları.

1119 Halep'in efendisi İlgazi, Frenkler'i Sarmeda'da ezer.

1124 Frenkler Sûr'u ele geçirirler: Artık Askalan hariç bütün sahil kesimi onların işgali altındadır.

1125 İbn el-Haşab Haşhaşiyun tarafından öldürülür.

KARŞI SALDIRI

1128 Frenkler'in Şam'a karşı kuvvet kullanma girişimlerinin başarısızlığı, Zengi Halep'in efendisi.

1135 Zengi Şam'ı ele geçirmeyi dener, başaramaz.

1137 Zengi, Kudüs kralı Foulque'ü esir eder, sonra bırakır.

1138 Zengi bir Frenk-Bizans koalisyonunu yener; Şeyzer çarpışması.

1140 Şam ile Kudüs Zengi'ye karşı ittifak yapar.

1144 Zengi, Edessa'yı ele geçirir, böylece dört Doğu Frenk Devleti'nin birincisini yıkar.

1146 Zengi'nin katledilmesi. Oğlu Nureddin Halep'te onun yerine geçer.

ZAFER

1148 Almanya imparatoru Conrad ve Fransa kralı VII. Louis'nin yönetimindeki yeni bir Frenk ordusunun Şam önünde bozguna uğraması.

1154 Nureddin Şam'ın denetimini ele geçirerek, Müslüman Suriye'yi kendi egemenliği altında birleştirir.

1163-1169 Mısır için mücadele. Nureddin'in komutanı Şirkuh, sonunda bu mücadeleyi kazanır. Vezir ilân edildikten iki ay sonra ölür. Yeğeni Selahaddin onun yerine geçer.

1171 Selahaddin Fatımi halifeliğini kaldırır. Mısır'ın tek efendisi olarak Nureddin'le çatışmaya girer.

1174 Nureddin ölür. Selahaddin Şam'ı ele geçirir.

1183 Selahaddin Halep'i ele geçirir. Mısır ve Suriye artık onun yönetiminde birleşmiştir.

1187 Zafer yılı. Selahaddin, Frenk ordularını Taberiye gölü yakınındaki Hattin'de ezer. Kudüs'ü ve Frenk topraklarının büyük bölümünü geri alır. Kısa bir süre sonra işgâlcilerin elinde yalnızca Sûr, Trablusşam ve Antakya kalır.

ERTELEME

1190-1191 Selahaddin Akkâ önünde başarısızlığa uğrar. İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard'ın müdahalesi, Frenkler'in sultandan birçok kenti geri almalarına olanak sağlar, ama Kudüs'ü geri alamazlar.

1193 Selahaddin, elli beş yaşında Şam'da ölür. Birkaç yıllık iç savaşın sonunda, imparatorluğu kardeşi el-Adil'in yönetiminde

tekrar birleşir.

1204 Frenkler Konstantinopolis'i ele geçirirler, şehri yağmalarlar.

1218-1221 Frenkler Mısır'ı istila ederler. Dimyat'ı alırlar ve Kahire'ye yönelirler, ama sultan el-Kâmil (el-Adil'in oğlu), sonunda onları püskürtür.

1229 El-Kâmil, Kudüs'ü imparator Friedrich von Hohenstaufen'e teslim ederek, Arap dünyasında bir öfke fırtınasının patlamasına neden olur.

KOVULMA

1244 Frenkler Kudüs'ü sonuncu defa kaybederler.

1248-1250 Fransa kralı IX. Louis Mısır'ı istila eder, yenilir ve esir düşer. Eyyubi hanedanı düşer, yerine Memlûkler geçer.

1258 Cengiz Hanın torunu Moğol hanı Hülâgü, Bağdat'ı yerle bir eder, halkı katleder ve sonuncu Abbasi halifesini öldürür.

1260 Halep, sonra da Şam'ı işgal eden Moğol ordusu, Filistin'deki Ayn Calut çarpışmasında yenilir. Memlûk sultanlığının başına Baybars geçer.

1268 Baybars, Moğollarla ittifak yapmış olan Antakya'yı ele geçirir. Yıkım ve katliam.

1270 IX. Louis, başarısız bir istila girişimi sırasında Tunus yakınlarında ölür.

1289 Memlûk sultanı Kalavun Trablusşam'ı ele geçirir.

1291 Kalavun'un oğlu sultan Halil, Akkâ'yı alarak, Doğu'daki iki yüzyıllık Frenk mevcudiyetine son verir.

Amin Maalouf 1949 yılında Lübnan'da doğdu. 1976 yılından bu yana Fransa'da yaşıyor ve yapıtlarını Fransızca yazıyor. Amin Maalouf ekonomi ve toplumbilim okuduktan sonra gazetecilik yaptı. Yapıtlarında Asya ve Akdeniz kültürlerini, efsane ve söylencelerini tarihsel bir bakış açısı ekseninde işleyen yazar, aralarında Türkiye de olmak üzere, dillerine çevrildiği bütün ülkelerde ilgiyle karşılanmıştır. Bir yanıyla "Hıristiyan, Müslüman, Türk, Kürt ve Ermeni nitelikler" taşıdığını, bir yanıyla da "Fransa ve Avrupa'ya ait" olduğunu söyleyen Amin Maalouf altı roman yayınladı: *Afrikalı Leo (1986), Semerkant (1988), Işık Bahçeleri (1991), Beatrice'den Sonra İlk Yüzyıl (1992), Tanios Kayası (1993), Doğu'nun Limanları (1996)*

Efrenk: Arapçası Franc, Osmanlıcada Efrenc ve Frenk haline gelmiş, biz de Frenk'i tercih ettik. (Mehmet Ali Kılıçbay)

Edessa: Urfa

Fief: Timar, yurtluk, malikâne

* Malouf yanılıyor. Rum ad hali, Rumi sıfat hali olup, Romalı, Arap dünyasının dışından ve bazen de Batılı anlamına gelir, örneğin Rumi Türkler gibi -ç.n.

El-Kâmil fi el-Tarih: *Tarihte Mükemmellik*. Malouf, kitabın özgün adını el-Kâmil fit-Tarih olarak, çevirisini de *Mükemmel Tarih* olarak yanlış veriyor -ç.n.

* Biz de aynı nedenden ötürü bu adların Türk tarih eserlerindeki genel yazılış biçimlerini benimsedik -ç.n.

Péluse: Latince Pelusium: "Çamurlu Kent", Eski Mısırcası Sa'inu veya Per Amun (Amon'un Yeri), bugün Teli Farama -ç.n.